

1822

Marko Komulainen

Neljän kylän tarina

**Yhteiseloä koillisen Tuusniemen Ohtaanniemellä,
Petäjämäessä, Konttimäessä ja Loukeisella**

Suomen historian pro gradu -työ
Jyväskylän yliopiston historian
laitoksella syksyllä 1999

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta: HUMANISTINEN

Laitos: SUOMEN HISTORIAN LAITOS

Tekijä: Marko Sakari Komulainen

Työn nimi: Neljän kylän tarina – Yhteiselo koillisen Tuusniemen Ohtaanniemellä, Petäjämäessä, Konttimäessä ja Loukeisella

Oppiaine: SUOMEN HISTORIA

Työn laji: PRO GRADU -TYÖ

Aika: 29.9.1999

Sivumäärä: 241

Tiivistelmä – Abstract

Työssä on tutkittu pohjoissavolaisen Tuusniemen kunnan neljän koillisen kylän, Ohtaanniemen, Petäjämäen, Konttimäen ja Loukeisen, elinvaiheita 1800- ja 1900-luvuilla. Asutuksen ja tiestön vakiintumista tarkastellaan aikaisemmiltakin vuosisadoilta. Työssä keskitytään ihmisten sosiaalisen kanssakäymisen ja sen muuttumisen tutkimiseen. Perustan sosiaaliselle kanssakäymiselle muodostavat subjektit eli ihmiset, paikka, jossa sitä voidaan harjoittaa ja jokin tarve kanssakäymiselle, esimerkiksi 1860-luvun suuret nälkävuodet. Yhteistoiminnan voimistumista selvitetään tutkimusalueen asuttamisesta, metsästyksen ja kalastuksen valtakaudesta sekä kinttupolkuverkostojen muodostumisesta lähtien.

Monimuotoinen yhdistystoiminta saa tutkimuksessa erityishuomion. Koska koillinen Tuusniemi on osa pohjoissavolaista maaseutua, nousevat kyläläisten kanssakäymistä selvitetessä maataloudelliset yhdistykset kuten Keski-Tuusniemen Maamiesseura ja erityyppiset pienviljelijäyhdistykset ja -osastot voimakkaasti esille. Maataloudellisten yhdistysten rinnalla työssä käsitellään alueen poliittista kenttää eduskuntavaalien tulosten avulla ja keskittymällä kahden osittain vastakkaisen poliittisen ryhmittymän, Suojeluskunta- ja Lotta Svärd-järjestöjen sekä työväenliikkeen kannattajien, toimintoihin ja niiden saamaan kannatukseen tutkimusalueen eri reunoilla.

Oman sosiaalisen fooruminsa muodostivat alueen kaupat, jotka keskittyivät Ohtaanniemelle ja Loukeiselle, ja erityisesti tutkimusalueella toimineet kaksi kansakoulua, Ohtaanniemen ja Konttimäen kansakoulut. Kansakoulujen koulupiirirajat jakoivat tutkimusalueen kahtia siten, että alueella oli kaksi toiminnallisesta keskusta, jotka olivat siis edellä mainitut kansakoulut. Kansakoulut tarjosivat tilavat ja ajankohtaan nähden kohtuullisen hyvät puitteet kyläläisten kokoontumiselle, ne sijaitsivat otollisilla paikoilla ja kansakoulun opettaja oli vielä 1900-luvun alkupuolella monesti kyläyhteisön yhdistyselämän ja kulttuuririentojen aktivoija.

Lähinnä kyläläisten toimeentuloon liittyvien ongelmien johdosta maatalouden ja yhdistysten asema on tutkimusalueella, kuten muuallakin pohjoissavolaisella maaseudulla, heikentynyt. Alati vähenevän asutuksen tueksi kyläläiset ovat perustaneet Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen, jonka puitteissa tutkimusalueesta pyritään tekemään entistä elinvoimaisempi. Perinteisestä kyläkirjasta poiketen työssä käsitellään myös kyläläisten tunteja uuden vuosituhannen kynnyksellä koskien omaa ja kyllensä tulevaisuutta.

Työ on osa syksyllä 1999 julkaistavaa kyläkirjaa *Neljän kylän tarina*, johon sisältyy myös kansaperinteellisiä otteita kyläläisten muistelemina.

Asiasanat: Paikallishistoria – kylä – yhdistys – Tuusniemi – Pohjois-Savo

Säilytyspaikka:

Muita tietoja:

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuskohde, -tehtävät ja –menetelmät	1
1.2 Alkuperäislähteet	9
2 KOILLISEN TUUSNIEMEN TALOT JA NIIDEN ASUKKAAT	15
2.1 Talot täyttyivät – tyhjentyäkseen	15
2.2 Tilallisia ja tilattomia	22
2.3 Vanhimmat talot	26
2.4 Kylien muita taloja	38
3 LUONNON KESKELLÄ	44
3.1 Paikannimet kertovat	44
3.2 Metsästyksestä	53
Juuso (1868-1947) ja Pekka (1912-1974) Koistinen	
Kettu-Mooses (1859-1923) Petäjämäestä	
Ohtaanniemen Kaatralan Tirkkoset	
Neljä metsästyssseuraa	
3.3 Kalastuksesta	71
3.4 Kasken viertämisestä	77
3.5 Kaavinkosken kautta	80
3.6 Tietä pitkin eteenpäin	84
4 NÄLKÄVUOSISTA MONIMUOTOISEEN YHTEISTOIMINTAAN	92
4.1 Kun nälkä tuli kylään	92
4.2 Keski-Tuusniemen Maamiesseura	98
Heikki Kekäläinen (1878-1956)	
4.3 Kaksi pienviljelijäyhdistystä ja kaksi pienviljelijäosastoa	108
Arvid Smolander (1900-1987)	
4.4 Metsien satoa	122
4.5 Kaupankäyntiä	126
5 AATTEELLISESTA HAJAANNUKSESTA YHTENÄISEEN KOTIRINTAMAAN	134
5.1 Vuonna 1918	134
5.2 Suojeluskunta- ja Lotta Svärd-järjestöt	138
5.3 Konttimäen Työväenyhdistys	147
Olli Miettinen (1869-1946)	
5.4 Toinen maailmansota yhdisti	157

6 KOULUNKÄYNNIN MONET KASVOT	165
6.1 Seurakunnallinen kansanopetus	165
6.2 Kun kiertokoulussa tavattiin	167
6.3 Kansakoulu 1900-luvulla	172
6.4 Nousivat koulut Ohtaanniemelle ja Konttimäkeen	174
6.5 Mutta millaisia koulurakennukset olivatkaan?	184
6.6 Arkena aherrettiin	188
6.7 Ja ehdittiin siellä muutakin tehdä	198
6.8 Kunnes luokkahuoneet kylmenivät	204
7 UUELLE VUOSITUHANNELLE	211
7.1 Maatalouden uudet haasteet	211
7.2 Tulevaisuus kyläläisten silmin	216
LÄHTEET	227

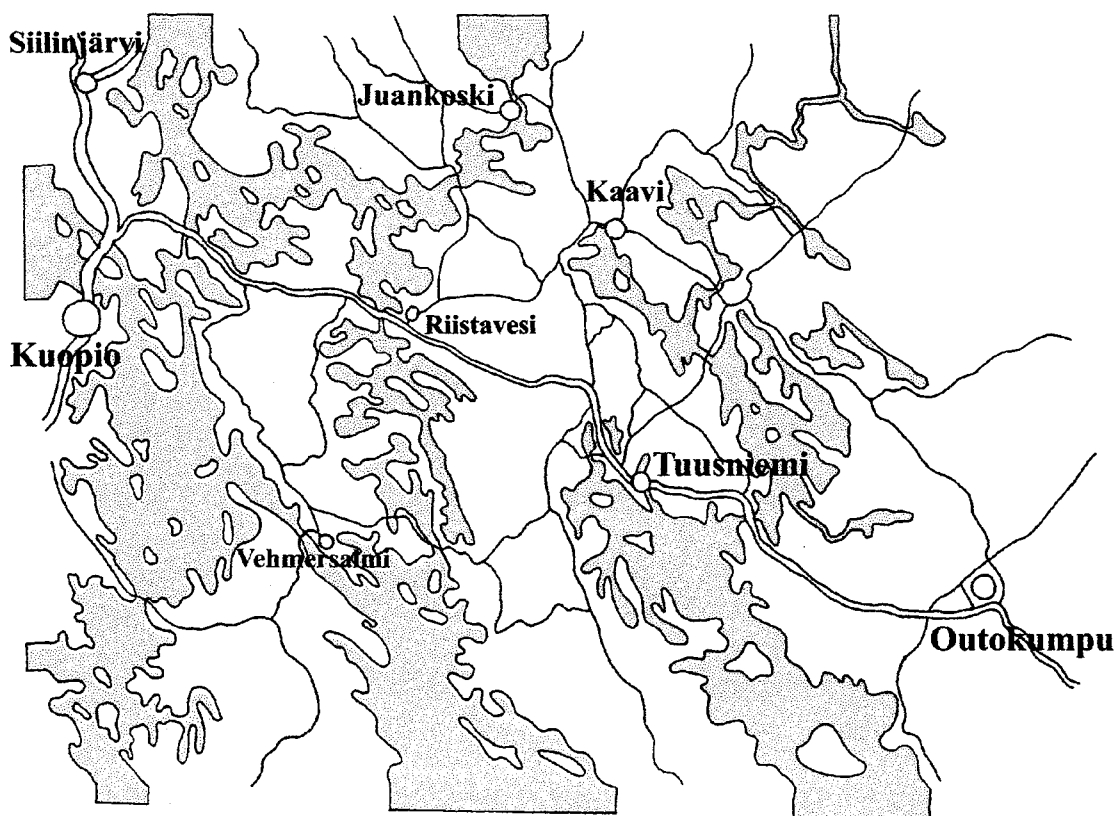
1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuskohde, -tehtävät ja -menetelmät

Tuusniemi sijaitsee Itä-Suomen läänissä, Kuopiosta Joensuuhun johtavan valtatie 17 varrella. Kuopioon Tuusniemeltä on matkaa noin 60 kilometriä, Joensuuhun yli 70 ja Outokumpuun noin 30 kilometriä. Tuusniemen pitäjä, jonka pinta-ala on noin 710 neliökilometriä ja asukasluku 1990-luvun lopussa alle 3 500, sijaitsee Juojärven rannalla. Merkittävistä vesireiteistä lähimpänä on Heinäveden reitti. Tuusniemen naapuripitäjiä ovat Kuopio, Kaavi, Outokumpu, Heinävesi ja Vehmersalmi.

Kartta 1

Tuusniemi ympäristössään

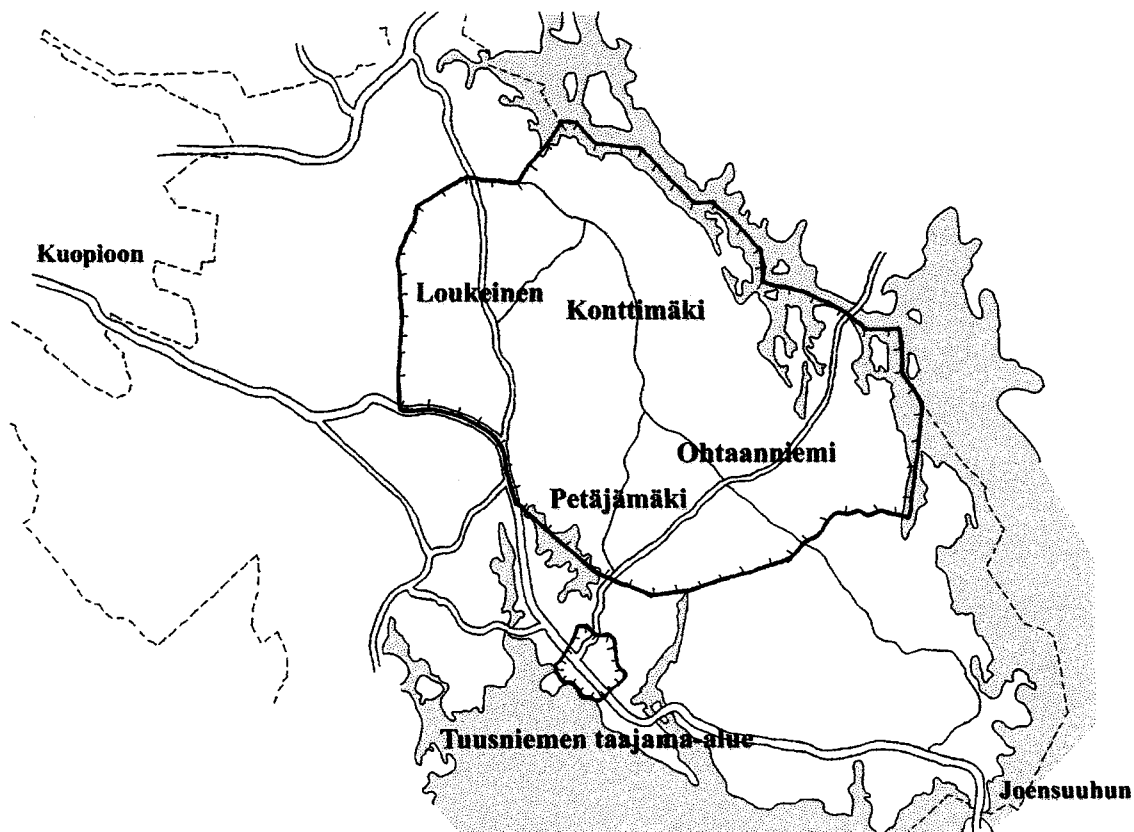
Ensimmäisen kerran Tuusniemi esiintyy asiakirjoissa vuoden 1633 myllytulliluettelossa. Tuolloin myllytullin oli maksanut Tavinsalmen eli Kuopion pitäjän Tuusniemen kylässä yksitoista henkilöä, joista ainakin yksi, *Heikki Miettinen*, oli kotoisin koillisen Tuusniemen

¹ Kansikuva: Konttimäkeläisiä rukiinleikkuussa Konttimäen vanhan tornin juurella vuonna 1925. Valokuvassa vasemmalta Olga Kosunen, Edvard Miettinen, Anni Heikkinen, Lahja Miettinen, Eemil Kosunen, Albin Miettinen, Erkki Keinänen ja Aatu Miettinen.

Ohtaanniemen kylästä, Mikkolan talosta. Vähitellen asutus levisi ja tihentyi. Kyläjärjestelmä vakiintui Tuusniemellä vuonna 1643. Tuusniemen kappeliseurakunta perustettiin vuonna 1781 ja vuonna 1864 seurakunta itsenäistyi Kuopion emäseurakunnasta.²

Kartta 2

Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen alue eli koillinen Tuusniemi sekä sen neljä kylää

Tuusniemen koilliset kylät sijaitsevat Tuusniemen kirkonkylän pohjoispuolella. Neljän kylän ja yhden kyläyhdistyksen muodostama alue on metsien ja peltojen pilkkomaa mäkistä maata, joka rajoittuu pohjoisessa Kaavinjärveen ja Rikkaveteen, idässä Tuusniemi-Luikonlahden tien ympäristöön sekä lounaassa Hietajärveen ja Seinävuoren rotkolaaksoon. Kyseisellä alueella toimii Koillis-Tuusniemen kyläyhdistys ry. Selkeää keskustaa alueella ei ole, vaan siihen kuuluu useampia vanhoja asutuskeskittymiä, jotka ovat tutkimukseni neljä kylää Ohtaanniemi, Petäjämäki, Konttimäki ja Loukeinen. Valtatie 17:sta koilliselle Tuusniemelle on noin seitsemän kilometriä.³

Edellä mainitut neljä koillisen Tuusniemen kylää, jotka ovat kyseisen kyläkirjan polttopisteessä, ovat tutkimusalueen vanhoja asutus- ja toiminnallisia keskuksia.

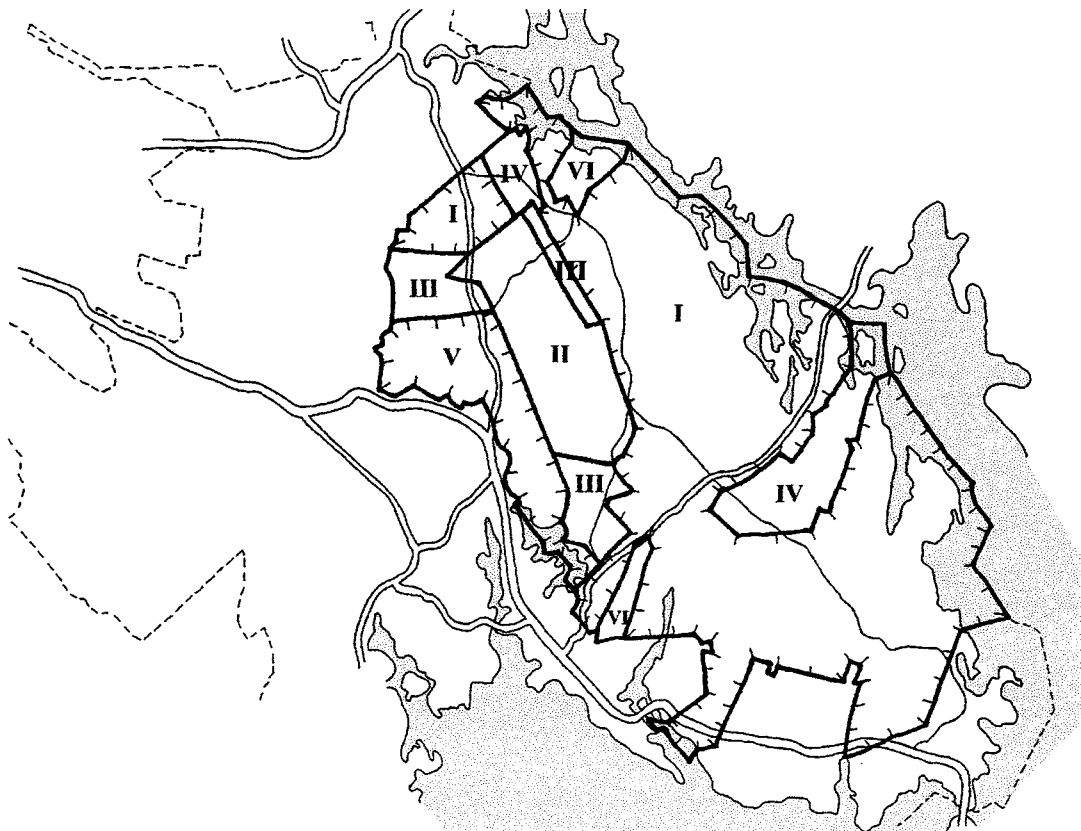
² Räsänen 1984, 4-5.

³ Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin väliraportti 5.6.1997, 13 ja Koillis-Tuusniemen kyläsuunnitelma vuodelta 1996, 3.

Virallisissa asiakirjoissa kyseisen seudun historia näyttäytyy tutkijalle kuitenkin alueen henkikirjakylistä kertovien tietojen välityksellä. Asiakirjat eivät useinkaan tunne kyliä kuten Konttimäki, Loukeinen tai Petäjämäki, eivätkä ainakaan käsitettä koillisesta Tuusniemestä, mikä on siis edelleen rajoiltaan elävä Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen toiminta-alue. Niinpä selvitetessä esimerkiksi tutkimusalueen väkilukua, sosiaalista rakennetta tai vaikkapa 1860-luvun nälkävuosien uhreja tutkitaan nimen omaan Ohtaanniemen henkikirjakylää, joka ulottuu muidenkin koillisen Tuusniemen alueelle ja sen rajojen ulkopuolellekin. Seuraavasta kartasta selviävät koilliselle Tuusniemelle ulottuvat henkikirjakylät.

Kartta 3

Koillisen Tuusniemen alueen henkikirjakylät

- I) Ohtaanniemen henkikirjakylä
- II) Susiniemen henkikirjakylä
- III) Litmaniemen henkikirjakylä
- IV) Kiukoonniemen henkikirjakylä
- V) Jänissalon henkikirjakylä
- VI) Tuusniemen henkikirjakylä

Tutkimuskohteen valintaan vaikutti ensinnäkin tutkijan mielenkiinto paikallishistorialliseen tutkimukseen. Mikrohistoriallisella otteella tutkimuksessa päästään lähemmäksi ihmisyksilöitä ja voidaan saada kriittisesti tarkastellen yksittäisistä tapahtumista selville joitain suurempiakin kehityslinjoja. Koska lisäksi tutkija on kotoisin koillisen Tuusniemen lähiseudulta, Koillis-Tuusniemen kyläyhdistys ry tarjosi vuoden 1997 keväällä mahdollisuutta tutkia vaikutusalueensa historiaa kyläkirjaprojektin puitteissa. Kyseinen tutkimus tulee olemaan osa kyläkirjaa, johon kuuluu tämän tutkimuksen lisäksi kansanperinneosuus, mihin on koottu kyläläisten omia kirjoituksia ja kronikoita.

Kyläkirjaprojekti sai alkunsa vuonna 1996, jolloin Koillis-Tuusniemen kyläyhdistys valittiin mukaan Pohjois-Savon Pilottikyläprojektiin, minkä puitteissa kylien elämää pyrittiin vireyttämään kylien omista lähtökohdista ja vahvuuksista käsin. Koillisen Tuusniemen projektin nimi oli kinttupolkuprojekti, jolla tarkoitetaan henkisten ja fyysisten "kinttupolkujen" muodostamista lähinnä talkoohengen ja EU:n Leader-rahoituksen voimin kyläläisten parhaaksi. Vuoden 1997 alkukesästä kylähistoriikin, tai pikemminkin kyläkirjan, toimikuntaan valittiin *Matti Rahunen, Ulla-Maija Karvonen, Kirsi Miettinen, Eero Toikkanen, Marko Komulainen ja Ritva Puurunen*. Vuoden 1999 maaliskuussa teoksen kansanperinneosuuden lupasi kerätyn materiaalin pohjalta kirjoittaa *Janne Katajisto*.⁴

Tutkimuksen haasteellisuutta lisäsi se, ettei tutkimusalueelta, eikä koko Tuusniemen kunnasta, ole vielä saatavilla ainuttakaan paikallishistoriallista yleisteosta. Kuopion seutu, jolla Tuusniemi sijaitsee, onkin jäänyt historiantutkimuksellisesti vielä vähäisehkön mielenkiinnon kohteeksi; onhan Kuopion kaupunginkin historiakirjahanke vielä pahasti kesken. Tämä selittyy ainakin osittain sillä, ettei Kuopion yliopistossa ole Suomen historian laitosta, jonka puitteissa vastaavaa tutkimustoimintaa kuin Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitoksella tehtäisiin. Kuntien, kyläyhdistysten ja yksityistenkin tahojen historiakirjaprojektit, joita viime vuosina on Tuusniemen ympäristössä virinnyt, tulevat siis tarpeeseen. Esimerkkinä tällaisesta teoksesta on tässä käytetty *Hilkka Leskelän* vuonna 1994 julkaistua huomattavan laajaa teosta koillisen Tuusniemen naapurista nimeltään *Luikonlahti ennen ja nyt*.

Tuusniemelläkin on toki syntynyt joukko historiikkeja, joista osa on löytänyt tiensä kirjapainoonkin saakka. Historiikeista selviää monen maataloudellisen yhdistyksen tai vaikkapa metsästysseuran toiminta menneinä vuosina ja vuosikymmeninä. Historiikit

ovat kuitenkin lähes poikkeuksetta kirjoittajan henkilökohtaisia ja siten varsin kritiikittömiä näkemyksiä oman yhdistyksensä elinkaaresta. Esimerkkejä selkeästi virallisiin asiakirjoihin pohjautuvista historiikeista ovat *Liisa Rissasen* laatima *Tuusniemen kunnan kirjaston 140-vuotishistoriikki* vuodelta 1998 ja *Unto Siilin* historiikki *Siirtoväen sijoittumisesta Tuusniemelle* samalta vuodelta.

Kyseisessä tutkimuksessa keskitytään tutkimaan ihmisten välistä sosiaalista kanssakäymistä ja sen muuttumista 1800- ja 1900-luvuilla. Asutuksen ja tiestön vakiintumista tarkastellaan merkittävässä määrin jo 1700-luvun puolelta. Tutkimuksen luonteesta johtuen aikarajaus ei olekaan tässä tutkimuksessa niin tarkka kuin usein pro gradu –tutkimuksissa. Olisi sängen vaikea määritellä, milloin, minä vuonna sosiaalinen kanssakäyminen alkoi koillisella Tuusniemellä siinä mittakaavassa, että kyseinen ajankohta voitaisiin määritellä tutkimuksen aikarajauksen perustaksi. Lisäksi olisi hankala määritellä tutkimusaikavälin päättyminen, sillä ihmisten välinen kanssakäyminen jatkuu edelleen. Työn lopputuloksen kannalta valittu joustavampi aikarajaus osoittautuneekin onnistuneemmaksi vaihtoehdoksi. Aikarajauksen kannalta tutkimuksen ydinaluetta on tutkimusalueen yhdistyselämän tarkasteleminen. Koska yhdistystoiminta, jossa kyläläisten välinen sosiaalinen kanssakäyminen sai usein viralliset puitteet, alkoi tutkimusalueella 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, painottuu tutkimuskin tälle vuosisadalle. Tätä tukee myös alueen kahden kansakoulun, Ohtaanniemen ja Konttimäen kansakoulujen, sekä alueelle toimineiden kauppaliikkeiden merkitys 1900-luvun sosiaaliselle kanssakäymiselle koillisella Tuusniemellä. Kyläläisten kanssakäymistä selvittäessä nousevat vallinneesta elinkeinorakenteesta johtuen maataloudelliset yhdistykset voimakkaasti esille. Maataloudellisten yhdistysten rinnalla työssä käsitellään alueen poliittisia ryhmittymiä ja niiden saamaa kannatusta tutkimusalueen eri reunoilla.

Tutkimustehtävänä on selvittää koillisen Tuusniemen kylien alueen ihmisten kanssakäymistä näiden kahden viimeisen vuosisadan aikana. Mitä tämä kyläläisten kanssakäyminen oli ja miten se on muuttunut aikojen kuluessa? Missä kanssakäymistä tapahtui ja miksi? Toisena tutkimustehtävänä on selvittää, miten yhtenäinen kokonaisuus Koillis-Tuusniemi on. Millaisia rajoja ja ryhmittymiä tutkimusalueella on ollut ja mistä ne ovat johtuneet? Ja tähän liittyen, millaiseksi kyläläiset mieltävät käsitteen koillisuusniemeläisyys? Asetettuihin tutkimuskysymyksiin vastataan tulevissa kirjan luvuissa. Vastaukset on saatu laajan lähdemateriaalin pohjalta.

---

⁴ Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen johtokunnan kokoukset 24.11.1996 ja 8.6.1997, Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen toimintakertomus vuodelta 1996, Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin väliraportti 5.6.1997 ja Matti Rahusen antamat tiedot.

Tutkimuskirjallisuuden tarkoitus on kyseisessä tutkimuksessa tukea alkuperäislähteiden antamia tietoja ja toisaalta tutkijan omia perusteltuja arviointeja. Tutkimuskirjallisuuden osalta suurimmaksi ongelmaksi muodostui lähteistön määrän rajaaminen järkeviin mittasuhteisiin sekä parhaiden saatavissa olevien teosten löytäminen kunkin tutkimusteeman kohdalla. Eräät tutkimuksessa käytetyt historiantutkimuksen perusteokset ovat jo varsin ikääntyneitä. Tästä ei kuitenkaan koitunut tutkimukselle suurempia ongelmia.

Koska tutkimusalueesta ei aiemmin siis ole tehty vastaavanlaisia tutkimuksia, on *Antti Rytkösen* toimittama, vuonna 1975 JYY:n kotiseutusarjassa ilmestynyt *Kuopion pitäjän kirja*, monessa kohdassa ollut hyödyllisin teos, johon koillisen Tuusniemen oloja tutkittaessa on voitu tukeutua. Tämä tutkimus on hyödyntänyt teoksesta löytyvää materiaalia metsätalouden (kirjoittanut *Antikainen, Urho*), Kuopion pitäjän vanhimman asutushistorian (*Hietanen, Lea*), maanviljelyn ja karjanhoidon (*Hietanen, Lea* ja *Rantatupa, Heikki*), väestökehityksen (*Ojanperä, Martti*), maaliikenteen (*Pitkänen, Timo*) sekä vanhojen kauppaolosten (*Tiainen, Kaija*) tiimoilta. Teos lienee tällä hetkellä paras saatavissa oleva yleisteos Kuopion seudun historiasta. Kuopion pitäjän kirjalle kertynyt ikä paljastuu hieman vanhahtavasta taitosta, mikä tekee teoksesta raskaslukuisen.

Muita tämän tutkimuksen kannalta merkittäviä yleisluontoisia teoksia ovat *Eino Jutikkalan, Yrjö Kaukiais*en ja *Sven-Erik Åströmin* vuonna 1980 toimittama *Suomen taloushistoria I*, *Jorma Ahvenaisen, Erkki Pihkalan* ja *Viljo Rasilan* vuonna 1982 toimittama *Suomen taloushistoria II* ja *Eino Jutikkalan* vuonna 1958 ilmestynyt toinen, uudistettu ja lisätty painos teoksesta *Suomen talonpojan historia*. Edellisten teosten hyödyntämistä häittäsi se, että teokset käsittelivät suurehkoina alueina tai jopa yhtenä kokonaisuutena. Koska jokaisella alueella kuten koillisella Tuusniemellä on omat erityispiirteensä, joutui tutkija soveltamaan teosten aineistoa varovaisesti tutkimusalueelleen. Samaisen haasteen kohtaavat tosin kaikki vastaavia teoksia paikallishistorioissaan hyödyntävät tutkijat.

Aimo Halilan laatima neliosainen teossarja *Suomen kansakoululaitoksen historia I-IV* vuosilta 1949-1950 on ansiokkaasti kirjoitettu, laaja kokoelma eri aihealueista kansakoulutyön ympäriltä. Halilan tutkimus onkin ollut monien myöhemmin laadittujen koulutusta koskevien tutkimusten taustalla. Kansan koulutuksesta oli muutenkin saatavilla varsin kattavasti eri tyyppistä kirjallista materiaalia. Kaikkea ei kuitenkaan voinut tähän tutkimukseen mukaan ottaa. Osa saatavilla olleista lähteistä oli lisäksi kirjoittajan henkilökohtaisia muistelmia koulutien varrelta.

Suojeluskuntien ja Lotta Svärd-järjestön osalta alkuperäismateriaalia ei ollut saatavissa niin runsaasti, kuin tutkija olisi toivonut. Lähdekirjallisuuden huomattavimmat teokset olivat tämän teeman osalta *N.V. Hersalon* kirjoittaman *Suojeluskuntain historia, osa I:n* toinen painos vuodelta 1965 ja saman tutkijan vuonna 1962 ilmestynyt *Suojeluskuntain historia, osa II*. Tuusniemellä toimineet lotat selvisivät pääasiassa *Taito Seilan* vuonna 1976 toimittamasta julkaisusta *Lotta Svärd hakuteos: Pohjois-Suomi*. Valitettavasti kyseinen hakuteos ei kertonut mitään tarkempia tietoja lottatoiminnasta Tuusniemellä. Teoksessa oli myös joitakin poikkeavuuksia verrattaessa sen tietoja paikallisten ihmisten muistitietoon.

Tutkimusalueen paikannimistön selvittämisessä auttoivat lähdekirjallisuuden osalta etenkin *Suomen etymologinen sanakirjasarja I-VI*, jolla oli useita eri toimittajia, *Viljo Nissilän* vuonna 1962 laatima nimistötutkimuksen perusteos, *Suomalaista nimistötutkimusta*, *Eero Kiviniemen* teos *Perustietoa paikannimistä* vuodelta 1990 sekä kaksi 1800-luvun puolella kirjoitettua teosta, *E.A. Ekmanin* vuonna 1899 toimittama *Suomen keräilyosanasto I* ja *A.V. Forsmanin Tutkimuksia Suomen kansan persoonallisen nimistön alalla I* vuodelta 1894. Kahden viimeisen teoksen vanhuus ei haitannut millään tavalla tutkimuksen tekoa. Tutkimustulokset perustuvat suuresti edellä mainittuihin teoksiin, mutta aiheen luonteen ja tulkinnallisten seikkojen vuoksi tutkimustuloksiin tulee suhtautua terveeseen kriittisesti. Nimistötutkimus osoittautui sangen mielenkiintoiseksi, joskin myös työlääksi haasteeksi.

Paikallisista ihmisistä kertovien henkilökuvien käytöllä tutkimusta pyritään viemään lähemmäksi ihmisyksilöitä.⁵ Mikrohistoriallisen otteen onnistumiseen pyritään myös haastattelemalla paikallista väestöä laidasta laitaan. Saadusta aineistosta valitaan sopivia suoria lainauksia muun tutkimustekstin väliin; näin lainausten ja tutkimuksen pohjatekstin on tarkoitus täydentää toinen toisiaan. Tutkimuksessa pyritään säilyttämään haastateltujen henkilöiden puhuma murre aidossa muodossa. Koko tutkimuksessa pyritään mahdollisimman selkeäsanaisiin ilmaisuihin. Olennainen osa tutkimusta ovat myös sitä varten kerätyt valokuvat, jotka paitsi elävöittävät tutkimusta, niin myös kertovat paljon kustakin kuvaushetkestä. Valokuvat tukevat mikrohistoriallisen otteen säilymistä läpi koko tutkimuksen.⁶

Edellä mainittuja haastatteluja on tehty parin vuoden ajan. Perustana haastatteluille oli *Sirkka Hirsjärven* ja *Helena Hurmeen* kirjoittaman *Teemahaastatteluteoksen* kolmas painos vuodelta 1985. Kyseisen teoksen tarjoamat haastattelukäytännöt

⁵ Ks. esim. Heikkinen 1993.

⁶ Ks. esim. Peltonen 1992.

muokkautuivat kuitenkin tutkimuksen edistyessä tilannekohtaisesti. Paikallisten ihmisten haastatteluja voi vastaavanlaisissa paikallishistoriallisissa tutkimuksissa tuskin koskaan tehdä liikaa. Haastattelut tarjosivat haastattelijalle runsaasti lähdeaineistoa, mutta myös keskusteluja, jotka rönnyilivät varsinaisen teeman ulkopuolellekin. Tärkeimmät haastatellut henkilöt olivat entinen konttimäkeläinen *Nissinen Hilma* (s.1925) Ohtaanniemeltä, ohtaanniemeläiset *Miettinen Olga* (s.1921) ja *Miettinen Veikko* (s.1924) sekä Loukeiselta *Koistinen Sylvi* (s.1930). Nuorempien haastateltujen vähäisyys on yleistä vastaaville teoksille. Samalla haastattelujen ikäjakaumasta ilmenee ehkä jotain tutkimusalueesta eli koillisesta Tuusniemestä.

Paikallisten ihmisten muisteluita käytettiin tutkimuksessa runsaasti hyväksi. Kansanperinteellistä tietoa löytyy etenkin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Kansanrunousarkistosta Helsingistä, jonne haastatteluja on toimittanut varsinkin *Otto Räsänen*. Toinen muistitietoon perustuva arkisto on Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimitoimiston arkisto (NTA) Helsingissä, jonne on talletettu paikkakunnittain tietoutta paikkanimien syntyhistorioista. Haastattelujen ja muiden muistitietoon perustuvien lähteiden antaminen tietojen luotettavuuteen tulee kuitenkin aina suhtautua terveeseen kriittisesti.

Lähdeaineiston luotettavuusongelma kävi ilmeiseksi tutkittaessa tuusniemeläisen *Ida Tirkkosen* vuonna 1974 päättämiä muistelmia *Työväenyhdistystoiminnasta ja vuoden 1918 kansalaissodasta*. Tutkija pyrki tarkastamaan lähteestä ilmi käyneitä asioita paikkakuntalaisilta saatuihin ja luonnollisesti muuhun lähdeaineistoon verraten. Jotkut Tirkkosen muistelmista paljastuneet tapaukset lienevät olleen joillekin tutkimusalueen asukkaille vielä niin arkoja, että joidenkin tietojen julkaiseminen kyläkirjassa pyrittiin estämään. Erityisesti joidenkin koillisuusniemeläisten pakeneminen vuonna 1918 Suomen itärajan toiselle puolelle osoittautui kyseisten henkilöiden jälkikasvulle kiusalliseksi aiheeksi, josta haluttiin vielä vaieta. Monien keskustelujen jälkeen tutkija päätyi ratkaisuun, jossa nimenomaisesta tapahtumasta kyllä kerrotaan kyläkirjassa, mutta paenneiden ihmisten henkilöisyyksiä ei paljasteta. Tässä pro gradu –tutkimuksessa kyseiset henkilönnimet ovat kuitenkin esillä.

Koska tutkimusalueen ihmisten sosiaaliset suhteet ovat tutkimuksen polttopisteessä, luodaan tutkimuksessa aluksi puitteet sosiaaliselle kanssakäymiselle. Johdantoluvun jälkeisissä luvuissa kaksi ja kolme tarkastellaan erityisesti tutkimusalueen asutuksen tihentymistä sekä elinkeinojen ja kulkuväylien muuttumista. Tutkimuksen alalukuihin on laadittu henkilökuvia käsiteltävän teeman kannalta merkityksellisistä ihmisistä. Luvussa kolme, *Luonnon keskellä*, tarkastellaan myös tutkimusalueen

paikannimien taustoja, mistä saataneenkin paljon arvokasta tietoa kylien menneistä vuosista. Luvut neljä ja viisi ovat yhdessä tutkimusalueella toimineista kansakouluista kertovan luvun kuusi kanssa edellä asetettujen tutkimuskysymysten kannalta merkityksellisimmät luvut. Niissä pureudutaan erityisesti 1900-luvulla voimistuneeseen yhdistyselämään ja alueen poliittisen kentän eroihin, mutta myös sen yhtenäistymiseen. Kansakouluista kertovalle luvulle tutkimuksessa on uhrattu merkittävän paljon tilaa, koska kansakoulut lienevät merkinneen kyläläisille enemmänkin kuin läksyjen lukemista.

Varsinaista päätäntälukua, jossa koottaisiin vastaukset asetettuihin tutkimuskysymyksiin, tutkimuksessa ei työn luonteesta johtuen ole. Kylähistoriaan tai –kirjaan tällainen perinteinen historiantutkimuksellinen päätäntä ei istuisi luontevasti. Varsinaisen päätäntäluvun, joka usein typistyy tiivistelmäksi tutkimustuloksista, sijaan tutkimuksen päättää luku, jossa tarkastellaan paitsi maatalouden sekä laajemmin maaseudun kohtaamia haasteita, niin myös tutkimusalueen kyläläisten ja kylien tulevaisuuden näkymiä. Tämän tarkoituksena on liittää menneistä tapahtumista ja ihmisistä kertovat luvut tiiviimmin tulevaisuuteen, ehkäistä "historian jatkumon katkeaminen" tutkimuksen viimeisellä sivulla. Koska tutkimus liitetään osaksi kyläkirjaa, olisi tärkeää, että lukija voisi myös "katsoa tulevaisuuteen" omasta ja kyläyhteisönsä menneisyydestä tietoisena. Koska lisäksi Koillis-Tuusniemen kyläyhdistys liittyy vahvasti tutkimusalueen tulevaisuuteen, on sen merkitystä pohdittu vasta tutkimuksen viimeisessä luvussa.

1.2 Alkuperäislähteet

Työ on paikallishistoriallinen, neljän kyläyhteisön asukkaiden sosiaalista kanssakäymistä tarkasteleva tutkimus, kylähistoria. Koska kyläkirjat kattavat usein tutkimusalueen ihmisten kanssakäymisen laidasta laitaan, ja koska tämä mahdollistaisi lähdeaineiston määrän paisumisen kohtuuttoman laajaksi, täytyy tutkijan tehdä perusteltavissa olevia valintoja käytettävän lähdemateriaalin suhteen. Jotta kyläkirjasta tulisi ehyt ja kattava kokonaisuus, ja jotta asetettuihin tutkimuskysymyksiin voitaisiin tutkimuksessa antaa luotettavat, hyvin perustellut vastaukset, tulee tutkimukseen ottaa mukaan joka tapauksessa lähdeaineistoa lukuisista eri lähteistä. Muutamia tärkeimpiä kirjallisuuslähteitä, muistitietoon pohjautuvia lähteitä ja niiden käytössä kohdattuja ongelmia on esitelty jo edellisessä alaluvussa selvitettäessä kyseisessä työssä käytettyjä tutkimusmenetelmiä. Tärkeimpiä lähteitä ovat kuitenkin paikallishistorioidenkin laatimisessa arkistolähteet.

Arkistoista ensimmäisenä paikallishistorian kirjoittajan tulisi tutustua tutkimusalueella sijaitseviin kunnallisiin ja eri yhteisöjen, yhdistysten arkistoihin. Tuusniemen kunnan arkistosta (TKA) löytyvästä lähdemateriaalista tutkimuksen kannalta merkittävimmit lähteiksi osoittautuivat tutkimusalueen kahden kansakoulun, Ohtaanniemen ja Konttimäen kansakoulujen, vaiheista kertovat koulujen johtokuntien kokouspöytäkirjat, jotka löytyvät arkistosta täydellisinä sarjoina. Niistä tutkimalla selvisi koulujen toiminnan virallinen puoli varsin kattavasti. Ne tarjosivat ajoittain myös mahdollisuuden päästä koulutyön tutkimisessa pintaa syvemmälle, sillä niissä oli paikoin värikkäitäkin kuvauksia esimerkiksi käytetyistä kurinpidollisista toimista ja koulujen juhla järjestelyistä. Valitettavasti kansakoulujen toiminnasta kertoneet vuosikertomukset eivät olleet säilyneet niin kattavasti, että niistä olisi saanut vedettyä suurempia linjauksia koulutyön muutoksista. Kansakoulujen vuosikertomukset ovat lisäksi mainio esimerkki siitä, miten monien käytettävissä olevien lähteiden sisältö muuttui ajan kuluessa, kun hallintoviranomaiset vaativat tilastoihin merkittäviksi eri asioita. Mainitsemisen arvoinen havainto on myös se, että vielä 1900-luvun alussa asiakirjoihin merkittiin paikallishistoriantutkimuksen kannalta seikkaperäisempiä, nyt arvokkaammilta tuntuvia havaintoja kuin myöhemmin 1900-luvulla.

Tuusniemen seurakunnan arkistossa (TSA) sijaitsevat paikkakunnalla toimineiden kiertokoulujen nimiluettelot ja päiväkirjat osoittautuivat merkittäviksi selvitetessä kiertokoulujärjestelmän muutoksia koillisella Tuusniemellä. Lisäksi samaisesta arkistosta löytyy Kuolleiden ja haudattujen luettelo Tuusniemen pitäjältä vuosilta 1866-1882, josta saa tietoa esimerkiksi 1860-luvun suurina nälkävuosina kuolleiden määrästä ja kuolinsyistä Ohtaanniemen henkikirjakylässä. Kuten jo aiemmin kerrottiin, aiheutti monien lähteiden laatiminen henkikirjakylittäin tutkimukselle ongelmia, sillä varsinaisen tutkimusalueen, koillisen Tuusniemen, rajat eivät vastaa kyseisiä henkikirjakylärajoja. Tästä selvittiin ilmoittamalla tutkimuksessa saatujen tutkimustulosten koskevan tällöin nimen omaan Ohtaanniemen henkikirjakylän aluetta, joka tosin on suurelta osin yhteneväinen Koillis-Tuusniemen kanssa. Kuolleiden ja haudattujen luetteloon kohdalla ilmenee myös toinen ongelma, johon historian tutkimuksessa usein törmätään, nimittäin se, että tulkittaviin lähteisiin tulee suhtautua terveeseen kriittisesti. Esimerkiksi kyseisen lähteen kohdalla taudit, joihin Ohtaanniemen henkikirjakylän asukkaat olivat kuolleet, oli määritellyt paikallinen lääkäri, tautien nimet olivat ruotsiksi ja monet taudit osoittautuivat varsin vieraiksi tutkijalle.

Näiden kahden paikallisen pääarkiston lisäksi Tuusniemellä toimii vain Tuusniemen nimismiespiirin arkisto, josta löytyvät elinkeinoilmoitukset lopetetuista

yrittäjien yrityksistä vuosilta 1947-1981 sisältävät ainoastaan hajatietoja koillisen Tuusniemen kauppaliikkeiden toiminnasta. Sen sijaan paljon merkittävämmäksi lähteeksi osoittautuivat yksityisten hallussa olevat asiakirjat. Ne voidaan jakaa karkeasti kolmeen ryhmään: maataloudellisten yhdistysten asiakirjat, metsästyseurojen asiakirjat ja Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen asiakirjat. Näistä jokainen tarjosi tutkimuksen eri osiin paljon korvaamatonta tietoa, jota olisi ollut muuten hyvin hankala, jopa mahdotonta saada muista lähteistä. Etenkin pienviljelijäyhdistysten kokousten pöytäkirjat olivat tutkimuksen kannalta varsin ansiokkaasti laadittuja. Sen sijaan pienviljelijäosastojen asiakirjat näyttäisivät kokonaan hävinneen koillisen Tuusniemen osalta.

Tutkimusalueen väestökehityksen ja maanomistusolojen muuttumisen tutkimisen kannalta tärkeimmäksi arkistolähteeksi nousivat Joensuun maakunta-arkistossa (JoMa) olevat henkikirjat Tuusniemen pitäjältä 1800-luvun alkupuolelta 1940-luvulle saakka sekä tämän jälkeiset Tuusniemen kunnan henkikirjat, jotka löytyvät henkikirjoittajalta Kuopion seudun maistraatista. Viimeinen saatavissa ollut alueen väestömuutoksista kertonut arkistolähde oli väestörekisterikeskuksen ikäluokka- ja siviilisäätytilasto Itä-Suomen läänistä, Tuusniemen kunnasta tammikuulta 1999. Henkikirjojen avulla pystyttiin selvittämään muun muassa Ohtaanniemen henkikirjakylän asukasluvun muutoksia, talojen veronmaksukykyä sekä väestön sukupuolijakaumaa ja maanomistusoloja. Yleensä tämä tapahtui tutkimalla ja laskemalla asukkaat nimi nimeltä Ohtaanniemen henkikirjakylän kohdalta. Henkikirjojen tulkitseminen ja eri ajankohtien vertailu osoittautuivat kuitenkin varsin ongelmalliseksi. Toisinaan henkikirjakylän asukkaat merkittiin ylös tarkasti nimi nimeltä. Toisinaan taas henkikirjoihin merkittiin erikseen niin sanotut kylän huonot, joskus henkikirjoihin kirjoitettiin vain perheen isän ja äidin nimet sekä lasten lukumäärä ja joskus alaikäiset lapset jopa jätettiin kokonaan henkikirjojen ulkopuolelle. Sama henkikirja saattoi olla käytössä myös useina peräkkäisinä vuosina, jolloin väestölliset muutokset kirjoitettiin edellisten merkintöjen päälle tai viereen esimerkiksi toisella värillä. Koska henkikirjoissa oli jonkin verran tulkinnallisia kohtia ja edellä mainittuja epäselvyyksiä, on Ohtaanniemen henkikirjakylän väkiluvun muutoksista kertovaan diagrammiin luvussa kaksi suhtauduttava varsin kriittisesti.

Koillisen Tuusniemen asutuksen leviämistä ja maanjakotoimituksia selvittäessä ehdottomasti tärkein arkistolähde olivat maarekisterit Tuusniemen kunnasta, jotka löytyvät Kuopion Maanmittauslaitoksen arkistosta. Niihin merkittiin tapahtuneet maanjakotoimitukset, niiden tapahtumisajankodat ja talojen isäntien nimet henkikirjakylittäin isojaosta, joka toimitettiin Tuusniemellä vuosina 1784-1834⁷, lähtien

⁷ Räsänen 1984, 6.

aina vuoteen 1987 saakka. Koillisen Tuusniemen vanhimmat talot isäntineen saatiin selvitettyä jo *Matti Räsäsen* vuonna 1984 laatimasta kirjasta *Tuusniemen asuttamisesta*, minkä jälkeen maakirjoista voitiin selvittää talojen maanjakotoimitukset ja isännät etenkin 1900-luvun osalta. Maanjakotoimitusten ja talojen omistajamuutosten tutkiminen ulotettiin siis aina vuoteen 1987, mutta ei tutkimushetkeen saakka ihmisten yksityisyyttä kunnioittaen. Maarekisterit osoittautuivat varsin järjestelmällisiksi ja mielenkiintoisiksi. Niiden luotettavuuden saattoi selvittää vertaamalla maarekisterien tietoja Tuusniemen kunnan maakirjaan vuodelta 1905, joka löytyy mikrofilmattuna Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitokselta.

Oman huomionsa ansaitsee edellä mainittu *Matti Räsäsen* vuonna 1984 laatima kirjanen *Tuusniemen asuttamisesta*. Räsänen on siinä tutkinut asutuksen vakiintumista ja leviämistä koko Tuusniemen alueella aina 1600-luvulta lähtien ulottaen tutkimustaan 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille. Tutkimuksensa Räsänen on perustanut isojakoasiakirjoille ja -kartoille, myllytulliluetteloille ja muille asiakirjalähteille. Tutkimustulosten tulkitseminen on aluksi hankalaa, mutta kyseinen lähde sisältää runsaasti tietoja Tuusniemen eri henkikirjakyläen kuten Ohtaanniemen henkikirjakylän asuttamisesta tiiviissä, alkuperäislähdemäisessä muodossa. Ohtaanniemen henkikirjakylän osalta tämän työn tutkija on todennut Räsäsen tutkimustulokset relevanteiksi verrattuaan niitä tutkimiinsa asiakirjalähteisiin.

Koillis-Tuusniemen tiestön kehitystä tutkittaessa merkittävimmäksi arkistolähteeksi osoittautui *Olof Borgströmin*, *Erik Tulindbergin* ja *Pehr Krookin* laatima maanmittauskartta vuosilta 1754-1755. Kyseinen Ruotsin valtionarkiston kartta löytyy mikrofilmattuna Valtionarkistosta (VA) Helsingistä. Kyseinen kartta on huomattavan tarkasti, mutta myös taiteellisesti, laadittu. Kartasta selviävät tutkimusalueella tuolloin sijainneet talot talonnumeroineen, maastoon hahmottuvan tiestön sijainti, tärkeimmät maanpinnan kohoumat kuin myös maaperän laatu. Kartan mittasuhteissa oli toki epätarkkuuksia. Toinen kartta, jonka avulla tiestön muuttumista saattoi tutkia, oli *J. Caloniuksen* ja *G. Costianderin* laatima isojaon toimituskartta vuosilta 1779-1804. Tähän karttaan on merkitty koillisella Tuusniemellä sijainneet talot maapalstoineen sekä tiestön tutkimisen kannalta merkittävä polkuverkosto. 1900-luvun osalta tieverkoston rakentamista selvitettiin muun muassa Kuopion Tielaitoksen arkiston alkuperäislähteiden avulla. Tämä lähteistö sisältää erilaisia kirjelmiä kyläläisiltä hallintoviranomaisille ja toisinpäin, annettuja lausuntoja, teiden rakennussuunnitelmia ja pöytäkirjoja rakennustöiden lopputarkastuksista. Lähdeaineistoa oli yllättävän runsaasti, mutta sen hyödyntäminen tutkimuksessa osoittautui osin hankalaksi tietojen sirpaleisuuden vuoksi.

Tutkimusalueen aatteellisia suuntauksia selvitettäessä tutkija tukeutui alkuperäislähteiden osalta kolmen eri arkiston sisältämiin asiakirjoihin. Tuusniemen kunnan arkistosta (TKA) löytyvistä Tuusniemen valtiollisten vaalien lautakunnan kirjetoisteista ja kuulutuksista selviävät eduskuntavaalien tulokset Ohtaanniemen ja Konttimäen vaalipiirien osalta. Samaisesta arkistosta löytyy myös Tuusniemen Suojeluskunnan kantakirja, johon on merkitty ensimmäisten vuosien suojeluskuntatoimintaan osallistuneiden miesten nimet, asuinpaikat ja mahdolliset muut huomautukset esimerkiksi menestyksellisestä palvelusta vuoden 1918 sisällissodassa. Kyseisen kantakirjan täydentäminen on kuitenkin lopetettu heti 1920-luvun alussa. Konttimäen Lotta Svärd-kyläosaston toiminnasta kertovia tai sitä sivuavia asiakirjoja löytyy vuorostaan Sota-arkistosta (SA) Helsingistä. Tämä lähdeaineisto oli kuitenkin varsin puutteellisesti säilynyttä ja sekavasti arkistoitua. Ainakin yhden tuusniemeläisen Lotta Svärd-paikallisosaston toiminnasta säilyneet asiapaperit on huhupuheiden mukaan haudattu maahan odottamaan turvallisempia aikoja. Tuusniemen Suojeluskunnasta Sota-arkistosta löytyy muun muassa Tuusniemen Suojeluskunnan säännöt vuodelta 1918 sekä vuonna 1929 laadittu *Vapaustaistelun historiikki Tuusniemen Suojeluskunnasta*. Jälkimmäinen lähde, joka ei ole alkuperäislähde, sisältää lyhydestään huolimatta runsaasti tietoja valkoisten ja punaisten suhteista sisällissotavuonna Tuusniemellä. Kyseinen lähde on kuitenkin selkeästi valkoisen aatteen värittäjä, minkä vuoksi siitä löytyviin tietoihin täytyy suhtautua kriittisesti.

Kolmas arkisto, josta löytyy tutkimusalueen aatteellisesta kentästä kertovia arkistolähteitä, on Työväenarkisto (TA) Helsingissä. Tuusniemen Konttimäen Työväenyhdistyksen jäsenluetteloista vuosilta 1911-1933 saatiin selvitettyä työväenyhdistyksen toimintaan yhdistyksen jäsenenä osallistuneet henkilöt ja viitteitä heidän varallisuudestaan. Työväenyhdistyksen jäseniksi merkittiin kyseisessä yhdistyksessä joskus myös puna-aatteen kannattajan lapset, mikä vaikuttaa luonnollisesti saatuihin työväenyhdistyksen jäsenmääriin. Konttimäen Työväenyhdistyksen toiminnasta säilyneen alkuperäislähteistön lisäksi sota-arkistosta löytyy *Lauri Haposen* vuonna 1976 kirjoittama historiikki *Sosialidemokratian vaiheista Tuusniemellä* sekä esimerkiksi *Edward Tirkkosen* muistelmia työväenaatteen tiimoilta, joissa käsitellään osittain myös koillisen Tuusniemen tilannetta. Tutkimuksen kannalta edelliset lähteet eivät kuitenkaan nousseet niin tärkeiksi kuin Sota-arkistossa sijaitseva lähdeaineisto.

Selvitettäessä tutkimuksen eri teema-alueita kuten väestökehitystä, kansanopetusta ja eduskuntavaalien tuloksia tarjosivat Suomen virallinen tilasto (SVT) ja Suomen tilastollinen vuosikirja helposti hyödynnettävissä olevia tietoja Tuusniemen

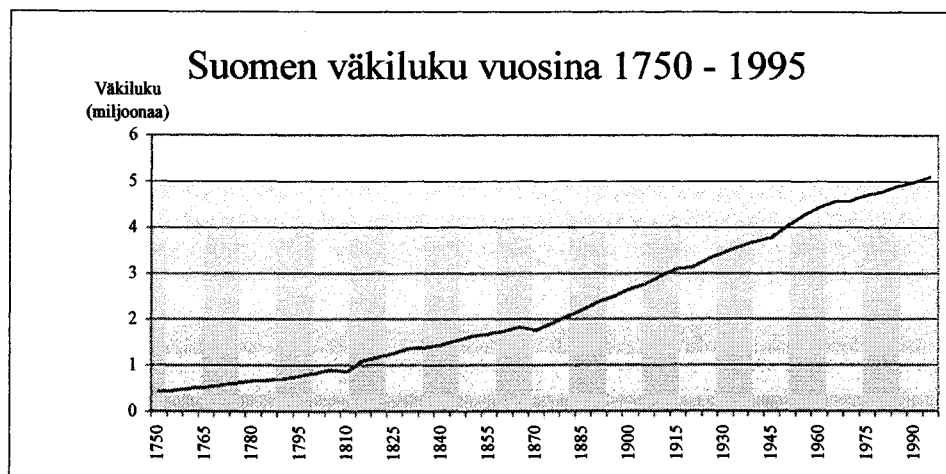
kunnasta. Näiden lähteiden luotettavuutta ei historiantutkimuksessa liene montakaan kertaa kyseenalaistettu. Sen sijaan internetin mahdollisuudet ovat jääneet Jyväskylän historian laitoksellakin vielä osittain hyödyntämättä. Tämä on ymmärrettävää, sillä kyseisestä lähteestä saatavaan tietoon tulee suhtautua kriittisesti ja internetin käyttäminen tutkimuksessa osoittautuu monesti yllättävän hitaaksi menetelmäksi tietojen hankinnassa. Tässä tutkimuksessa on vähäisessä määrin käytetty hyväksi Tilastokeskuksen luotettaviksi luonnehdittavia tilastosivuja.

2 KOILLISEN TUUSNIEMEN TALOT JA NIIDEN ASUKKAAT

2.1 Talot täyttyivät - tyhjentyäkseen

Väestöllisen muuntumisen teorian mukaan väestömäärää säätelevät luonnolliset väestönmuutostekijät eli syntyvyys ja kuolleisuus. Näiden lisäksi vaikutuksensa on myös muuttoliikkeellä, joka voi olla joko sisäänmuuttoa tai ulosmuuttoa tietyltä alueelta, mistä Suomen kohdalla hyvä esimerkki on 1970-luvun vaihteen muuttoliike Ruotsiin. Syntyvyyttä nostava tekijä on etenkin toimeentulon ja yleisemminkin elinolosuhteiden paraneminen. Kuolleisuutta Suomessa ovat nostaneet viimeisten parin vuosisadan aikana lähinnä sodat ja nälkävuodet tautiepidemioineen.¹

Taulukko 1

Lähde: Vattula 1983, 177-179.

Diagrammi havainnollistaa varsin hyvin Suomen väkiluvun kasvun kiihtymisen 1800-luvun kuluessa ja siitä voi myös havaita tietyt merkitykselliset väestönkasvun notkahdukset, joita on seuraavassa syytä selventää. Lisäksi on syytä mainita, että taulukko on laadittu aina viiden vuoden tarkkuudella, mikä vaikuttaa diagrammin käyrän muotoon.

Suomen väkiluku oli vuonna 1750 noin 421 500. Puolen miljoonan suomalaisen raja ylittyi vuonna 1764. Väestönkasvu jatkui koko Ruotsin vallan ajan ja pitkälle autonomian ajallekin varsin verkkaisena. Hitaankin kasvun katkaisi hetkeksi vuosina 1808-1809 käyty Suomen sota, minkä vaikutukset Suomen väestömäärään näkyy taulukossa pienenä laskuna. Yhden miljoonan suomalaisen määrä saavutettiin kuitenkin jo

¹ Lisätietoa syntyvyyden ja kuolleisuuden vaihteluista Suomessa saa *Kari Pitkäsen* kirjoituksesta Väestörakenteen muuttuminen ja väestökehitys teoksessa *Suomen taloushistoria I: Agraarinen Suomi*.

vuonna 1811, jolloin Suomeen liitettiin Vanha-Suomi, Viipurin lääni ja sen 185 000 asukasta. Autonomian ajan alkupuolen Ruotsin vallan aikaan verrattuna paremmat yhteiskunnalliset, sosiaaliset ja teollistumisen alkamisen myötä paremmat taloudelliset olosuhteet heijastuivat Suomen väestömäärään sen kasvua kiihdyttäen. Erityisesti maaseudun tilattoman väestön kasvu kiihtyi 1800-luvun kuluessa². Väestömäärän kasvun katkaisivat kuitenkin 1830-luvulla Kuopionkin seuduilla riehuneet kulkutaudit³ ja 1860-luvun suuret nälkävuodet⁴, joista jälkimmäisistä taulukkoon on jäänyt selvät jäljet. Kun vuoden 1865 lopussa Suomen väestömääräksi laskettiin 1 843 200 henkeä, oli se laskenut seuraavan vuoden loppuun 1 837 500:aan. Vuonna 1867 suomalaisia oli enää 1 824 200 ja pahimman nälkävuoden 1868 lopussa saavutettiin tuolloisen notkahduksen pohja eli 1 727 500 henkeä. Siitä lähtien paremmat sadot ja tautiepidemioiden hellittäminen saivat väestömäärän jälleen kasvuun; kuitenkin vuoden 1865 väestömäärän tasolle päästiin vasta vuonna 1873. Kahden miljoonan suomalaisen raja ylittyi vuonna 1879. Toisen sortokauden aikana vuonna 1912 Suomen väkiluku puhkasi jo kolmen miljoonan rajan ollen tuon vuoden lopussa 3 015 500.⁵

Sortokausien loppumisella ja Suomen itsenäistymisen seurauksilla olisi voinut olla myönteistä vaikutusta väestönkasvuun, mutta vuoden 1918 Suomen sisällissota alensi hetkellisesti maan väkilukua⁶. Koska suoranaiset nälkävuodet oli 1800-luvun jälkeen Suomessa ohitettu, oli seuraavakin Suomen väkiluvun notkahdus käydystä sodasta johtuvaa. Edellinen taulukko kuitenkin hieman vääristää väestömäärän kehitystä käytetystä viiden vuoden periodimetodista johtuen. Väkiluvun kehitystä osoittava käyrä ei nimittäin ehdi kääntymään toisen maailmansodan aikana laskuun, vaikka suomalaisten määrä sen seurauksena hetkellisesti laskikin. Talvisodassa kärsityt ihmistappiot ja aluemenetykset laskivat Suomen väkilukua vuoden 1939 lopun 3 699 700:sta vuoden 1940 loppuun mennessä 3 695 600:aan henkeen. Jatkosodassa tappiot jakautuivat useammalle vuodelle, eikä suomalaisten määrä tästä johtuen laskenut sodan aikana⁷. Huomion arvoista on myös

---

Lisätietoa väestökehityksestä Suomessa ja väestöstä tutkimuskohteena saa *Seppo Koskisen* ym. vuonna 1994 toimittamasta teoksesta *Suomen väestö*.

² Entisessä Kuopion läänissä väestö kasvoi vuosittain keskimäärin 1,2 prosenttia. Lähde: Pitkänen 1980, 368.

³ Ojanperä 1975, 114.

⁴ 1860-luvun nälkävuosista on kerrottu tässä tutkimuksessa luvussa 4: Nälkävuosista monimuotoiseen yhteistoimintaan.

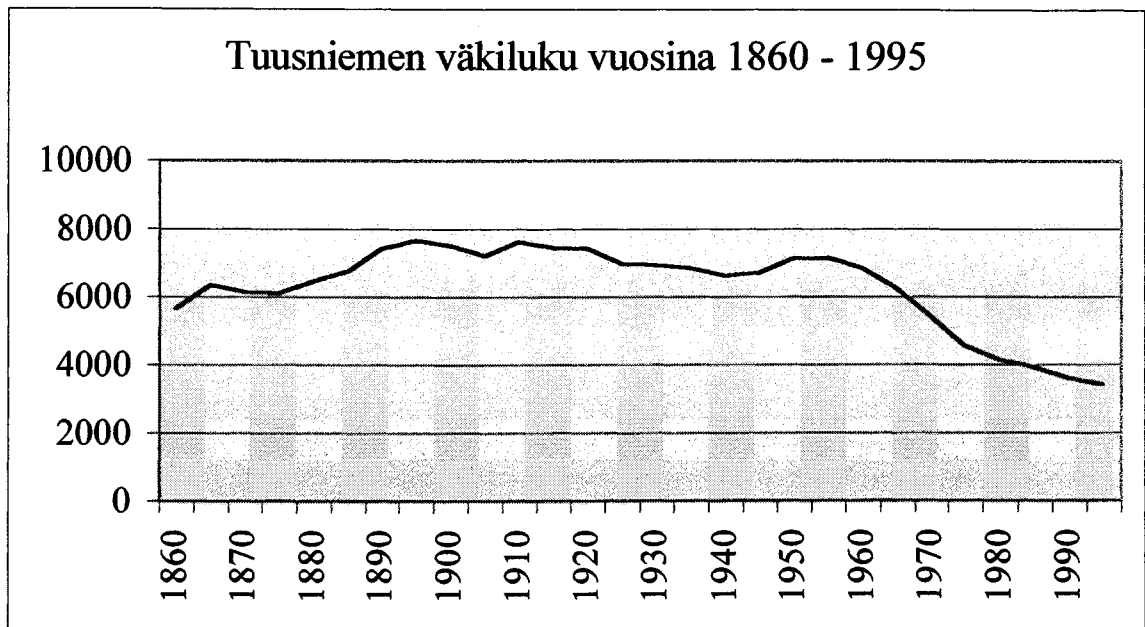
⁵ Vattula 1983, 17-19 ja Pitkänen 1980, 367.

⁶ Vuodesta 1917 väkiluku laski seuraavan vuoden loppuun mennessä 3 134 300:sta 3 115 300:aan, mutta nousi jälleen välittömästi sotaa seuraanneena vuonna 3 118 000:een. Lähde: Vattula 1983, 19. Tässä tapauksessa "suotuisalla väestökehityksellä" tarkoitetaan Suomen väestömäärän lisääntymistä. Laajemmassa mittakaavassa ajateltuna väestön kasvaminen ei luonnollisestikaan ole pelkästään positiivinen, suotuisa ilmiö, kuten nykyisten kehitysmaiden sosio-ekonominen tilanne osoittaa.

⁷ Vuoden 1941 lopussa Suomen väkiluku oli 3 707 800. Vuodesta 1942 suomalaisten määrä nousi seuraavan vuoden loppuun mennessä 3 708 800:sta 3 732 500:aan. Vuosien 1944 ja 1945 väkiluvut olivat jälleen edellisvuosia suuremmat eli 3 737 100 ja 3 778 900. Lähde: Vattula 1983, 19.

se, että menetetyiltä alueita merkittävä osa ihmisistä muutti Suomen nykyisten rajojen sisäpuolelle. Tästäkin johtuen maan väkiluku ei päässyt laskemaan. Toisen maailmansodan jälkeisen rauhan aikaan siirtyminen johti niin sanottujen suurten ikäluokkien syntymiseen, mikä näkyy taulukossa väkiluvun entistä voimakkaampana kasvuna. Neljän miljoonan suomalaisen raja saavutettiin jo sodan jälkimainingeissa vuonna 1950. Lähinnä taloudellisten syiden pohjalta 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun vaihteessa tapahtunut "suuri muutto" eli muuttoliike Ruotsiin katkaisi Suomen väestömäärän kasvun pariaksi vuodeksi. Väkiluku jopa laski vuoden 1968 tasolta, 4 633 300:sta vuoden 1970 loppuun mennessä 4 598 300:aan. Tämän jälkeen Suomen väkiluku alkoi jälleen hiljalleen kasvaa. Viiden miljoonan suomalaisen raja taittui vuonna 1991.⁸

Taulukko 2

Lähde: Suomen virallinen tilasto, osa VI: Väestö 1, 5 ja 9 sekä Suomen tilastollinen vuosikirja, vuodet 1887, 1898, 1900, 1907, 1917, 1925, 1927, 1936, 1940, 1942, 1946-47, 1956, 1960, 1966, 1971, 1972, 1976, 1981, 1987, 1991 ja 1996.

Tuusniemen väkiluvun kehityksestä kertova diagrammi poikkeaa suuresti koko Suomen väkiluvun diagrammista. Väkiluvun kehitystä kuvaava piirros on laadittu viisivuotiskausin, mikä tasoittaa äkillisiä asukasluvun heilahteluja. Osaltaan myös lukuisat aluemuutokset, joita tehtiin etenkin 1920- ja 30-luvuilla, vaikuttavat käyrän muotoon, mutta loppujen lopuksi niiden vaikutus osoittautui varsin vähäiseksi. 1860-luvun nälkävuodet tautiepidemioineen laskivat selvästi Tuusniemenkin väkilukua, sillä kuolihan tuolloin

⁸ Vattula 1983, 19.

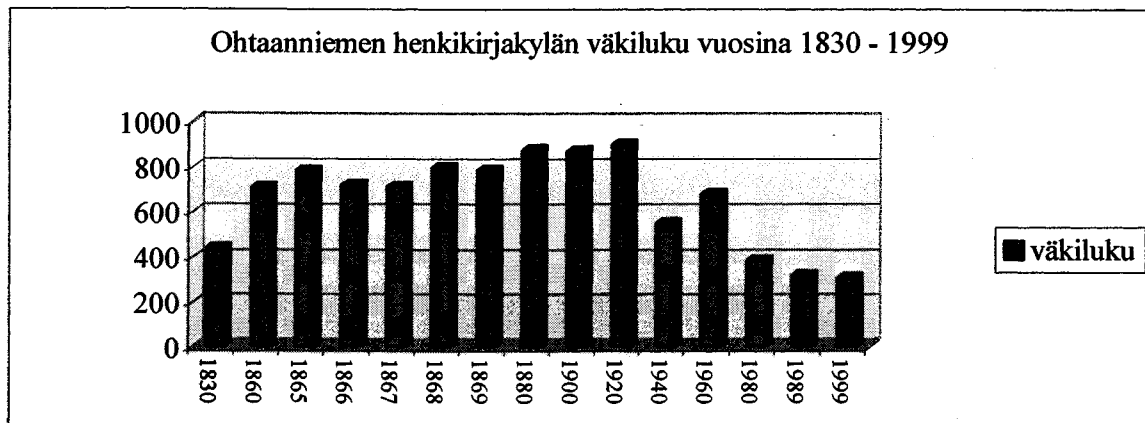
pahimpina vuosina 1866-1868 Tuusniemellä lähes tuhat ihmistä⁹. Nälkävuosien jälkeen Tuusniemen väkiluku nousi aina 1890-luvulle saakka ja oli vuonna 1895 peräti 7 672 henkeä. 1900-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle kestänyt väkiluvun lyhyt laskukausi katkesi hetkellisesti, mutta 1910-luvulla tuusniemeläisten määrä alkoi jälleen vähetä. Tämä trendi jatkui aina toiseen maailmansotaan saakka. Tuolloin Tuusniemelle saapuneet karjalaisperheet¹⁰ ja jatkosodan jälkeen syntyneet niin sanotut suuret ikäluokat käänsivät Tuusniemen väkiluvun kasvuun, mitä kesti 1950-luvun puoleen väliin asti. Tuolloin tuusniemeläisten määrä alkoi laskea niin nopeasti, että kun vuonna 1955 kunnan väkiluku oli 7 175, oli se kahdenkymmenen vuoden kuluttua enää 4 590. Tämänkin jälkeen Tuusniemen väkiluku laski, mutta hieman hitaammin, ollen vuoden 1995 lopussa 3 450 henkeä.¹¹ Väkiluvun jyrkän laskun pääsyy oli toimeentulomahdollisuuksien heikkeneminen agraarisella Tuusniemellä, mistä aiheutui poismuuttoa suurempiin asutuskeskuksiin. Tällä hetkellä näyttäisi todennäköiseltä, että väkiluvun lasku jatkuu tulevaisuudessakin, mikä on ominaista Suomen maaseutukunnille.

Suomen ja Tuusniemen pitäjän väkiluvun kehitys on kuvattu viivadiagrammeilla. Vastaavanlaisen piirroksen laatiminen koilliselta Tuusniemeltä pohjautuisi liikaa epäluotettavaan lähteisiin ja olisi kyseisen tutkimusalueen rajojen tulkinnanvaraisuuden vuoksi lähes mahdotonta. Jälkimmäinen ongelma on ratkaistu valitsemalla koillista Tuusniemeä vastaavaksi, samankaltaiseksi ja suurelta osin päällekkäiseksi tutkimuskohdealueeksi väkiluvun kehitystä tarkasteltaessa Ohtaanniemen henkikirjakylä, mikä on huomattavasti laajempi alue kuin Ohtaanniemen kyläkunta koillisella Tuusniemellä. Seuraavat pylväsdiagrammit ilmaisevat siten Ohtaanniemen henkikirjakylän alueella sijainneiden talojen, torppien ja muiden asumusten asukasmääriä. Väkiluvun kehitys on ollut varsin samankaltaista myös Koillis-Tuusniemellä. Esitettyihin asukasmääriin tulee kuitenkin suhtautua varauksellisesti, sillä ne on tutkittu henkikirjoista, joiden tulkitseminen on sängen hankalaa, ja joissa voi esiintyä selkeitä virheitäkin.

⁹ Suomen virallinen tilasto, osa VI: Väestö, 1.

¹⁰ Karjalaista siirtoväkeä oli Tuusniemellä vuoden 1940 kesäkuussa 1991 henkeä, joista suuri osa kuitenkin palasi talvisodan päätyttyä takaisin Karjalaan. Kesäkuun 30. päivä vuonna 1942 karjalaisia oli Tuusniemellä enää 352 henkeä. Jatkosodan alettua Tuusniemelle tuli kuitenkin lähes 900 karjalaista lisää. Lähde: Siili 1998.

Taulukko 3

Lähde: Ylä-Savon alisen kihlakunnan henkikirjat, Kuopion pitäjän henkikirjat, Bbb 2 (1830), Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Karttulan henkikirjat, Bbc 1 (1860), Bbc 2 (1865-1868), Bbc 3 (1869), Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Tuusniemen henkikirjat, Bbh 2 (1880), Bbh 4 (1900), Bbh 21 (1920), Bbh 33 (1940), Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Tuusniemen kunnan henkikirjat, Bb 10:19 (1960), Ba 358 (1980) ja Ba 121 (1989) sekä Väestörekisterikeskuksen ikäluokka- ja siviilisäätytilasto, Itä-Suomen lääni, Tuusniemen kunta (tammikuu 1999).

Vuonna 1830 Ohtaanniemen henkikirjakylän alueella asui 438 ihmistä. Tästä väkiluku nousi voimakkaasti vuoteen 1860 mennessä 709:ään henkeen, joista 47 oli talosta taloon kierrelleitä niin sanottuja kylän huonoja. 1860-luvun nälkävuodet katkaisivat alueen väkiluvun kasvun siten, että kun vuonna 1865 alueella asui 783 ihmistä (Tuusniemen pitäjän väkiluvusta noin 12,3 prosenttia¹²), niin vuoden 1869 lopussa väkiluku oli lähes sama eli 786 henkilöä. Nälkävuosien jälkeen Ohtaanniemen henkikirjakylän väkiluku nousi jälleen voimakkaasti siten, että vuonna 1880 siellä asui 875 ihmistä (Tuusniemen pitäjän väkiluvusta noin 13,5 prosenttia¹³), joista peräti 109 luettiin kylän huonoihin, "vaivaisiin". 1900-luvun vaihteen henkikirjoihin merkittiin alueella asuneiden ihmisten nimet. Näistä laskemalla Ohtaanniemen henkikirjakylän väkiluvuksi saatiin 871 henkeä (Tuusniemen pitäjän väkiluvusta noin 11,6 prosenttia¹⁴), joista 38 oli niin sanottuja löysiä eli ihmisiä, jotka olivat kirjoilla Ohtaanniemellä, mutta elivät ainakin osan ajasta jossain muualla. Väkiluvun kasvu näyttäisi siis 1800-luvun kahtena viimeisenä vuosikymmenenä pysähtyneen täysin. Selitykseksi voisi tarjota epätarkkuutta henkikirjoja laadittaessa, mutta koska vuoden 1920 väkiluvuksi henkikirjat ilmoittavat 901 ihmistä (Tuusniemen pitäjän väkiluvusta noin 12,1 prosenttia¹⁵), joista 63 oli "löysiä" ja 68 kylän huonoja, ei väestönkasvu näyttäisi olleen 1900-luvun alussakaan Ohtaanniemen henkikirjakylällä

¹¹ Tarkkojen väkilukujen lähteet: Suomen tilastollinen vuosikirja, vuodet 1898, 1956, 1976 ja 1996.

¹² Suomen virallinen tilasto, osa VI: Väestö 1.

¹³ Suomen virallinen tilasto, osa VI: Väestö 9.

¹⁴ Suomen tilastollinen vuosikirja v. 1925.

¹⁵ Suomen tilastollinen vuosikirja v. 1925.

kovin nopeaa. Vuoden 1940 pylväs jää edellisessä taulukossa kovin matalaksi. Tuolloiseen henkikirjojen ilmoittamaan väkilukuun 549 ei kuitenkaan laskettu henkikirjakylän alaikäisiä, eikä myöskään alueella olleita, talvisotaa paenneita Karjalan siirtolaisia.¹⁶ Ohtaanniemen henkikirjakylän väkiluku lieneekin tuolloin ollut varovasti arvioiden 700-1000 ihmistä. Tosin alueen väkilukuun vaikuttivat myös 1920-luvulla tapahtunut kahdeksan talon liittäminen Riistaveteen. Talot olivat Ohtaanniemen henkikirjakylän taloja, mutta ne eivät sijainneet koillisella Tuusniemellä.¹⁷

Väkiluvun muutos toisesta maailmansodasta vuoteen 1960 oli laskeva. Vuoden 1960, jolloin suomalainen maatalous ja sen ohessa maaseutukin olivat menettämässä vetovoimaansa etelän kaupungeille¹⁸, Ohtaanniemen henkikirjakylän väkiluvuksi saatiin 677 henkeä (Tuusniemen pitäjän väkiluvusta noin 9,9 prosenttia¹⁹). Väkiluvun lasku kiihtyi 1960-luvulla ja niinpä vuonna 1980 tutkimusalueella eli enää 385 ihmistä (Tuusniemen pitäjän väkiluvusta noin 9,2 prosenttia²⁰), joista noin 53,0 prosenttia oli miehiä.²¹ Pudotus vuodesta 1960 vuoteen 1980 oli todella suuri, sillä vuoden 1980 asukasluku oli noin 56,9 prosenttia vuoden 1960 tasosta; asukasluku oli siis Ohtaanniemen henkikirjakylässä lähes puolittunut. Tämän jälkeen väkiluvun lasku kuitenkin hidastui merkittävästi ja vuoden 1989 kesällä alueen väkiluku oli 319 henkilöä (Tuusniemen pitäjän väkiluvusta noin 8,8 prosenttia²²), joista noin 57,4 prosenttia oli miehiä. Viimeisen saatavissa olleen tilaston mukaan Ohtaanniemen henkikirjakylän väkiluku oli vuoden 1999 tammikuussa 307 henkeä eli väkiluvun lasku oli kymmenen viimeisen vuoden aikana todella vähäistä.²³

Vuoden 1995 lopussa Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen alueen asukasmäärä oli 254 henkeä. Pääosa, 21,3 prosenttia alueen asukkaista, sai elantonsa maa- ja metsätaloudesta. Alueella oli lisäksi esimerkiksi marjanviljelijöitä, lomamökkiyrittäjiä ja koneenkorjaajia. Palkansaajia oli 18,5 prosenttia ja muita yrittäjiä 2,0 prosenttia. Yhteensä palkansaajia, maatalousyrittäjiä ja muita yrittäjiä oli siis vuonna 1995 41,8 prosenttia, mikä oli eniten Pohjois-Savon Pilottikyläprojektiin osallistuneista seitsemästä kyläyhdistyksestä.

¹⁶ Ylä-Savon alisen kihlakunnan henkikirjat, Kuopion pitäjän henkikirjat, Bbb 2 (1830), Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Karttulan henkikirjat, Bbc 1 (1860), Bbc 2 (1865-1868), Bbc 3 (1869) ja Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Tuusniemen henkikirjat, Bbh 2 (1880), Bbh 4 (1900), Bbh 21 (1920) sekä Bbh 33 (1940).

¹⁷ Räsänen 1984, 22.

¹⁸ Kinnunen 1992, 66

¹⁹ Suomen tilastollinen vuosikirja v. 1971.

²⁰ Suomen tilastollinen vuosikirja v. 1981.

²¹ Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Tuusniemen kunnan henkikirjat, Bb 10:19 (1960) ja Ba 358 (1980).

²² Suomen tilastollinen vuosikirja v. 1991.

²³ Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Tuusniemen kunnan henkikirjat, Ba 121 (1989) sekä Väestötietokeskuksen ikäluokka- ja siviilisäätötilasto, Itä-Suomen lääni, Tuusniemen kunta (tammikuu 1999).

Projektiin, joka kesti vuoden 1997 ja oli osa Suomen kylätoiminta ry:n organisoimaa valtakunnallista Kyläverkko-projektia, kuuluivat Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen alueen lisäksi Kuuslahti Siilinjärveltä, Säyneinen, Säviä Pielavedeltä, Keiteleen Hamula, Sonkajärveltä Jyrkkä ja Konolanmäki Vieremältä. Työttömiä Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen alueella oli vuonna 1995 ainoastaan neljä prosenttia, mutta työvoiman ulkopuolisia eli eläkeläisiä, lapsia ja nuoria peräti 54,3 prosenttia. Vaikka ikäänntyneiden osuus 254 asukkaasta oli koillisellakin Tuusniemellä suuri, olivat 0-5 ja 25-34 vuotiaat hyvin edustettuina kuten seuraavasta asetelmasta nähdään.²⁴

Koillis-Tuusniemen eri ikäryhmien prosenttiosuudet vuonna 1995²⁵

	prosenttia
0-5	8,7
6-14	8,3
15-24	5,9
vuotta 25-34	16,1
35-44	12,2
45-54	10,2
55-64	21,7
65-	16,9

Lähde: Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin loppuraportti 30.12.1997, 18.

Koko Suomen mittakaavassa alle viisitoista vuotiaita oli vuoden 1998 lopussa 18,4 prosenttia (Vastaava luku oli vuonna 1995 koillisella Tuusniemellä 17,0 prosenttia.). 15-24 vuotiaita nuoria Suomessa oli tuolloin 12,7 prosenttia (Koillis-Tuusniemellä ainoastaan 5,9 prosenttia), perheen perustamisiässä olleita 25-34 vuotiaita 13,1 prosenttia (Koillis-Tuusniemellä 16,1 prosenttia), parhaassa työiässä olevia, usein jo perheellisiä 35-54 vuotiaita 30,8 prosenttia (Koillis-Tuusniemellä 22,4 prosenttia), eläkeikään pian ehtiviä 55-64 vuotiaita 10,3 prosenttia (Koillis-Tuusniemellä 21,7 prosenttia) sekä yli 64 vuotiaita 14,7 prosenttia (Koillis-Tuusniemellä 16,9 prosenttia).²⁶ Koillisen Tuusniemen

²⁴ Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin väliraportti 5.6.1997, 13-14 sekä Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin loppuraportti 30.12.1997, 5, 7 ja 18.

²⁵ Vastaavasti koko Tuusniemen kunnan alueella oli vuonna 1995 0-5 vuotiaita 7,0 prosenttia, 6-14 vuotiaita 13,0 prosenttia, 15-24 vuotiaita 10,3 prosenttia, 25-34 vuotiaita 11,6 prosenttia, 35-44 vuotiaita 14,7 prosenttia, 45-54 vuotiaita 12,8 prosenttia, 55-64 vuotiaita 13,7 prosenttia ja vähintään 65 vuotiaita 16,8 prosenttia. Koillisen Tuusniemen ja koko Tuusniemen väestön ikäjakaumat poikkeavat siis melkoisen paljon toisistaan, mutta eroista huolimatta molempien alueiden väestörakenteet ovat painottuneet vanhempien ikäluokkien taholle. Lähde: Koillis-Tuusniemen kyläsuunnitelma vuodelta 1996.

²⁶ Tilastokeskus: <http://www.stat.fi/tk/tp/tasku/vaes4su.html> ja Koillis-Tuusniemen kyläsuunnitelma vuodelta 1996.

väestöpyramidi on siis näidenkin lukujen valossa varsin vankka lasten osalta, mutta samalla sangen leveä työelämästä pian pois siirtyvien ja jo siirtyneiden taholla.

2.2 Tilallisia ja tilattomia

Maaseudun väestö voitiin 1800-luvulla kuten 1700-luvullakin jakaa karkeasti kahteen osaan, tilallisiin ja tilattomiin. Agraarisella Koillis-Tuusniemellä tilalliset olivat kaikki talonpoikia, eikä säätyläisiä siis ollut. Tilattomien määrä alkoi Savossa 1700-luvulla kasvaa huomattavasti suhteessa tilallisiin²⁷. Tilattoman väestön ylimmän kerroksen muodostivat lampuodit, jotka olivat kokotilanvuokraajia. Vuokra maksettiin tilan tuotteina tai työnä. Lampuotien määrä pysyi Suomessa jatkuvasti melko alhaisena. Torppareita sen sijaan oli Suomessa 1800-luvulla alati kasvava joukko²⁸. Torppari, joka saattoi olla tilan väistytvä perillinen tai täysin ulkopuolinen vuokraviljelijä, vuokrasi osan tilasta. Torppaan kuului tonttimaata, peltoa ja niittyä sekä mahdollisesti vähän metsääkin, josta torppari saattoi useimmiten ottaa ainoastaan kotitarvepuunsa. Vuokran torppari maksoi päivittäin, työurakoina tai myöhemmin rahana. Torpparien alapuolella oli sosiaalisessa rakenteessa vielä varsinainen maataloustyöväki, joka jakaantui talojen vakinaiseen työväkeen ja irtaimen työväkeen. Vakinaiseen työväkeen kuuluivat palvelusväki eli rengit ja piijat sekä niin sanotut muonamiehet, kun taas irtain työväki muodostui mäkitupalaisista, itsellisistä ja loisista. Mäkitupalaisilla oli hallussaan oma asunto vuokramaalla, itselliset vuokrasivat asuntonsakin ja loiset asuivat toisten nurkissa tilapäisiä töitä tehden. Sosiaalinen kierto oli väestönkasvun 1800-luvulla kiihdyttyä ja samanaikaisen maatalouden teknis-taloudellisen kehityksen johdosta jatkuvasti alaspäin eli huonompiosaisten, etenkin loisten, määrä kasvoi suuresti, erityisesti Savossa.²⁹

²⁷ Tarkasteltaessa tilattomien määrän kehitystä Savossa suhteessa tilallisten määrään, voidaan todeta, että 1700-luvun puolivälissä tilallisia oli vielä 54,3 prosenttia väestöstä, kun taas tilattomien osuus oli 45,7 prosenttia. 1820-luvulla tilattomien suhteellinen määrä kohosi suuremmaksi kuin tilallisten määrä ja vuonna 1870 tilattomien osuus olikin jo lähes 60 prosenttia savolaisista. Lähde: Wirilander 1989, 103.

²⁸ Vuonna 1700 Suomessa oli torppia yli 1 100. Vuoteen 1751 torppien määrä oli kasvanut 4 179:ään, kun vuorostaan tilojen määrä oli 30 649 (torppareiden määrä noin 14 prosenttia talollisten määrästä). Vuonna 1800 torppia oli jo 23 253 ja tiloja 56 267 (torppareiden määrä noin 41 prosenttia talollisten määrästä). Vuonna 1850 torppia oli 49 465 ja tiloja vuorostaan 79 663 (torppareiden määrä noin 62 prosenttia talollisten määrästä). 1800-luvun viimeisellä vuosikymmenellä torppareiden määrä kääntyi laskuun, mutta oli vuonna 1901 vielä 67 083 tilojen määrän oltua 122 848 (torppareiden määrä noin 55 prosenttia talollisten määrästä). Vuoteen 1912 torppien määrä oli laskenut 55 112:een tilojen määrän oltua 125 172 (torppareiden määrä noin 44 prosenttia talollisten määrästä). Lähde: Vattula 1983, 16.

²⁹ Soininen 1980, 389-392, Jutikkala 1958, 377 ja Hietanen 1975, 104. Kuopion maalaiskunnassa, johon Tuusniemen pitäjät ei kuulu, mutta jonka välittömässä läheisyydessä Tuusniemi sijaitsee, oli laskelmien mukaan vuonna 1850 oman tilan omistaneita ainoastaan reilut kaksitoista prosenttia väestöstä, maata omistaneita torppareita ja lampuoteja 28 prosenttia ja loisia, renkejä ja palkollisia peräti yli 57 prosenttia väestöstä. Loppuosa oli valtion tai toisen tilan vuokranneita. Vuoteen 1910 mennessä tilallisten määrä oli

Maataloustuotannon kehitys oli ainakin 1800-luvun puoleen väliin saakka entisen Kuopion läänin kaskialueella hitaampaa kuin väestönkasvu. Väestönkasvu keskittyi tällä alueella nimen omaan tilattomaan väestöön, mikä heikensi elinolosuhteita ja johti suureen etelään suuntautuneeseen muuttoliikkeeseen 1800-luvun lopulta. Loisten määrä kasvoi Itä-Suomessa paljon nopeammin kuin vaikkapa talonpoikien tai torppareiden. Vuodesta 1815 vuoteen 1901 maanomistajien määrä kasvoi entisen Kuopion läänin alueella 9 715:sta 11 282:een, lampuotien määrä 591:stä 1 820:een ja torppareiden määrä 2 980:stä 5 414:sta.³⁰

Koillisen Tuusniemen osalta tutkimuksessa tarkastellaan esimerkkinä Ohtaanniemen henkikirjakylän väestörakennetta, koska ensin mainittu alue ulottuu usean henkikirjakylän alueelle, minkä vuoksi Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen alueen väestörakenteen tutkiminen 1900-luvun vaihteen molemmin puolin olisi käytettävissä olevien lähteiden valossa lähes mahdotonta. Koska eri vuosilta saadut tiedot poikkeavat laadullisesti merkittävästi toisistaan, ei väestörakenteen kehitystä kuvaavan taulukon laatiminen ollut mahdollista.

Vuonna 1830 tilallisten perheitä näyttäisi Ohtaanniemen henkikirjakylässä olleen 29. Torppariperheiden lukumäärä vuorostaan jäi tuolloin yhteentoista³¹. Lisäksi nimikkeen *inhyses*, suomeksi itselliset, alle, minne luettiin talottomaan väestöön kuuluneita eli mäkitupalaisia, itsellisiä ja loisia, kuului 17 perheen isää tai äitiä. Näiden lisäksi Ohtaanniemen henkikirjakylässä oli kahdeksan renkiä tai muuta palkollista. Tilaton väestö muodostikin jo vuonna 1830 selvästi yli puolet henkikirjakylän väestöstä.³² Vuoteen 1860 mennessä tilallisten määrä oli noussut 34:ään henkeen, kun taas torppareiksi laskettiin peräti 29 tilatonta. Joko siirtyminen loisista, itsellisistä, mäkitupalaisista ja palkollisista torppareiksi oli ollut voimakasta, tai todennäköisemmin edelliset ryhmät luettiin nyt osaksi torppareita, sillä loisia, itsellisiä, mäkitupalaisia tai pakollisia ei vuoden 1860 henkikirjan mukaan olisi ollut ainuttakaan. Joka tapauksessa tilallisten osuus koko Ohtaanniemen henkikirjakylän väestöstä, ainakin perheiden määrästä, oli yllättäen kohonnut reilusti yli 50 prosentin. Väestön taloudellinen tai sosiaalinen tilanne ei kuitenkaan parantunut näin

---

kasvanut reiluun viiteentoista prosenttiin, torppareiden ja lampuotien määrä laskenut 12,5:een prosenttiin ja loisten, renkien ja palkollisten määrä kohonnut yli 72:n prosentin. Lähde: Ojanperä 1975, 123. Koillisella Tuusniemellä tilallisten osuuden on täytynyt olla suurempi ja renkien sekä palkollisten osuuden vähäisempi tilojen luonteesta johtuen.

³⁰ Jutikkala 1958, 349, 351-352. Koko Savon alueella torppareiksi laskettiin vuonna 1700 suostuntaveroluetteloiden mukaan 155 savolaista, vuonna 1760 torppareita oli parisen tuhatta, 1810-luvulla noin yli kuusi tuhatta ja vuoden 1870 väestötilastojen mukaan lähes 8 300. Lähde: Wirilander 1989, 98. Edellisten lukujen todenperäisyyteen kannattaa suhtautua kriittisesti, sillä luvut ja niiden laskentaperusteet vaihtelevat käytetystä lähdemateriaalista riippuen. Suuntaa-antavina ne kuitenkin tässä tekstissä palvelevat.

³¹ Jatkossa tutkimuksessa käytetään termiä tilallinen puhuttaessa tilallisen perheestä ja termiä torppari puhuttaessa torpparin perheestä.

dramaattisesti, sillä henkikirjaan ilmestyi edellisten ryhmien perään 47 niin sanottua kylän huonoa. 1860-luvun nälkävuosien aikaan kylän huonojen, vaivaisten määrä ei Ohtaanniemen henkikirjakylässä merkittävästi muuttunut ainakaan huonompaan suuntaan, sillä kun vuodelle 1865 merkittiin 53 kylän huonoa, oli heitä vuoden 1869 kohdalla enää 39. Sen sijaan itsellisten määrä kasvoi pahimman nälkävuoden 1868 212:sta seuraavan vuoden 237:ään väkiluvun samalla laskettua yhdellätoista hengellä.³³ Vuoteen 1880 mennessä itsellisten määrä laski merkittävästi 85:een ja kylän huonojen määrä nousi 109:ään henkikirjakylän väkiluvun noustua samaan aikaan vuoden 1869 tasosta eli 786:sta 89:llä hengellä. Torppareiden määrä oli vuonna 1880 peräti 49 (lukuun sisältynevät jälleen muutkin tilattomat) ja tilallisten vuorostaan 30 eli tilattomia oli tuolloin noin 62 prosenttia väestöstä.³⁴ Vastaavat luvut kaksikymmentä vuotta aiemmin olivat siis 34 tilallista ja 29 torpparia. Vaikuttaisikin, että sosiaalinen kierto alaspäin voimistui Ohtaanniemen tutkimusalueella 1860-luvun jälkeen. Yllättävää on kuitenkin itsellisten kokonaismäärän huomattavan nopea lasku vuodesta 1860 vuoteen 1880. Talollisten määrä polki siis paikallaan, itsellisten määrä laski huomattavasti, mutta torppareiden määrä kohosi.

Tästä eteenpäin henkikirjat tarjoavat entistä hankalammin tulkittavia tietoja Ohtaanniemen henkikirjakylän väestörakenteen muutoksista. Jos tarkastellaan savujen eli talojen veronmaksumääriä huomataan, että vuonna 1900 16,50 litraa maksaneita savuja oli alueella 36 kappaletta ja tästä puolet eli 8,25 maksaneita talouksia, maksukyvyltään pienempiä savuja, oli 41 kappaletta. Kylän huonoja oli vuonna 1900 vielä 84 henkeä. Vuoteen 1920 mennessä maksukykyisempien talouksien määrä kasvoi 58:aan, maksukyvyltään pienemmiksi luokiteltujen savujen määrän laskettua samalla 38:aan.³⁵ Asumusten taloudellinen tilanne näyttäisi Ohtaanniemen henkikirjakylällä siis kyseisellä ajanjaksolla merkittävästi parantuneen. Toisen lähteen mukaan Ohtaanniemen henkikirjakylällä oli vuonna 1904 torppareiden ja talollisten määrien suhteen varsin samankaltainen tilanne kuin vuonna 1880: Talonsavuja oli vuonna 1904 kaikkiaan 35 ja torpansavuja 49. Lisäksi muita savuja eli mäkitupalaisten, lampuotien ja muiden tilattomien savuja oli 24 kappaletta. Tilattomia oli siis vuonna 1904 edellisten lukujen valossa lähes 68 prosenttia henkikirjakylän väkiluvusta.³⁶ Sosiaalinen kierto alaspäin täten jatkui vuodesta 1880 vuosisadan vaihteeseen, mutta enää se ei ollut niin voimakasta kuin aikavälillä 1860-1880.

³² Ylä-Savon alisen kihlakunnan henkikirjat, Kuopion pitäjän henkikirjat, Bbb 2 (1830).

³³ Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Karttulan henkikirjat, Bbc 1 (1860), Bbc 2 (1865-1868) ja Bbc 3 (1869).

³⁴ Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Tuusniemen henkikirjat, Bbh 2 (1880).

³⁵ Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Tuusniemen henkikirjat, Bbh 4 (1900) ja Bbh 21 (1920).

³⁶ Tietoja kylvöstä ja sadosta Tuusniemen pitäjässä, Tilastojen toisteet, Db:1.

Tarkasteltaessa koillisella Tuusniemellä toimineiden kiertokoulupiirien lasten jakautumista tilattomien ja tilallisten lapsiin ennen kansakoulujen perustamista havaitaan, että lukuvuonna 1894-1895 Holoppalan ja Mietttilän kiertokoulupiirien lapsista, jotka olivat kotoisin erityisesti Ohtaanniemen kylältä, noin 83 prosenttia oli tilattomien lapsia, kun taas Loukeis-Petäjämäen kiertokoulupiirissä tilattomien lapsia oli noin 88 prosenttia koululaisista. Edellisten prosenttilukujen suuruus johtunee osittain tilattomien perheiden suuremmasta lapsimäärästä. Vaikka luvut ovat vain yhdeltä lukuvuodelta, jolloin sattuman mahdollisuus on otettava huomioon, näyttäisi tilattomia olleen koillisen Tuusniemen toisella laidalla suhteellisesti enemmän kuin Ohtaanniemen kylän puolella. Tilanteen kehittymistä 1900-luvun puolella häiritsee Ohtaanniemen kansakoulun perustaminen vuonna 1899, sillä osa lapsista suuntasi sittemmin koulumatkansa sinne. Loukeis-Petäjämäen piirissä sen sijaan tilattomien lapsia oli lukuvuonna 1904-1905 noin 85 prosenttia, lukuvuonna 1914-1915 todennäköisesti noin 88 prosenttia ja Konttimäen koulun perustamisen jälkeen lukuvuonna 1923-1924 täydet sata prosenttia. Kun Ohtaanniemen kansakoulun kahden ensimmäisen lukuvuoden oppilaista lähes puolet oli talollisten lapsia, ja samalla muistetaan, että vuonna 1904 tilattomia oli Ohtaanniemen henkikirjakylällä noin 68 prosenttia,³⁷ voidaan varovasti päätellä kansakoulun olleen alussa erityisesti talollisten kansakoulu tilattomien lasten jatkettua useammin kiertokoulussa käyntiä.

Savossa torppareiden osuus maaseudun väestöstä ei yltänyt niin korkealle kuin lounaisessa Suomessa. Kaskialueen torpparit olivat keskimäärin kuitenkin huonommassa asemassa ja köyhempiä kuin Lounais-Suomen suurtilojen torpparit. Savossa torppari luovutti 1800-luvun lopulla tilalliselle, jonka maalla torppa sijaitti, vuokrana kolmanneksen pelloistaan ja kaskistaan saamista jyivistä ja kaskiviljan oljista, paikoittain myös voista, osallistui kahdesta viiteen viikkoon talon töihin sekä teki erilaisia aputöitä omien töidensä ohessa. Lisäksi torpparilla oli alituinen uhka tulla hädätyksi torpastaan. Puun hinnan noustua 1800-luvun lopulla torppareiden asema heikkeni, sillä isännät nostivat torppien vuokria, lyhensivät vuokra-aikoja ja supistivat torppareiden metsänkäyttöoikeuksia.³⁸

Torppareiden aseman parantamiseksi säädettiin useita lakeja, joista tärkeimmät 1900-luvun molemmin puolin olivat vuosien 1892 ja 1902 lait ja vuoden 1909 asetus sekä vuonna 1898 perustettu tilattoman väestön lainarahasto. Näissä laeissa keskityttiin lähinnä parantamaan torppareiden vuokraoikeuksia. Äänioikeusuudistuksen

³⁷ Kiertokoulujen nimiluettelo 1894-1925, II Bi 1, Ohtaanniemen kansakoulun matrikkeli v. 1899-1927, D, E sekä Tietoja kylvöstä ja sadosta Tuusniemen pitäjässä, Tilastojen toisteet, Db:1.

jälkeen torpparikysymys aktivoitui polttavaksi, sillä puolueet alkoivat kilpailla torppareiden äänistä, jotka lankesivat sittemmin useimmiten Suomen Sosialidemokraattiselle Puolueelle. Vuoden 1915 keisarillinen julistuskirja määräsi kaikkien torppareiden vuokrasopimusten olemaan voimassa siksi kunnes torpparikysymys saataisiin ratkaistuksi. Torpparilaki toteutuikin vuoden 1918 syksyllä. Sen mukaan torpparilla oli oikeus lunastaa torppansa itsenäiseksi niin halutessaan. Lunastusoikeutta, jota tarkennettiin vuonna 1919, käytti Suomessa vuoteen 1940 mennessä 46 645 torpparia ja 45 580 mäkitupalaista. Näin torppareista tuli siis tilallisia, jotka alkoivat useimmiten peltoviljelijöiksi. Vuokraviljelijäkysymyksen saatua ratkaisunsa huomio kiinnitettiin suureen maataloustyöntekijöiden joukkoon. Vuoden 1924 Lex Kallioksi nimetty asutuslaki vuorostaan oikeutti periaatteessa kaikki maaseudun tilattomat, joilla oli hallussaan maatalousirtaimistoa, saamaan maata. 1920- ja 1930-luvuilla valtiovallan harjoittama asutustoiminta johti Suomen maaseudun kohtalokkaaseen pientilavaltaistumiseen, mitä kiihdytti vielä sotien jälkeinen evakkojen asutustoiminta. Toisaalta 1920- ja 1930-lukujen asutustoiminnan leimaaminen kohtalokkaaksi Suomen maatalouden kehityksen kannalta on jälkiviisastelua; samaisella asutustoiminnalla turvattiin elinmahdollisuudet suurelle määrälle ihmisiä. Maatalousväestön osuus Suomen asukasluvusta oli tuolloin 1930-luvulla kääntynyt jo laskuun.³⁹

2.3 Vanhimmat talot

Isojako aloitettiin Suomessa Ruotsin vallan aikana 1700-luvun puolivälin jälkeen. Vuonna 1757 Ruotsin hallitus alkoi voimallisesti ajaa isojakoa ja vuosina 1762 ja 1775 annettiin Suomea koskevat isojakoasetukset. Ennen isojakoa tilallisten maat olivat usein jakautuneet moniin palasiin eri puolille pitäjää. Isojaossa pyrittiin talojen maat jakamaan lähinnä talojen verolukujen mukaan isoihin lohkoihin, mielellään siten, että talon maat muodostaisivat yhden neliön muotoisen alueen talon ympärille. Tässä päämäärässä jouduttiin vähitellen antamaan periksi. Isojakoon tuli ryhtyä, jos yksikin talollinen kylästä sitä halusi.⁴⁰

Kyliä jaettiin talojen kesken jyvitysperiaatteen mukaisesti, eli talolle, joka kelpuutti kylän maista itselleen heikompia alueita kuten soisia tai kallioisia alueita, sai niitä suuremman alueen kuin talo, joka halusi hyväsatoisampana pidettyä maa-aluetta

³⁸ Jutikkala 1958, 370-372.

³⁹ Jutikkala 1958, 373-377, 421-423, 425, 427-428 ja 430.

⁴⁰ Jutikkala 1958, 246 ja 248-251.

kylän keskustasta. Lisäksi isojaon aikaan metsien yhteisomistuksesta luovuttiin ja metsät tulivat talojen yksityisomistuksen piiriin. Kylien liikamaat erotettiin valtiolle, mistä johtuen valtiosta tulikin suuri metsänomistaja. Itä-Suomessa, jossa talot ja kylät sijaitsivat erillään toisistaan, vuonna 1772 aloitettu isojako, Pohjanmaalla se oli aloitettu jo ennen vuotta 1757, merkitsikin lähinnä takamaiden metsien jakoa, mikä helpotti torppien perustamista ja vähensi metsien ylenmääräistä käyttöä. Vaikeuksista huolimatta isojako eteni etelästä Pohjois-Suomeen hitaasti päättyen pohjoisessa vasta 1950-luvulla. Sen huippuaikaa olivat 1700-luvun loppu- ja 1800-luvun alkupuoli. Isojaon jälkeen sen tuloksia vielä korjailtiin isonjaonjärjestelyillä ja vuoden 1916 jälkeisillä uusjaoilla.⁴¹

Kuopion pitäjässä suurin osa isojaosta tehtiin vuosina 1775-1800. Isojako tehtiin jakokunnittain, minkä muodosti kylä tai yleensä muutama lähekkäin oleva talo. Tuusniemellä isojako aloitettiin 26.8.1784 ja saatiin päätökseen vasta 27.8.1834. Isojaossa muodostui Tuusniemellekin uusia taloja ja pari kylää⁴². Isojakoa ennen Tuusniemellä oli 21 kylää. Sen jälkeen kyliä oli 23, jotka olivat Enonsalo, Hauranki, Juojärvi, Juurikkamäki, Jänissalo, Kartansalo, Kartansalo (Kosulan osa), Kiukoanniemi, Leppäranta, Litmaniemi, Lohilahti, Melaniemi (tai Melalahti), Miettälä, Ohtaanniemi, Pölläkkä, Riistavesi, Susiniemi, Syrjäsaari, Tuusjärvi, Tuusniemi, Ukonlahti, Vehmersalmi ja Viitamäki⁴³. Ohtaanniemen jakokunnassa saatiin vuonna 1796 päätökseen Vuorisalon kylän talojen yksi ja kaksi isojakojärjestelyt ja vuonna 1802 Jänissalon kolme-neljä sekä Litmaniemen talojen yksi-neljä järjestelyt. Pääsääntöisesti isojakourakka oli koillisella Tuusniemellä kuitenkin ohi jo vuonna 1796.⁴⁴

⁴¹ Jutikkala 1958, 246-249, 251-252, 307 ja 309 sekä Soininen 1980, 403-404.

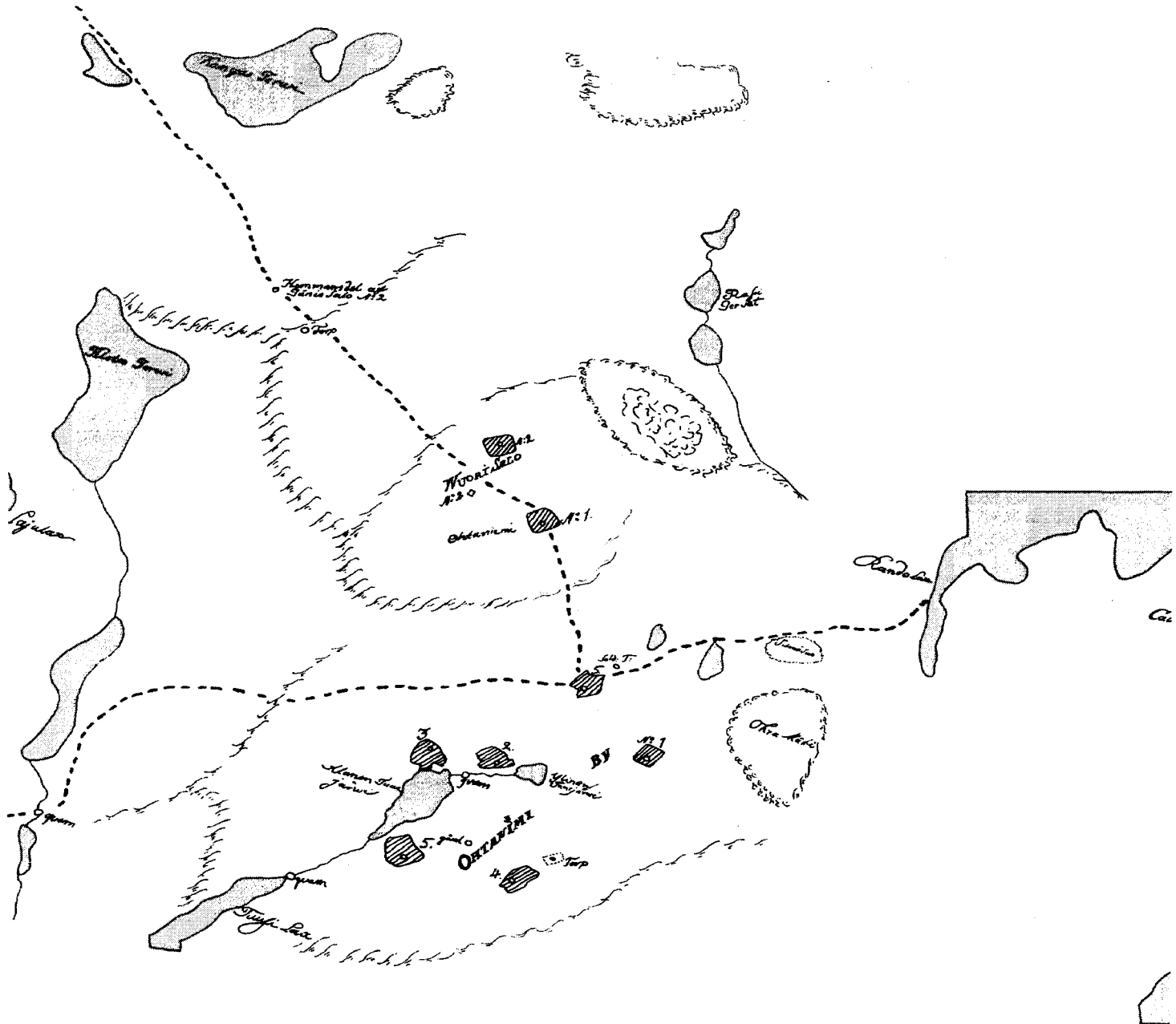
⁴² Vuonna 1643 Tuusniemi koostui kahdeksasta kylästä, jotka olivat Enonlahti, Jännevirta, Leppämäki, Miettälä, Riistajärvi, Ritoniemi, Tuusniemi ja Vuorisalo. Kylien määrä lisääntyi 21:een vuonna 1664. Tuusniemen kylät olivat tuolloin Enonlahti, Horsmastenlahti, Juurikkamäki, Jänissalo, Kartasalo, Kartasalo (Leppävuiran osa), Kiukaanniemi, Leppämäki, Leppäranta, Litmaniemi, Lohilahti, Melaniemi, Miettälä, Ohtanniemi, Pellonniemi, Riistavesi, Syrjäsaari, Tuusniemi, Ukonlahti, Vehmersalmi ja Vuorisalo. Kylittäin niiden talot numeroitiin vuonna 1724. Lähde: Räsänen 1984, 6.

⁴³ Vuonna 1984 isojaon aikaisista kylistä Leppäranta, Melalahti ja Pölläkkä eivät enää kuuluneet Tuusniemeen, joten kyläluku oli laskenut kahteenkymmeneen.

⁴⁴ Hietanen 1975, 92-93 ja Räsänen 1984, 6, 15-17 ja 20.

Kartta 4

Koillisen Tuusniemen vanhimmat talot 1750-luvulla

Lähde: Kartta piirretty Olof Borgströmin, Erik Tulindbergin ja Pehr Krookin v. 1754-1755 laatiman maanmittauskartan pohjalta. Kartan 'gård' tarkoittaa suomeksi tilaa, 'Hemmansdel' tarkoittaa talon osaa, 'Torp' tarkoittaa torppaa, 'Sold: T.' eli 'Soldats Torp' sotilaiden torppaa sekä 'qvarn' myllyä. Ohtaanniemen henkikirjakylän talosta no: 1 toinen talo sijaitsi Otramäen paikalla, toinen vuorostaan nykyisen Voutilan, entisen Petäjämäen eli Salamon seudulla. Ohtaanniemi no: 5 taloista toinen on merkitty nykyisen Alatalon talon paikalle ja toinen nykyisen Topilan eli Erikkalan talon tienoille. Sotilaiden torppa sijoittui nykyisen Kerttolan eli Kertunpellon eli aiemmin Topilana tunnetun talon seudulle. Tähän tulokseen on päästy vertailemalla useita karttoja toisiinsa. Lisäksi Voutilan kantatalo on Ohtaanniemen talo no: 1, jonka vanhin talo lienee juuri Otramäki. Sen sijaan nykyisen Topilan kantatalo pitäisi tutkimusten mukaan olla Ohtaanniemi no: 2, jonka vanhin talo lienee Mikkola. Nykyisen Topilan paikalla ollut asuinrakennus saattaisikin sen tähden olla siirtynyt kyseisen kartan laatimisen ja isojaon välisenä aikana talolta no: 5 Ohtaanniemen henkikirjakylän talolle no: 2.

Isojakoa edeltäneet Koillis-Tuusniemen alueella sijainneet talot löytyvät oheisesta 1750-luvulta peräisin olevasta kartasta. Tuolloin 1700-luvun puolessa välissä Tuusniemellä sijaitsivat kartan mukaan Ohtaanniemen henkikirjakylän talot no: 1, 2, 3, 4 ja 5, joista taloilla no: 1 ja 5 oli kummallakin tuolloin jo kaksi erillistä, isännöityä taloa, Vuorisalon henkikirjakylän talo no: 2, jossa myös oli kaksi taloa, ja Jänissalon henkikirjakylän talonosa (hemmansdel) no: 2. Lisäksi alueella oli torppia sekä nykyisen Keskitalon tienoilla sijainnut tila (gård).⁴⁵ Edellä mainituista taloista käsitellään seuraavassa niiden vaiheita menneisyydestä isojakoon saakka sekä niistä isojaossa muodostetut talot isäntin een. Lisäksi tutkitaan edellisistä taloista muodostuneiden vanhimpien kantatalojen, eli talojen, joissa asutus lienee kauimmin koillisella Tuusniemellä sijainnut, lohkomisia⁴⁶ ja halkomisia⁴⁷ ja omistussuhteita tätä päivää kohti edeten. Nämä talot ovat Ohtaanniemen talo no: 1:stä Otramäki, no: 2:sta Mikkola, no: 3:sta Ollila ja no: 5:stä Alatalo, Vuorisalon talo no: 2: sta Ala-Räsälä ja Yläpaikka sekä Jänissalon talo no: 2:sta Hietämäki (Hietala).

Otramäen talo vuonna 1958 Ohtaanniemellä.

⁴⁵ Olof Borgstömin, Erik Tulindbergin ja Pehr Krookin laatima maanmittauskartta v. 1754-1755. Käsiteltäessä aikaa ennen vuotta 1664, on musitettava, että tässä Ohtaanniemen henkikirjakylään merkityt talot olivat tuolloin osa Tuusniemen kylää. Vuorostaan Jänissalo no:2 ja Vuorisalo no:2 kuuluivat tuolloin Vuorisalon kylään. Lähde: Räsänen 1984, 11-12.

⁴⁶ Lohkominen on maanjakotoimitus, jolla tilasta erotetaan määrää, josta muodostetaan itsenäinen tila.

⁴⁷ Halkominen on maanjakotoimitus, jolla tila jaetaan määräosuuksien mukaisesti useammaksi tilaksi tilan omistajan tai määräosan omistajan pyynnöstä.

Ohtaanniemen talon no: 1:n isäntänä oli vuonna 1643 *Juntti Heikinpoika Miettinen*. Hänen jälkeensä isännäksi tuli tämän poika *Heikki Juntinpoika Miettinen*, joka oli isäntänä vuonna 1664. Vuonna 1724 tilan kahta taloa isännöivät *Heikki Juhonpoika Miettinen* ja *Heikki Miettinen*. Tila siirtyi vielä ennen isojakoa vuonna 1758 Miettisiltä nimismies *Taulerille*. Vuonna 1796 päättyneessä isojaossa tilasta muodostettiin neljä taloa. Otramäen talon osuus oli vanhasta tilasta kolmannes, ja sen omistajina olivat nimismies *Taulerin* perilliset. Muut tuolloin Ohtaanniemelle talosta no: 1 syntyneet talot olivat *Rantala* (1/6 tilasta), jota isännöi vääpeli *Kiljander*, *Salamo* (Petäjämäki, *Voutila*) (1/4), jota isännöi *Pekka Miettinen* ja *Erkki Erkinpoika Miettisen* jo aikaisemmin asuttama *Katralla* (*Kaatrala*, *Tirkkola*) (1/4 tilasta).⁴⁸ Oheisen kartan talon no: 1 toinen, pohjoisempi talo, jonka kautta *Tuusniemeltä* *Kuopioon* suuntautunut polku kulki, sijaitsi nykyisen *Voutilan* talon kohdalla.

Otramäen tilasta pakkolunastettiin vuonna 1919 *Kaavinkoski-Tuusniemen* maantiealue ja vuonna 1921 *Kaavinkosken* kanava-alue. Samalla vuosikymmenellä Otramäestä lohkottiin maita vielä *Juho Nykäsen* isännöimään *Koski-nimiseen* tilaan, *Niilo Toivasen* *Saunajärveen*, *Juho Juutilaisen* perillisten omistamaan *Aholanmäkeen*⁴⁹, *Paavo Turusen* perillisten *Linnunmäkeen*, *Juho Leppäsen* isännöimään *Itärinteeseen* ja *Yläjärveen*, jossa isäntänä oli kauppias *Antti Lipponen*. Otramäen isäntänä oli tuolloin *Juho Petter Happonen*. Vuonna 1928 Otramäen tilasta lohkottiin maita edelleen *Viljo Miettisen* omistamaan *Leväsuohon* ja *Juho Pekka Happosen* *Otravuoren* tilaan. Tällöin Otramäen isäntänä oli *Antti Happonen*, joka jatkoi isännöintiä vielä vuoden 1934 jälkeenkin, jolloin tilasta lohkottiin *Kannokkoahon* tila. Sen jälkeen Otramäkeä ei lohkottu ainakaan vuoteen 1987 saakka.⁵⁰ Otramäen nykyinen talo sijaitsee *Tuusniemi-Rikkalahden* eli *Ohtaanniemen* tien varressa lähellä niin sanottua neljän tien risteystä.

Mikkola (*Ohtaanniemi* no: 5), joka sijaitsee nykyisin *Ohtaanniemen* kansakoulua vastapäätä *Tuusniemi-Rikkalahden* tien toisella puolella, on *Koillis-Tuusniemen* taloista yksi vanhimpia, jos ei vanhin. Vuosina 1643 ja 1664 *Ohtaanniemen* *henkikirjakylän* taloa no: 2 isännöi *Pekka Heikinpoika Miettinen*. Vuonna 1724 tilan kahden talon omistajina olivat *Erasmus Antinpoika Miettinen* ja *Mikko Juhonpoika Miettisen* vaimo. Vuonna 1796 päättyneessä isojaossa *Ohtaanniemi* no: 2:stä muodostettiin viisi taloa. *Mikkolan* talon (osuus ¼ vanhasta tilasta) isäntänä jatkoi *Mikko Juhonpoika*

⁴⁸ *Kuopion kihlakunnan, Tuusniemen kunnan maakirja v. 1905, MK 17 ja Räsänen 1984, 11, 13, 17, 68 ja 71.*

⁴⁹ *Aholanmäki* oli *Otramäen* torppa, joka itsenäistyi 1920-luvun vaihteessa. Torppareina siinä olivat asuneet *Jussi Soinen, Jussi Savolainen, Smolander* ja paikalle noin vuonna 1910 tullut *Juho Smolander*, joka kuoli isäntänä vuonna 1924. Leski *Helena o.s. Juutilainen* jatkoi poikineen tilanpitoa. Hänen jälkeensä isännäksi tuli *Otto Juutilainen*. Lähde: *Komulainen 1994: Kohdeinventointilomake (Ohtaanniemi 1:7, Aholanmäki, vanha aittarakennus).*

Miettinen. Kärkkälän (vuoden 1905 maakirjan maarekisterin mukaan Sotkanharju) (1/4) isäntänä jatkoi *Pekka Kärkkäinen*. Erikkalan (Topila) (1/6) taloa johti edelleen *Erkki Topinpoika Miettinen*. Vuorostaan edellisen veli, *Mikko Topinpoika Miettinen*, tuli isännäksi Topilassa (Kertunpelto) (1/6) ja edellisten isä *Topi Miettinen* oli isäntänä Kivisalonn talossa (1/6), jonne tämä oli muuttanut jo vuonna 1790.⁵¹

Mikkolan talo Ohtaanniemellä vuonna 1989. Mikkola on yksi koillisen Tuusniemen vanhimmista taloista. Ruptuurisodan aikana 1600-luvulla Mikkolan mäellä kerrotaan poltetun tuvallinen tai kaksi tuvallista "ryssiä", jotka lienevät olleet kuitenkin liperiläisiä ortodokseja. Valokuvan otti talon nykyinen isäntä Reino Kurki.

Viimeinen Miettinen Mikkolaa isännöi vuonna 1872.⁵² Sitten taloa isännöivät Räsäset, joista *Paavo Räsänen* myi tilan vuonna 1890 entiselle Naulasaaren kartanon hoitajalle *Mikko Leppäselle*, josta muodostui sittemmin merkittävä vaikuttaja Ohtaanniemellä, erityisesti Ohtaanniemen kansakoulun perustamisen yhteydessä. Vuonna 1897 Mikkolasta lohkottiin Oravinlahden tila. Mikkolan päärakennus paloi ja Leppänen rakennutti tilalle 1900-luvun alussa uuden asuinrakennuksen. Vuonna 1912 Mikkolasta erotettiin palstatilat Ohtaanniemen kansakoululle ja Tirkkolaan. Rakkineen tilaan lohkottiin maita tilasta vuonna 1915 ja tästä neljän vuoden kuluttua Mikkolasta pakkolunastettiin Kaavinkoski-Tuusniemen tiealue. Vuonna 1926 Mikkolasta, jota edelleen isännöi Mikko Leppänen, lohkottiin maita Kaatrapuron taloon, jonka omisti *Olli Tirkkonen*. Edelleen vuonna 1934 Mikkolasta erotettiin lohkomalla maita *Eljas Lundbergin* isännöimään Koposensuohon sekä *Kerttu* ja *Eeva Liisa Pöyhösen* omistamaan Tienvarteen. Tuolloin Mikkolassa asui

⁵⁰ Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa III: Ohtaanniemi no:1, Otramäki.

⁵¹ Räsänen 1984, 11, 13, 17, 68 ja 71.

⁵² Räsänen 1984, 71.

Hyvärisiä, isäntänä *Juho Hyvärinen*. Rantalaan, jonka isäntä oli *Eino Kukkonen*, ja *Olavi Hatakan* omistamaan Harjuun maita lohkottiin Juho Heikki Hyvärisen isännöimästä tilasta vuonna 1951. Vuonna 1970 tila siirtyi Mikkolan nykyisille omistajille eli *Helmi* ja *Reino Kurjelle*.⁵³

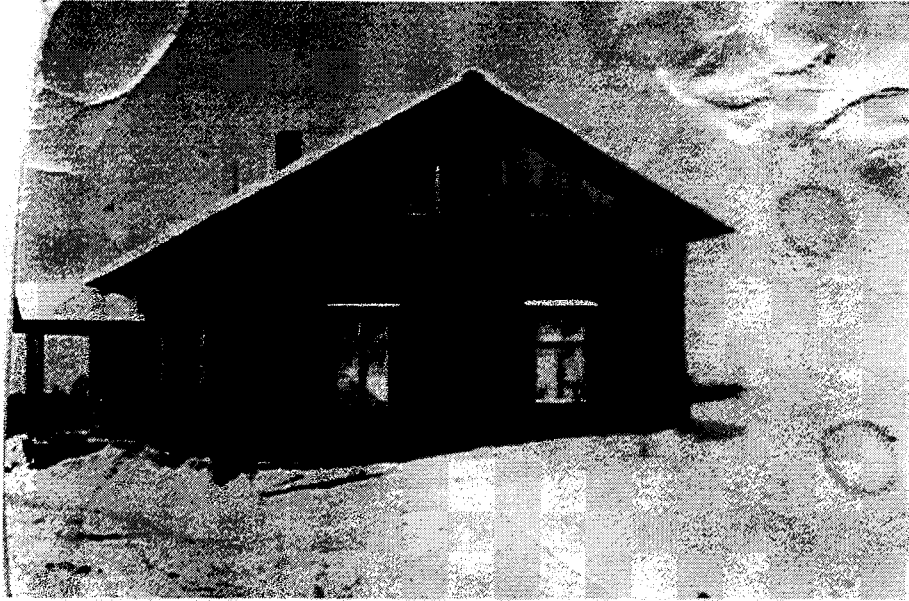
Moni lähde tuntee tarinan siitä, kun Ohtaanniemen kylän Mikkolanmäen talossa poltettiin ruptuurisodan 1656-1658 aikana tuvallinen tai kaksi tuvallista ryöstöretkellä olleita "ryssiä". Tapauksesta on luonnollisesti lähes yhtä monta versiota kuin on kertojaakin. Ryssät olivat ryöstö- ja hävitysretkellä Kuopion seudulla polttaen muun muassa Tuusniemen kylän. Ryssät majoittuivat paluumatkalla Ohtaaniemellä viinaa keittämään. Tuona yönä yksi ryssistä laitettiin talon katolle vahtiin. Aamuhämärissä joukko savolaisia talonpoikia hiipi kohti taloa katkaistujen kuusten taakse piiloutuen. Venäläisvahti huomasi heidät ja huusi, että metsä lähenee, metsä lähenee! Mutta liian myöhään; Savolaiset telkesivät ovet ja ikkunat sekä tuikkasivat talon ilmiliekkeihin. Savolaiset eivät heltyneet, vaikka tuvassa olleet anelivat armoa ja koettivat pelastaa henkensä rikkauksia tarjoten. Sotasaaliiksi savolaiset saivat kaksi lippua, jotka aluksi ripustettiin Kuopion kirkkoon ja jotka sittemmin *Pietari Brahe* ojensi Ruotsin kuninkaalle. Nämä "ryssät" eivät kuitenkaan olleet kotoisin nykyisen Venäjän rajan itäpuolelta, vaan Ruotsin aikaisemman, Täyssinän rauhan aikaisen itärajan takaa. He olivat oletettavasti Liperistä tulleita ortodokseja, joiden välit savolaisten luterilaisten kanssa olivat tuolloin heikot. Vastaavia ryöstö- ja hävitysretkiä tehtiin noihin aikoihin puolin ja toisin.⁵⁴

Ollila (Ohtaanniemi no: 10), joka sijaitsee Mikkolan tilan vieressä Tuusniemi-Rikkalahden tien varressa, lienee perustettu vuonna 1651, mistä lähtien sen isäntänä oli *Olli Heikinpoika Miettinen*. Vuosien 1664 ja 1724 välillä talon isännöisyys siirtyi Ollin pojalle *Erasmus Ollinpoika Miettiselle*. Isojaossa Ohtaanniemi no: 3:sta muodostettiin kolme taloa. Ollilassa (2/3 vanhasta Ollilasta) jatkoi isäntänä isonjaon jälkeen 1700-luvun lopulla *Olli Miettinen*. Rasilan (Anttila) (1/6) isännäksi tuli *Antti Ollinpoika Miettinen* ja *Pärtyli Miettisen* perilliset alkoivat hoitaa Rasijärven (Pauretti) (1/6) tilaa. Ollilassa Miettisten suvun edustaja isännöi taloa vielä vuonna 1884, tilasta lohkotussa Pekkalassa Miettisiä asusti vielä 1920-luvulla.⁵⁵

⁵³ Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa III: Ohtaanniemi no:5, Mikkola ja Komulainen 1994: Kohdeinventointilomake (Ohtaanniemi 5:25, Mikkola).

⁵⁴ Mustonen 1991, 232 ja Tuomi 1984, 451.

⁵⁵ Räsänen 1984, 11, 13, 17, 68 ja 71.

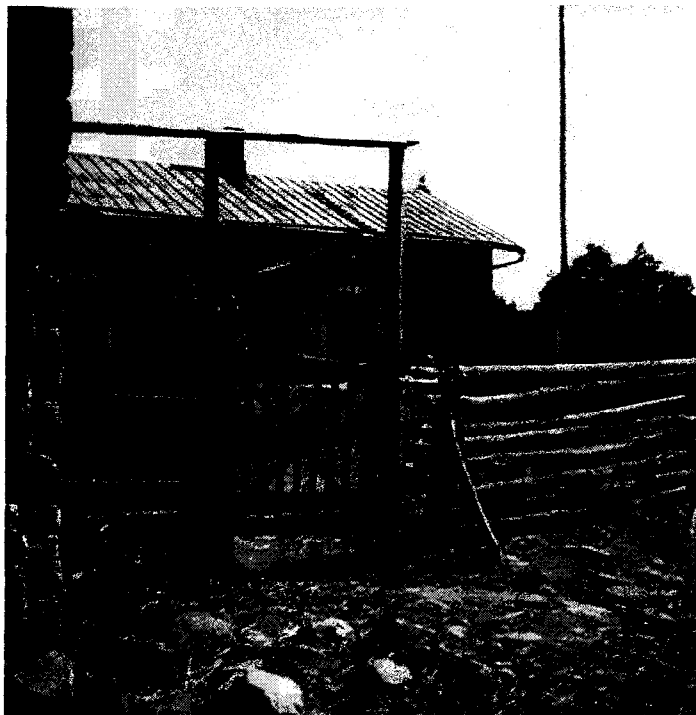
Ollilan talo vuonna 1930 Ohtaanniemen kylällä.

Vuonna 1882 Ollilan tila halottiin kolmeen osaan. Näistä kolmas osa, osa C, joka rekisteröitiin uudestaan numerolla Ohtaanniemi no: 10:5, lohkottiin vuonna 1893 kahteen osaa, jotka olivat Ohtaanniemi no: 10:6 ja Ohtaanniemi no: 10:7 eli Konttimäki. Vuonna 1927 näistä ensin mainittu lohkottiin edelleen Matti Rissasen omistamaksi Kapeasalmeksi ja Otto Hyvärisen Ollilaksi. Kaksi vuotta myöhemmin vuonna 1929 Ollilasta lohkottiin maita *Antti Väisäsen* omistamaan Pellonpään taloon. Ollilan tila lohkottiin edelleen pienemmiksi tiloiksi, jotka olivat *Tauno Olavi Kampin* Tanula, *Anni Irene Vänskän* omistama Vänskälän ranta, *Uno Rudolf Linnanhovin* Linnanmäki, *Maria Kesäläisen* Majjala, *Viljo Armas* ja *Maija Annikki Kytölän* Kytömaa, *Aarne Johannes Vahojärven* Tuuslahti ja *Kaarlo Pekka, Pentti Olavi, Maila Kyllikki* ja *Aune Liisa Hyvärisen* haltuun jäänyt Ollilan tila. Vuonna 1960 Ollilasta halottiin vielä Hakalan talo, jonka omisti edellä mainittu Pentti Olavi Hyvärinen.⁵⁶

Ohtaanniemen henkikirjakylän talon no: 4 yksi talo sijaitsi nykyisen Ohtaanniemen talon no: 20 eli Repomäen tienoilla. Ohtaanniemi no: 4:ssä asui ainakin jo vuonna 1643 *Pekka Matinpoika Smålander*. Vuonna 1664 talon johdossa oli edellisen poika, *Matti Pekanpoika Smålander*. Vuoden 1724 henkikirjassa tilan isännäksi on merkitty ilmeisesti sama Matti Pekanpoika Smolander. Isojaossa kyseisen talon maat jaettiin viidelle talolle. Juholan (Ohtaanniemi no: 13), johon tuli isojaon yhteydessä neljäs tilan maista, isäntänä oli 1700-luvun lopulla *Juho Smolander*. Susijärven taloon (1/4) tuli isännöimään *Olli Smolander*. Mattilan (Nissilän) (1/6) isäntä oli vuorostaan *Matti Smolander*. *Pekka Pekanpoika Smolander* isännöi Liukonpellon taloa (1/6), jossa

⁵⁶ Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa III: Ohtaanniemi no:10, Ollila.

Ohtaanniemen henkikirjakylän talon no: 4 asutus lienee varhaisimmin sijainnut. Aution talon (1/6) isännäksi tuli *Pekka Yrjönpoika Smolander*. Juholassa Smolandereita asui ainakin vielä 1920-luvulla, kuten myös Susijärven talosta lohkotulla Palomäellä ja Liukonpellon talossa.⁵⁷ Koska isojaossa muodostetut talot kuten Liukonpelto sijaitsevat Koillis-Tuusniemen ulkopuolella, ei ole nyt tarkoituksenmukaista käsitellä kyseisten talojen myöhempiä maanjakotoimituksia.

Alatalon pihapiiri 1960-luvulla Ohtaanniemellä. Valokuvaaja Otto Räsänen. Valokuvan julkaisuoikeudet: Museovirasto.

Alatalo (Ohtaanniemi no: 18) lienee perustettu vuonna 1657, jolloin talon isännäksi tuli *Hannes Matinpoika Mustonen*. Vuosina 1672-1690 talon isäntänä oli *Ivari Räsänen*. Isojaossa talo siirtyi kuitenkin Holopaisille. Vuonna 1724 talon johdossa oli *Mikko Holopainen*. Hänestä asiakirjat muistavat ainakin yhden tapauksen, jossa kaskiviljelyn ja karjan laiduntamisen tarpeet menivät ristiin: 1600-luvun lopulla Holopainen oli tehnyt aidan kaskiviljelyksensä suojaksi, mutta samalla luvannut purkaa sen vuoden kuluttua. Kuitenkin vuonna 1703 jo edellä mainittu Ohtaanniemen silloisen talon no: 3 isäntä Olli Miettinen oli valittanut Holopaisen aidan estäneen hänen karjansa pääsyn laitumelle. Myöhemmin Mikko Holopainen jatkoi isännöintiä isojaossa Ohtaanniemi no: 5:stä muodostetussa Repomäen talossa (1/3 vanhasta Alatalon talosta). Alatalossa (1/3) isäntänä oli tuolloin *Pekka Holopainen* ja kolmannessa Ohtaanniemi no: 5:stä muodostetussa

⁵⁷ Räsänen 1984, 11, 13, 17, 68 ja 71.

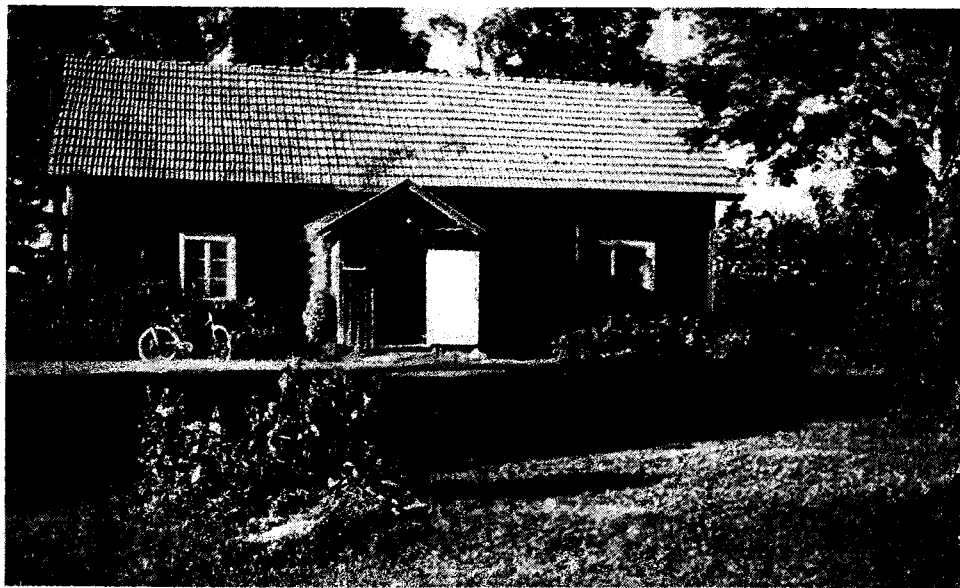
talossa eli Keskitalossa (1/3), joka on merkitty 1750-luvun karttaan Ohtaanniemen talon no: 5 viereen tilaksi (gård), emännöi leski *Kristiina Miettinen*. Alatalossa Holopaisia oli viimeksi vuonna 1871, Keskitalossa vuonna 1882 ja Repomäellä vuonna 1856.⁵⁸

Alatalon nykyisen päärakennuksen, kivinavetan ja pihapiirin aitat rakensi 1800-luvun lopulla *Otto Miettinen*. Vuonna 1916 Alatalosta lohkottiin maita Vuorisjoen ja Alatalon tiloihin. Vuonna 1931 Otto Miettisen omistamasta Alatalosta lohkottiin maita *Pekka Hakkaraisen* perillisten Pentumäen taloon ja *Antti* sekä *Antti Antinpoika Räsäsen* omistamaan Pentulampeen. Alatalon tila halottiin edelleen vuonna 1968 kymmeneksi eri tilaksi. Nämä olivat *Hilma Mirjam Mönkkösen* omistama Lahdenharju, *Eeva Liisa Nissisen* Pohjoispää, *Matti Pekka Nissisen* omistamat Kannas ja Uudissuo, *Silja Ester Haposen* Partala, *Elsa Johanna Miettisen* Jokisuo, *Hilkka Maria Tellervo Miettisen* Kohiseva, *Aino Elina Nissisen* Salonperä ja *Tauno Pekka Miettisen* omistamat Aittokorpi sekä Alatalo. Alatalon, joka sijaitsee Tuusniemi-Rikkalahden eli Ohtaanniemen tiestä noin kahden kilometrin päässä peltojen ja metsien keskellä, nykyinen isäntä on *Aatto Miettinen*. Aaton isän Taunon ja isoukin Oton välissä Alataloa isännöi Aaton ukki Pekka Miettinen.⁵⁹

Vuorisalon henkikirjakylän talon no: 2 isäntä oli vuonna 1643 *Erkki Lassinpoika Heiskanen*. Hänen jälkeensä taloa isännöi vuosina 1648-1663 *Matti Mustonen*. Vuonna 1664 talon isännäksi nousi edellisen poika, *Matti Matinpoika Mustonen*. Vuonna 1682 talo siirtyi Viljakaisten omistukseen, mutta jo vuonna 1701 muuttivat taloon Räsäset. Vuonna 1724 isäntänä oli *Lassi Ollinpoika Räsänen*. Isojaossa, 1700-luvun lopulla, talosta muodostettiin kolme tilaa, jotka olivat Susiniemi no: 5 (Pääatalo, Räsälä, Ala-Räsälä) (1/4), jota isännöi *Lassi Paavonpoika Räsänen*, Susiniemi no: 6 (Räsälä, Yläpaikka) (1/4), jonka johdossa oli *Lassi Lassinpoika Räsänen*, sekä Vuorisalon henkikirjakylään kuulunut ja Tuusniemen rajojen ulkopuolella sijainnut Malmi (1/2). Koillisella Tuusniemellä sijaitsevat kaksi ensimmäistä taloa olivat olemassa jo 1750-luvulla ennen isojakoa, kuten aikaisemmin esitetystä kartasta näkyy. Myöhemmin 1900-luvulla Ala-Räsälä oli yksi Loukeisen Alapihan torpista. Puolet Ala-Räsälästä oli Räsästen hallussa vielä vuonna 1899, minkä jälkeen *Eero Miettinen* ja *Olli Miettinen* asuivat talossa vuokralla. Vuonna 1913, jolloin Ala-Räsälän torpasta tehtiin talo, vuorostaan *Pekka Smolanderista* tuli Ala-Räsälän isäntä *Olli Smolanderin* ostettua talon. 1930-luvun vaihteessa tilan, joka sijaitsee Petäjämäen tien lähellä, osti *Arvid Smolander*. Tämä Petäjämäen Arvina tunnettu maanviljelijä-ulosottomies muutti sittemmin vuonna 1938 tilaa itse isännöimään. Hänen leskensä *Terttu Smolander* emännöi Ala-Räsälää nyt kesäisin. *Matti Räsäseltä* vanhan Ala-

⁵⁸ Räsänen 1984, 11, 13, 17, 68 ja 71 sekä Saloheimo 1990, 257.

Räsälän talon toinen puolisko siirtyi vuonna 1841 Voutilaisten-Smolanderien suvulle. Myös nykyinen Yläpaikka siirtyi jo varhain 1800-luvulla pois Räsäsilältä.⁶⁰

Ala-Räsälän talo vuonna 1993 Petäjämäessä.

Ala-Räsälän talo jäi vuoden 1925 lohkomisen seurauksena Olli Smolanderille. Samaisessa lohkomisessa liitettiin maita Särkkälän taloon, jota isännöi *Aaro Rahunen*, Vanhalaan isäntänään *Mikko Lipponen*, *Jooseppi* ja *Jooseppi Joosepinpoika Koistisen* isännöimään Seppälään, *Matti Voutilaisen* Nurkkalaan, *Antti Happosen* Lehtolaan, *Ville Räsäsen* Lähtevään, *Ville Laakkosen* Suosaareen, *Mikko Antikaisen* Jokihaaraan, *Pekka Andersinin* Metsäpirttiin, *Antti Miettisen* Honkamäkeen ja *Juho Petter Smolanderin* omistamiin Kalliolaan, Ihantolaan ja Räsälään. Vuonna 1929 viimeksi mainittu Räsälä (5:14) lohkottiin *Antti Smolanderin* Heinäsuohon ja *Eino Hämäläisen* Räsälään (5:16), mikä vuorostaan lohkottiin vielä vuonna 1951 *Ananias Laakkosen* Riitaharjuun, *Matti Itkosen* Tienvarteen, *Juho Koistisen* Lehtolaan ja *Daniel Fredrik Vallen* oikeudenomistajien ja *Gösta Kasimir Molanderin* Räsälän tilaan (5:20). Vuonna 1959 Ala-Räsälä lohkottiin Mäntyahon taloksi, jonka omistivat *Kalevi Pekka* ja *Sirkka-Liisa Ala-Räsälä*, sekä Ala-Räsäläksi, joka oli tuolloin *Juho Arvid Smolanderin* omistuksessa. Vuonna 1965 Ala-Räsälään halottiin Mäntyahon tilasta vielä osa.⁶¹

Vuonna 1803 Räsälän tila (6:0) halottiin tiloihin 6:1 ja 6:2. Näistä ensimmäisestä halottiin vuonna 1923 *Pekka Miettisen* perillisten Kuukkelin tila ja

⁵⁹ Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa III: Ohtaanniemi no:18, Alatalo ja Komulainen 1994: Kohdeinventointilomake (Ohtaanniemi 18:34, Alatalo).

⁶⁰ Räsänen 1984, 12, 13, 20 ja 65, Komulainen 1994: Kohdeinventointilomake (Susiniemi 5:29, Ala-Räsälä) ja Smolander, Terttu 17.3.1999.

⁶¹ Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa IV: Susiniemi no:5, Räsälä.

Salomon Miettisen Välipaikka. Myöhemmin näistä tiloista ja niiden osista muodostettiin Halla-Ahon, Helankorven, Mäensyrjän, Välipellon, Nurkkalan ja Yläpellon tilat. Edellä mainittu talo numero 6:2 sen sijaan lohkottiin vuonna 1926 *Antti Jussi Tirkkosen* Lähteenjokeen, *Taavetti Miettisen* Yläpaikkaan ja *Matti* sekä *Salomo Smolanderin* Päätaloon (6:9). Päätalosta muodostettiin seuraavana vuonna 1927 *Aaro Rahusen* Ojasuon tila ja *Matti* sekä *Salomo Smolanderin* Päätalo (6:13).⁶²

Hietamäen talo ja Smolanderin veljekset Jussi, Kauko, Toivo ja Arvi (takana) vuonna 1955.

Jänissalon henkikirjakylän talossa no: 2 isännöi vuonna 1643 *Pekka Pekanpoika Smålander*. Sama Smålander jatkoi talon johdossa myös vuodesta 1664 eteenpäin. Vuonna 1724 Jänissalon talon no: 2 kahta eri taloa isännöivät *Niilo Voutilainen* ja *Matti Smålander*. Isojaossa talosta muodostettiin useita taloja, joista vain Jänissalon henkikirjakylän talo no: 1 eli *Pekka, Erkki* ja *Olli Heikinpoika Voutilaisen* Mäkelä sekä Jänissalo no: 2 eli *Pekka Matinpoika Voutilaisen* isännöimä Hietala kuuluvat Tuusniemeen.⁶³ Hietämäki (Jänissalo no: 6) oli isojaon aikaan Jänissalon talon numero kahden osa. Sitä pidetään yhtenä koillisen Tuusniemen vanhimpana asuinpaikkana. Tarinan mukaan Mikkolan isäntä olisi harmitellut, että kovin lähelle teki tulensa, eli asettui asumaan, se joka Hietamäelle tuli.

⁶² Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa IV: Susiniemi no:6, Yläpaikka.

⁶³ Räsänen 1984, 12-13 ja 15.

Välimatkaa näillä taloilla on, nykyisen sijainnin mukaan, linnuntietä 3,7 kilometriä.⁶⁴ Toisaalta samankaltaista tarinaa on kerrottu toisinkin päin. Näin ongelmaa pohti vuonna 1936 *Antti Juutilainen*:

" Hietamäen asukas on ollut Smolandereja, kuten tässä on mainittu ja Mikkolanmäen asukas Miettisiä. Kun Mikkolanmäen Miettinen tuli, häräsi Hietamäen emäntä, että kun tuli pelton seipäitä särkemään, vaikka välimatkaa on yli ruotinvirsta." ⁶⁵

Nykyisen Hietamäen talon paikalla ollut talo kulki maarekisterissä nimellä Hietala. Vuonna 1841 Hietalasta lohkottiin maita Hietalan ja Alapihan taloihin. Vuonna 1932 Hietalan maita lohkottiin *Taavetti Haposen* isännöimään Kankaismäkeen loppujen maiden jäätyä Hietamäen taloon, jonka omisti *Pekka Smolander*. Kaksi vuotta myöhemmin Hietämäestä lohkottiin maita vuorostaan Mikko Smolanderin Kankaisenniemen tilaan ja Rantalaan, jonka omistivat *Hilma* ja tämän poika *Viljo Smolander*. Seuraavana vuonna Pekka Smolanderin Hietämäestä lohkottiin maita Pulkonmäen tilaan, jota isännöi *Pauli Hämäläinen*. Seuraava lohkominen merkittiin maarekisteriin vuodelle 1959, jolloin Hietämäestä erotettiin maita *Kauko Aulis* ja *Saimi Ester Smolanderin* omistamaan Kankaisenrantaan.⁶⁶

2.4 Kylien muita taloja

Tässä lyhyesti esiteltävät koillisuusniemeläiset talot on valittu osittain kyläyhdistyksen kyläkirjatoimikunnan jäsenten kanssa keskustelemalla. Valinnan lähtökohtina olivat talojen ikä ja niiden merkitys seudun elämälle. Niinpä seuraavassa muutama sana Jänissalon henkikirjakylän no: 1 *Alapihasta*, Litmaniemi no: 2 *Riihimäestä* (Pekkala), Litmaniemen no: 5 *Pirttimäen* talosta ja Ohtaanniemen no: 3 *Voutilasta* (Salamo, Petäjämäki). Lisäksi Ohtaanniemi no: 4 *Kaatralan* Tirkkosista olen kertonut metsästysluvun 3.2. yhteydessä, Ohtaanniemen no: 1:33 *Yläjärvestä* (Lippola) luvussa 4.5. Kaupankäyntiä ja Kiukoonniemen no: 4 *Pinomäestä Heikki Kekäläisen* henkilökuvassa Keski-Tuusniemen

⁶⁴ Räsänen 1984, 68.

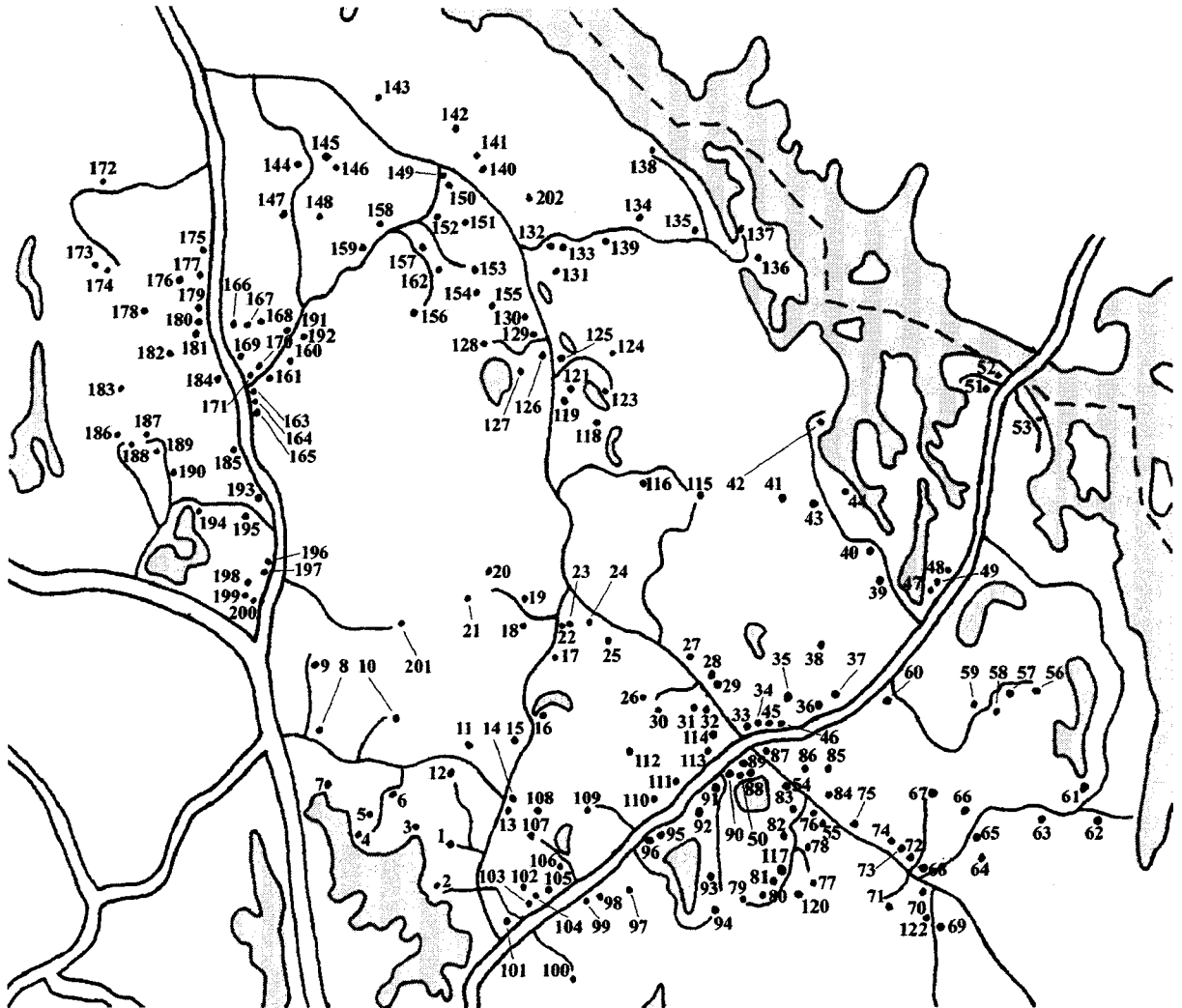
⁶⁵ Räsänen, Otto, 206, 1939.

⁶⁶ Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa II: Jänissalo no:2, Hietala.

maamiesseuran toiminnasta kertovassa luvussa 4.2. Seuraavassa kartassa näkyvät nykyiset talot ja tiedossa olevat autoituneet asuinrakennukset koillisella Tuusniemellä.

Kartta 5

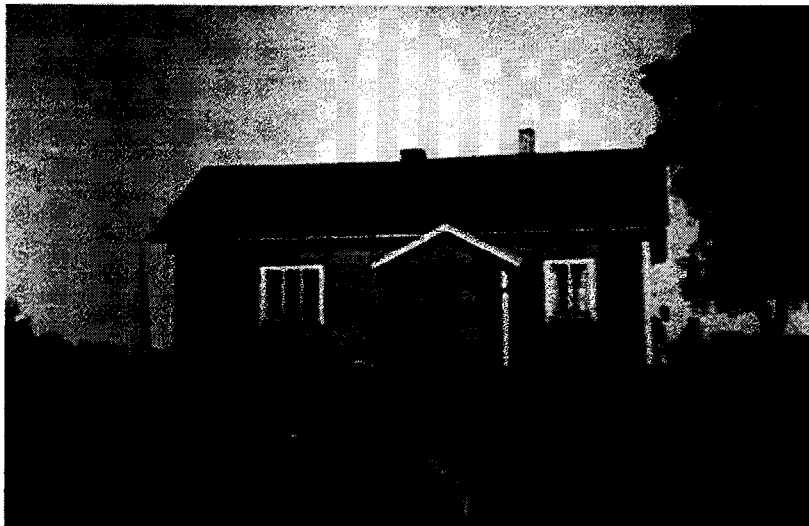
Koillisen Tuusniemen talot ennen ja nyt

1) Pirttimäki	17) Mäntyaho	33) Päivärinne (Harjun kauppa)
2) Pirttiniemi	18) Ala-Räsälä	34) Peltorinne
3) Kesälahti	19) Yläpaikka	35) Otramäki
4) Rantala	20) Tuulinen	36) Puistola
5) Talviranta	21) Vanhala (Lippola)	37) Itärinne
6) Hietämäki	22) Välipaikka	38) Linnunmäki
7) Kaislaniemi	23) Välipelto	39) Metsärinne
8) Hietala	24) Voutila	40) Rantolahti
9) Tuohikumpu	25) Aatula	41) Taskila
10) Ypykkä	26) Kaatrala	42) Haapalahti
11) Kaivomäki	27) Kontu (Hättilä)	43) Mylly
12) Hirsikanakaala	28) Topila (Leppälä)	44) Hiekka (Pekan mökki)
13) Koivuharju	29) Kerttola	45) Koivula (Kannakkoaho)
14) Jokiharju (Annan mökki)	30) Unhola	46) Leppärinne
15) Kuusela (Jokela)	31) Topila (Eerikkala)	47) Aholanmäki
16) Petäisniemi	32) Kustila	

- 48) Leväjärvi
 49) Saunajärvi
 50) Rantala
 51) Koski (Nykälä)
 52) Siltavahdin mökki
 53) Koski
 54) Kokkola
 55) Nurkkala
 56) Kalliola
 57) Etuaho
 58) Ryöninrinne
 59) Suosaari
 60) Pulkkala
 61) Salo (Kärppälä)
 62) Ukkola
 63) Hartikkala
 64) Syväpuro
 65) Heinälampi
 66) Heinäsuu
 67) Vihola
 68) Ojala
 69) Martikkala
 70) Repokorpi
 71) Kämnenjärvi
 72) Koivikko (Viikselä)
 73) Väliaho
 74) Purola
 75) Kuusela
 76) Pirttiaho
 77) Lammasnotko
 78) Lähemäki
 79) Keskitalo
 80) Koivuharju
 81) Repomäki
 82) Maunola
 83) Rajala
 84) Lehtola
 85) Pinomäki
 86) Kotimäki
 87) Yläjärvi (Lippola)
 88) Etelänrinne (Jäntin paikka)
 89) Rajaharju
 90) Harju
 91) Kuusela (Uurtajan kauppa)
 92) Mikkola
 93) Uudistalo
 94) Alatalo
 95) Ollila
 96) Pellonpää
 97) Pekkala
 98) Koivikko (Kanttorila)
 99) Sahila
 100) Sahinoja
 101) Koivikko
 102) Päivärinne
 103) Kaskiaho
 104) Tienvarsi
 105) Jokitörmä
 106) Rakkine (uudempi)
 107) Rakkine
 108) Metsäpirtti (Hartikkala)
 109) Lehtomäki
 110) Anttila
 111) Ohtaanniemen kansakoulu
 112) Kuposensuo
 113) Tienvarsi (Posti-Kerttu)
 114) Sotkanharju
 115) Laukkomäki
 116) Laukkolampi (Forska)
 117) Repola
 118) Rasikko
 119) Kuusela (Lepistö)
 120) Volan mökki
 121) Ahola (Kustin ja Lyytin mökki)
 122) Erärinne
 123) Reppunypylä
 124) Möykkymäki
 125) Pauretti
 126) Ritvala (Lyytin kauppa)
 127) Koivu
 128) Konttijärvi
 129) Pöckelönnotko
 130) Uuro
 131) Soimäki (Torppa)
 132) Päivärinta (Kinnula)
 133) Tervapirtti
 134) Muurainsuo
 135) Mustosenmäki
 136) Karankaniemi
 137) Niittylahti
 138) Haasialahti
 139) Karjamökki (Albin Laakkosen mökki)
 140) Koivurinne (Pömpeli, Keskus)
 141) Mäenpää (Keinälä)
 142) Rinteelä (Taskila)
 143) Jokikallio (Myllykorpi)
 144) Homa
 145) Kitula
 146) Nurkkala
 147) Louhela (Savola)
 148) Lähteenjoki
 149) Salamo (Eerikkala)
 150) Jussila (Heikkilä, Laukkala, Kokkola)
 151) Nurkkala
 152) Riita-Aho (Räätälin paikka)
 153) Konttimäki
 154) Pajaharju
 155) Mäenpää
 156) Halla-Aho
 157) Mäkimaja (Konttimäen kansakoulu)
 158) Riihimäki
 159) Kuukkeli
 160) Nurkkala
 161) Kuoppaharju
 162) Konttimäen työväentalo
 163) Solansuu
 164) Eräpiha (Alapiha)
 165) Antin mökki
 166) Rinteelä
 167) Keidas (Lahjan mökki)
 168) Lehtola
 169) Mäkelä
 170) Rajaharju
 171) Lähenotko
 172) Kärppä
 173) Vuorenrinne
 174) Katajamäki
 175) Kuusela
 176) Kivikkoharju (Nissilä)
 177) Ihantola (Marin mökki)
 178) Kokkola
 179) Suosaari (Kuivalainen, Antikkala)
 180) Harjula (Otin mökki)
 181) Soppi
 182) Pieni Soppi
 183) Huttukuusi
 184) Harakkaharju
 185) Tienvarsi (Oskin mökki)
 186) Lähteenkorva (Hättilä)
 187) Ylä-Paavola
 188) Salmijärvi
 189) Päivärinne
 190) Happola
 191) Huusvaara
 192) Seppälä (Paaavola)
 193) Peuro
 194) Nurkkaranta
 195) Viljakkala
 196) Kuusela
 197) Itärinne (Arvidin mökki, Junnun mökki, nuohoojan mökki)
 198) Pulkonmäki (Martan mökki)
 199) Jokihaara
 200) Kintturinne
 201) Metsäpirtti
 202) Majakallio

Alapiha (Jänissalo no: 1), joka sijaitsee Loukeisen tien varressa lähellä Konttimäen tien risteystä, oli Voutilaisten hallussa 1800-luvulla, kunnes vuosisadan puolivälissä se siirtyi Smolanderien omistukseen. Alapiha halottiin vuonna 1899 Mäkelän tilasta (Jänissalo no: 1). Mäkelä sijaitsi tuolloin Hietajärven itärannalla, nykyisen Kaislaniemen talon paikalla. Vuonna 1924 Alapihasta lohkottiin maita *Pekka Hämäläisen* Ahosyrjän tilaan, *Otto Pitkäsen* Tienvarteen, *Juho Hämäläisen* isännöimään Solansuuhun ja Alapihan taloon, jota isännöi *Petter Johan Smolander*. 1930-luvulla Alapihasta lohkottiin Solansuu II ja Solansuu II nimiset alueet, jotka kuuluivat Osuusliike Uurtajalle. Alapihan omistivat tuolloin *Maija* ja *Olli Pekka Smolander*. Vuonna 1966 lohkottiin Alapihasta maita *Mikko Leskisen* omistamaan Kallion taloon. Vielä vuonna 1983 Alapihasta lohkottiin maita Tuusniemen Metsästysyhdistyksen omistamaan Eräpihaan, *Toivo Antero* ja *Aino Elina Smolanderin* Metsäpeltoon ja Olli Pekka Smolanderille jääneeseen Alapihaan.⁶⁷

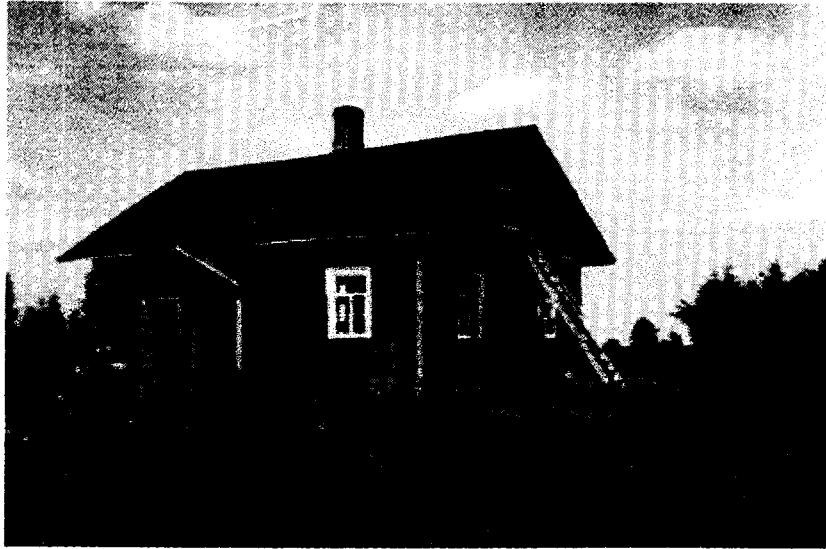

Alapiha 1950-luvulla. Nykyisin talo on Tuusniemen Metsästysyhdistyksen Eräpiha-nimisenä metsästysmajana.

Riihimäki (Litmaniemi no: 2) lohkottiin vuonna 1913 Jokelan tilasta (Litmaniemi no: 6), joka vuorostaan oli isojaossa muodostettu Pekkalan tiluksista. Riihimäki oli ollut Tirkkostien hallussa vuodesta 1904 saakka, jolloin Tirkkoset tulivat tilalle Ohtaanniemen

⁶⁷ Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa II: Jänissalo no:1, Mäkelä, Räsänen 1984, 63 sekä Komulainen 1994: Kohdeinventointilomake (Jänissalo 1:39, Alapiha). Olli Pekka Smolander myi Alapihan rakennukset kuitenkin jo vuonna 1981 Tuusniemen Metsästysyhdistykselle. Maarekisteriin tämä lohkominen merkittiin vuoden 1983 kohdalle. Myös muiden tutkimuksessa esiintyvien halkomisien kohdalla lienee vuosilukujen kohdalla vähäistä liukumaa maarekisterin luonteesta johtuen. Alapihalla oli ainakin kolme torppaa, jotka olivat Petäjämäen Vanhala eli ns. Lippola, Ala-Räsälä ja Tuulisen tila. Vanhalaan Lippokset tulivat vuonna 1904. Tuolloin talossa asuivat yhtä aikaa *Mikko Lipponen* perheineen, *Salme Miettinen* ja kuuluisa ketunmetsästäjä *Kettu-Mooses* eli oikealta nimeltään *Mooses Räsänen*. Vuonna 1920 Lipposten torppa itsenäistyi. *Otto Lipposesta* tuli tilan isäntä 1930-luvun puolivälissä. Tilalta on Petäjämäen ja Oravin teiden risteykseen matkaa reilu kilometri ja Heinäsuolle vajaa kilometri. Lähde: Komulainen 1994: Kohdeinventointilomake (Jänissalo 1:39, Alapiha).

Kaatralasta. Ensin tilaa isännöi *Paavo Tirkkonen*, jonka aikana Konttimäen kansakoulun maa-alue lohkottiin Riihimäen tilasta. Vuonna 1934 isännäksi tuli *Iivari Tirkkonen*. Vuodesta 1967 mäen päällä, Konttimäen tien varressa ja peltojen keskellä sijaitsevaa tilaa on isännöinyt Iivarin ottopoika *Raimo Tirkkonen*. Vuonna 1981 tilasta lohkottiin maita vielä Rantaniityn tilaan, jonka omistivat *Matti ja Rauha Inkeri Miettinen*.⁶⁸

Pirttimäen talo ennen peruskorjausta 1920-luvulla.

Pirttimäki (Litmaniemi no: 5) oli muodostettu isojaossa samaisesta Litmaniemen henkikirjakylän Jokelan tilasta, josta myös edellinen Riihimäki myöhemmin lohkottiin. Vuonna 1881 Pirttimäestä lohkottiin alue, joka liitettiin kuuluvaksi Tuusniemen henkikirjakylään. Sen jälkeen lohkomisia ei tapahtunut ennen kuin vuonna 1955, jolloin Pirttimäestä lohkottiin Kivelä II, jonka omistivat *Juho Pekka Nissinen* ja *Hilma Sofia Nissisen* oikeudenomistajat. Pirttimäessä jatkoi isäntänä *Pekka Miettinen*. Vuonna 1959 Päivärinteeseen tilaan, jota isännöi *Mikko Vola*, lohkottiin maita Pirttimäestä. Tuon lohkomisen jälkeen Pirttimäessä vaikutti *Martti Kustaa Miettinen*. Vuonna 1972 Pirttimäen tilasta lohkottiin maita *Heikki Eelis Nykäsen* Hiekkarantaan, Martti Kustaa Miettisen Hukkakallioon ja niin ikään edellisen Miettisen omistamaan Pirttimäkeen. *Reijo Kalevi* ja *Aino Ester Miettisen* Pirttisuohon sekä *Tauno Kalevi* ja *Helvi Maritta Kokkosen* omistamaan Pirttirantaan lohkottiin Pirttimäestä maita vuonna 1976. Tuolloin Pirttimäen omisti jo *Esko Juhani Petter Hyvärinen*. Vielä vuonna 1982 Pirttimäen tilasta lohkottiin maita *Kauko Rainer Johannes* ja *Sinikka Mirjami Jussilan* Pirttilän tilaan ja Tuusniemen

⁶⁸ Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa III: Litmaniemi no:6, Jokela, Räsänen 1984, 16 ja Komulainen 1994: Kohdeinventointilomake (Litmaniemi 6:8, Riihimäki).

kunnan omistukseen siirtyneeseen Turkkimäkeen. Pirttimäessä isännöintiä jatkoi Esko Hyvärinen.⁶⁹

Voutila (Ohtaanniemi no: 3) tunnettiin aikaisemmin nimillä Salamo ja Petäjämäki.⁷⁰ Se sijaitsee Oravin tien varressa, vajaan kilometrin päässä Oravin ja Petäjämäen teiden risteyksestä. Vuonna 1842 Salamo 3-niminen tila halottiin kahteen osaan, jotka olivat Ohtaanniemi numero 3:1 ja Ohtaanniemi numero 3:2. Vuonna 1890 Ohtaanniemi no: 3:1 lohkottiin tiloiksi Ohtaanniemi no: 3:3 ja Ohtaanniemi no: 3:4. Tämän jälkeen tilojen osia yhdistettiin ja rekisteröitiin uudelleen, minkä seurauksena syntyivät tilat Ohtaanniemi no: 3:5 ja Ohtaanniemi no: 3:6. Näistä jälkimmäisestä lohkottiin osia vuonna 1926 *Antti ja Heikki Smolanderin* omistamaan Konttimäen tilaan, *Otto Viljam Antikaisen* Kankaiseen, Tuusniemen kunnalle lohkottuun ja Konttimäen kansakoulun maihin liitettyyn Koulunpeltoon, Konttimäen Työväenyhdistykselle kuuluneeseen Ilonurmeen ja *Salamo Miettiselle* jääneeseen Salamoon. Salamon tilasta lohkottiin maita edelleen *Gösta Molanderin* ja *Daniel Wallen* omistamaan Aarolan tilaan, *August Savolaisen* Louhelaan, *Matti* sekä *Iida Räsäsen* omistamaan Riita-Ahoon. Salamon tilan omistivat tuolloin *Erik* ja *Ida Tirkkonen*.⁷¹

---

⁶⁹ Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa III: Litmaniemi no:5, Pirttimäki.

⁷⁰ Vertaa peruskarttaa teokseen Räsänen 1984, 17 ja 70. Lisäksi lähteenä Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa III: Ohtaanniemi no:3, Petäjämäki (Voutila).

⁷¹ Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa III: Ohtaanniemi no:3, Petäjämäki (Voutila).

3 LUONNON KESKELLÄ

3.1 Paikannimet kertovat

Koillis-Tuusniemi on osa Tuusniemen kuntaa. Ensimmäisen kerran Tuusniemi esiintyy virallisissa asiakirjoissa vuonna 1633. *Tuusniemen* nimen alkuperä on pohdituttanut paikkakuntalaisia jo kauan. Pitäjässä kiertää perimätietona tarina *Duus*-nimisestä sotamiehestä, joka olisi karannut armeijasta ja asettunut asumaan syrjäiseen Juojärveen työntyvään Tuusniemeen. Lähellä Tuusniemen kirkonkylää tiedetään asiakirjojenkin mukaan asuneen Duus-nimisen suvun. Kirkonkylän Kulajoella asui lisäksi *Tuussi*-niminen suutari. Alunperin Tuusniemen tuus-alkuiset paikannimet lienevät kuitenkin peräisin rantasalmelaisilta, joiden nautinta-alueita Tuusniemen maat aikaisemmin olivat. Rantasalmella esiintyy muun muassa paikannimet Tuusmäki ja Tuusjärvi. Rantasalmelle tuus-alkuisten paikannimien arvellaan periytyneen lappalaisilta. Sanan tuus alkuperäistä saamenkielistä merkitystä ei kuitenkaan tiedetä.¹

Moni koillistuusniemeläinen talo sai nimensä tilaa viljelleen isännän etu- tai sukunimestä. Tällaisia taloja ovat ainakin *Mikkola, Ollila, Pekkala, Juhola, Eerikkala, Kustila, Topila, Aatula, Voutila, Heikkilä, Räsälä, Mustosenmäki* ja *Eljaksenmäki*. Esimerkiksi Eerikkala Konttimäessä sai nimensä Eerikistä tai Erkistä, jotka taasen juontuvat skandinaavisesta pyhimysnimestä.² Konttimäestä löytyvän *Kuntsinvuoren* nimi juontuu myös henkilönimestä. Alunperin germaaninen Conja-sana muovautui esimerkiksi muotoihin Konrad, Kunz ja Kunze. Nämä olivat keskiajan Baltiassa yleisimpiä henkilönimiä. Suomeen kulkeuduttuaan niistä kehittyivät sukunimet kuten Kortti, Kurtti ja Kuntsi.³ Koillisen Tuusniemen Konttimäkeenkin oli siis löytänyt tiensä joku Kuntsi-niminen henkilö. Myös Petäjämäen *Voutilan* talon aikaisempi nimi *Salamo* juontuu henkilönimestä. Tänä päivänä talossa asuvat *Amalia, Otto* ja *Salomo Smolander*. Eljaksenmäki, joka sijaitsee Loukeisen kylän tuntumassa, sai nimensä Ylä-Paavolan tilalla asuneesta kuuluisasta längentekijästä *Eljas Paavo Räsäsestä*.⁴

¹ Junkkari 1990, 2-3.

² Nissilä 1962, 124-125.

³ Nissilä 1962, 152.

⁴ Niskanen, Anne 1992.

Konttimäen Heikkilän talo vuonna 1924. Kuvassa vasemmalta Iida, Olli, perheen mummi, Anni ja Esa Heikkinen. Talon isäntä Olli Heikkinen oli 1900-luvun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä yksi Konttimäen ja Loukeisen alueen merkittävimmistä vaikuttajista. Hän oli näkyvästi mukana Konttimäen kansakoulun perustamisessa ja alueen liikenneyhteyksien kehittämisessä. Rautatietä ei Tuusniemelle saatu, eikä rautatiepysäkkiä Konttimäen ja Loukeisen välimaastoon, mutta kyläläisten yhteisessä kansakoulussa karttuivat paikallisen nuorison tiedot ja taidot puolen vuosisadan ajan.

Konttimäessä, Möykkymäen länsirinteellä tiedettiin olleen ennen *Aleksinahon*. *Aleksi Räsänen* oli polttanut siellä kaskea 1800- ja 1900-lukujen vaihteen tienoilla.⁵ Loukeisen *Viljakkalan* tilan nimi voisi olla johdettu sanasta vilja. Siitä johdetuilla sanoilla kuten viljakka, viljava ja viljaisa tarkoitettiin 'hedelmällistä, tuottoisaa tai runsasta, siis hyvää, otollista maaperää viljantuotannolle'.⁶ Toisen tarinan mukaan Viljakkalan talon nimi tulee kuitenkin jälleen henkilönimestä. Tilan nimittäin kerrotaan perustaneen jo vuonna 1643 Juvalta kotoisin ollut *Viljakainen*.⁷

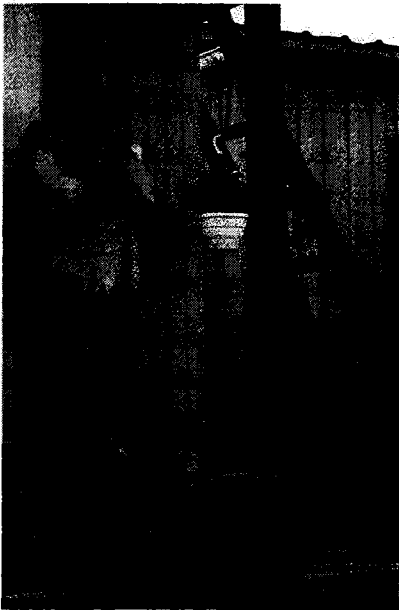
Loukeisen kylän Viljakkalan talo vuonna 1947.

⁵ Kinnunen, Pirjetta 1966.

⁶ Itkonen, Joki, Peltola 1978, 1763-1764.

Kuukkelin talon, joka sijaitsee Konttimäen ja Loukeisen puolella välissä, nimen kertoi vuonna 1937 räätäli *Kusti Lipponen* (s. 19.5.1886) tulleen "*Ukko-Kuukkeljin*" mukaan. Kyseinen henkilö oli asunut paikalla ja oli ollut kuuluisa "turja" eli taikuri tai poppamies,⁸ joita koillisella Tuusniemellä oli asustellut enemmänkin. Toisaalta epäillään *Kuukkelin* talon saaneen nimensä seudulla pesineestä kuukkelinimisestä linnusta.⁹ Toinen vastaavanlainen koillistuusniemeläinen turja oli *Hentilän* mökissä asunut *Samuli Hentiläinen*, jolla kerrotaan olleen ylikuonnollisia kykyjä eläinten suhteen.¹⁰

Myös Ohtaanniemen Pinolansalolta löytyvät *Ryöninrinne* ja *Ryöninsuo* juontuvat henkilönimestä. *Ryöninrinteen* talon paikalla asui nimittäin aiemmin mies, jonka sukunimi oli *Grön*. Tästä paikannimi oli savolaisten suussa vääntynyt *Ryöniksi*.¹¹

Hilma Nissinen o.s. Räsänen kotitalonsa *Ryöninrinteen* rappusilla vuonna 1996. *Pinolansalo*, jolla *Ryöninrinteen* talo sijaitsee, oli aiemmin *Pinomäen* talon maita. Nimensä *Ryöninrinne* sai alueella asustelleesta miehestä nimeltä *Grön*. Tallitupa rakennettiin vuonna 1889, tuvaksi se muutettiin 1906, minkä jälkeen taloa on useaan otteeseen laajennettu. Hilma Nissinen syntyi 16.11.1925 *Konttimäessä*, *Rasikon* mökin savutuvassa. Hilman isä oli *Juho Petter (Pekka) Räsänen* (19.6.1902-12.1.1975) ja äiti *Anna Hyvärinen* (2.12.1900-9.10.1982). *Pekan* ja *Annan* muut lapset olivat *Martti* (s.1927), *Väinö* (s.1929), *Aino* (s.1931) ja *Saimi* (s.1935). Hilma toimi jo koulussa ollessaan lapsenlikkana ja ahersi sittemmin piikana *Palomäellä*, *Kaivomäellä*, *Mikkolassa* ja *Rajaharjussa*. Hilma avioitui *Juho Eemil Nissisen* kanssa, joka toimi linja-autokuskina. Hilman ja Eemelin lapset olivat *Mikko Juhani* (s.1947), *Väinö Eemil* (s.1949), *Veikko Antero* (s.1952) sekä kaksoset *Tuija Helena* ja *Tiina Maritta* (s.1965). "*Pinolansalon Hilma*" on eläkepäivinänsä, ja aikaisemmin elämänsä varrella, tehnyt merkittävää kotiseututyötä muun muassa keräten runsaasti aineistoa kansanperinteen ja paikallishistorian aloilta. Hilma Nissinen valittiinkin *Tuusniemen Oekeeks Immeiseks* 14.7.1996.¹² Myös kyseisen teoksen valmistumiseen Hilmallä on ollut sormensa pelissä.

⁷ Niskanen, Anne 1992.

⁸ Räsänen, Otto, 421, 1939.

⁹ Kinnunen, Pirjetta 1966.

¹⁰ Nuutinen, Niilo 1949.

¹¹ Hilma Nissisen antamat tiedot. *Ryöninrinteen* ja *Ryöninsuon* nimet olisivat voineet saada alkunsa myös louhikkoisesta maasta, kiviröykkiöstä tai -lohkareista. Kantasanana olisi tällöin ollut *ryönä*. Lähde: *Kiviniemi* 1990, 71. Toisaalta sanalla *ryöni* vuorostaan tarkoitettiin "wiheriää" eli vihreää aluetta. *Ekman* 1899, 439.

¹² Hilma Nissisen antamat tiedot.

Petäjämäen *Ingankallio* saattoi saada nimensä, kun kyseisellä paikalla pidettiin ennen tansseja ja muuan Inka oli nostettu kallion päälle. Tämä kyläläisten tanssipaiikka oli vanhan Ohtaanniemeltä Hietajärven rantaan johtaneen kesätien, tai pikemminkin polun varressa.¹³ Toinen tarina kertoo täsmälleen samasta paikasta, että eräs Inka-niminen nainen olisi kiivennyt kalliolle karhua pakoon.¹⁴ Omat tarinansa kätkevät taakseen esimerkiksi sellaiset paikat kuten *Eleksinaukea*, *Taikalampi*, *Akkoinaho*, *Tyttömetsä* ja *Unhola*. Akkoinaho eli Eukkoinaho oli Pinomäen talon tyttären kaskimaana 1900-luvun alussa,¹⁵ kun taas Taikalammen rannoilla teki kuuluisa metsämies *Kettu-Moses* metsästystaikojaan.¹⁶ Ohtaanniemeltä, Kaatralan eli Tirkkolan vierestä löytyvä *Unhola* sai tarinan mukaan nimensä, kun 1900-luvun alkupuolella Kaatralan talon tytär muutti vastarakennettuun taloon ja talon isäntä epäili tämän jäävän vanhaksi piiksi: "Taejjat jäähää vanahakspiaks, pannaan talo Unholaks!"¹⁷

Konttimäen Möykkymäen korkeimmalla kohdalla oli 1900-luvun alussa konttimäkeläisten nuorten suosima kyläkiikku. Siitä paikka sai nimen *Kiikkusärkkä* eli mäentörmä, jossa oli kiikku.¹⁸ Myös Ohtaanniemen nuorilla oli kokoontumispaikkoja, joista yksi oli kyläkiikku Pinolansalolla. Paikka saikin siitä nimensä *Kiikkukoivikko*.¹⁹ Joskus naapureita saattoi jututtaa myös Konttimäkeen johtaneen kulkuväylän reunassa, Pirunkallion juurella sijainneella *Istumakivellä*, jolla konttimäkeläiset lepäsivät tarvittaessa kylämatkoillaan.²⁰

Koilliselta Tuusniemeltä löytyy monia mäkiä kuten *Konttimäki*, *Petäjämäki*, *Repomäki*, *Kaplasmäki*, *Homanmäki*, *Äljänänmäki*, *Laukkomäki*, *Karkumäki* ja *Pykälämäki*. Lisäksi maan kohoumista kertovat nimet kuten *Seinävuori*, *Huuhkainkallio*, *Tammakallio*, *Helanharju* ja *Ryöninrinne*. Mäkien, vuorien ja kallioiden lisäksi Petäjämäessä sijaitsee paikka nimeltä *Ypykkä*. Tällä tarkoitetaan nimen omaan pientä mäkeä²¹. Edellä mainittu Äljänänmäki, joka sijaitsee Loukeisella, lienee saanut nimensä itämurteiden verbistä älistä, äljennellä tai älähtää, joilla tarkoitettiin 'ääneen itkemistä, hälisemistä tai valittamista'.²² Kyseisen paikannimen taakse voi hyvinkin kätkeytyä jokin nykyisin jo unohdettu tapaus.

¹³ Rahunen, Impi ja Smolander, Terttu 17.3.1999.

¹⁴ Kinnunen, Pirjetta 1966.

¹⁵ Kinnunen, Pirjetta 1966.

¹⁶ Hilma Nissisen antamat tiedot.

¹⁷ Nuutinen, Niilo 1949.

¹⁸ Kinnunen, Pirjetta 1966.

¹⁹ Hilma Nissisen antamat tiedot.

²⁰ Kinnunen, Pirjetta 1966.

²¹ Kiviniemi 1990, 62.

²² Ekman 1899, 603 ja Itkonen, Joki, Peltola 1978, 1871-1872.

Konttimäen nimi tulee *Sirkka Korhosen* haastatteleman *Pekka Miittisen* (s.1901) mukaan siitä, kun ohtaanniemeläinen isäntä lähti itselleen uutta talonpaikkaa etsimään eväskontti mukanaan. Kontti unohtui kuitenkin puun oksaan, eikä mies tätä enää sitten löytänyt, mistä harmistuneena isäntä oli todennut, että "Ou ikäs Konttimäk." ²³ Vastaava tarina Konttimäen nimen synnystä elää koillisella Tuusniemellä edelleenkin ja esiintyy se usein kirjallisissakin lähteissä. Konttimäestä saivat vuorostaan nimensä muut alueen kontti-alkuiset paikannimet.

Hietajärven pohjoispuolella sijaitsevalta Kaplasmäeltä koillisen Tuusniemen asukkaat hakivat niin sanottuja kaplaspuita, joita tarvittiin reen tekemisessä. Kaplaspuut olivat nimenomaan oksaisia, kulutusta kestäviä koivupuita, jotka olivat kasvaneet kaskiaukeilla. Ohtaanniemen tien varressa oleva Tammakallio oli vuorostaan Pinomäen talon hevoshaka. ²⁴

Petäjämäen Karkumäen nimen alkuperästä *Otto Räsäsen* haastattelema *Simo Leppänen* kertoi seuraavasti.

" Karkumäkeä nimitetään sillä Karkumäiksi kun siinä asui taikurimies nimeltä Kettu-Moses. Hän pyysi kettuja ja jäniksiä, sillä hän sai jäniksen tulemaan lankaan rein sepään²⁵ pihamaalla, ja hän sai käärmeet tulemaan milloin vain halus. Ja vaikka nyt ei ole enää mökkiä siinä olemassa, niin käärmeitä on, jotta ei saa jalkasa sijaa. " ²⁶

Petäjämäeltä löytyvät *Laukkomäki*, *Laukkosuo* ja *Laukkolammet* tulevat Pinolansalolla asuvan *Hilma Nissisen* mukaan siitä, kun paikalla asusteli aiemmin laukkuryssiä eli venäläisiä kulkukauppiaita. Laukkolammesta Nissinen kertoi, miten siihen kerran olisi haurailta kevätjäillä pudonnut venäläinen laukkuineen. Mies oli hyisestä vedestä ylös päässyt, mutta laukku oli jäänyt lampeen.²⁷ Toisaalta kyseiset paikannimet voisivat olla peräisin henkilönimistä Lauri ja Laurentius.²⁸ On tosin myös mahdollista, että nimet

²³ Korhonen, Sirkka, 388, 1950.

²⁴ Hilma Nissisen antamat tiedot.

²⁵ Rein sepä yhdistää rein jalakset toisiinsa. Lähde: Hilma Nissisen antamat tiedot.

²⁶ Räsänen, Otto, KRK 106:19.

²⁷ Hilma Nissisen antamat tiedot.

²⁸ Nissilä 1962, 96.

juontuvat sanasta laukea, joka tarkoitti 'laveaa, laajaa tai matalaa', ja tämän johdoksesta laukko, joka vuorostaan tarkoitti 'loivaa tai kaltevaa'.²⁹

Loukeisella olevat *Soppi* ja *Pieni Soppi* merkitsevät jonkinlaista sopukkaa, kylän osaa, kulmakuntaa.³⁰ Loukeisen ja Konttimäen teiden väliin jäävät *Homa* ja *Homanmäki* ovat vuorostaan peräisin sanasta home, josta sana on kansan suussa mieltynyt uuteen muotoon. Samalla tavalla ovat muuntautuneet paikannimet *Paskolampi*, joita tutkimusalueelta löytyy useampikin, ja *Sikosuo*.³¹ Loukeisen *Kunttisuo* ja Ohtaanniemeltä löytyvä *Kunttirimpi* ovat nykysuomeksi Silmäsoita, sillä kuntti merkitsi 'silmää'.³² Sen sijaan Konttimäessä olevan *Kunttasuon* alkuosa kunta tarkoitti 'turvemöhkälettä'.³³ Pohjoisessa Konttimäessä sijaitseva *Karvalinkorpi* on korpisuo, josta oli kerätty karpaloita,³⁴ jotka ovat toisinaan aika karvaan makuisia eli hapokkaita. Ohtaanniemen Repomäen lähellä olevaan *Hevoskorpeen* eli suohon kerrotaan vuorostaan kerran hukkuneen hevosen.³⁵ Ohtaanniemeltä löytyvän *Harjasuon* nimellä ei ole sen suurempaa tekemistä hevosten harjan kanssa, sillä nimensä se sai suon keskellä aikaisemmin olleesta hiekkaharjanteesta, josta hiekat kuitenkin sittemmin lapioitiin läheistä tietä tehdessä.³⁶

Edellä mainittu kylän nimi *Loukeinen* on saanut nimensä kivikosta, louhikkomaasta, koska esimerkiksi sanat kuten louhi, louhikko, loukas ja loukko viittaavat louhikkoiseen maahan. Tosin sanaa loukeinen käytettiin aikaisemmin sanasta loukkaantua johdettuna adjektiivina. Tämä vaikuttaa kuitenkin liian epätodennäköiseltä selitykseltä koillisen Tuusniemen Loukeisen nimen alkuperäksi. Alueelta löytyy muitakin maaperästä nimensä saaneita paikkoja. Kuivinlahden rannalta löytyvä *Louhelaisniemi* ja pohjoisella Koillis-Tuusniemellä sijaitseva *Louhela* juontuvat samantyyppisestä merkityksestä kuin Loukeinen.³⁷ Koillisen Tuusniemen etelässä Tuusniemen kirkonkylästä rajaava *Hietajärvi* ja sen rannoilla sijaitsevat *Hietala*, *Hietämäki* ja *Hietaniemi* vuorostaan saivat nimensä hienojakoisen maa-aineksen mukaan kantasanaista hieta.³⁸ *Litmaniemen* henkikirjakylän nimi juontuu kantasanaista litma, jolla tarkoitettiin 'vedessä olevaa limaa', litmakalla vuorostaan 'niljakasta, mutaista ja soista' paikkaa.³⁹

²⁹ Itkonen, Joki, Toivonen 1958, 280-281.

³⁰ Kiviniemi 1990, 63 ja Itkonen, Joki 1969, 1075.

³¹ Nissilä 1962, 78 ja 103.

³² Ekman 1899, 183. Toisaalta Räsänen, Matti 1960 ja Tervo, Kirsti 1988 väittävät kuntin tarkoittaneen samaa kuin kunta eli 'suosta nostettua turvemöykkyä', joita käytettiin kuivikkeina eläimille. Lähde: Räsänen, Matti 1960.

³³ Itkonen 1992, 438.

³⁴ Tervo, Kirsti 1988.

³⁵ Nuutinen, Niilo 1949.

³⁶ Kinnunen, Pirjetta 1966.

³⁷ Kiviniemi 1990, 70-71.

³⁸ Kiviniemi 1990, 76.

³⁹ Kulonen 1995, 83.

Kuivin-alkuiset paikannimet kuten *Kuivinniemi*, *Kuivinlahti*, *Kuivinjärvi* ja *Kuivinsalo* Rikkaveden edustalla lienevät peräisin sanasta kuiva. Eteläisellä Ohtaanniemellä sijaitsevat *Sahinjoki* ja *Sahinmäki* saivat nimensä sanasta sahi, millä tarkoitetaan 'jokea tai joen uomaa'⁴⁰. Konttimäen *Uuro* ja *Uuronnotko* sekä Loukeiselta löytyvät *Uuronmäki* ja *Uurojoki* sisältävät sanan uuro. Se tarkoitti 'vaarojen, mäkien välissä ollutta uurretta, rotkoa tai puron uomaa'.⁴¹ Ohtaanniemellä Alajärvestä Isoon-Rakkineeseen laskevan *Latukkajoen* tai *-puron* etuosa viittaa joen mataluuteen eli latuskaisuuteen.⁴²

Metsästyksen merkityksestä entisaikoina koillisen Tuusniemen seudulla kertovat paikannimet kuten *Repomäki*, *Repokorpi*, *Ivesharju*, *Jäniskaarre*, *Jänissalo*, *Karhukivi*, *Linnunmäki*, *Soidin-* ja *Soijinmäki*, *Suuri Susijärvi* ja *Oravinlahti*. Ohtaanniemen *Kaatralan* eli *Tirkkolan* eli aikaisemmin *Lassilana* tunnetun talon nimi tulee myös metsästyksen tiimoilta, olivathan Kaatralan Tirkkoset kovia metsämiehiä. Kaatra tarkoittaa 'kuikkaa tai kaakkuria' ja se voitiin kirjoittaa myös muotoon katra.⁴³ Ohtaanniemellä sijaitsevan *Sotkanharjun* sotka merkitsi myöskin 'lintua, sotkaa, telkkää tai jotain sorsalajia'.⁴⁴ Loukeisella sijaitsevan *Peuron* talon ja sen lähellä olevien lampien, *Ison* ja *Pienen Peuron* nimet juontunevat sanasta peura, joka saattoi kääntyä Savossa ja Karjalassa myös petraksi. Peuralla tai petralla tarkoitettiin alueesta riippuen 'villipeuraa, poroa, hirveä tai jopa lehmää, lammasta tai vuohta'.⁴⁵

Sen sijaan Huuhkainkalliosta *P. Hätiselle* kerrottiin vuonna 1938 seuraavanlainen tarina: Eräs Räsä(i)nen oli hakannut noin sata vuotta tämän tarinan kertomisesta eli joskus ennen 1800-luvun puolta väliä korpeen kallion lähelle mökkiään. Huuhkaja oli laulanut usein samaisella kalliolla ja niinpä kyseinen Räsänen oli ristinyt kallion Huuhkainkallioksi.⁴⁶

Maatalouden suuri merkitys koillisella Tuusniemellä heijastuu varsin selvästi alueen paikannimistöön. Kaavinjärveltä löytyvä *Haasialahti* sai nimensä esimerkiksi heinän- tai herneiden kuivauksesta ja siinä käytetystä telineestä.⁴⁷ Myös Liukonpellon tien varresta löytyvä *Viholankylä* ja *Viholan* talo voivat olla peräisin samansuuntaisesta alkuperästä. Kyseisten paikannimien kantasana viho voitiin viitata 'vihanpitoon',

⁴⁰ Kiviniemi 1990, 79.

⁴¹ Itkonen, Joki, Peltola 1975, 1565,

⁴² Kinnunen, Pirjetta 1966.

⁴³ Itkonen 1992, 268 ja Kinnunen, Pirjetta 1966.

⁴⁴ Itkonen, Joki 1969, 1085.

⁴⁵ Itkonen, Joki 1962, 535.

⁴⁶ Hätinen, P. 4410, 1938.

⁴⁷ Toivonen 1955, 47.

esimerkiksi karjalaisten kanssa, mutta myös alueen 'vihreyteen eli hedelmällisyyteen'.⁴⁸ Muita viljanviljelystä juontuvia paikannimiä ovat muun muassa *Otramäki*, *Karhimäki* ja *Riihimäki*. Otramäki sai Otto Räsäsen haastattelun mukaan nimensä, kun Mikkolanmäen karjapaimen paimensi talon karjaa poikkeuksellisen kaukana kotipihasta ja löysi tuolla matkallaan noin puolentoista kilometrin päästä Mikkolasta "hyvän otramuan"⁴⁹ eli otollisen paikan kasken viertämiselle ohran kylvöä varten. Otramäen talon takaa löytyy myös Otramäki-niminen mäki, jota tässä voitaisiin mahdollisena rinteinä kasken polttamiseen tarkoittaa. Luultavasti tarina on vuosien saatossa päässyt muuttumaan, mutta lienee selvää, että kaskisavujen ajoilta talo nykyisen nimensä sai. Karhimäellä asui ennen vuorostaan mökissään mies, jota kutsuttiin nimellä *Karhi-Jerikka*;⁵⁰ Karhi-sana sinällään tarkoittaa 'äestä'. Karjatalous antoi nimen vuorostaan Ohtaanniemen *Karjoniemelle* ja Leväjärven rannalla sijaitsevalla *Opotalle*. Opotta tarkoitti 'aidattua (metsä)laidunta, hakaa', ja se esiintyy laajalti itämurteissa⁵¹. Loukeisen Alapihan talosta vuonna 1924 lohkottu silloin *Juho Hämäläisen* isännöimä *Solansuu* sai nimensä karjasolasta eli vanhasta karjakujasta.⁵² Aikaisemmin kerrottiin jo Tammakalliosta. Samankaltainen tausta on myös Ohtaaniemellä sijaitsevalla *Lammasnotkolla*. Se oli aiemmin lampaiden laidunalueetta.⁵³

Kaskeamisesta peräisin olevia paikannimiä ovat koillisella Tuusniemellä muun muassa monet aho-loppuiset nimet kuten *Pirttiaho*, *Etuahto*, *Halla-Aho*⁵⁴ ja *Mäntyaho*, sillä aho tarkoittaa 'aluetta, joka oli kaskettu ainakin kerran', sekä *Rasikko* ja *Rasilammet*, koska rasi vuorostaan tarkoittaa 'kaadettua kaskea, joka oli jäänyt polttamatta'. *Palokankaan* nimi kertoo alueen joskus poltetun ja tutkimusalueen rajamailla sijaitseva *Huuhannmäki* oli aikaisemmin tarjonnut otollisen rinnemaaston huuhdan poltolle, mikä oli yksi tärkeimmistä kaskeamismenetelmistä. *Pykälä*, *Pykälämäki* ja *Pykälänikara* saivat nimensä etenkin Karjalassa, mutta myös Koillis-Tuusniemellä käytetystä pykälikkömenetelmästä kaskeamisessa.⁵⁵ Pykälänikaran loppuosa nikara tarkoittaa vuorostaan 'pienehköä maankohoumaa'.⁵⁶ Hietajärven pohjoispuolelta löytyvä *Kipunajoki* olisi saattanut vuorostaan olla kaskettavan maan ja muun maan rajajokena kaskea poltettaessa. Ylimmäinen Mustinlampi, ilmeisesti *Pieni-Musti*, tunnettiin ennen nimellä

⁴⁸ Itkonen, Joki, Peltola 1978, 1739.

⁴⁹ Räsänen, Otto, 241, 1939.

⁵⁰ Nuutinen, Niilo 1949.

⁵¹ Nissilä 1962, 134, Kiviniemi 1990, 67 ja Kulonen 1995, 269..

⁵² Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa II: Jänissalo no:1, Mäkelä sekä Kiviniemi 1990, 65.

⁵³ Nuutinen, Niilo 1949.

⁵⁴ Halla-Ahon tila, joka sijaitsi ison suon reunalla, lohkottiin Kuukkelin tilasta vuonna 1923. Lähde: Tervo, Kirsti 1988.

⁵⁵ Hietanen, Rantatupa 1975, 158 ja Kiviniemi 1990, 53 ja 67-68.

⁵⁶ Kiviniemi 1990, 68.

Ahoinalusmusti, sillä sen rannat olivat kaskimaita.⁵⁷ Lammet lienevät kaskenpolton aikaan olleet mustina tuhkasta.

Koillisellakin Tuusniemellä asui aikaisemmin lappalaisia. Heiltä on uskottu jääneen perinnöksi monia lappalaisia paikannimiä. Kuitenkin verrattua tutkimusalueen paikannimistöä *V. Tannerin* teokseen *Petsamon alueen paikannimiä, lappalaisia paikannimiä*, ja saamelaisiin sanakirjoihin en löytynyt ainuttakaan yhtäläisyyttä saamenkielisiin paikannimiin.⁵⁸ Toki Koillis-Tuusniemen koillispuolelta löytyvät sellaiset paikat kuten *Iso-* ja *Pieni-Lapinjärvi*, *Lapinsuo* ja *Lapinkorpi*. Lisäksi *Kaavinjärvi* ja sen pohjoispuolella sijaitseva *Kaavin* kunta ovat saaneet nimensä lappalaisilta, sillä Kaavi on saamea ja tarkoittaa 'poukamaa tai lahtea'. Kaaviin kuuluvat *Luikonlahti* ja *Luikonniemi* ovat vuorostaan karjalaisperäisiä paikannimiä. Luikko tarkoitti aikaisemmin 'joutsenta'.⁵⁹

Yhdeksi hankalimmaksi paikannimeksi osoittautui kylän nimi *Ohtaanniemi*. Ohtaanniemen kylä muodostettiin vuonna 1664 viidestä aikaisemmin Tuusniemen kylään kuuluneesta talosta, joita isännöivät *Heikki Juntinpoika Miettinen* (vuodesta 1724 isojakoon Ohtaanniemen henkikirjakylän talo no: 1), *Pekka Heikinpoika Miettinen* (talo no: 2), *Olli Heikinpoika Miettinen* (talo no: 3), *Matti Pekanpoika Smolander* (talo no: 4) ja *Hannes Matinpoika Mustonen* (talo no: 5).⁶⁰ Kylän muodostamisen jälkeisissä asiakirjoissa Ohtaanniemi esiintyy ainakin muodoissa Oktanniemi, Octanniemi, Oktannjemi, Ohtanniemi, Ohtaniemi ja Ohtain niemi.⁶¹ On arveltu, että nimi olisi vanhaa lapinkieltä ja tarkoittaisi *Ohtaansalmen* yhteydessä 'pienten kalojen salmea'. Ohtaansalmesta nimi olisi siirtynyt Ohtaanniemen kylälle. Sanoilla ohto, otso ja oksa tarkoitettiin ennen 'karhua', mutta sanat lienevät olleet käytössä myös henkilönniminä. Sanan oksa genetiivimuoto on ohden. Tästä arvellaan juontuneen sellaisten paikannimien kuten Ohtalaks eli Ohtalahti Tammelassa, maskulainen Ohdensaari, Ohensalo Kangasniemellä ja ilmajokelainen Oksiluoma.⁶² Ohtaanniemi voisi olla yksi edellisen kantasanan oksa johdannainen. Koillisen Tuusniemen alueella on toki tavattu karhuja, mutta Ohtaanniemen nimen selitykseksi voisi olla toinenkin selitys. *E. A. Ekmanin* vuonna 1899 toimittamasta *Suomen kielen keräilysanastoa I*-teoksesta löytyvät sanat ohtahainen ja ohtain,⁶³ joilla tarkoitettaneen 'ohdaketta'. Kasvi- ja eläinkunnasta on koillisellekin Tuusniemelle saatu aikojen kuluessa monia paikannimiä. Ohtaanniemi saattaisi siis olla paitsi Karhuniemi niin

⁵⁷ Kinnunen, Pirjetta 1966.

⁵⁸ Tanner 1928.

⁵⁹ Leskelä 1994, 7.

⁶⁰ Räsänen 1984, 11.

⁶¹ Nuutinen, Niilo 1949.

⁶² Kulonen 1995, 260 ja Forsman 1894, 160-161.

⁶³ Ekman 1899, 317.

myös Ohdakeniemi. Toki on mahdollista, että kyseinen nimi periytyi lappalaisilta, mutta todisteita tuolle ei löytynyt.

Mielenkiintoinen jäännös koillisen Tuusniemen paikannimistöissä on Konttimäen Karankaniemeen johtava kannas, joka jää kahden lahden, Mustosenlahden ja Karankalahden, väliin. Ruotsiksi lahti on *lax*, ja niinpä tuo kannas on edelleen *Laksienväli* eli 'kahden lahden välinen alue'. *Karankaniemen* karangalla vuorostaan tarkoitetaan 'pystyyn kuivanutta nuorta puuta', etenkin kuusta.⁶⁴

3.2 Metsästyksestä

Hyvät riistamaat ja kalaisat vedet houkuttelivat erämiehiä Suomenniemelle. Niinpä täällä on metsästetty niin kauan kuin on asuttukin. Vähitellen riistamaiden tuntumaan alkoi muodostua kyläyhteisöjä, joista käsin riistaa voitiin pyytää yhteistyössä. Riistaa käytettiin ravinnoksi ja vaatteisiin, myöhemmin turkiksilla käytiin kauppaa ja maksettiin veroja kruunulle. Erätalouden merkitys entisaikoina näkyy nykypäiviin periytyneissä paikannimissä, joita esiintyy kaikkialla.⁶⁵ Ei liene epäselvää, mistä ovat saaneet nimensä koilliselta Tuusniemeltä löytyvät Repomäki, Repokorpi, Ilvesharju, Jäniskaarre, Jänissalo, Karhukivi, Linnunmäki, Suuri Susijärvi tai Oravinlahti.

Suomen luonnossa riistatiheys on suhteellisen pieni. Tärkeimmäksi saaliseläimeksi nousee nykyisin hirvi. 1700-luvun alkupuolella hirviä oli vielä runsaasti, mutta vuosisadan puolenvälin jälkeen se nopeasti harvinaistui aatelittomienkin saatua vuodesta 1789 metsästää omilla maillaan. 1800-luvun loppupuolella hirven pelättiin jopa häviävän täältä sukupuuttoon, mutta täydellisen rauhoituksen avulla hirvikannat lähtivät kasvamaan. Koillisella Tuusniemelläkin metsästyssurat saivat 1980-luvun vaihteessa ja alkupuolella kaatolupia lähes mielin määrin. Kaatomäärissä ennätykseksi jäi koko maan mittakaavassa vuosi 1984, jolloin luvallisia hirviä metsästettiin Suomessa 68 843 yksilöä, sillä sen jälkeen kaatomäärät kääntyivät jälleen laskuun. Hirviä jahdataan syyskuun viimeisestä lauantaista joulukuun 15. päivään saakka ajomiesketjua tai hirveä haukkuvia koiria käyttäen.⁶⁶ Vielä muutama vuosikymmen sitten tavallisten ihmisten metsästyskoirat, jotka haukkuivat kyllä oravaa ja lintuja mutteivät oikein jänistä, olivat sekarotuisia.⁶⁷

⁶⁴ Itkonen 1992, 310.

⁶⁵ Kairikko 1996, 302.

⁶⁶ Kairikko 1996, 303 ja Bruswitz 1971, 129-130.

⁶⁷ Tuovinen, Tauno 26.1.1999.

Muita Suomen riistaeläimiä, joita Koillis-Tuusniemelläkin saattaa tavata, ovat metsäjänis (vuosittain pyydetään Suomessa noin 300 000-400 000 yksilöä) ja rusakko eli peltojänis (70 000), metsäkanalinnuista metso (55 000), teeri (215 000) ja pyy (115 000), vesilinnuista (alle miljoona) suuri joukko eri lajeja sekä suurpedoista luvanvaraisesti metsästettävät karhu, susi ja ilves. Sen sijaan ahma on kokonaan rauhoitettu. Turkiseläimistä samoista metsistä voi pyytää kettua (vuosittain pyydetään noin 55 000 yksilöä), supikoiraa (jopa 100 000), näätä (15 000-18 000), minkkiä (70 000) sekä piisamia ja oravaa (2 000), joiden molempien turkiksilla saattoi aikaisemmin hankkia hyvät lisätulot. Oravan kohdalla niiden nahkojen tarve olikin ennen suurin syy metsästyksen. Aiempina vuosina oravia lienee ollut metsissä enemmän. 1800-luvun lopulla oravia metsästettiin Suomessa vielä paikoin jalkajousella. Tuolloin hyvän oravakoiran arvo vastasi perinnönjaossa hyvin lypsävää lehmää.⁶⁸ Pirttiniemen *Tauno Tuovinen* kertoi vielä 1960-luvulla käyneensä joulukuun alun kahden viikon metsästysaikana ampumassa lähimetsistä toistasataa oravaa kahteen mieheen aina edellisenä iltana itsetehdyin oravapanoksin. Nahkat vietiin sitten myytäväksi Kuopion talvimarkkinoille, jonne yhtenä talvena *Kalle Smolander* vei yli sata Hietajärvestä pyydetyn piisamin nahkaa.⁶⁹ Metsästysaseetkaan eivät olleet aikaisemmin kaupasta ostettuja, vaan useimmiten kylän tai naapurikylän sepän tekemiä. Konttimäen Riihimäellä *Iivari Tirkkonen* teki kotiseppänä pajassaan esimerkiksi viikatteita⁷⁰, mutta koillisen Tuusniemen kuuluisimmat sepät, nimen omaan asesevät, olivat Loukeisen Paavolassa asuneet *Juuso* ja tämän poika *Pekka Koistinen*.

Juuso (1868-1947) ja Pekka (1912-1974) Koistinen

Vuonna 1938 *Otto Räsänen* (1892-1961) kävi haastattelemassa Loukeisen "Puavolassa" eli Seppälässä seppä Juuso Koistista, 69, ja lähetti laatimansa henkilökuvan sittemmin Suomen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon Helsinkiin. Paavolassa Juuso oli tuolloin heinäkuussa asunut jo kolmetoista vuotta. Näin itse Juuso kertoi juuristaan.

" Syntynyt 1868, tammikuussa, Kallen päivänä,
Tuusniemen Salonkylässä, Vehmersalmen huutoa, no:

⁶⁸ Kairikko 1996, 304-305 ja Brusewitz 1971, 204-205. Vielä ennen toista maailmansotaa ketun nahkan arvo vastasi hyvän lypsylehmän hintaa. Ei siis ihme, että kettua metsästettiin. Lähde: Miettinen, Veikko 25.1.1999.

⁶⁹ Tuovinen, Tauno 26.1.1999.

3, mökissä, jossa suku jo 3 miespolvea, kolmatta sataa vuotta, kuten hän itse kertoi. Venäjän sodan aikana oli mökin väki piilossa mehtmajoissa. Koistisen suku on tullut Vehmersalmen pitäjältä, Koistilanmäeltä. Juuson isä oli *Heikki*. " ⁷¹

Seppä Juuso Koistinen ennen vuotta 1917 tekemänsä ase polvillaan vuonna 1923 Paavolassa. Edessä sepän vieressä vaimo Ulla (Ulrika), Jukka, Elina ja miniä Eeva sylissänsä Vilho. Takana seisomassa vasemmalla Pekka, Juuso, Otto, Iida, Bertta ja Loukeisella kauppaa pitänyt Anna Valbom.

Heikki-isä oli Juuson kertoman mukaan ollut sen aikainen taikuri, kansanparantaja. Heikki oli esimerkiksi "tehnyt ummen lääkkeitä, painellut kasvaimia päivännäkemättömällä ja parantanut muahisia". Juuso oli oman kertomansa mukaan suvun ensimmäinen, itseoppinut seppä. Suurelta osin itsetehdyillä työkaluillaan Juuso teki samaan aikaan niin puusepän kuin sepänkin töitä aina viikatteista, sirpeistä, lehmän- ja aisankelloista, separaattorien osista sekä aitan lukoista kookkaine avaimineen kymmeniin rihlapyssyihin ja kahteen haulikkoon sekä silloisiin maatalouskoneisiin. Hän myös korjasi tasku-, pöytä- ja seinäkelloja sekä raudoitti kärryjä ja teroitti viitakkeita, auroja sekä kirveitä. Juuso Koistisen vaimo oli *Ulrika o.s. Tuovinen*, joka oli kotoisin Pirttimäeltä. Heidän lapsensa olivat *Jussi, Mari, Anna, Bertta, Ida, Otto, Juuso* ja *Pekka*. Seppä Juuso Koistisen luonteeseen kuului, että hän saattoi ensin kieltäytyä tarjotusta työtehtävästä, mutta kun hieman aikaa oli kulunut, alkoi pajasta kuulua ahkera takominen.⁷² Sepän luonteen lujudesta kertoo myös seuraava *Vilho Koistisen* kertoma tapaus.

⁷⁰ Koistinen, Sylvi ja Vilho 25.1.1999.

⁷¹ Räsänen, Otto, 255, 1938.

⁷² Koistinen, Sylvi ja Vilho 25.1.1999, Räsänen, Otto, 255, 1938 ja 199, 1939 sekä Tuovinen, Tauno 26.1.1999.

" Pistoolinkin tehny ja vaskesta valanu rungon pistooliin. Menny nimismieheltä pyytämään siihen pistooliin kantoluppo. Se ei ollu meinannu antoo sitä, vaan sano, että ottaa poekkeen sen pistoolin. Mutta kun ukki olj semmonen ykstoikkonen mies, se sano, että jos otat, niin hän tekköö toisen. Ja se olj pakko antoo kantolupa sille. " ⁷³

Pekka Koistinen jatkoi isänsä ammatin harjoittamista. Pekka muistetaan erityisesti aseseppänä. Hän toimi toisen maailmansodan aikaan aseseppänä rintamalla, minkä jälkeen hän teki yhden pistoolin mutta erityisesti hirvikivääreitä. Aseiden rinnalla säilyivät kuitenkin lehmänkellojen ja muiden käyttöesineiden takominen. Juuso ja Pekka toimivat koillisen Tuusniemen seppinä, mutta luottipa Loukeisen sepän ammattitaitoon osa niinkin kaukaisten pitäjien kuin Kontiolahden, Tohmajärven, Liperin ja Juuan isännistä. Seppä Pekka Koistinen avioitui *Esteri o.s. Lammen* kanssa. Heidän lapsensa olivat *Kalevi, Sirkka, Maija, Terttu ja Leena*.⁷⁴

" Siellä käytiin aseseppässä aina joka syksy, ku haulikko piti supistoo. Ne ku olj entiset aseet semmosia, että niissä olj hyvin pehmeet piiput kaikissa. Nii se olj aina elokuussa ennen sorsan mehtuuta polokupyörällä ajettava Loukeiselle Pekan luo; Ja Pekka laitto pyssyt kuntoon. Jottain iskuria korjas ja millohan niissä olj jottain huoltoo. .... Muaseuvulla ei varmasti ollu parempia (seppiä). " ⁷⁵

Metsästystapoja lienee niin monta erilaista kuin on metsästäjääkin. Kahden viimeisen vuosisadan tärkein metsästyskeino ansojen ohella on erilaisten tuliaseiden käyttö. 1600-, 1700-luvuilta on säilynyt lähes kolme metriä pitkiä, suurikaliiperisia lintupyssyjä. Vähitellen yleistyivät kaksi- ja useampipiippuiset aseet ja aseet myös lyhenivät nallin keksimisen seurauksena. 1800-luvun alusta lähtien kehiteltiin vuorostaan nykyisten aseiden tapaan takaaladattavia metsästysaseita. Vanhat perinteet metsästykseseen liittyneine

⁷³ Koistinen, Vilho 25.1.1999.

⁷⁴ Koistinen, Sylvi ja Vilho 25.1.1999.

⁷⁵ Tuovinen, Tauno 26.1.1999.

uskomuksineen säilyivät kuitenkin pitkälle 1900-luvulle.⁷⁶ Esimerkiksi metsämies, jolla oli poikkeuksellisen hyvä oravia, lintuja ja ehkä jäniksiäkin haukkuva metsästyskoira, piti tämän mahdollisimman pitkään omana tietonaan, jottei toinen metsämies olisi taikonut näitä ominaisuuksia koiralta pois.⁷⁷ Kertomuksia entisaikojen taitavimmista metsämiehistä on säilynyt näihin päiviin.

Kettu-Moosees (1859-1923) Petäjämäestä

" Kettu-Moosees se on ollut tuolla Petäjämäessä. ... Se on ollu kova mehtämies, kai vähän semmonen poppamies, niinku ne on ennen ollu kaikki mehtämiehet. Ku ketunrauvatkii on pitänä osata laitto, nii ne on kai vähän niin ku "taikoo" käyttänä. Mutta eihän siinä mittään taikoo oo, kun se on vaan se puhtaus osattava tehä. " ⁷⁸

Kettu-Moosees, oikealta nimeltään *Mooses Aaro Räsänen*, oli ehkäpä koillisen Tuusniemen kuuluisimman ketunpyytäjän, ohtaanniemeläisen "Heinäsuon ukon" eli talollinen *Aadam Mustosen* oppipoika. Otto Räsänen vuonna 1939 haastatteleman *Niilo Räsänen* mukaan Kettu-Moosees metsästi kolmisenkymmentä vuotta tappaen talvessa raudoilla metsästäen parikymmentä kettua ja lisäksi oravia sekä lintuja. Räsänen kertoman mukaan Kettu-Moosees oli kuollut 1920-luvun lopulla, Heinäsuon Ukko taasen ennen 1900-luvun vaihdetta. Kettu-Mooseksen kerrotaan olleen rihlapyssyineen varsin tarkka ampuja: Puukonpään hän oli ampunut käsivaralta halki 60-70 askeleen päästä.⁷⁹

Sirkka Korhonen haastatteli vuorostaan vuonna 1950 *Arvid Smolanderia* (s.1900) Petäjämäestä. Smolander oli kertonut, miten Kettu-Moosees oli jokaisena uudenvuoden yönä käynyt läheisellä Seinävuorella ja kirjoittanut omasta nimettömästä sormestaan laskemalla verellään nimensä kallioon. Samaisen Smolanderin mukaan Moosees sai kettuja mistä tahtoi, vaikkapa *Anna Lipposen* talolta, Pirttimäestä ja tuolloisen Pirtti-Kahvilan paikalta kirkonkylältäkin.⁸⁰ Lapinjärveläisen *Mikko Montosen* mukaan Petäjämäen liepeillä mökissään asunut Kettu-Moosees käytti metsästystaikoja

⁷⁶ Brusewitz 1971, 88-89 ja 92-93.

⁷⁷ Miettinen, Veikko 26.1.1999.

⁷⁸ Tuovinen, Tauno 26.1.1999.

⁷⁹ Räsänen, Otto, 886, 1939.

⁸⁰ Korhonen, Sirkka, 68, 1950.

ketunpyydystyksessä. Tämä olikin koitua kertoman mukaan Mooseksen, kuten muutaman muunkin "taikuuden avulla elantonsa saaneen" kuten oppi-isänsä Heinäsuon Ukon kohtaloksi. Unta ei Mooses legendan mukaan saanut vanhemmiten kuin Raamattu pään alla.⁸¹

Viimeiset vuotensa Kettu-Moosekset asusteli Räsänen vuonna 1959 haastatteleman räätäli *Arvi Savolaisen* mukaan Tuusniemen kirkonkylän Turulan talon rannassa sijainneessa mökissä:

" Olimme yhdessä kylpemässä kolme miestä, isäntä Juho Turunen, Kettu-Moosekset ja minä. Yhtäkkiä viskaa Moosekset vastansa kädestään ja sanoo: 'Kettu perkele on käynyt rautoihin ja se menee louheen.' Niin hän meni ja kun palasi, oli hänellä kettu mukaan ja kertoi miten viime tipassa hän joutui hätään. Kettu oli menossa louheen rautoineen jo niin pitkällä, että hän kerkesi viime tingassa pistää suksisauvansa vipuraudan pohjukkaan. 'Siellä se olisi pysynyt, ellen olisi kiirehtinyt', oli Moosekset tuuminut. " ⁸²

Ohtaanniemen Kaatralan Tirkkoset

Olli Tirkkonen perheineen Ohtaanniemen Kaatralan talon edessä vuonna 1922. Metsästystaidot periytyivät Tirkkosten suvussa sukupolvelta toiselle. Talon vanha nimi Kaatrala juontui kaikasta tai kaakkurista. Talon uudempi nimi Tirkkola periytyi vuorostaan talon asukkaiden sukunimestä.

⁸¹ Räsänen, Otto, 347, 1938.

⁸² Räsänen, Otto, 1472, 1959.

Olli Tirkkonen (1854-1932) syntyi Tuusniemen Juurikkamäen Ollilassa vuoden 1854 lokakuun 21. päivä, enteellisesti syysmetsästyksen aikoihin. Nimensä Olli sai isänsä mukaan. Tirkkosten suku oli Otto Räsänen 1930-luvun alussa tekemän edellisen Olli Tirkkosen haastattelun mukaan tullut Tuusniemelle ennen "issoojakkoo", ensin Juurikkamäkeen, sittemmin Ohtaanniemelle, Heinäveden Karviosta.⁸³ Ollin alkuperäisten muistiinpanojen mukaan Olli itse syntyi Vihtalahdessa, muutti 1870-luvulla Pirttimäelle, seuraavalla vuosikymmenellä Repomäen kautta Pajumäkeen, mistä lopulta takaisin Ohtaanniemelle vuonna 1893.⁸⁴

Vuonna 1955 Otto Räsänen palasi Ohtaanniemen Kaatraraan haastattelemaan Ollin poikaa *Arvid Tirkkosta*⁸⁵ (1902-1972). Tämän kertoman mukaan Olli-isä oli paitsi ahkera metsästäjä, niin myös ammattiseppä ja puuseppä sekä vielä maanviljelijä. Olli metsästi talvessa viidestä seitsemään kettua raudoilla ja myrkyillä, mutta aseiden ja lankojen käytön Olli oli jättänyt muille metsästäjille kuten Pajumäeltä lähtöisin olleille *Smolanderin* veljeksille, jotka olivat kiertäneet saloja Tuusniemen pitäjän ulkopuolellakin. Kuusi ilvestäkin Olli Tirkkonen oli nuoruusvuosinaan saanut.⁸⁶

" Ketun pyytäminen raudoilla tapahtuu siten, että ketun polulle, lumeen kaivetaan kuoppa. Raudat pannaan sen päälle ja kuopan peitoksi rautojen sisälle pieniä kuusen oksia, jotka vitilumella peitetään ja viimeiseksi painetaan ketun jälki lumeen virenuoran kohdalle. Kettumiehillä oli erikoinen kettumiehen lapia, puulapia, jonka ponsi oli muovattu eli nikarrettu ketun kypälän muotoiseksi. Sillä lapian ponnella tehtiin ketun jalanjälki lumeen. " ⁸⁷

Taikuutta Olli Tirkkonen ei ollut myöntänyt metsästäessä käyttäneen, vaan hyvän metsämiehen ensimmäinen sääntö oli rautojen ja muiden pyyntivälineiden säilyttäminen äärimmäisen puhtaina ihmisen hajusta. Myös Arvidin pojat metsästäivät kettua, nyt tosin

⁸³ Räsänen, Otto, 74, 1931 ja Martta Hentelän antamat tiedot.

⁸⁴ Olli Tirkkosen (1854-1932) päiväkirjat.

⁸⁵ Arvid Tirkkonen sai auton ajokortin jo vuonna 1925. Tuo Kuopiossa suoritettu ajokortti lienee koillisen Tuusniemen ja koko pitäjänkin ensimmäisiä. Lähde: Toivo Tirkkosen antamat tiedot.

⁸⁶ Räsänen, Otto, 1106, 1955 ja Toivo Tirkkosen antamat tiedot.

⁸⁷ Räsänen, Otto, 1106, 1955.

langalla, ja muutakin riistaa rihloilla ja muilla pyssyillä. Itse Arvid käytti lintujen metsästyksessä aikaisemmin satimia, loukkuja ja rihmoja.⁸⁸

Riistanhoidon ensimmäiset opaskirjat ilmestyivät Suomessa 1900-luvun alussa, jolloin riistanhoidoksi ymmärrettiin ainoastaan riistaa vahingoittavien eläinten, joita nykyisin ovat villiintyneet kissat, minkit ja varikset, hävittäminen. Nykyisin riistanhoito on monipuolisempaa yhteisen elinympäristön elinvoimaisena pitämistä. Varsinaisia metsästäjäjärjestöjä Suomessa on kolme: Suurin ja vanhin niistä on Suomen Metsästäjäliitto, joka perustettiin vuonna 1921, Suomen Metsästäjä- ja Kalastajaliitto, perustettu vuonna 1947, ja vuonna 1962 perustettu valtakunnallinen keskusjärjestö nimeltään Metsästäjien Keskusliitto. Lisäksi Manner-Suomi jakaantuu viiteentoista riistanhoitopiiriin, joita johtavat riistapäälliköt. Paikallisella tasolla asioista vastaa riistanhoitoyhdistys, jonka valvonnassa vapaaehtoisuuteen perustuvat metsästyseurat toimivat.⁸⁹

Suomessa metsästysoikeus on perinteisesti ollut sidoksissa maanomistukseen. Pääsääntönä on, että maanomistajalla on oikeus päättää kuka, miten ja mitä hänen maillaan metsästyksellä. Yleisesti metsästysoikeus kuitenkin vuokrataan alueen metsästyseuralle, joka pyrkii metsästyksellä pitämään riistakannat sopivan suuruisina, organisoii käytännön metsästysasiat, järjestää koulutusta ja metsästyksellä monenlaista toimintaa sekä huolehtii metsästyksen vartioinnista. Metsästykselle sen omistajalle maksetaan rahana, riistalihana, erilaisina palveluina tai vaikkapa kutsuna metsästyseuran hirvipeijaisiin.⁹⁰ Metsästyseurojen synnyn taustalta löytyy tarve järjestää seudun metsästysolot. Ennen toista maailmansotaa entisen Kuopion läänin alueella oli vasta neljä metsästyseuraa.⁹¹

⁸⁸ Räsänen, Otto, 1106, 1955.

⁸⁹ Kairikko 1996, 305-306.

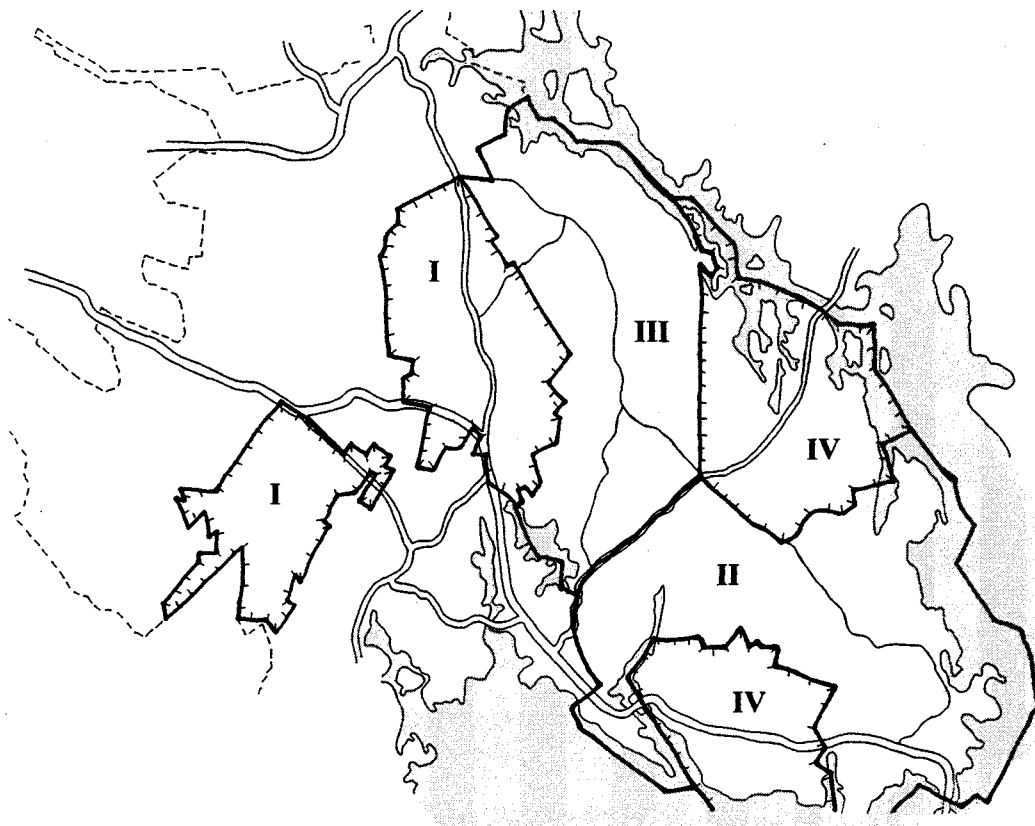
⁹⁰ Kairikko 1996, 302-303 ja 306.

⁹¹ Rissanen 1989.

Kartta 6

Koillisen Tuusniemen metsästysseurat vuonna 1998

- I) Tuusniemen Metsästysyhdistys
- II) Tuusniemen Hirvimiehet
- III) Mäkijärven Metsämiehet
- IV) Susimäen Eränkävijät

Lähde: Kalevi Palomäen antamat tiedot

Tuusniemen Metsästysyhdistys perustettiin talvisodan aattona vuonna 1939. Se oli Tuusniemen ensimmäinen metsästysseura ja yksi koko Kuopion seudun ensimmäisistä. Seuran perustaminen tapahtui nopeassa aikataulussa, sillä ensimmäinen kokous pidettiin viiden tuusniemeläisen voimin 15. kesäkuuta ja oikeusministeriön päätös seuran rekisteröinnistä tuli jo samaisen vuoden elokuun 30. päivä. Tuusniemen Metsästysyhdistyksen ensimmäisen johtokunnan muodostivat koolla olleet viisi miestä. Johtokunnan ensimmäinen puheenjohtaja oli *Mikko Pennanen*, joka toimi yhdistyksen puheenjohtajana kahteen otteeseen vuosina 1939-1945 ja 1956-1970, varapuheenjohtaja nimismies *Olavi Nikkilä* ja sihteeri *Veikko Saarelainen* muiden jäsenien ollessa talollinen *Martti Zitting* ja Tuusniemi-Riistaveden Riistanhoitoyhdistyksen puheenjohtaja, konstaapeli *Vilho Välke*. Yhdistyksen ensimmäiset tilintarkastajat olivat *Pekka Miettinen* ja maanviljelijä *Viljo Miettinen*. Samalla päätettiin liittyä jäseneksi Suomen

Metsästäjäliittoon. Suomen Kennelliittoon yhdistys liittyi vuonna 1946. Metsästysyhdistyksen säännöissä yhdistyksen tehtävistä sanottiin seuraavasti:⁹²

" Yhdistyksen tarkoituksena on yhdistyksen mailla harjoittaa metsästystä ja ylläpitää järkipäistä riistanhoitoa. Tässä tarkoituksessa on yhdistyksen ennen kaikkea vartioitava aluetta salametsästykseltä, vähennettävä mahdollisuuden mukaan vahinkoeläimiä, karkotettava riistamailla kiertelevät koirat ja kissat, kaadettava hyötyriistaa ainoastaan mikäli kanta sen kulloinkin sallii, järjestettävä kovina talvina riistalle ruokintaa sekä tarpeen vaatiessa huolehdittava sen lisäämisestä. " ⁹³

Tuusniemen Metsästysyhdistyksen jäsenmäärä pidettiin pitkään tarkoituksellisesti neljäkymmenen tienoilla. Seura käytti pitkään, aina 1990-luvun puoleen väliin saakka, niin sanottua noviisijäsenjärjestelmää eli seuraan valittu henkilö oli aluksi vähintään kaksi vuotta noviisi, minkä jälkeen hänet voitiin ottaa täysivaltaiseksi jäseneksi. Noviisijäsenellä oli metsästysoikeus, muttei äänioikeutta seuran asioissa. Nykyisin seuran noin viidestäkymmenestä jäsenistä on noin puolet tavallisia jäseniä, ja puolet maanomistajajäseniä, joilla seuraan liittymis- ja jäsenmaksut ovat muita alhaisemmat. Kannattaja- ja kunniajäsenten oikeudet seurassa ovat samat kuin muillakin, mutta heidän ei tarvitse maksaa seuran jäsenmaksuja.⁹⁴

Seuran tehtävät, jotka tulivat yhdistyksen alkuperäisistä säännöistä tutuiksi, on jaettu eri toimikunnille. Lisäksi seura on harjoittanut yhteistyötä muiden metsästysseurojen kanssa. Perinteiset Tuusniemen Metsästysyhdistyksen toimikunnat ovat riistanhoito- ja valvontajaosto, kilpailujaosto, kenneljaosto ja naistoimikunta. Naisten merkitys koiranäyttelyjen, koirakokeiden, hirvipeijajien ja kokosten omistumiselle onkin ollut suuri. Oman metsästysmajan kustannukset, jäsenmaksut järjestöille ja metsästysalueiden vuokrat on maksettu lähinnä jäsen- ja liittymismaksuilla, saaduilla lahjoituksilla ja erilaisten tempausten kuten huutokauppojen avulla. Ajatus omasta metsästysmajasta syntyi jo 1940-luvun lopulla. Vuonna 1953 vietettiin oman majan tupaantuliaisia Kankaisen rannassa *Iida* ja *Mikko Smolanderilta* vuokratulla tontilla.

⁹² Rissanen 1989.

⁹³ Rissanen 1989.

Vuokrasopimuksen päätettyä seura sai uuden majan vuonna 1981, jolloin Loukeisen Alapihan pihapiiri rakennuksineen ostettiin seuralle. Uusi metsästysmaja nimettiin Eräpihaksi. Vuonna 1989 se kunnostettiin talkoilla edustavaan kuntoon.⁹⁵

Seuran metsästystoiminta on kattanut sekä pienriistan että hirven metsästyksen. Pienriistalla tarkoitetaan tässä jäniksiä, metsäkanalintuja ja turkisriistaa sekä ilvestä. Hirvijahti alkoi ensi kerran vuonna 1945, jolloin anottiin ensi kerran hirvenkaatolupaa ja päätettiin ostaa seuralle kivääri metsästystä varten. Hirvikoirina haukkuivat muun muassa *Jekku*, *Ratto*, *Erä*, *Arpa* ja *Jerri*. Kilpailullinen toiminta aloitettiin vuonna 1956, jolloin pidettiin ensimmäiset jäsenten väliset eräpolkukilpailut. Myös eri tyyppiset ampumakilpailut ja hirvenhiihdot vakiintuivat vuosittaiseen ohjelmistoon 1970-luvulla. Erä- tai riistapolkukilpailujen tilalle tuli 1980-luvulla muuta toimintaa. Vuoden kohokohta on kuitenkin hirven metsästyksen, johon vuosittain osallistuu noin 20-25 aktiivia, sekä metsästäjien perheet yhteen kokoava lokakuinen hirvijuhla.⁹⁶

1990-luvulla metsästysyhdistyksen toiminta on jatkunut pääosin entisillä linjoillaan. Tuusniemen Metsästysyhdistyksen johtokunnan muodostivat vuoden 1998 lopussa puheenjohtaja *Ensio Räsänen*, varapuheenjohtaja ja sihteeri *Jari Smolander* sekä varsinaiset jäsenet *Juho Pitkänen*, *Arto Koponen* ja kunniapuheenjohtaja *Pekka Smolander*, joka on suuresti vaikuttanut seuran toiminnan onnistumiseen. Tilintarkastajina olivat *Martti Rissanen* ja *Onni Ryyänen*. Metsästysyhdistyksellä oli käytössään metsästyksellisiä maita 4 766 hehtaaria. Maanvuokraaminen erityisesti hirven metsästyksen onnistunut hyvin, vaikka maa-alueiden pirstoutuminen perinnönjaoissa ulkopaikkakuntalaisille seuran työskentelyä kasvattaa. Seuran hirvikiintiö oli vuonna 1998 kolme aikuista ja kaksi vasaa.⁹⁷

Tuusniemen Hirvimiesten perustava kokous pidettiin Susimäessä *Mikko Miettisellä* 19.11.1955. Aluksi riistapäällikkö *O. Raetpalo* kertoi yhdeksälle mukana olleelle metsästysseurojen tarpeellisuudesta:

" Tuoden verrattain sattuvissa sanoissaan mm. julki, että mihin nyt on menty kun olemme metsiemme riistaa aina vaan verottaneet emmekä huolehtineet mitään sen hoitamisesta, kasvattamisesta ja lisääntymisestä.

⁹⁴ Rissanen 1989 ja Ensio Räsänen antamat tiedot.

⁹⁵ Rissanen 1989 ja Ensio Räsänen antamat tiedot.

⁹⁶ Rissanen 1989 ja Ensio Räsänen antamat tiedot.

⁹⁷ Jari Smolanderin ja Kalevi Palomäen antamat tiedot.

Ehdottaen lopuksi tämän työn kuuluvan metsästysseuroille ja näin ollen perustettavaksi paikkakunnalle metsästysseuran." ⁹⁸

Niinpä perustetulle seuralle valittiin ensimmäinen johtokunta, johon kuuluivat puheenjohtaja *Armas Miettinen*, varapuheenjohtaja *Matti Happonen*, rahastonhoitaja *Vilho Välke* ja sihteeri *Jaakko Miettinen*, sekä varajäseninä *Viljo Miettinen* ja *Esko Hyvärinen*. Tilintarkastajiksi valittiin kokouksen isäntä *Mikko Miettinen* ja *Mauno Happonen*. Yhteensä seuraan kuului vuonna 1955 vain yhdeksän jäsentä. Jäsenmäärä on myöhemminkin pyritty ja myös onnistuttu pitämään melko alhaisena, ollen enimmillään parikymmentä. Tähän on päästy esimerkiksi pienriistan metsästyksen jättämisellä seuran toimintakentän ulkopuolelle. Tärkeä jäsen Hirvimiesten ensimmäisten vuosien toiminnassa oli tietenkin myös seuralle hankittu *Murre*, joka haukkui hirviä uskollisesti aina 1960-luvulle.⁹⁹

Hirvimiesten ensimmäisen hirven kaatoi seuran perustamista seuranneena syksynä *Viljo Miettinen* 16.11.1956. Tosin seuran miehet olivat osallistuneet hirven metsästykseen jo aiemminkin Tuusniemen Metsästysyhdistyksen jäseninä, jolloin *Mikko Miettinen* oli ampunut vuonna 1947 hirven. Seuran perustamisvuonna 1955 hirvikanta vaikutti suurehkolta ja Hirvimiesten saalis koostui kahdesta naaras- ja yhdestä uroshirvestä. Metsäkanalintuja ja jäniksiä tavattiin tuona vuonna erittäin heikosti, mutta kettu- sekä oravakannat olivat voimissaan.¹⁰⁰

Tuusniemen Hirvimiesten toimintoihin ovat vuosikymmenten saatossa kuuluneet metsästyksen ja riistanhoidon ohella vuoden kohokohtana hirtteijaiset, kokoontuminen nuotion ääreen erätulitapahtuman merkeissä sekä muut metsästysseuralle kuuluvat toimet kuten kokousten pitäminen, ampuma- ja kilpailutoiminta ja riistakannan arvioiminen. Oma metsästysmajaa pienehkö seura ei ole ainakaan vielä hankkinut. Hirvimiesten varmasti muistamista saaliista mainittakoon tässä yhteydessä *Veijo Miettisen* vuonna 1972 kaatama naarashirvi, joka oli teuraspainoltaan 243 kilogrammaa sekä vuoden 1979 hirvenlihasaalis, joka nousi seitsemäntoista hirvimiehen toimesta yli 2 580 kilogramman.¹⁰¹

⁹⁸ Tuusniemen Hirvimiesten perustavakokous 19.11.1955, § 2.

⁹⁹ Tuusniemen Hirvimiesten perustavakokous 19.11.1955, § 9 ja 12, johtokunnan kokous 19.11.1955, § 1, Tuusniemen Hirvimiesten metsästyspäiväkirjat v. 1955 ja 1961 sekä Aatto Miettisen antamat tiedot.

¹⁰⁰ Tuusniemen Hirvimiesten hirvenkaatajaluettelo v. 1947-1977 ja metsästyspäiväkirja v. 1955.

¹⁰¹ Aatto Miettisen antamat tiedot, Tuusniemen Hirvimiesten kokouspöytäkirjat sekä toimintakertomukset v. 1972 ja 1979.

Vuoden 1998 lopussa Hirvimiesten johtokunnan muodostivat puheenjohtaja *Seppo Miettinen*, varapuheenjohtaja *Kalevi Palomäki* ja jäsenet *Esko Miettinen*, *Simo Pekka Miettinen*, *Pertti Pitkänen* ja *Rauno Miettinen*. Sihteerinä ja rahastonhoitajana toimi *Aatto Miettinen*. Tilintarkastajat olivat *Veijo Miettinen* ja *Viljo Nissinen* sekä heidän varalla *Leo Miettinen* ja *Pentti Smolander*. Jäseniä yhdistyksessä oli kahdeksantoista, joille oli varattu hirvenmetsästykseseen 4 766 hehtaaria.¹⁰²

Mäkijärven Metsämiesten taival alkoi *Pekka Forsmanin* sekä *Martti* ja *Veli Nykäsen* toimesta syyskuun yhdeksäntenä vuonna 1961. Yhdistys liittyi Suomen Metsästäjäliiton jäseneksi. Yhdistysrekisteriin tämä metsämaiden keskellä sijaitsevasta Mäkijärvestä nimensä saanut metsästysseura merkittiin 6.4.1962. Seuran ensimmäinen puheenjohtaja oli *Veli Nykänen*. Lisäksi johtokuntaan kuuluivat varapuheenjohtaja *Pekka Forsman* ja jäsenet *Viljo Koistinen* ja *Martti Nykänen*. Varajäseniksi valittiin *Pentti Tirkkonen* ja *Ilmari Rahunen*, joka toimi sittemmin sihteerinä aina vuoteen 1980 saakka.¹⁰³

Seuran metsästysalueen laajuuden vuoksi alue jaettiin kuuteen riistanhoitoalueeseen, joista vastasivat niille valitut toimikunnat. Riistanhoidosta tulikin heti alusta pitäen tärkeä osa-alue seuran toimintaa. Näin sitä suunniteltiin vuonna 1961:

" Päättiin suorittaa talkootyönä haapojen kaatamista koko seuran alueella jänisten ruuaksi. Samoin päätettiin riistamaille viedä myös heiniä. Kiinnitetään huomiota petoeläinten torjuntaan. Päättiin tiedustella riistanhoitoyhdistykseltä kanahaukan häkkiä. Päättiin keväällä etsiä ketunpesiä ja tuhota ne. Tulevan vuoden toimintaohjelmaan päätettiin ottaa riistapeltojen perustaminen riistamaille. " ¹⁰⁴

Vuonna 1962 riistapeltoa raivattiinkin talkoilla *Petäjämäen Mooseksenaholla*, jolla *Kettu-Moses* lienee vuosikymmeniä aiemmin metsästellyt. Hirvijahtiin seuran jäsenet pääsivät ensi kerran vuonna 1970, mutta ensimmäisen hirven kaatoi seuraavana vuonna *Oiva Keinänen*. Huippuvuosi seuralle myönnetyissä hirviluvissa osui vuoteen 1980, jolloin seuran kiintiö oli yksitoista aikuista ja kaksitoista vasaa. Harvinaista lienee, että yksi seuran maineikkaimmista hirvenkaatajista on ollut nainen, *Aino Nykänen*. Metsästysmaja

¹⁰² Tuusniemen Hirvimiesten toimintakertomus v. 1998.

¹⁰³ Hakkarainen 1981, 6, 8-9.

¹⁰⁴ Hakkarainen 1981, 10.

seuralle saatiin vuonna 1978, jolloin seura pelasti kyläläisten käyttöön Tuusniemen kunnan myymän, vuonna 1971 toimintansa lopettaneen Konttimäen kaksikerroksisen kansakoulun. Mäkimajasta onkin pyritty ympäristöineen kehittämään paikkaa, jonne kyläläiset voisivat kokoontua muunkin kuin metsästystoiminnan yhteydessä.¹⁰⁵ Esimerkiksi kansalaisopistotoiminnan puitteissa siellä on vuosien varrella jumpattu, laitettu ruokaa ja tehty käsitöitä. Kylien, tässä tapauksessa lähinnä Loukeisen ja Konttimäen väkilukujen laskettua vastaavanlainen toiminta on kuitenkin Mäkimajallakin vähentynyt.¹⁰⁶

Pekka Forsman ja Ilmari Rahunen raivaamassa riistapeltoa vuoden 1962 keväällä. Vielä tuolloin vastaavat työt tehtiin usein hevos- ja hartiavoimin.

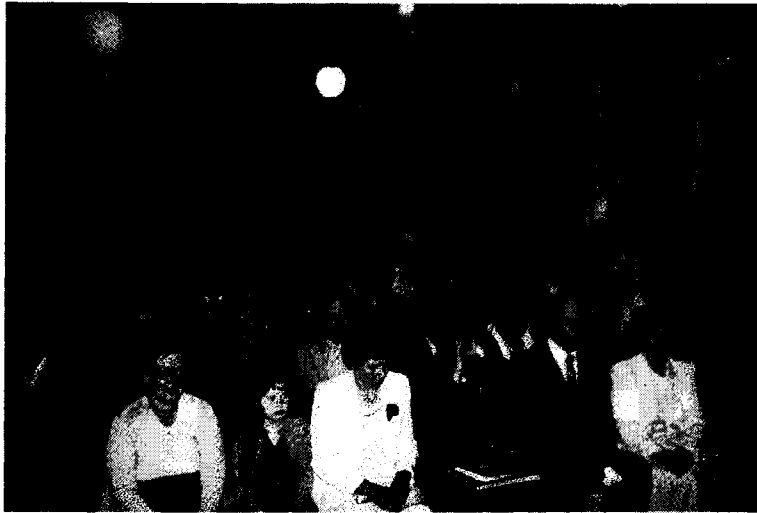
Vuoden 1998 lopussa Mäkijärven Metsämiesten jäsenmäärä oli 55 henkilöä ja hirvieläinten metsästyksessä metsästysaluetta oli 4370 hehtaaria. Seuran toiminta koostui kennel-, kilpailu-, maja-, hirvi- ja riistanhoitojaostojen toiminnasta. Kenneltoimintaa harjoitettiin yhdessä Pajumäen Hirvimiesten ja Susimäen Eränkävijöiden kanssa. Riistanhoitojaosto huolehti riistan ruokintapaikoista, telkkien pesimäpöntöistä sekä pienpetojen pyynnistä loukuilla, hetitappavilla raudoilla ja jalkanaruilla. Hirviä saatiin tuolloin lupien sallima määrä eli neljä ja lisäksi osallistuttiin karhun yhteisjahtiin. Vuonna 1998 seuran jäsenten yhteenlaskettu saalismäärä oli 60 metsäjänistä ja yksi rusakko, peräti kuusi kettua ja viisi supikoiraa, neljä minkkiä ja yksi näätä, vesilintuja, viisi teertä sekä vahinkoeläiminä saalistetut viisi varista ja seitsemän villikissaa. Tammikuussa seura järjesti Talvipäivä riistalle-tapahtuman sekä vieläkin perinteisemmät hirvipeijaiset. Omaa metsästysmajaa, jota myös annettiin seuran ulkopuolisten käyttöön, kunnostettiin talkoilla, minkä päätteeksi

¹⁰⁵ Hakkarainen 1981, 11 ja 13-14.

¹⁰⁶ Koistinen, Sylvi 6.4.1999.

pidettiin ennen maaseudulla yleiset talkooilmat, joihin osanottajia kertyi vajaat 30.¹⁰⁷ Metsästysseurojen vahvuus kyläläisten kokoajana onkin tällainen vapaaehtoinen, omasta halusta lähtevä yhteistoiminta, välillä jo kadonneen talkoohengen herättäminen.

Metsämiesten puheenjohtajana toimi vuoden 1998 lopulla *Anneli Tukiainen* ja varapuheenjohtajana *Teuvo Smolander*. Johtokunnan jäseninä olivat *Juhani Andersin*, *Juha Räsänen*, *Juha Holopainen* ja *Matti Miettinen*. Sihteerin ja rahastonhoitajan pestit olivat *Anna Keinäsellä*. Tilintarkastajina olivat *Reino Kurki* ja *Tauno Tuovinen* sekä varalla *Vilho Koistinen* ja *Esko Räsänen*.¹⁰⁸

Mäkijärven Metsämiesten 20-vuotisjuhla Konttimäen entisellä kansakoululla, nykyisellä metsästysseuran Mäkimajalla. Juhlapuheen piti eturivissä harmaassa puvussa istuva entinen riistapäällikkö *Martti Rissanen*, jolla on ollut koillisenkin Tuusniemen metsästysasioissa merkittävä asema. Konttimäen kansakoulu tyhjeni oppilaista vuoden 1971 keväällä, mutta senkin jälkeen kyläläiset ovat voineet siellä kokoontua yhteen eri tilaisuuksissa.

Susimäen Eränkävijöiden perustava kokous ja sitä seurannut ensimmäinen johtokunnan kokous pidettiin 25. toukokuuta vuonna 1978 *Esko Hartikaisen* talossa Paakkilassa. Kokouksen puheenjohtajana toimi riistapäällikkö *Martti Rissanen* ja sihteerinä *Eino Grenfors*. Metsästysseuran johtokuntaan valittiin puheenjohtajaksi *Erkki Pennanen* ja tämän varalle *Erkki Voutilainen* sekä sihteeriksi *Eino Grenfors* sekä jäseniksi *Ilmari Hartikainen* ja *Esko Hartikainen*. Tilintarkastajiksi valittiin *Teuvo Ronkainen* ja *Toivo Tervo* ja varalle *Seppo Voutilainen* sekä *Heimo Holopainen*. Seura päätti liittyä Suomen Metsästäjäliiton Pohjois-Savon piirin jäseneksi. Ensimmäisenä vuonna toiminnan ydin oli

¹⁰⁷ Mäkijärven Metsämiesten toimintakertomus v. 1998.

¹⁰⁸ Mäkijärven Metsämiesten toimintakertomus v. 1998.

metsästysmaiden vuokraaminen, joita saatiinkin syksyyn mennessä kokoon noin 850 hehtaaria.¹⁰⁹

Vuonna 1979 seuran puheenjohtajana aloitti *Veikko Miettinen*, minkä jälkeen hän olikin yhdistyksen johdossa aina vuoden 1997 loppuun saakka. Ensimmäiset hirvipeijaiset pidettiin kaatoluvan saantiongelmien vuoksi ostolihoilla Susimäen koululla, josta muodostuikin seuralle soppajuhlien pitopaikka vuoteen 1994 saakka.¹¹⁰

" Illan tilaisuus alkoi Savolaisten laululla, mikä kajahti mahtavana koulun salissa. Juontajana toiminut *Tossavaisen Reino* totesi, että ilta läksi sipakasti käyntiin. Tervetulleeksi sopalle toivotti maanvuokraajat, seuran jäsenet ja alueella asuvat seuran puheenjohtaja Veikko Miettinen, paremmin tunnetaan Kämmenjärven Veikkona. Hän selvitteli puheessaan mm. metsästyksen merkitystä entisajan ammattina. 'Täällä Susimäen ja Ohtaanniemen kylillä oli vielä puolensataa vuotta sitten jopa ammatikseen metsästäviä miehiä. Silloin metsän riista näytteli huomattavaa osaa syrjäkylien ihmisten ruokavaliossa', muisteli Veikko. 'Metsästettävä riista oli entisaikaan lähinnä pienriistaa kuten jäniksiä ja kanalintuja. Hirvet puuttuivat lähes kokonaan.' Hirvikanta on kuitenkin Veikon mielestä lisääntynyt hämmästyttävästi pienriistan vähetessä samanaikaisesti. " ¹¹¹

Vuonna 1980 hirvenkaatolupia saatiin riistapäällikkö Martti Rissasen avustuksella¹¹² kaksi ja *Matti Yläne* sekä Reino Tossavainen ampuivat Susimäen Eränkävijöiden ensimmäiset hirvet. Seuraavan vuoden hirvisaalis olikin ennätyksellinen eli kahdeksan aikuista ja kahdeksan vasaa. Vähitellen hirvestyksessä siirryttiin ajomiesketjun käytöstä koirien käyttöön. Koiraharrastus oli muutenkin esillä vuosien mittaan; Seuralle hankittiin esimerkiksi oma koira vuonna 1984. Vuonna 1982, jolloin jäsenmäärä oli noussut 42 henkilöön, kokonaissaalis oli kuusi aikuista hirveä ja kaksi vasaa, 45 metsäjänistä, 25

¹⁰⁹ Susimäen Eränkävijöiden perustavakokous 24.5.1978 ja Lehtinen 1998, 1.

¹¹⁰ Lehtinen 1998, 2.

¹¹¹ Savon Sanomat 18.12.1979.

¹¹² Miettinen, Veikko 25.1.1999.

piisamia, 22 teertä, kymmenen pyytä, viisi kettua, kolme mäyrää ja yksi supikoira. Muutaman vuoden päästä saatiin kaadettua ilveskin. Vuonna 1992, jolloin jäsenmäärä oli 47, pienpetokilpailun saldona oli 20 supikoiraa, 17 minkkiä, neljä kettua, kaksi näätä ja vieläpä kymmenen varislintua. Karhua päästiin jahtaamaan ensi kertaa tuloksetta vuonna 1997. Vuoteen 1998 mennessä seuran jäsenmäärä kasvoi 57:ään.¹¹³

Susimäen Eränkävijöiden silloisen puheenjohtajan Veikko Miettisen ampuma hirvi ja metsästysseuran jäseniä 1980-luvun alussa. Seuran nykyisen sihteerin Vesa Hartikaisen pipo osoittautui varsin enteelliseksi, sillä karhuakin seuran miehet pääsivät jahtaamaan, ensimmäisen kerran vuonna 1997.

Susimäen Eränkävijöiden toimintaan kuului näinä vuosina toki paljon muutakin kuin hirvenmetsästys. Järjestettiin riistanhoitotalkoita, riistan talviruokintaa, osallistuttiin kurssi- ja valistustilaisuuksiin, tehtiin telkänpönttöjä ja ammuttiin ampumaradalla. Naiset osallistuivat seuran toimintaan lähinnä hirvisopan keittäjinä ja kahvittajina. Vuoden 1994 joulukuussa otettiin käyttöön uutterasti talkoilla myrskyn kaatamista ja maanomistajien seuralle lahjoittamista puunrungoista tehty tilava metsästysmaja, Erärinne.¹¹⁴ Vuonna 1999 Susimäen Eränkävijöiden johtokunnan muodostavat puheenjohtaja *Hannu Taskinen*, varapuheenjohtaja *Juha Hentelä*, sihteeri ja rahastonhoitaja *Vesa Hartikainen* sekä jäseninä *Pentti Vartiainen*, *Yrjö Miettinen* ja *Eino Grenfors*. Eränkävijöiden metsästysalue kattoi yhteensä 3 305,5 hehtaaria.¹¹⁵

" Metsästysseurojen yhteistoiminta on myös kehittynyt hyvään suuntaan. Yleisesti seurojen kesken on voitu

¹¹³ Lehtinen 1998, 2-5.

¹¹⁴ Lehtinen 1998, 2-5 ja Miettinen, Veikko 25.1.1999.

¹¹⁵ Vesa Hartikaisen antamat tiedot.

yhteisesti sopia selvät maastolliset rajat ja näin päästy alueelliseen vakiintumiseen. Yhteistoimintaa parhaimmillaan ovat yhteismetsästysalueet hirven metsästyksessä. Moninainen metsästyksellinen kilpailutoiminta on myös luettavissa tähän ryhmään kuuluvaksi. " ¹¹⁶

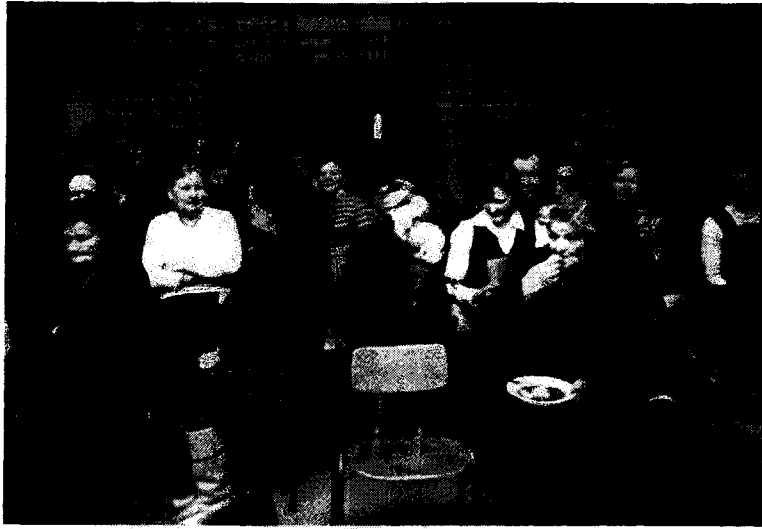
Näin Tuusniemen metsästysseurojen kesken virinnyttä yhteistoimintaa kuvaili silloinen riistapäällikkö *Martti Rissanen* vuonna 1981. Edellä mainittujen metsästysseurojen asema kyläyhdistysten rinnalla on syrjäkylien elämän, muunkin kuin metsän elävien, säilymisen kannalta ehkä tärkeämpi kuin ensin tulisi ajatelleeksi. Aikaisemmin metsämies pyydysti perheelleen ruokaa, sittemmin lisätoimeentuloa ja lopulta metsästys muuttui harrastukseksi. Maanviljelysseurojen toiminnan kuihduttua ja kyläkoulujen ajojahdin vietyä kyliltä viimeiset palvelut, voi metsästysseurojen ja näiden tilavien metsästysmajojen merkitys jälleen kasvaa syrjäisempien seutujen ihmisten yhteenkokoajina sekä yhteistoiminnan virittäjinä. Seuraava ote *Kirsi Räsänen* lehtikirjoituksesta Susimäen Eränkävijöiden hirvipeijaisista vuodelta 1984 Susimäen koululta, jonne saattoi kokoontua illassa parikin sataa kyläläistä, kertonee, mitä tällä yritän jahdata.

" Hirvipeijaiset oli hyvä esimerkki siitä, miten pienikin kylä voi olla yhteistyöhenkinen. Koululle kerääntyneiden ihmisten lukumäärä osoitti, miten vastaavanlaisia tilaisuuksia kaivataan. Susimäen Eränkävijöiden hirvipeijaiset on odotettu tapahtuma, jonne kerääntyvät nuoret ja vanhat, kokonaiset perheet sekä perheettömät viettämään yhteistä iltaa ja viihtymään. Ilta oli lämminhenkinen ja leppoisa. " ¹¹⁷

---

¹¹⁶ Hakkarainen 1981, 17.

¹¹⁷ Koillis-Savo 19.12.1984.

Susimäen Eränkävijöiden hirvipeijaiset Susimäen koululla 1980-luvun vaihteessa. Hirvipeijaiset, joihin kyläläiset kokoontuivat muidenkin koululla järjestettyjen juhlien tapaan, kruunasit vuosittain hirvenmetsästyksen. Soppaliha oli varmasti laadukasta, eikä kouluväen avustuksella järjestetyssä ohjelmassakaan ollut kuin kehumista.

3.3 Kalastuksesta

Pohjois-Savossa on paitsi paljon järviä, niin monet niistä ovat olleet varsinkin aikaisemmin tunnettuja varsin hyvinä kalavesinä. Metsästä pyydetyn riistan ohella kalastuksen antimet monipuolistivat suomalaisten ruokavaliota. Varsinkin katovuosina kalastuksen merkitys korostui. Pohjois-Savon syrjäseudut säästyivätkin pahimmilta kuolinvuosilta nimen omaan vesistöistä saadun runsaiden kalasaaliiden turvin. Vuoden 1918 sisällissodan aikana järvet tarjosivat antimiaan viljavarojen vähettyä. Vuodelta 1924 oleva lähde teos tosin mainitsee järvien kalakantojen olleen tuolloin jo pahasti ehtyneen. Kaavi-Juojärven kalastusalueella esiintyi vuonna 1988 kaikkiaan 27 kalalajia, joista 1920-luvulla pyydyksiin saatiin ahventa, särkeä, haukea ja madetta pienistäkin järvistä. Sen sijaan suuremmilta seliltä pyydettiin edellisten lisäksi etenkin muikkua, siikaa, kuhaa, lahnaa ja säynettä. Harvinaisemmista kalalajeista saattoi ankerias tai nahkiainen paikoin erehtyä kalastajan pyydyksiin.¹¹⁸ Joku koillistuusniemeläinenkin saattoi periaatteessa ankeriaan pyydykseensä saada, sillä vuonna 1969 Tuusniemellä sitä päätettiin istuttaa Tuuslahti-Hietajärven reitille.¹¹⁹ Tyypillisempi

¹¹⁸ Korhonen 1924, 129-130 ja Partanen 1988, 12.

¹¹⁹ Kurki 1996, 9. Vuoden 1986 kalastuskuntatiedustelun mukaan Ohtaanniemen kalastuskunnan alueella esiintyi kohtalaisesti haukea, muikkua, ahventa ja särkeä, heikosti siikaa, taimenta, madetta, lahnaa ja rapua. Sen sijaan kuhaa tai säynettä ei tuolloin ilmoituksen mukaan kalastuskunnan alueella esiintynyt. Lähde: Partanen 1988, 13.

saalis Hietajärven lahdenpoukamista tai Kaavinjärven saarten rantamilta oli kuitenkin hauki.

Pentti Tirkkosen Rikkavedeltä vuonna 1958 pyydystämä 7,5 kilogramman hauki. Isoja kaloja ja kalansaaliita saatiin niin Kaavinjärveltä, Rikkavedeltä kuin Hietajärveltäkin, mutta tarjosivat antimiaan pienemmätkin metsälammet. Varsinkin katovuosina kalasta saatiin kipeästi tarvittua ravintoa.

Ennen tehdasvalmisteisia kalastusvälineitä, kalastajat tekivät pyydyksensä itse, useimmiten luonnon tarjoamista materiaaleista. Tällaisia kädentaidon näytteitä olivat esimerkiksi pajumerta, liistekatiska, puunjuurista punotut köydet, tuohesta tehdyt verkon kohot ja tuohella päällystetyt verkon painot eli kivekset. Pumpulilankaisia verkkoja ja nuottia piti hoitaa huolellisesti, mitä tarkoitusta varten järvien rannoille nousi järvimaisemaan hyvin sulautuneita nuottakotia.¹²⁰ Tyypillisimmät kalastusvälineet olivat 1900-luvun alussa nuotat, verkot, merrat, rysät, katiskat ja tuulastuksessa käytetty atrain. Nuotta-ankkurin yleistyminen 1800-luvulla helpotti muikun kalastusta pohjoisen Savon monesti kivikkorantaisissa järvissä. Sen avulla muikkuparvia voitiin pyydystää kevätkesällä kohonuotalla avovesilläkin, kauempana rannasta kuin aikaisemmin. Monista järvistä normaaliyön saalis kohosikin kahteen-kolmeen venevakalliseen eli 160-240 kilogrammaan. Ennen 1900-luvun vaihdetta saatettiin paikoin saada kuuden-seitsemänkin vakallisen muikkusaaliita.¹²¹ Pohjois-Savon kalastajilla olivatkin tuolloin sisävesien osalta kalastusvälineet ja -menetelmät kehityksen kärkipäästä, sillä alueen vesistörikkaudesta johtuen kalastuksella oli merkittävä osa talonpoikien ja tilattomien arkea. Ja mitä parempia pyydykset olivat, sitä enemmän pinnan alta saatiin nostettua kalaa ruokapöytään. *Otto Korhonen* kirjoitti vuonna 1924 pohjoissavolaisten seuranneen kehitystä ja ottaneen

¹²⁰ Kurki 1996, 1 ja 5.

¹²¹ Korhonen 1924, 130-131.

käyttöön muotiin tulleen rautalankakatiskankin¹²². Verkkokalastuksesta Korhonen kertoi vuorostaan seuraavasti.

" Verkkokalastus meillä on ollut myös siksi hyvin kehittynyt, että voimme sanoa olleemme noin 25 vuotta takaperin edellä monista muista maamme seuduista verkkojen laitossa, sillä olihan meillä jo silloin käytössä korkkikohot ja siistit kangaspäälliset kivekset ja irtopuikkarit sekä itse verkko kudottu ohuesta langasta. Verkoilla oli totuttu pyydystämään kaikkia isompia kalalajeja ja jo noin 70 vuotta takaperin ryhdyttiin verkkoja käyttämään muikun pyyntiinkin muutamilla järvillä."¹²³

Vielä 1800-luvulla kaikki verkot kudottiin käsin kotitekoisista luonnonmateriaaleista, mutta vuosisadan vaihteessa kaupoista saatiin jo ensimmäisiä edullisempia ja kestävämpiä tehdasvalmisteisia verkkoja, mikä kasvatti muikunpyyntiä huomattavasti. Toki verkkoja tehtiin vielä tämänkin jälkeen käsityönä. Muikun talvinuottaus alkoi sisävesillä 1910-luvulla. Muikusta tulikin pohjoissavolaisten pyytämistä kaloista tärkein. Kalastuksen lisääntyttä muikkusaaliit kääntyivät 1900-luvun alussa jyrkkään laskuun. Yleisemminkin kalasaaliit tuntuivat 1900-luvun alkuvuosikymmeninä pienenevän. Tämä johti erilaisiin kalastuskieltoihin ja –rajoituksiin sekä kalaistutusten ja kalanviljelylaitosten yleistymiseen. Esimerkiksi juuri muikkua pyrittiinkin siirtämään vesiaستioissa järvestä toiseen.¹²⁴

Varmasti merkittävin vastatoimi kalansaaliiden pienenemiselle oli kuitenkin vuoden 1902 kalastuslain perustettaviksi määräämät kalastuskunnat, joiden puitteissa kalastusta oli helpompi paikallisesti kontrolloida.¹²⁵ Ennen varsinaisia kalastuslakeja kalastusta oli säädellyt ainoastaan korpilaki. Tuusniemelle maaherran lähettämä kirje kalastuskuntien perustamisesta saapui vuonna 1921. Saman vuoden kesäkuun 20. päivä pidettiin Tuusniemen kirkonkylässä kunnanvaltuuston puheenjohtaja *Taavetti Haposen* johdolla kokous kalastusasioiden järjestämisestä pitäjässä. Tuusniemi jaettiin alueisiin, joille valittiin kolmehenkiset johtokunnat järjestämään kalastuskunnan perustamista ja sen sääntöjen laatimista alueelleen. Ohtaanniemen kalastusalueen

¹²² Korhonen 1924, 133.

¹²³ Korhonen 1924, 131.

¹²⁴ Korhonen 1924, 131, 133-134 ja 136 sekä Suuronen, Turunen 1995, 47.

¹²⁵ Korhonen 1924, 134.

johtokuntaan kuuluivat talolliset *Simo Mustonen* Kiukoonniemeltä, *Pekka Nissinen* Ohtaanniemeltä ja *Juho Tiilikainen* Susiniemeltä. Kalastuskuntien säännöt hyväksyttiin virallisesti 26. elokuuta 1923. Ohtaanniemen kalastuskunnan, minkä alue kattaa käytännössä muun muassa koko koillisen Tuusniemen, ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin Simo Mustonen. Tulevina vuosina puheenjohtajan toimea kierrätettiin sangen vilkkaasti¹²⁶. Ohtaanniemen kalastuskunnan kanssa samana vuonna perustetun Tuusniemen kalastuskunnan toiminta oli varsin samansuuntaista kuin koillistuusniemeläisen sisaryhdistyksensä. Tuusniemellä ensimmäisen johtokunnan muodostivat puheenjohtaja, talollinen *Otto Juutilainen* Pajusalmeelta, talolliset *P. Hiltunen*, *Taavetti Miettinen*, *Niilo Happonen*, *Juho Baltzar* ja tilintarkastajat nimismies *V. Sellgren* ja kanttori *Otto Huttunen*.¹²⁷

Vuonna 1924 Ohtaanniemen kalastuskuntalaiset päättivät ryhtyä merkitsemään pyydykset ja kieltää muikunpyynnin sekä muunkin kalastuksen niiltä, joilla ei siihen lupaa kalastusalueella ollut, varmasti juuri pienentyneiden saaliiden johdosta. Vuonna 1925 otettiin käyttöön seuraavat kalastusmaksut: nuotta viisi markkaa, verkko viisitoista markkaa, rysä viisitoista markkaa, merta kymmenen markkaa ja sadan koukun pitkä siima 25 markkaa. Seuraavana vuonna kalastuskunnan taloutta pyrittiin nostamaan iltamien järjestämisellä ja kalastusmaksun keräämisellä manttaaliluvun mukaan. 1920-luvun lopulla Ohtaanniemen kalastuskunnan toiminta alkoi saada vakiintuneet muotonsa kerran vuodessa pidettyine yleisine kokouksineen. Muikkukannat sen sijaan vaihtelivat tuolloinkin suuresti. Kerran vanha kalastaja sai Kaavinjärven Lehtoniemen kupeelta muikkusaaliin, josta vene oli täyttynyt aivan täyteen. Kerran taas nuottamies joutui Kaavinkosken alapuolella avaamaan nuotanperän ja laskemaan saaliin takaisin, sillä sen nostaminen veneeseen osoittautui mahdottomaksi. 1930-luvulta ainakin 1950-luvulle saakka Tuusniemen kalastuskunnat joutuivat perimään puutavarayhtiöiltä voimakkaasti lisääntyneen puunuiton aiheuttaman haitan takia korvauksia. Vuonna 1937 päätettiin kalastus kieltää yön ajaksi iltakymmenestä aamuneljään ja alettiin suunnitella kalaistutuksia kalakantojen elvyttämiseksi. Viisi vuotta myöhemmin päätettiin hankkia kuhanpoikasia. Vuonna 1955 Ohtaanniemen kalastuskunta kielsi vuorostaan täkykoukkupyynnin talvisin sekä tuulastuksen ja käestämisen. Tuulastamalla oli jonain elosyyskuun pimeänä yönä saatu Rikkaveden Kumpusaaren ympäriltä kymmeniä kiloja lahnoja. Tavallisin tuulaskala on kuitenkin ollut vuosien saatossa hauki. Käestäminen

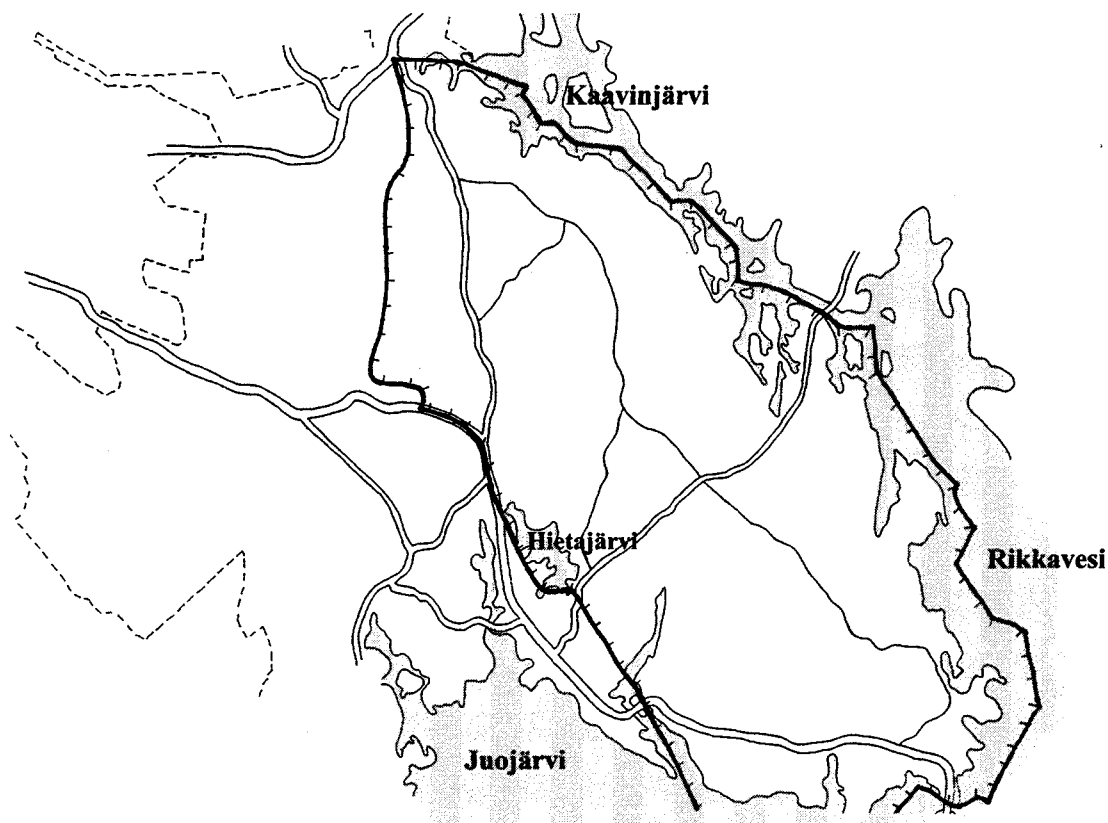
¹²⁶ Vuonna 1924 puheenjohtajana oli maanviljelijä *Juho Smolander* Kiukoonniemeltä, vuonna 1925 *Armas Miettinen* Ohtaanniemeltä, vuonna 1926 jälleen *Juho Smolander*, vuosina 1927-1928 *Mikko Kekäläinen* Ohtaanniemeltä ja vuonna 1929 jälleen *Armas Miettinen*. Kurki 1996, 2-4.

¹²⁷ Kurki 1996, 1-2 ja 4.

tapahtui sen sijaan silloin, kun kalat nousevat lämpiminä kesäpäivinä matalikkoihin. Silloin kalat ajetaan verkkoon, joka on laskettu varovasti niiden ympärille. Vuonna 1956 piisamin pyynti sallittiin kaikille ja myöhemmin vielä kalastuskunnan alueella aloitettiin ravustaminen.¹²⁸

Kartta 7

Ohtaanniemen kalastuskunta

1900-luvun alkupuolella yksi tärkeimmistä kalastusmuodoista oli nuotan vetäminen, mitä varten kyläläiset joutuivat useimmiten harjoittamaan yhteistoimintaa ja muodostamaan parin talon nuottakuntia, joilla oli yhteiset käytössään yhdessä hankitut nuotat. Apajapaikat määräytyivät saaliintulon ja vetomahdollisuuksien mukaan. Pohjanuotan veto soveltui vain apajille, joissa rannat olivat riittävän sileitä nuotan tasaiselle juoksemiselle. Kohonuotta sen sijaan kulki vedenpinnassa ja sen vetäminen soveltuikin useimmille järvenselille.¹²⁹ Seuraava kartta on *Reino Kurjen* yhdessä *Yrjö Smolanderin* ja *Viljo Kekäläisen* kanssa laatima nuotta-apajakartta Kaavinjärveltä ja Rikkavedeltä, joilla koillisuusniemeläiset nuottiaan vetivät.¹³⁰

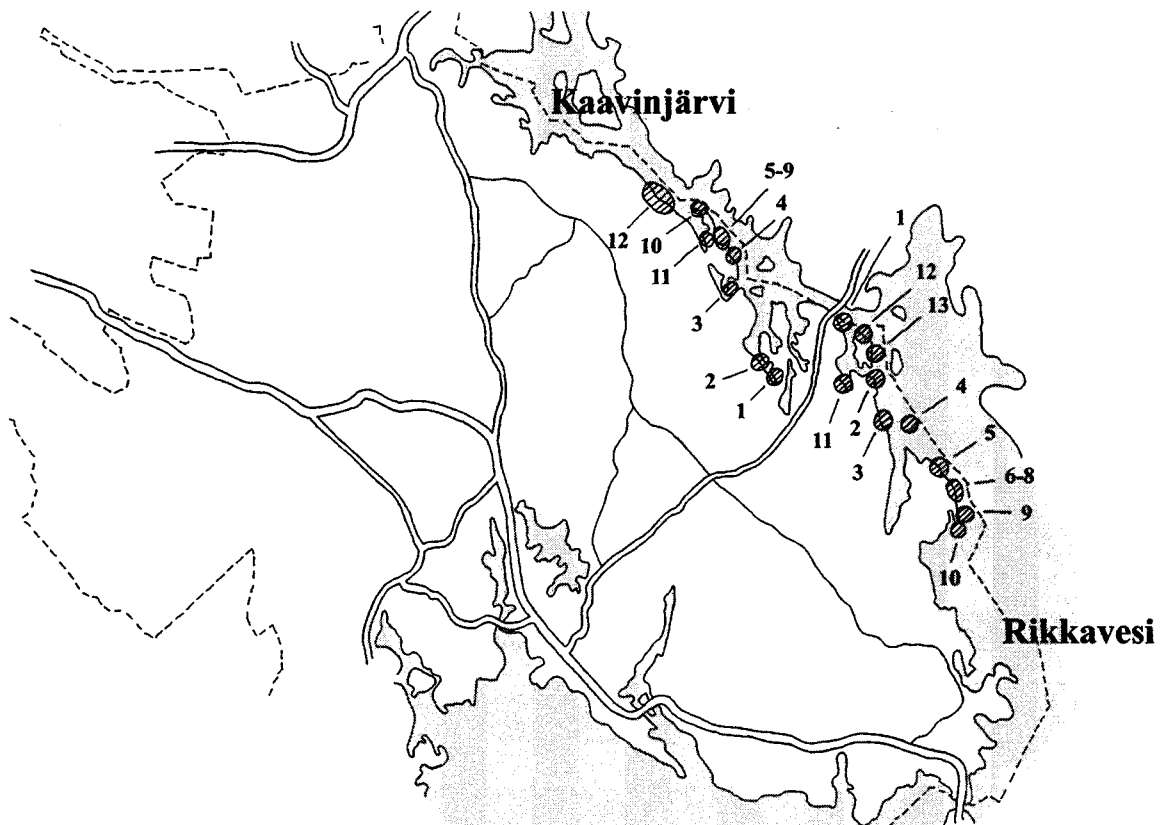
¹²⁸ Kurki 1996, 5 ja 7-9.

¹²⁹ Kurki 1996, 6.

¹³⁰ Kaavinjärvi on Kaavi-Juojärven kalastusalueen kolmanneksi suurin järvi. Sen pinta-ala on 20,5 neliökilometriä ja suurin syvyys on 40 metriä. Rikkavesi on vuorostaan kyseisen alueen toiseksi suurin järvi.

Kartta 8

Kaavinjärven ja Rikkaveden vanhat nuotta-apajat

Kaavinjärvi

- 1) Tikkaojen apaja
- 2) Haaranalus
- 3) Saarilahdensuu
- 4) Karankaranta
- 5-9) mm. Kissanleuka
- 10) Luotoapaja
- 11) Mustosenlahti
- 12) Pajuluoto

Rikkavesi

- 1) Koskenalus
- 2) Pehmeenkiven apaja
- 3) Ukkovaaraisen apaja
- 4) Selkäsaari
- 5) Antukanranta
- 6-8) Iso Soukka ja Pieni Soukka
- 9) Luotoapaja
- 10) Piäniemi
- 11) Louhenalus
- 12) Kumpusaari

Lähde: Reino Kurjen, Yrjö Smolanderin ja Viljo Kekäläisen antamat tiedot.

Se on pinta-alaltaan 67 neliökilometriä ja sen suurin syvyys on 67 metriä. Kaavi-Juojärven alueen suurin järvi on Juojärvi, jonka pinta-ala on 215 neliökilometriä ja suurin syvyys 45 metriä. Alueen toiseksi suurin kalastuskunta on kalastusalueeltaan nimen omaan Ohtaanniemen kalastuskunta. Vain Koistilan kalastuskunnalla on sitä enemmän vesistöä kalastukseen. Lähde: Partanen 1988, 4-5.

Muutama luonnehdinta kartalta löytyivistä apajista: Rikkaveden puolella Piäniemelle nuotanvetäjät saattoivat tulla jo edellisenä iltana odottelemaan aamun sarastamista ja kalaparvia. Iso Soukalta kalaa sai parhaiten etelätuulella, Pehmeenkiven apajalta pyydettiin pohjanuotalla syksyllä siikoja varsin hyvin, Kumpusaari antoi kesällä kohonuotalla, mutta Koskenalus keväälläkin. Kaavinjärven Saarilahdensuulta saatiin kerran 200 kilogrammaa lahnoja. Karankarannan apajat kunnostautuivat syksyisin ja kohonuotalla saattoi kesällä vangita isonkin muikkuparven Pajuluodolta.¹³¹

Talvinuottaus levisi 1940-luvulla karjalaisevakkujen mukana melkein kaikille merkittävälle muikkuvesille. Tuusniemelläkin nuottaus oli tuolloin varsin aktiivista, osaksi evakkojen tuoman rahenuotan vuoksi, osittain siksi, että elintarvikkeista oli puutetta. Syksyisin kalaa säilöttiin talvea varten, sillä talvinuottaus jäi alueella vähemmälle. Keväisin vuorostaan suolattuja kaloja saatettiin kuivata kesän tarpeiksi. Tärkeä kehitysaskel otettiin 1950-luvulla tekokuitumateriaalien kuten nylonin syrjäytettyä verkkojen punonnassa entiset hauraammat materiaalit. Seuraava suuri uudistus oli 1960-, 1970-luvuilla tapahtunut siirtyminen kalastuksessa lihasvoimasta moottorivoimaan. Kalapajille voitiin nyt ajaa talvisin moottorikelkalla ja avannot tehtiin moottorisahalla. 1970-luvulla kalastajien käyttöön tulivat ensimmäiset kaikuluotaimet kalaparvien paikallistamiseen. Lisääntynyt urheilukalastus suosituimmilla kalavesillä johti 1990-luvun alussa monin paikoin muikkukantojen jyrkkään vähenemiseen.¹³² Aivan viime vuosina muikkukannat ovat Suomessa jälleen varovasti elpyneet.

3.4 Kasken viertämisestä

Kaskiviljelyä harjoitettiin jo kivikaudella. Vielä 1600- ja 1700-luvuilla sitä esiintyi lähes kaikkialla nykyisen Suomen alueella, vaikkakin peltoviljely vähitellen alkoi yleistyä kaskenpolton rinnalla. Varsinaisen kaskiviljelyalueen tuolloin muodosti kuitenkin Itä-Suomi, etenkin Savo ja Karjala, mistä savolaisperäinen uudisasutus levitti sitä kauemmaksikin. Kaskiviljely ei ollut kaikkialla tai kaikkina aikoina samanlaista. Kasken polton neljä päätyyppiä olivat lehtimetsään soveltuneet *tavallinen kaski* ja *rieskamaa*, havumetsäalueilla käytetty *huuhtakaski* ja asutuksen tihennyttyä yleistynyt *pykälikkömaa*; ja näitäkin käytettiin paikoin rinta rinnan toistensa kanssa. Tavallisessa kaskessa lehtipuuvaltainen metsä hakattiin 30-40 vuoden ikäisenä ja se poltettiin seuraavana

¹³¹ Kurki 1996, 6-7.

¹³² Suuronen, Turunen 1995, 47-48 ja 53, Kurki 1996, 7 ja Tuovinen, Tauno 26.1.1999.

keväänä tai kesänä. Ensin kaskeen kylvettiin ruista tai ohraa ja seuraavat yksi tai kaksi satoa saatiin samasta kaskesta vielä kauraa. Tavallinen kaski vaati paljon pinta-alaa ja se muodostuikin kiertoviljelyksi, sillä onnistuakseen kaskettavan metsän tuli olla edellä mainitun kaltaista ja ikäistä. Rieskamaassa viljeltiin lähinnä naurista ja pellavaa, mutta myös ohraa ja tattaria. Rieskamaa eli tuoreskaski poltettiin heti 12-15 vuotisen pensasmaisen metsän kaatamisen jälkeen.¹³³

Havumetsäalueilla harjoitettiin pääsääntöisesti huuhtakaskea, jossa viljeltiin korpiruista. Huuhtakaskesta kehitettiin ainakin kolme eri sovellusta. Vanhimmassa, yhden polton huuhdassa kaadettiin aluksi pienemmät puut ja isot puut jätettiin pyällettyinä kuivumaan vuodeksi tai kahdeksi, kunnes metsä sitten kesällä poltettiin ja korpiruis kylvettiin siemeniä multaamatta. Sato saatiin kolmantena tai neljäntenä kesänä töiden aloituksesta. Yhden sadon huuhta poltettiin ennen kylvöä erotuksena edelliseen kaksi kertaa. Kehittyneimmässä versiossa eli kahden sadon huuhdassa maa poltettiin ensimmäisen sadon jälkeen toisen kerran toista korpiruikiin kylvöä varten. Pykälökkömaassa alueen mäntymetsä kuivatettiin pyältämällä ja sen paikalle kasvanut lehtimetsä kaskettiin tavallisen kaskan tapaan. Verrattaessa kaskiviljelyn kannattavuutta peltoviljelyyn voidaan esittää vain arvioita. Varsinkin huuhtakaskella voitiin saada silloin tällöin paikoittain selkeästi runsaampiakin satoja kuin alkeellisella peltoviljelyllä. Viljelymuotona kaskiviljely soveltui mainiosti vielä 1700-luvulla harvaan asuttuun Itä-Suomeen. Väentiheyden kasvettua ja kaskikierron nopeutumisen heikennettyä maaperän hedelmällisyyttä peltoviljely alkoi vähitellen 1800-luvulla yleistyä itäisessäkin Suomessa.¹³⁴

Kaskea poltettiin kuitenkin Koillis-Savossa pitkälle 1900-luvulle saakka. Ainakin vielä 1930-luvulla kaskeamista harjoitettiin koillisella Tuusniemellä.¹³⁵ Kuopion seudulla, siis oletettavasti myös Koillis-Tuusniemellä kaskiviljelymenetelmistä käytettiin tavallista kaskea, rieskamaata eli vierumaata eli tulimaata sekä huuhtaa eli ylipalaa. Pykälökkömaan käyttö keskittyi Pohjois-Karjalaan,¹³⁶ mutta koska Tuusniemi sijaitsee aivan Pohjois-Karjalan vieressä, on lähes varmaa, että sitä harjoitettiin myös koillisella Tuusniemellä. Tätä oletusta tukee se, että Koillis-Tuusniemeltä löytyvät sellaiset paikannimet kuten Pykälä, Pykälämäki ja Pykälänikara. Kuten aikaisemmin todettiin, kaskiviljelyn ajat jättivät alueelle monia muitakin siitä muistuttavia paikannimiä kuten

¹³³ Soininen 1980, 202-204 ja 206-207.

¹³⁴ Soininen 1980, 207-209. Yksityiskohtaisempaa tietoa kaskeamisesta saa *Eino Mustosen* teoksesta vuodelta 1991 *Elettiinpä ennenkin*, jossa kerrotaan seikkaperäisesti Kaavinjärven toisella puolella tapahtuneesta kaskeamisesta.

¹³⁵ Mustonen 1991, 144 ja Rahunen, Impi 17.3.1999.

¹³⁶ Hietanen, Rantatupa 1975, 155.

Palokangas, Kipunajoki, Rasilammet ja useat –aho-päätteiset paikannimet. Koillisenkin Tuusniemen lammet kuten esimerkiksi Loukeisen ja Konttimäen välimaastosta löytyvät Iso-Musti, Pieni-Musti ja Musta-Musti lienevät kaskenpoltton aikaan olleet mustina kaskien poltosta nousseesta ja lähiympäristöön laskeutuneesta tuhkasta. Koillistuusniemeläinen maisema on ollut muutenkin varsin nykyisestä poikkeava, sillä puustosta paljaat kaskialueet ovat peittäneet alueen pinta-alasta huomattavan osan.

Kaskenpolttajat Konttimäen Koivulla vuonna 1937. Tulevalla kaskipellolla Antti Juho Juutilainen, Anna, Linda ja Simo Juutilainen sekä hieroja-kuppari Anna Pelkonen. Ja osansa töistä teki hevonenkin. Valokuvan otti Kalle Lepistö.

Ohtaanniemen Kaatralan *Olli Tirkkosen* omakätiset muistiinpanot 1800-luvun lopulta, joista myös löytyy mainintoja pykälikön käytöstä Ohtaanniemellä, kertovat vuoden 1894 toukokuun neljäntenä ja viidentenä päivänä kylvetyn "paloön" ja peltoon saman kuukauden puolivälissä. Vuosisadan vaihteessa Kaatralan pelloilla viljeltiin ainakin ohraa, kauraa, ruista ja naurista. Vielä vuonna 1924 Kaatralan talossa kylvettiin kauran lisäksi otraa eli ohraa Pajusuolle noin 89 litraa, peltoon yhteensä 340 litraa ja paloön eli kaskeen kaikkiaan 108 litraa.¹³⁷ Kaskiviljelyllä oli Ohtaanniemellä siis tuolloin vielä varsin huomattava merkitys, vaikkakin peltoviljely näyttäisi olleen jo hallitsevassa asemassa.

---

¹³⁷ Olli Tirkkosen (1854-1932) päiväkirjat.

Palstatilallinen Kusti Savolainen vaimoineen Konttimäen Pöckelönotkosta 23.8.1939. Vielä tuolloin, aivan talvisodan aattona, tämä konttimäkeläinen käytti rukiinleikkuussa asunaan puhtaita liinavaatteita eli paitaa ja housuja, ei siis kenkiä laisinkaan. Osa viljoista kasvoi edelleen kaskipellossa, mikä tosin oli jo varsin harvinaista. Tappihaasiat ja viljankantohangot olivat vielä tuolloin Konttimäessä yleisesti käytössä ja parista talosta löytyi läpikuljettava porstua.¹³⁸ Valokuvan lähde: Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

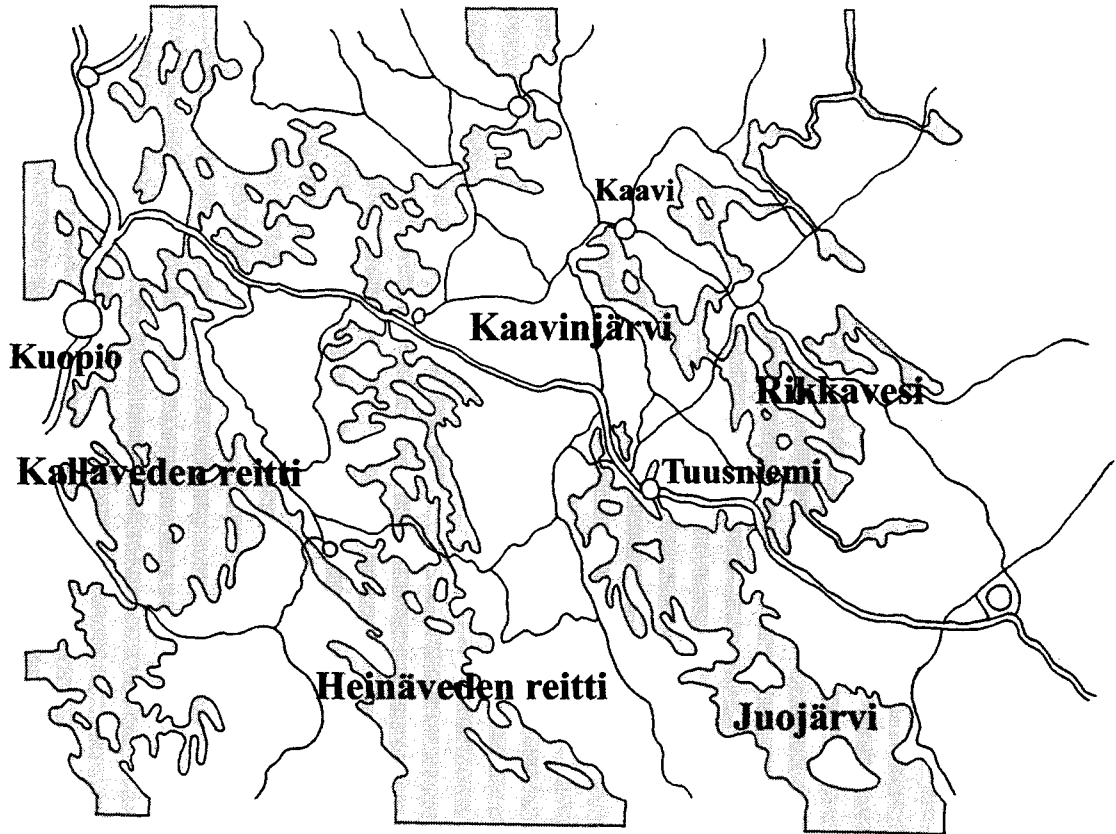
3.5 Kaavinkosken kautta

Pohjois-Savon järvalue on yhteydessä muun Suomen vesistöihin Saimaa-Kallaveden reittiä pitkin. Toinen vesistöhaara ylettyy Kymijoen vesistöstä Rautalammin kautta Karttulaan ja Pielavedelle. Alueella on lisäksi runsaasti eri kokoisia järvenselkiä, lampia ja jokia koskineen. Vesistöt tarjosivatkin oivan kulkuväylän erämatkoilla samonneilla hämäläisille, rantasalmelaisille, pohjoisen Savon asuttajille. Usein varhainen asutus muodostui vesireittien varsille.¹³⁹ 1900-luvun toisella vuosikymmenellä koillisen Tuusniemen ja Kaavin Luikonlahden toisistaan erottava, toisaalta näitä kahta aluetta yhdistävä Kaavinjärvi liitettiin kanavoimistöllä laivaväylään, joka kulki täältä koilliselta Tuusniemeltä Rikkaveden ja Juojärven kautta Kuopioon, syvemmälle Saimaan vesistöön ja aina Suomenlahdelle. Aiemmin Kaavinkoski oli toiminut rajapyykkinä kahden valtakunnan, Ruotsin ja Venäjän, välillä vuonna 1595 solmitussa Täyssinän rauhassa.¹⁴⁰ Tuolloin Kaavinkoski sulki Luikonlahden valtakunnan rajan itäpuolelle, toisaalta lujitti rajan pinnassa eläneiden tuusniemeläisten yhteenkuuluvuuden tunnetta.

¹³⁸ Räsänen, Otto A 1200, 544:122, Kansantietoutta Tuusniemeltä, osa III.

¹³⁹ Korhonen 1924, 129.

Kartta 9

Koillis-Tuusniemi vesistöjen keskellä

Saimaan vesistöön liittyvän Juojärven vesistön kanavoimistyöt Kaavin, Tuusniemen, Kuusjärven ja Heinäveden pitäjissä aloitettiin kesäkuussa 1911. Koko kanavavointityötä varten Keisarillisen Suomen Senaatin 11. marraskuuta 1910 myöntämä määräraha oli 1 390 000 silloista markkaa. Työkenttä jaettiin kolmeen osaan, jotka olivat Varistaipaleen kanavan työpiiri, Taivallahden kanavan työpiiri ja Taivallahti-Kaavinkosken työpiiri. Ensimmäisenä vuonna toiminta Kaavinkosken osalta rajoittui alueen kartoittamiseen ja piirirajojen paaluttamiseen ja pyykittämiseen. Toukokuussa vuonna 1913 työt päästiin aloittamaan myös Kaavinkoskella. Tuolloin purettiin entinen kaksijänteinen silta virtapatsaineen ja maatukineen. Vanhan sillan tilalle tehtiin väliaikainen silta Kaavinkosken yli. Laivaväylä kaivettiin täyteen syvyyteen väliaikaisten patojen suojassa. Tarvittavat maa-alueet sekä kanavoimistyön aiheuttamat vahingot arvioitiin ja maat pakkolunastettiin pakkolunastusarviolautakunnan toimesta. Kääntösillan rautaosat hankittiin Kone- ja Siltarakennus Oy:n tehtaalta. Kääntösilta, joka oli 22 metriä pitkä ja 2,7

metriä leveä, valmistui vuonna 1914. Sillan tuntumaan Tuusniemen puolelle valmistuivat tuolloin myös siltavahdin asunto, ulkovessat ja sauna.¹⁴¹

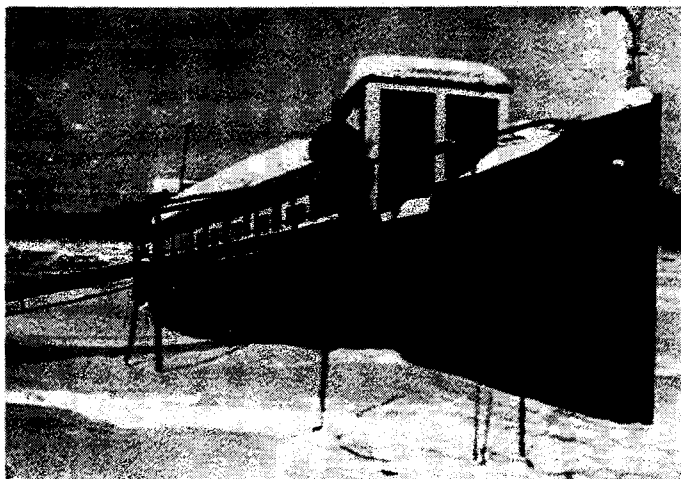
Kaavinkosken vanha kääntösilta ja siltavahdin virka-asunto 1960-luvulla. Kyseinen talo sijaitsi Kaavinkosken Tuusniemen puoleisella rannalla. Taustalla vasemmalla näkyy vanha Kaavinkosken silta.

Taivallahden ja Juojärven välisen laivaväylän osan syventämisen jälkeen siirrettiin höyryruoppauskone, niin sanottu mutraaja, vuoden 1915 kesäkuussa Kaavinkoskelle, missä laivaväylätyö valmistuikin jo saman vuoden syyskuussa. Tämän jälkeen ruoppaaja siirrettiin Rikkaveden ja Juojärven väliseen Ohtaansalmeen. Kaavinkosken kanavan liikennöinnin avauksen teki yleisön hurratessa juhraliputettu höyrylaiva Saimaa. Ensimmäisen kerran laivaliikenne alkoi Suomen Virallisen Tilaston mukaan Kaavinkoskella uuden kääntösillan valmistumisen jälkeen 30. toukokuuta vuonna 1917 ja loppui tuona vuonna 16. marraskuuta. Seuranneina vuosikymmeninä nämä päivämäärät vaihtelivat laivaliikenteen tiheyden ja sääolojen mukaan. Kaavinkosken silta- ja ruoppaustyöt valmistuivat lopullisesti vasta vuoteen 1926 mennessä, sillä tuolloin mies- tai hevostyötunteja ei enää merkitty tilastoihin. Kauniiksi laitettu kanava-alue eristettiin punavalkoiseksi maalatulla aidalla, sillan teräsosat olivat valkoiset ja kansi musta sekä tervantuoksuinen. Ensimmäinen siltavahti, *Pertti Kosunen*, työskenteli vuoteen 1926 saakka, jolloin siltavahdiksi tuli *Juho Jääskeläinen*. Sotien jälkeen, kun autoliikenne hiljensi liikennöintiä kanavassa ja työaikasäädökset muuttuivat alettiin käyttää Kaavinkoskellakin kolmea, vuoroissa työskennellyttä siltavahtia.¹⁴²

Kaavinkosken kanavan merkitys osoittautui suureksi sen lähialueille kuten Koillis-Tuusniemelle. Matkustaja- ja etenkin kauppojen tavaraliikenteen helpottumisen

¹⁴¹ Suomen virallinen tilasto, osa XIX: Tie- ja vesirakennukset, vuodet 1912, 1913 ja 1915 sekä Mustonen 1991, 60-61.

lisäksi työtilaisuuksien voimakas lisääntyminen johti ihmisten toimeentulon paranemiseen. Sahatukkien lisäksi voitiin nyt nimittäin hakata lähialueiden lehtipuita ensiksi polttopuiksi ja sittemmin selluloosan raaka-aineeksi. Polttopuuta onkin Kaavinjärven alueelta rahdattu laivoilla ensimmäisen maailmansodan aikana Pietariin ja myöhemmin Tukholmaan saakka. Toisen maailmansodan aikana esimerkiksi höyrylaiva *Panu* ajoi polttopuuta lähinnä Kuopioon. Sotien jälkeen halkojen ja tukkinippujen rahtaus vesitse kannatti hyvin 1950-luvulle, jolloin maanteiden kunnon ja kuljetuskoneiston parantuminen alkoi taannuttaa laivaliikennöintiä. Puutavaran ohella laivat kuljettivat Venäjän halpaa viljaa vanhojen kaskialueiden turvaksi. Höyrylaiva *Piku* taas keräsi laivan rinnalle soudetuista veneistä kermatonkkia Tuusniemen meijerille. Matkustajaliikenteestä huolehtivat vuorostaan kerran viikossa reittiä liikennöineet höyrylaivat *Heinävesi III* ja *IV*, joka sai nimekseen *Pieksänkoski*, sekä 1920-luvulla *Taavetti Leppäsen* kahdesti viikossa kipparoima *Tapio*.¹⁴³

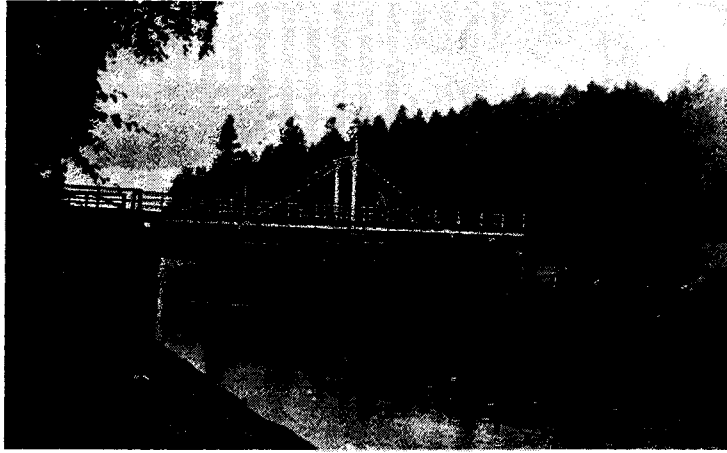
Kaunis Veera-laiva Kaavinjärven Rantolahdessa 1950-luvun puolessa välissä.

Kaavinkosken vuotuiset kulut ja tuotot vaihtelivat vuosittain ja olivat häviävän pieniä verrattuna etenkin Saimaan kanavan vastaaviin lukuihin. Vuoden 1972 Kaavinkoski muutettiin vähäisen vesiliikenteen vuoksi avokanavaksi uusine siltoineen. Tällöin siltavahdin työsarka päättyi, eikä Kaavinkosken puhkaisseilta aluksilta enää peritty kanavamaksuja. Näin ollen kanavasta koituneet menot ja tulot nollautuivat vuodesta 1972 eteenpäin.¹⁴⁴ Tämän aiheutti Kaavinkosken syrjäinen sijainti Juojärven vesistön laidalla ja kanavan vähäinen laivaliikenne.

¹⁴² Suomen virallinen tilasto, osa XIX: Tie- ja vesirakennukset, vuodet 1915, 1917 ja 1926 sekä Mustonen 1991, 60-61 ja 64.

¹⁴³ Mustonen 1991, 64-65, 78, 80, 82, 84, 87 ja 93.

¹⁴⁴ Suomen virallinen tilasto, osa XIX: Tie- ja vesirakennukset, 1972 ja eri vuosilta sekä Mustonen 1991, 93.

Kaavinkosken vanha silta. Se valmistui vuonna 1914 ja purettiin nykyisen sillan tieltä vuonna 1972. Valokuvan kääntösilta ja Kaavinkosken kanavoimistyöt mahdollistivat laivaliikenteen, mikä loppui nykyisen sillan valmistuttua. Ennen kääntösiltaa paikalla oli kaksijänteinen silta sekä vähän aikaa uutta siltaa valmistettaessa väliaikainen siltarakennelma.

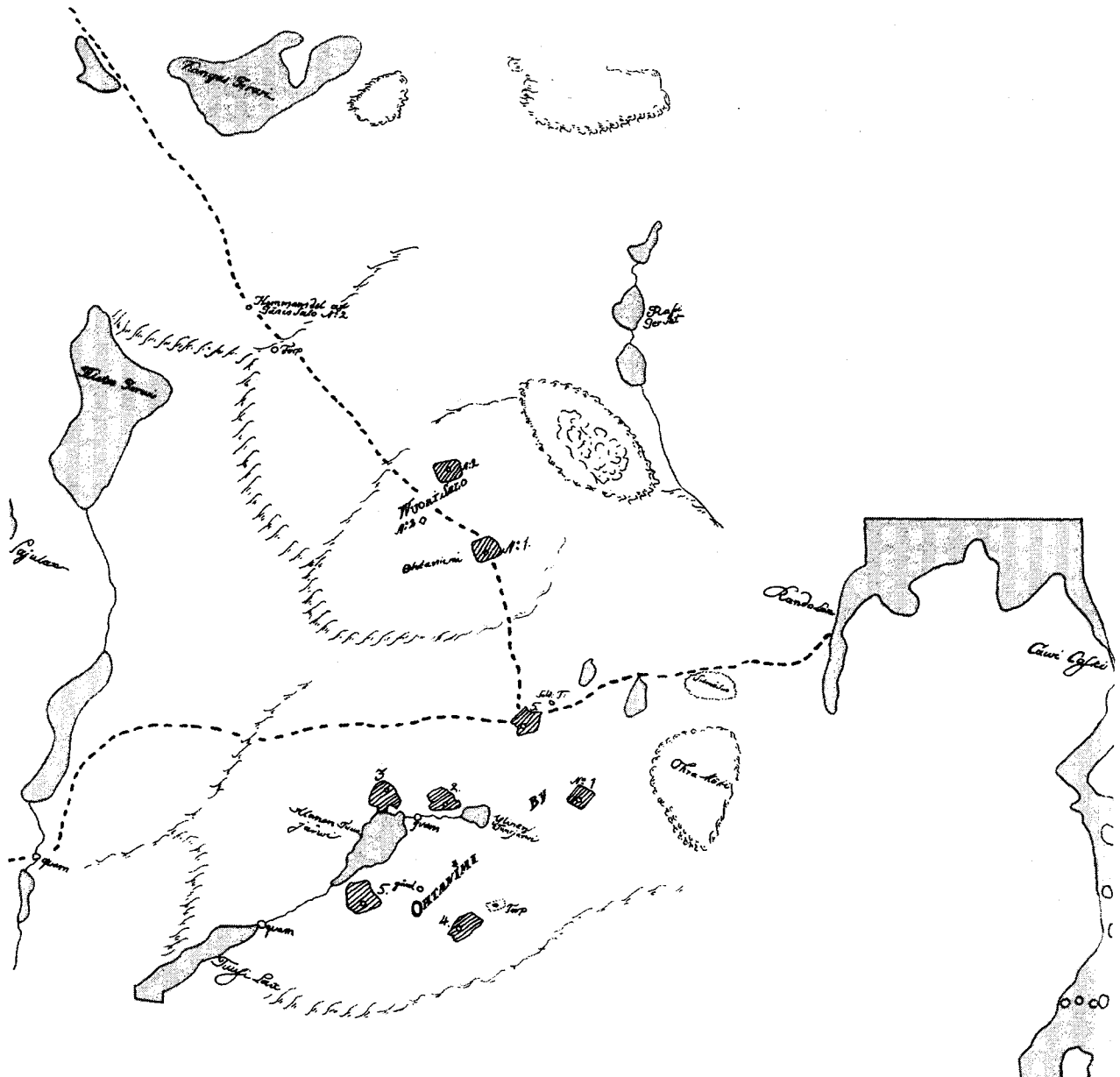
3.6 Tietä pitkin eteenpäin

Liikenneväylät ovat olleet eräs tärkeimmistä ihmisistä yhdistävistä tekijöistä. Niinpä etenkin teiden ja vesiliikenneväylien puute on vuorostaan voinut erottaa kaksi läheistäkin paikkaa tehokkaasti toisistaan. Esimerkiksi liikenneolot Loukeisen ja Ohtaanniemen välillä olivat ennen kunnollisen maantien rakentamista hankalat. Niinpä yhteistoiminta oli monessa tapauksessa vilkkaampaa ohtaanniemeläisten ja liukonpeltolaisten välisissä riennoissa ja toisaalta loukeislaisten ja konttimäkeläisten välillä, kuin Koillis-Tuusniemen eri puolilla majailleiden "koillisuusniemeläisten" kesken. Osaksi tätä tietenkäin selittävät kylien välimatkat ja jossakin määrin sukulaissuhteetkin, mutta tutkimusalueen halkaisevien teiden valmistumisen voisi olettaa ratkaisevasti helpottaneen ohtaanniemeläisten, petäjämäkeläisten, konttimäkeläisten ja loukeislaisten integroitumista toisiinsa. Toinen näkökulma voisi tosin olla, että syrjäkylien heikoista liikenneyhteyksistä johtuvat jaetut kokemukset ja hankaluudet yhdistäisivät eri syrjäkylien asukkaita toisiinsa suhteessa laajempien ja helpommin tavoitettavissa olleiden palvelujen välittömässä läheisyydessä eläneisiin kirkonkyläläisiin. Yhdessä jaettu metsäläisyyden tunne olisi siis herättänyt katkeruutta kirkonkyläläisiä kohtaan ja toisaalta yhteenkuuluvuutta naapurisyrjäkylien kesken. Jälkimmäinen hypoteesi sopinee kuitenkin paremmin 1990-luvun syrjäkylien kamppailuun elinmahdollisuuksiensa puolesta.

Kartta 10

Tie Tuusniemeltä Kuopioon 1750-luvulla

Lähde: Kartta piirretty Olof Borgströmin, Erik Tulindbergin ja Pehr Krookin v. 1754-1755 laatiman maanmittauskartan pohjalta. Kartan 'gård' tarkoittaa suomeksi tilaa, 'Hemmansdel' tarkoittaa talon osaa, 'Torp' tarkoittaa torppaa, 'Sold: T.' eli 'Soldats Torp' sotilaiden torppaa sekä 'qvarn' myllyä.

1750-luvulla tuusniemeläiset matkasivat Kuopioon kirkonkylältäkin Ohtaanniemen kautta. Tosin liikennöinti Kuopioon ei ollut niin yleistä kuin nykyisin, olivathan tiet ja kulkuneuvot toisenlaisia ja Kuopiostakaan ei ollut vielä kehittynyt merkittävää markkinapaikkaa saati kaupunkia. Kirkko ja pitäjäntupa sieltä kuitenkin löytyivät. Tuusniemeltä tie, tai pikemminkin polku, kulki Ohtaanniemen läpi Rantolahteen tuolloisen järven, nykyisen suon, Särkijärven ja Ahvenlammen välistä ja Siltäsuon pohjoisreunaa

myöten. Reitti Kuopioon kääntyi Tuusniemeltä tullessa Erikkalan eli nykyisen Topilan talon kohdalla pohjoiseen kohti nykyistä Voutilaa, aikaisemmin talon isännän mukaan Salamona tunnettua taloa. Sieltä matkaa jatkettiin nykyisten Yläpaikan ja Ala-Räsälän välistä Hietalan talolle Jänissalon henkikirjakylään Hietajärven rannan itäpuolelle. Kuopioon esimerkiksi kirkkoon matkanneet tuusniemeläiset jatkoivat Hietalasta harjuja myöten Tuusjärvelle ja sieltä nykyistä tien linjaa seuraillen Riistaveden Kopolansalmelle ja Savulahden kautta Toivalaan.¹⁴⁵

Koillistuousniemeläisten kirkkotie oli siis ennen Tuusniemen kirkon valmistumista melkoisen mutkikas ja kivinen. Houkutuksena olikin käydä kirkossa Kaavilla, jonne matka oli huomattavasti lyhyempi. Niinpä vuonna 1700, jonkinlainen polku Kuopioon oli siis jo tuolloin, ohtaanniemeläiset anoivat esimerkiksi Vehkalahden kyläläisten kanssa oikeutta käydä kelirikkoaikoina Kaavin kirkossa. Koska tähän saatiin Kuopiosta lupa,¹⁴⁶ eivät ohtaanniemeläiset sittemmin toki aina taitaneet vaivalloisempaa matkaa Kuopioon, vaan suuntasivat Kaavinjärven yli Rantolahdesta Kaaville.

Vielä 1700-luvulla kulkureitit, tiet polkeutuivat savolaiseen maastoon vähitellen asutuksen tihennettyä ja ihmisten alettua liikkua yhä enemmän totutun elinpiirinsä ulkopuolellakin, esimerkiksi markkinamatkojen yhteydessä. Tuolloin jäätyneitä järvenselkiä halkoneet talvitiet tarjosivat oivallisen mahdollisuuden erilaisten kuljetusten perille saattamiseksi. Vasta 1800-luvulla teitä varsinaisesti alettiin suunnitella paikasta toiseen siirtymisen helpottamiseksi. Tiet olivat tuolloinkin Kuopion takamailla lähinnä kivisiä tai pehmeitä kinttupolkuja ja kärryiteitä, jotka muuttivat vuodenaikojen mukaan muotoaan.¹⁴⁷

Kuopiosta Kaaville, eli koillisen Tuusniemen naapuriin, kulki 1790-luvulla jo varsin kohtuukuntoinen tie, joka jatkui Kaavilta Joensuuhun saakka. Joensuusta tie jatkui edelleen Tohmajärvelle, josta päästiin aina Sortavalaan nykyisen Venäjän puolelle. Tämä tie oli niin sanottu Karjalan emätie. Nykyinen Sinisenä tienä tunnettu Kuopio-Joensuun valtatie 17 Tuusniemeltä Hietajärven eteläpuolitse Kuopioon päin alkoi hahmottua 1700-luvun loppupuolella. Vähitellen kinttupolusta kehittyi hevosella ajettava tie. Kylätieksi se luettiin vuonna 1840, pitäjäntieksi 1848 ja maantiekseksi 1864. Kyseinen tie katkesi Kuopion ja Tuusniemen välillä 1950-luvulle saakka Jännevirran lossiin, sillä silta Jännevirtaan saatiin rakennettua vasta vuonna 1951.¹⁴⁸

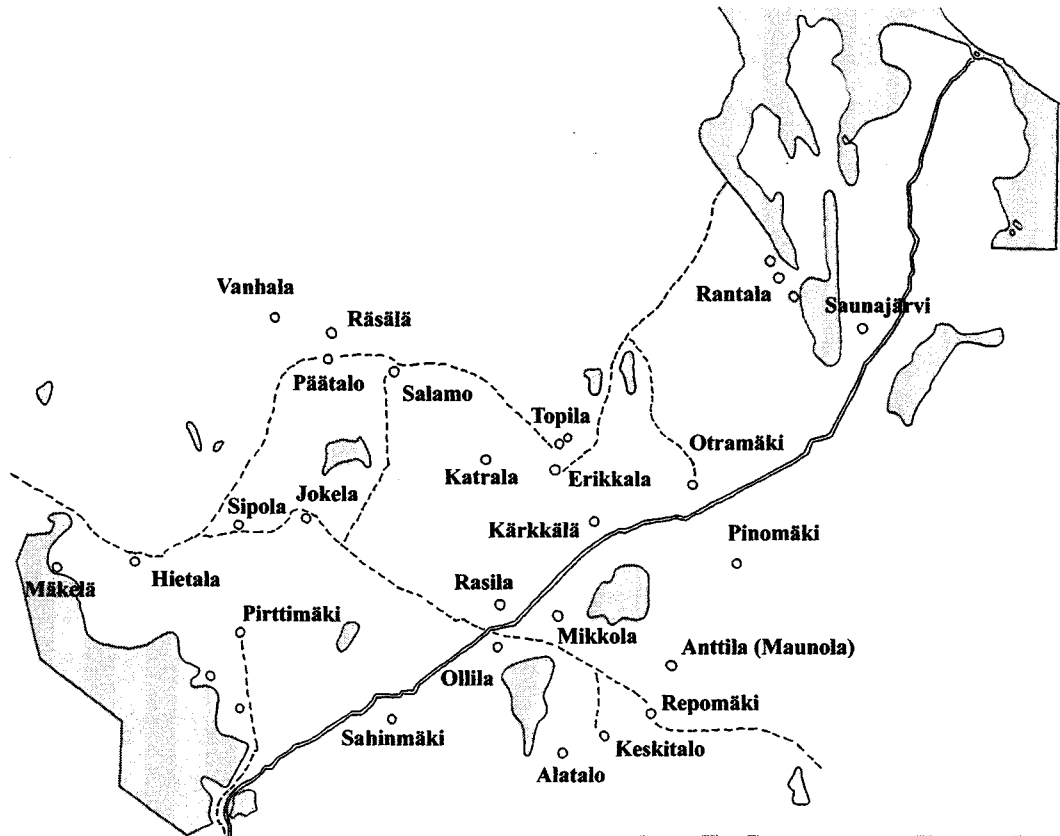
¹⁴⁵ Matti Räsäsen antamat tiedot.

¹⁴⁶ Saloheimo 1990, 465.

¹⁴⁷ Pitkänen 1972, 5-6 ja 121.

¹⁴⁸ Pitkänen 1975, 353-354, Viertola 1974, 76 ja 159, Voionmaa 1893, 98 sekä Matti Räsäsen antamat tiedot.

Koillisen Tuusniemen kinttupolut ja kärrytiet 1700-luvun lopussa

Lähde: Kartta piirretty Isojaon toimituskartan (v. 1779-1804) pohjalta, jonka piirsivät J. Calonius ja G. Costiander. Talojen nimet Räsänen 1984:n mukaan. Kulkureitti Tuusniemeltä Hietajärven ohi Ohtaanniemen kylän kautta Kaavinkoskelle piirrettiin tähän karttaan jo varsin merkittäväksi kulkuväyläksi. Kunnollinen tie valmistui tämän kärrypolun paikalle vasta myöhemmin.

Vuonna 1857 Tuusniemen pitäjänkokouksessa suunniteltiin uusia teitä Kaaville ja Palokin sahalle. Kaaville suunniteltu tie kulkisi Tuusniemen kirkolta Kulajoen yli Ohtaanniemelle Ollilan ja Rasilan eli Anttilan talojen välistä kääntyen sitten Kiukoonniemen kautta Ohtaansalmeen. Tien rakennuskustannukset lankeaisivat kaikille tuusniemeläisille. Vuonna 1859 saatiin suunnitelmille kuvernöörin päätös. Kylätie kirkolta Ohtaanniemelle valmistui vihdoin pahimpien nälkävuosien kynnyksellä 1860-luvun alkupuolella. Tosin tie ei ollut suinkaan kärrypolkua kummoisempi, sillä esimerkiksi Anttilan isännällä *Antti Juho Happosella* oli tien yli portteja metsälaitumensa suojana. Tien jatkaminen Ohtaanniemeltä eteenpäin oli ainakin vielä vuonna 1868 pahasti kesken. Kaavinkoskelle, josta oli yhteys Luikonlahteen ja Kaavin kirkolle, Ohtaanniemen kylätien jatkaminen valmistui vuonna 1900. Kaavilaiset aloittivat tien tekemisen Kaavinkoskelta toiseen suuntaan vuonna 1905¹⁴⁹. Kaavinkosken hirsinen silta valmistui osin valtionavun turvin, osittain

¹⁴⁹ Leskelä 1994, 279. Vuosina 1935-1937 Kaavinkosken kautta ajoi aamuisin Tuusniemeltä Kaaville Karttusen linja-auto, mikä jatkoi matkaansa Kuopioon. Illalla sama auto palasi Kaavin ja Tuusniemen kautta majapaikkaansa Riistavedelle. Vuonna 1954 Kaavinkosken sillan ylitti *Veikko Räsänen* ohjailema Savo-

työttömyystöinä vuonna 1903. Sen korvannut teräksinen kääntösilta, joka valmistui vuonna 1914, purettiin nykyisen sillan tieltä vuonna 1972.¹⁵⁰

Kaavinkosken tietä tekemässä. Vasemmalla Otto Kekäläinen. Kaavinkosken tien rakentamiseen liittyy tarina, jonka mukaan eräs tuusniemeläinen isäntä kadotti sikansa ja lähti tätä etsimään Ohtaanniemelle päin. Jottei olisi eksynyt, teki hän aina ohittamaansa puuhun pilkan eli merkin itselleen. Tie olisi tarinan mukaan tehty sittemmin näiden pilkkojen mukaan, mistä johtuen tiestä tuli mutkainen.¹⁵¹

Matka Kuopiosta Joensuuhun kulki siis vielä pitkälle 1800-luvulle Kaavin kautta. Tuon vuosisadan lopulla päätettiin yhä enemmän liikennöityä tietä kuitenkin oikaista Tuusniemen kautta. Käytännössä tämä merkitsi tien vetämistä Tuusniemeltä Joensuuhun, olihan tie Tuusniemeltä Kuopioon päin jo liikennöity. Ongelmana vain oli, mihin kohtaan tuo uusi tie oli parasta rakentaa. Eniten kannatusta sai aluksi suunnitelma, jonka mukaan tie kulkisi Riistavedeltä Kuopiosta päin Hietajärven pohjoispuolitse suoraan, siis Tuusniemen kirkonkylälle kaartamatta, vanhaa 1700-luvulta käytössä säilynyttä tienpohjaa seurailleen Ohtaanniemelle ja sieltä Kiukoonniemen kautta Ohtaansalmeen, mistä matka jatkuisi edelleen Joensuuhun. Tuusniemen Ohtaanniemeltä oli tuolloin, ja jo Ruotsin vallan aikana, käytössä talvitie Ohtaansalmen kautta Varislahden kylään Kaaville ja sieltä edelleen Sysmän kylään, missä talvitie yhtyi Karjalan emätiehen. Tämän vaihtoehdon etuna olivat siis jo aikaisemmin maastoon hahmottuneet tienpohjat. Toteutukseltaan kalliimman vaihtoehdon mukaan tielle tuli raivata osittain uusi linja Hietajärven eteläpuolitse Tuusniemen kirkonkylän halki Tulisalmien ja Susiniemen kautta

---

Karjalan auto, joka aamulla tuli Kaavilta Loukeisen tietä Tuusniemelle, sieltä Ohtaanniemen ja Kaavinkosken kautta Luikonlahteen ja edelleen Joensuuhun. Illalla auto palatessaan Joensuusta ajoi reittinsä toiseen suuntaan. 1970-luvun alussa alettiin kuljettaa kaavilaisia linja-autolla lukioon Tuusniemelle. Lähde: Leskelä 1994, 279 ja 281.

¹⁵⁰ Matti Räsäsen antamat tiedot.

¹⁵¹ Kinnunen, Pirjetta 1966.

Ohtaansalmeen. Tämän suunnitelman heikko kohta oli siltojen rakentamisen kalleus edellä mainittuihin salmiin. Lisäksi oli myös suunniteltu lossireittiä Tuusniemestä eteenpäin. Lopulta tie päätettiin rakentaa suoraan Tulisalmien ja Susiniemen kautta, vaikkakin Ohtaanniemeläisten toive tien kulkemisesta heidän kylän kautta oli äärimmäisen lähellä toteutumista. Tie Tuusniemen kirkonkylältä Ohtaansalmeen ja siitä Kuusjärven kautta eteenpäin saatiin kuljettavaan kuntoon vuonna 1887. Ohtaansalmi ylitettiin aluksi kaksi hevosta ja näiden kärkyt kantaneella lautalla.¹⁵² Kuopio-Joensuun tiellä on arveltu olevan koko Tuusniemelle suurta taloudellistakin merkitystä. Jos kuitenkin kyseinen tie olisi rakennettu tuolloin Ohtaanniemen kylän kautta, olisi sillä luultavasti ollut seuranneina vuosikymmeninä suurta vaikutusta koillisen Tuusniemen elämälle. Tosin jossain vaiheessa tie olisi saatettu siirtää kulkemaan nykyistä, 1880-luvulla rakennettua linjaa myöten.

Vuonna 1919 petäjämäkeläisten ja konttimäkeläisten valtuuttamana esitti talollinen *Olli Heikkinen* Tuusniemen kunnanvaltuustolle, että kunta rakentaisi tien Kaavinkosken tieltä, Latukkapuron seudulta Petäjämäen ja Konttimäen kautta Oravinlahteen, josta se yhdistyisi Loukeisen tiehen. Tien suunniteltiin kulkevan Konttijärven pohjoispuolitse. Vaikka kunnanvaltuusto katsoi anomuksen aiheelliseksi, päätti se, että Konttimäen tien tulisi suuntautua Loukeisen tieltä Konttimäkeen tehtävälle kansakoululle.¹⁵³

Konttimäen tien rakentamista varten hakivat Konttimäen paikallistien osakkaat avustusta valtiolta vuonna 1924. Kulkulaitosten ja yleisten teiden ministeriö lupasikin avustaa tien rakentamisessa rahallisesti, kunhan esimerkiksi työ valmistuisi kahden vuoden kuluessa. Tie saatiinkin tielautakunnan puheenjohtajan *Olli Mustosen* johdolla valmiiksi jo vuonna 1925, vaikkakin tien tarkastuslausunnon mukaan pieniä parannuksia oli siihen vielä tehtävä.¹⁵⁴

1920-luvun puoliväli oli Konttimäen liikenneolojen kannalta muutenkin merkityksellistä aikaa. Tuolloin oli nimittäin vireillä rautatieosuuden rakentaminen Tuusniemen kautta Joensuuhun. Niinpä koillistuusniemeläiset esittivät päättävälle taholle, että Konttimäen ja Loukeisen välimaastoon tulisi rakentaa rautatiepysäkki. Ehdotusta perusteltiin keunoista liikenneoloista johtuvalla vaivalloisen pitkällä matkalla lähimmille suunnitelluille pysäkeille, alueen mittavilla puutavaravaroilla ja pysäkin laajalla käyttäjäkunnalla; olihan Loukeisella ja Konttimäessä tuolloin yhteensä 314 asukasta. Asiaa

¹⁵² Pitkänen 1972, 55-57, 59 ja 132 sekä Tuomi 1984, 431.

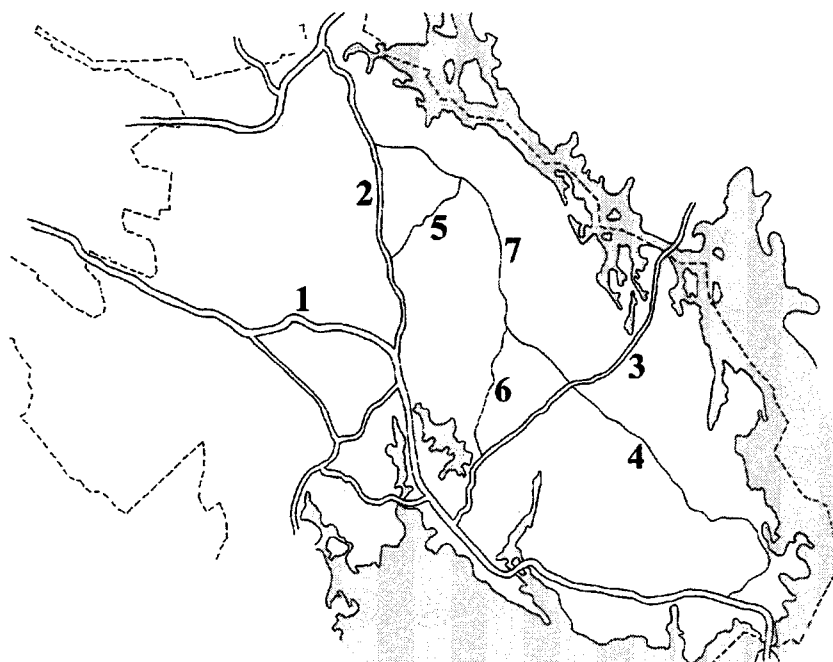
¹⁵³ Tuusniemen kunnanvaltuuston pöytäkirja 18.8.1919, § 4.

¹⁵⁴ Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön vastauskirje nro: 4652 Kuopion läänin maaherralle 31.3.1924 ja lausunto Konttimäen paikallistien tarkastuksesta 12.8.1925.

ajamaan valittiin tuolloin vuonna 1925 talolliset *Paavo Voutilainen* ja *Olli Heikkinen*,¹⁵⁵ joka muutama vuosi aiemmin oli ollut puuhaamassa Konttimäkeen tietä ja kansakouluakin. Vaikka rautatietä Tuusniemelle ei saatukaan, parantuivat koillisen Tuusniemen liikenneolot seuranneinakin vuosina.

Kartta 12

Koillisen Tuusniemen nykyiset päätiät

- 1) Kuopio-Joensuun valtatie 17
- 2) Loukeisen tie
- 3) Ohtaanniemen-Kaavinkosken tie
- 4) Liukonpellon tie
- 5) Konttimäen tie
- 6) Petäjämäen tie
- 7) Oravin tie

Vuonna 1933 Tuusniemen kunnanteinä kunnossa pidettäviksi teiksi otettiin koilliselta Tuusniemeltä Konttimäen 4 kilometriä pitkä kylätie, Liukonpellon (Ohtaanniemeltä Liukonpellon koululle 7,71 km) kylätie ja Petäjämäen 4,4 kilometrinen kylätie¹⁵⁶. Oravin tie (10,5 km) otettiin kunnantieksi myöhemmin.¹⁵⁷ Tämä Oraviin Ohtaanniemeltä johtava tie rakennettiin kunnantienä 1950-luvulla kolmessa osassa. Ensin rakennettiin vuosina 1955-1957 osuus (5,57 km) Petäjämäen tienhaarasta Konttimäen tienhaaraan, sekä jo valmiina olleiden edellisten teiden liitokset (1,44 km) uuden tien risteyskohtiin.

¹⁵⁵ Kansakoululautakunnan ja johtokuntien kirjeet (1893-1925), Eb12d:1.

¹⁵⁶ Vuoden 1927 tielain mukaan kylätien kunnossapidosta vastasivat tieosakkaat, kun taas kunnantien rakentamis- ja kunnossapitokuluista vastasi kunta saaden kuitenkin huomattavia valtionavustuksia. Lähde: Matti Räsänen antamat tiedot.

¹⁵⁷ Matti Räsänen antamat tiedot.

Seuraavaksi oli vuorossa 3,2 kilometrin tienpätkä Konttimäen tienhaarasta Oraviin, joka valmistui vuonna 1957, ja lopuksi vuosina 1957-1958 rakennettiin vielä puuttunut 3,15 kilometrin osuus Ohtaanniemeltä Petäjämäen risteykseen.¹⁵⁸ Konttimäen, Petäjämäen ja Liukonpellon teitä paranneltiin vuonna 1962. Näihin tietöihin saatiin valtiolta avustuksina puolet rakennuskustannuksista. Liukonpellon tietä oli rakennettu edellisen kerran vuosina 1937-1939¹⁵⁹

Juho Pitkänen vaihtamassa tienviittoja Loukeisen tien risteyksessä vuonna 1959.

¹⁵⁸ Suomen virallinen tilasto, osa XIX: Tie- ja vesirakennukset, vuodet 1951-1958, Ohtaanniemen-Oravin välisen kunnantien rakentamissuunnitelma v. 1951 ja pöytäkirja Ohtaanniemen-Oravin välisen kunnantien osuuden Ohtaanniemi-Petäjämäki rakennustyön lopputarkastuksesta 3.11.1958.

¹⁵⁹ Suomen virallinen tilasto, osa XIX: Tie- ja vesirakennukset, vuodet 1937, 1939 ja 1962.

4 NÄLKÄVUOSISTA MONIMUOTOISEEN YHTEISTOIMINTAAN

4.1 Kun nälkä tuli kylään

Kato- tai nälkävuosien kaksi suurinta aiheuttajaa Suomessa olivat sääolojen vaihtelut ja maatalouden sekä kauppaverkostojen, koko yhteiskunnan, kehittymättömyys. Nälkävuodet eivät kuitenkaan olleet aina katovuosia, tai päinvastoin, sillä nälkävuosi useimmiten oli seurausta katovuodesta. Vaikka esimerkiksi vuosi 1998 oli Suomessa kylmästä ja sateisesta kesästä johtuen maanviljelyn onnistumisen kannalta keho, en tarkoita tässä huonosatoisia vuosia, vaan suoranaisia nälkävuosia, jolloin ruuan toivossa liikkeelle lähteneet kerjäläislaumat levittivät kulkutauteja talosta taloon. Ja vaikka taudit tappoivat heikon ravitsemuksen heikentämiä ihmisiä silloin tällöin ympäri Suomea, niin tuhoisimmat nälkävuodet olivat vuodet 1601-1602, 1633-1635, 1696-1697, 1709-1711 ja erityisesti keskitytään tässä 1860-luvun suuriin nälkävuosiin.

Pohjoismaissa näyttäisi ilmasto 1600-luvun vaihteessa selkeästi viilentyneen. Puhutaankin aina 1800-luvun puolelle kestäneestä pienestä jääkaudesta, joka tosin 1700-luvun puolimaissa vaikuttaa talttuneen vähäksi aikaa. Tällöin talvet olivat pääsääntöisesti poikkeuksellisen ankaria, tulvaiset kevääät sulivat myöhään sateisiksi ja koleiksi kesiksi viivästyttäen kylvötöitä ja syyshalla yllätti heikosti kasvaneet viljavainiot elokuisina öinä. Toisaalta, jos kesä sattuikin olemaan helteinen, taittui se nopeasti talveksi, ja oli kulkutautien leviämislle samalla otollinen. Vuosi 1601 tunnetaan suurena hallavuotena tai olkivuotena. Nälkäkuolemien lisäksi katovuodesta seurasi veronmaksukyvyttömyyttä ja tilojen autioitumista. Tällöin pieni osa itäsuomalaisista pakeni kurjuutta Venäjänkin puolelle.¹

Perttulin hallavuonna 1635 halla kaatoi viljan 3. syyskuuta vastaisena yönä. Henkikirjoitettujen määrän perusteella on arvioitu Kuopion koko pitäjän väkiluvuksi tuolloin noin 1800 henkeä. Uskoisin tämän luvun olevan kuitenkin liian pieni. Tuusniemellä oli 45 henkikirjoitettua, mistä voisi päätellä Tuusniemellä asuneen tuolloin 100-200 ihmistä. Tarkemman luvun laskeminen on vaikeaa ja tässä tarpeetontakin. Pahimpana pidettynä katovuotena, vuonna 1696 halla teki tuhojaan jo 18. elokuuta ja 2. syyskuuta. Nälkävuosien 1695-1697 yhteenlaskettu kuolleisuus olikin Savossa noin 31-36 prosenttia eli noin kolmannes väestöstä. Kuopion seudulla kuolleisuus oli edellistä lukua vähän matalampi.

¹ Jutikkala 1980, 198 ja Hietanen 1975, 95. Tosin Venäjän raja oli Täyssinän rauhan solmimisen vuonna 1595 jälkeen aivan Savon kyljessä kuten Tuusniemellä Ohtaansalmessa.

Muita pahimmin kärsineitä alueita olivat Pohjanmaa, Karjala ja Häme. Yhteensä Suomessa arvioidaan kuolleen noin vuosina lähes 140 000 ihmistä. Suurimmaksi kuolinsyyksi voidaan nostaa valtateitä vaeltaneiden kerjäläislaumojen levittämät kulkutaudit.² Syrjäinen sijainti pelasti Tuusniemen tuolloin pahimmalta tuholta. Maantieverkoston kehittymättömyys koitui näin Tuusniemen onneksi.³

Vuosina 1855-1857 Kuopion ympäristö riutui jälleen nälässä, mikä johti rokkoepidemian tehokkaaseen leviämiseen. Viljan rinnalla tai sen sijaan jouduttiin jälleen käyttämään pettua, olkia, heinää ja sammalta⁴. 1860-luvulla koillistuusniemeläisiäkin koettelivat useat peräkkäiset katovuodet. Tällaisia olivat etenkin vuodet 1862, 1865 ja 1867, mutta muutkin tuon vuosikymmenen satokaudet jäivät kovin laihoiksi. Näitä seuranneet vuodet olivat katovuosia, jotka olivat pahimmillaan talvikausina 1862-1863, jolloin viimeistään suuret kiertelevät kerjäläislaumat alkoivat muodostua, 1865-1866 ja 1867-1868.⁵

" Vuonna 1866 heinäkuun 12. päivänä kruununvouti V. Norring raportoi Tuusniemeltä kertoen, että edellisenä vuonna saatiin huono sato. Seurauksena oli karjan ja hevosten kuoleminen nälkään seuraavana keväänä. Nyt oli tilallisten ja tilattomien sekoitettava jauhoihin puun kuoria, olkia, suolaheinää, valkosammalta eli jäkälää tai apilanjuuria. Kuopiosta käsin tultiin Tuusniemelle neuvomaan asujaimistoa jäkäläleivän tekoon. " ⁶

² Jutikkala 1980, 198, 200, Hietanen 1975, 95 ja Muroma 1991, 170-171, 176 ja 198-199.

³ Muroma 1991, 206.

⁴ 1860-luvun suurina nälkävuosina käytettiin Suomessa hätäravintona seuraavia aineita: Kasviravinnosta puunkuorta eli pettua, puiden lehtiä, viljan akanoita, tähkiä ja olkia, islanninjäkälää, poronjäkälää, sammalta, naavaa, juurikasveja, hernekasvien varsia, sieniä, metsämarjoja, suolaheiniä, nokkosta, raparperia ja vesikasvien juuria sekä eläimistä hirviä, karhuja, jäniksiä, jyrjsijöitä, lintuja, kaloja sekä kotieläimiä. Jotta ihminen olisi hätäravinnosta saanut tyydyttyä yhden päivän elämiseen riittäneen keskimääräisen energiatarpeen eli noin viisi megajoulea, oli hänen nautittava esimerkiksi joko 1,5 kg kesällä kerättyjä, kuivattuja pettujauhoja tai 3,5 kg kuivattuja voikukkia, maitohorsmaa tai koivunlehtiä tai vaikkapa yksi kilogramma lumpeen juuresta tehtyjä jauhoja. Lisäksi tuli tietenkin saada tarpeellinen määrä vettä, kivennäisaineita, vitamiineja yms. Petun, jäkälän ja juurikasvien valmistaminen ravinnoksi vaati erityistä taitoa niiden sisältävien haitallisten aineiden vuoksi. Mäntypettu oli lisäksi kerättävä oikeaan aikaan keväällä, sillä tuolloin kuori lähti parhaiten irti ja sen ravintoarvot olivat korkeimmillaan. Koska nälkä iski kuitenkin usein pahiten talvisin, kerättiin ravintopitoisuudeltaan huonoa männynkuorta myös syksyllä ja talvella. Lähde: Häkkinen 1991, 92-95. Lisää tietoa 1860-luvun nälkävuosien elämästä saa Antti Häkkisen ym. vuonna 1991 toimittamasta teoksesta *Kun halla nälän tuskan toi*.

⁵ Soininen 1980, 404 ja Ojanperä 1975, 114.

⁶ Junkkari 1990, 6-7.

Ensimmäisistä heikoista vuosista selviydyttiin Suomessa ulkomaisen viljan tuontia lisäämällä, mutta vuonna 1867 vuodenvaihtaus jätti kesän lähes kokonaan väliin. Eläinten rehuksi jouduttiin Kuopionkin ympäristössä keräämään paikoin pihlajankuorta, ja jäät lähtivät suurista järvistä vasta kesäkuun puolessa välissä, Juojärvestä 22.-23. päivä kesäkuuta. Lyhyt kesä loppui syyskuun 4. päivän kylmään hallayöhön, joka vei mukanaan vähätkin viljat, perunanvarret ja herneet. Ruista ja kauraa saatiin syksyllä kolmannes ja ohraa alle neljännes edellisen vuoden jo heikkoihin satoihin verrattuna. Tämä oli tuhoisaa jo entuudestaan viljapulasta kärsineelle maalle ja etenkin sen suurelle tilattomien joukolle. Katovuosina metsästyksen ja kalastuksen, mutta myös marjastuksen ja sienestyksen merkitys nousi entisestään. Konttimäen kylän Pauretin talossa pahimpana aikana asuneen kirkonkellonsoittaja *Heikki Mustosen* kertoman mukaan koillisellakin Tuusniemellä syötiin tuolloin talvella ohran olkea ja kesällä petäjäistä, suolaheinää ja jäkälää.⁷

" Olki oli jauhettu jyvien kanssa jauhinkivellä, samoin suolaheinä ja jäkälä, kun ne ensin oli kuivattu ja survottu. Petäjän kuori kiskottiin keväällä, kuivattiin uunissa ja tehtiin rieskaksi. Tällaista surveleipää syödessä tavattiin sanoa: 'Tämä nykyinen leipä on niin näkysää, että sitä syödessä pitää palalleen monasti velliä pistää.' " ⁸

Katovuodet huipentuivat lopulta erityisen pahaan nälkävuoteen 1867-1868. Tuolloin riehuneet kulkutaudit sekä puhdas nälkä tappoivat yli 100 000 suomalaista.⁹ Yksittäisistä taudeista eniten ihmisiä tappoivat Kuopion läänissä vuonna 1868 *Tyffus* eli lavantauti (10 278), *Dyssenterie* eli punatauti (2 110) ja *Phthisie* eli keuhkotauti (1 675).¹⁰ Tyffus tosin merkittiin toisinaan kuolinsyyksi, vaikka henkilön olisi tappanut lavantauti, pikkulavantauti, toisintokuume, pilkkukuume, punatauti tai jopa influenssa. Kuopion seudulla tyffus raivosi

⁷ Soininen 1980, 404-405, Ojanperä 1975, 114-116, Häkkinen 1991, 94-95, Räsänen, Otto, 119, 1935 ja Räsänen, Otto, 865, 1946.

⁸ Räsänen, Otto, 865, 1946.

⁹ Suomen väkiluku oli vuonna 1865 1 843 200 ja vuonna 1869 1 739 600. Lähde: Vattula 1983.

¹⁰ Suomen virallinen tilasto, osa VI: Väestö 1.

vuonna 1865 pahiten juuri Tuusniemellä ja seuraavana vuonna siihen kuolikin kaikkiaan 118 tuusniemeläistä.¹¹

Tuusniemellä kuoli vuonna 1866 yhteensä 339 ihmistä, vuonna 1867 kuolleita kertyi 179 ja kuolleisuus oli suurimmillaan vuonna 1868, jolloin menehtyi 476 tuusniemeläistä.¹² Tuusniemi ei kaikesta huolimatta kuulunut tuolloisiin katastrofikuntiin, joihin laskettiin kunnat, joissa kuoli vuonna 1868 vähintään seitsemäsosa väestöstä. Esimerkiksi koillissavolainen Rautavaara oli yksi näistä 27:stä kunnasta. Synkin alue muotoutui sirpin muotoiseksi ulottuen Pohjois-Karjalasta Ylä-Savon, Pohjanmaan ja Hämeen kautta lähelle eteläisintä Suomea. Ensimmäistä kertaa nälkävuodet tappoivatkin tauteineen suuressa määrin myös syrjäisimpien seutujen kuten Tuusniemen asukkaita. Kerjäläislaumat vaelsivat parantunutta tiestöä pitkin asutukseltaan tihentyneelle syrjäseudulle, jossa ihmisten immuniteetti kulkutauteja vastaan oli aiemmilta, syrjäisyyden suojaamilta ajoilta heikko.¹³

Koillisen Tuusniemen osalta 1860-luvun nälkävuosia tarkastellaan Ohtaanniemen henkikirjakylän alueella. Tämä siksi, että niin sanottu Koillis-Tuusniemi on varsin uusi käsite ja rajoiltaan täysin tuntematon vanhoille asiakirjoille. Ohtaanniemen henkikirjakylä kattoi sitä paitsi melkoisen osan koillista Tuusniemeä ja ulottui sen rajojen ulkopuolellekin. Vuonna 1866 Ohtaanniemen henkikirjakylässä kuoli 36 ihmistä. Eniten ohtaanniemeläisiä kuoli kevät- ja kesäkuukausina. Tuhoisimpia tauteja olivat edellä mainittu Tyyfus eli lavantauti, mistä käytettiin myös nimeä *Nerffeber*, ja johon kuoli yksitoista ihmistä, *Rödsot*, minkä toinen nimi oli siis Dysenterie eli punatauti, joka tappoi viisi ihmistä, ja *Smittkoppor/Småkoppor* eli iso/pikkurokko, johon menehtyi neljä ihmistä. Vuonna 1867 Ohtaanniemen henkikirjakylän asukkaita kuoli kaikkiaan 26, joista tyyfukseen merkittiin kuolleen seitsemän kyläläisen. Pahimpana nälkävuonna 1868 taudeista tuhoisin oli jälleen tyyfus eli lavantauti, sillä se koitui peräti 26:n ohtaanniemeläisen kohtaloksi. Lavantautiepidemia näyttäisi olleen pahimmillaan koillisella Tuusniemellä vasta sangen myöhäisessä vaiheessa. Kaiken kaikkiaan vuonna 1868 henkikirjakylältä menehtyi 49 ihmistä, mikä oli sangen paljon, sillä seuraavana vuonna 1869 ohtaanniemeläisiä kuoli enää seitsemäntoista ja vuonna 1870 vielä neljätoista, minkä jälkeen kuolleisuus laski normaalivuosien tasolle; vuoden 1871 ensimmäisellä puoliskolla kuolikin ainoastaan kolme

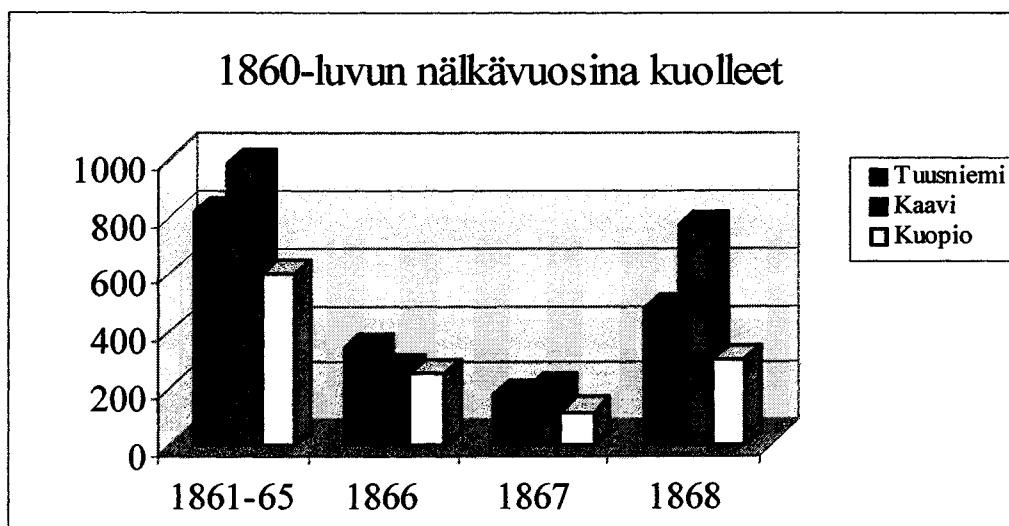
¹¹ Turpeinen 1987, 53-54 ja 216.

¹² Suomen virallinen tilasto, osa VI: Väestö 1 ja Turpeinen 1987, 266.

¹³ Turpeinen 1987, 104 ja 215.

ihmistä. On muistettava, että edellisiin lukuihin, sisältyvät myös niin sanotusti vanhuuteen tai nälkävuosista riippumattomiin tekijöihin kuolleet henkilöt. Kaikkiaan vuosina 1866-1868 kuoli kuitenkin 111 Ohtaanniemen henkikirjakylän asukasta¹⁴, mikä oli noin 13,9 prosenttia kylän vuoden 1868 väkiluvusta, joka oli noin 797 henkilöä. Kun koko Tuusniemen pitäjässä vastaava kuolleiden määrän eli 994:n suhde vuoden 1868 väkilukuun eli 6062:een oli noiden vuosien osalta 16,4 prosenttia, vaikuttaisi Ohtaanniemen henkikirjakylä selviytyneen kuolonvuosista kohtuullisesti. Selvästi eniten ohtaanniemeläisiä kuoli vuosina 1866-1868 Tyyfukseen, kaikkiaan 44 ihmistä. Lisäksi punatautiin kuoli yhteensä seitsemän ihmistä kuten iso/pikkurokkoonkin, tuhkarokkoon (*Mässling*) kaksi, keuhkotautiin (*Lungsot*) yhdeksän, hinkuyskään (*Kikhusta*) neljä, vesipöhöön (*Wattsot*) neljä, koleraan kuten myös koliikkiin eli ähkyyn yksi ja vaikkapa häränjyvämyrkytykseen (*Dragsjuk*) kuoli yksi ohtaanniemeläinen.¹⁵

Taulukko 4

Lähde: Suomen virallinen tilasto, osa VI: Väestö 1.

Oheista taulukkoa tulkittaessa on hyvä muistaa, ettei Kuopio ollut 1800-luvun lopulla vielä kymmenien tuhansien asukkaiden kaupunki lähiöineen, vaan ennemminkin puutalojen

¹⁴ Ohtaanniemeläisiä tappoivat muun muassa XXX. Lähde: Kuolleiden ja haudattujen luettelo Tuusniemen pitäjältä v.1866-1882, I Eb 1.

¹⁵ Kuolleiden ja haudattujen luettelo Tuusniemen pitäjältä v.1866-1882, I Eb 1, Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Karttulan henkikirjat, Bbc 2 (1865-1868) ja Turpeinen 1987, 266. Kyseisiin väkilukuihin tulee suhtautua kriittisesti, sillä niiden laskentaperusteet poikkeavat toisistaan. Ohtaanniemen henkikirjakylän väkiluku on laskettu henkikirjoista, kun vuorostaan koko pitäjän väkiluku on 30.6.1868 tilanteen mukainen.

ympäröimä markkinapaikka¹⁶. Lisäksi taulukkoon on yhdistetty vuosien 1861-1865 kuolleiden lukumäärät, eli ensimmäisten pylväät kuvaavat kuolleisuutta viiden vuoden ajalta ennen varsinaisia suuria nälkävuosia. Toki vielä myöhemminkin kuten 1890-luvun ja 1900-luvun alussa savolaiset joutuivat kamppailemaan nälän tunnetta vastaan.¹⁷ Muun muassa sisällissotavuonna 1918 Tuusniemen kunnanvaltuustossa harmiteltiin, miten talojen mailla asuneet tilattomat kuorivat asuinalueidensa petäjistä kuoret petäjäjauhoihin aiheuttaen metsätaloudellisia tappioita.¹⁸

" ... kehotetaan yksityistenkin mailla asuvia alustalaisia itse kutakin kääntymään asumansa tilan omistajan puoleen, että sielläkin kuoriminen kohdistuisi sekä metsähoidollisesti, että yleensä taloudessa tarvittaviin petäjäpuihin. ... ja näin tavoin sekä petäjäisen viljan vastikkeen tarvitsijat että metsän omistajat pyrittäisiin yhteisymmärrykseen voivat yhteisvoimin käydä taisteluun yhä pelottavamaksi käypää nälkää vastaan. "

19

Suunnitelmia Suomen vanhakantaisen maatalouden kehittämisestä oli virinnyt jo aiemminkin, mutta viimeistään 1860-luvun nälkävuodet herättivät päättävät elimet ja talojen isännät näkemään tarpeen uudistaa maanviljelyä ja karjataloutta.²⁰ Teknisen kehityksen rinnalla pyrittiin nyt kehittämään yhteistyötä isäntien ja laajemminkin kyläläisten kesken esimerkiksi maamiesseurojen ja osuustoiminnan puitteissa. Selkeästi lisääntyneen yhteistoiminnan juuret ulottuvat tosin jaettujen koettelemusten lisäksi tuolloiseen yhteiskunnalliseen heräämiseen ja väestönkasvun luomaan paineeseen.

¹⁶ Vuonna 1815 Kuopiossa oli 819 asukasta, vuonna 1850 4 066 asukasta ja vuonna 1900 asukkaita oli 11 797. Lähde: Pitkänen 1972, 122.

¹⁷ Soininen 1980, 404, 406, Ojanperä 1975, 116.

¹⁸ Tuusniemen kunnanvaltuuston pöytäkirja 6.7.1918, § 3.

¹⁹ Tuusniemen kunnanvaltuuston pöytäkirja 6.7.1918, § 3.

4.2 Keski-Tuusniemen Maamiesseura

Kansallinen herätys oli vähitellen tihkunut kaupungeista Suomen syrjäseuduillekin. Innostus kehittää elinolosuhteita tarttui tuolloin tuusniemeläisiin isäntiin. Jo vuosina 1898 ja 1899 Tuusniemellä toimi nimismies *Otto Wilskmanin* luotsaama isäntäyhdistys. Sen varapuheenjohtajana toimi kansakoulunopettaja *K.H. Pasanen*, pöytäkirjurina eli sihteerinä *Otto Toropainen* ja rahastonhoitajana Ohtaanniemen Mikkolan isäntä *Mikko Leppänen*, joka tunnetaan myös Ohtaanniemen kansakoulun perustamisen yhteydestä. Leppänen näytti osallistuneen aktiivisesti keskusteluun isäntäyhdistyksen kokouksissa, joista joku pidettiin myös Leppäsen kotona Mikkolassa. Viisimiehiseen johtokuntaan kuuluivat maanviljelijä, herrastuomari *Pietari (Pekka) Kakkinen*, joka myös kunta-Kakkisena tunnettiin, *Simo Mustonen*, *Eero Miettinen* niin ikään Ohtaanniemeltä, *Antti Jussi (Juha) Happonen* ja kauppias *Kaarlo Hultin*.²¹ Samaiset miehet lienevät olleen myös perustamassa Tuusniemen Maamiesseuraa isäntäyhdistyksen perustalle muutama vuosi myöhemmin. Kyseisten yhdistysten johtokuntien kokousten pöytäkirjatkin kirjoitettiin aluksi samaan pöytäkirjaan. Isäntäyhdistyksen toiminta ei näytä olleen kovin vilkasta, vaan isännät ovat keskittyneet pohtimaan yhdessä erilaisia kysymyksiä kuten palvelusväen pestausuhteita, työväen vähäistä säästäväisyyttä pahan päivän varalle ja paikkakunnalla riehunutta punatauti, mistä puheenjohtaja Wilskman piti huhtikuussa vuonna 1899 esitelmän, josta ikuistettiin pöytäkirjaan seuraava lyhennelmä.

” On tunnettu asia paikkakunnallamme, että punatauti, tuo eläinten koleera, vaatii kymmenittäin, jopa sadoittainkin eläimiä vuodessa uhrikseen, jotka menevät omistajailtaan ilman kuin vähäsen viina Kankkusen kaivoon. Lääkkeet y.m. varokeinot näyttävät olevan voimattomat tuon rasituksen lieventämiseksi, eikä nykyaika pidä sallimustakaan enää ylivoittamattomana, sentähden on nykyaikana keksitty keino, jolla voidaan punataudin tuhotyö korvata, joka on eläinvakuutus. ... Saman kysymyksen yhteydessä huomautti puheenjohtaja

²⁰ Soininen 1980, 407.

²¹ KTMS 3.9.1898, § 1 ja 2.

kulkukauppiaista, laukkuryssistä, ettei uskoa heidän puheitaan, eikä ruveta heidän kanssaan minkäänlaisiin tekemisiin ja jos missä tapaa sellaisia, niin hommata ne ruununmiehen²² luo. ”²³

Maanviljelysseura- eli maatalousseurajärjestöt noudattelevat yleistä järjestörakennetta Suomessa. Ylimpänä on siis valtakunnallinen keskusjärjestö, joka tässä tapauksessa on vasta vuonna 1906 perustettu Suomen Maatalousseurojen Keskusliitto. Ruotsinkielisten vastaava keskusjärjestö on Svenska Lantbrukssällskapens i Finland Förbund. Keskusjärjestö jakaantuu useaan aluejärjestöön, joita ovat maanviljelys- ja talousseurat kuten Kuopion Maanviljelysseura. Paikallisella tasolla toimivat vuorostaan maamiesseurat kuten Keski-Tuusniemen Maamiesseura. Maamiesseuroja saattaa vielä paikallisella tasolla yhdistää maamiesseurojen liitto. Maamiesseuran taustalta löytyy myös vuonna 1899 perustettu Pellervo-seura, joka pyrki toimimaan maalaisväestön olojen parantamiseksi.²⁴

Keski-Tuusniemen Maamiesseura perustettiin maaliskuussa vuonna 1904 Tuusniemen Maamiesseura-nimisenä, sillä se oli tuolloin paikkakunnan ensimmäinen ja koko pitäjän alueen kattava maatalojen isäntien yhdistys. Vuonna 1920 yhdistys muutti sitten nimensä Keski-Tuusniemen Maamiesseuraksi, sillä kuntaan oli perustettu vuosien saatossa Etelä-Tuusniemen ja Pohjois-Tuusniemen Maamiesseurat ja Juurikkamäki oli saanut oman piiriosastonsa, joka muutettiin tuon alueen varsinaiseksi maamiesseuraksi vuonna 1925. Kun vielä vuonna 1946 Liukonpelto erosi omaksi maamiesseurakseen, niin nykyisin Keski-Tuusniemen Maamiesseuraan kuuluvat Pajumäen, kirkonkylän, Susimäen ja Ohtaanniemen kyläkunnat. Naiset saivat oman osastonsa vuonna 1934.²⁵ Koska maataloudesta elänyt koillinen Tuusniemi on Keski-Tuusniemen Maamiesseuran keskeisiä alueita, on kyseisen maamiesseuran satavuotinen historia tärkeä osa koillisenkin Tuusniemen historiaa. Maamiesseura on lisäksi erinomainen osoitus isäntien voimistuneesta yhteistoiminnasta ja yhteiskunnallisesta valveutuneisuudesta 1900-luvun vaihteen tällä puolella. Tosin ei maamiesseura-aate aina herättänyt suurta innostusta, etenkin pienempien tilojen isäntien keskuudessa, kuten maamiesseuran vuoden 1920 ja tuon vuosikymmenen muistakin

²² Ruunun- eli kruunun miehellä tarkoitettiin tässä paikkakunnan nimismiestä eli Otto Wilksmania.

²³ KTMS 16.4.1898, § 2.

²⁴ Santonen 1971, 15-16 ja Alanen 1957, 478.

²⁵ Korhonen 1989, 1 ja 6. Myös Petäjämäki, Loukeinen ja Konttimäki esiintyvät piiri- ym edustajineen maamiesseuran johtokunnan pöytäkirjoissa silloin tällöin.

vuosikertomuksista käy ilmi. Samaisten pöytäkirjojen vuosikertomuksissa valitellaan kuitenkin usein maamiesseuran toiminnan vähäisyyttä.²⁶

” Mutta Tuusniemeläiset ovat olleet vastenmielisiä ottamaan näitä (Kuopion Maanviljelysseuran neuvojien) neuvoja vastaan, sen osoittaa se että maamiesseuran toimeen panemiin juhlatilaisuuksiin on yleisön puolelta osan otto laimeata. Olis toivottava että Tuusniemelläkin otettaisiin maamiesseuran toiminta yhiseksi, että siihen liittyisi jäseniksi pienviljelijätki, antaisihan se heillekin opastusta maanviljelyksessä joka olis heidän työnsä siunaukseksi. ”²⁷

Ensimmäiset säilyneet maamiesseuran johtokunnan pöytäkirjat ovat vuodelta 1907, mistä tulikin vilkkaan toiminnan vuosi. Tuona vuonna pidettiin johtokunnan kokouksia ja vähintään kahdet maamiespäivät eli kansanomaisemmin maapäivät sekä lakkautettiin yksissä tuumin tarpeettomaksi käynyt isäntäyhdistys, jolta maamiesseura peri 42 markkaa 75 penniä. Maamiespäivät, joita pidettiin muun muassa Konttimäen kansakoulun puuhamiehen *Olli Heikkisen* talossa, Pinomäellä sekä Konttimäen Otramäellä, muodostuivat Keski-Tuusniemen Maamiesseuran toiminnan ytimeksi 1930-luvulle saakka. Sen jälkeen maapäiviä ei vietetty enää pöytäkirjojen valossa entiseen tapaan, vaan ne korvattiin erilaisilla teemapäivillä ja kurssitoiminnalla. Kuitenkin esimerkiksi 15. päivä tammikuuta 1922 pidettiin maapäivät Ohtaanniemen Ollilassa, jossa Kuopion Maanviljelysseuran neuvot pitivät kolme maanviljelyyn liittyvää esitelmää, joista eräs esitelmä eteni laaditun pöytäkirjan mukaan seuraavasti.

” Neuvoja *Liikkanen* esitelmöi tämän jälkeen karjanruokinnan parantamisesta, todeten, että ruokinta useimmin varsinkin näillä seuduilla oli kovin yksipuolinen, vieläpä harjoitettiin n.s. nälkäruokintaakin, josta ei suinkaan tulokset saattaneet olla hyvät. Tämän

²⁶ KTMS, vuosikertomukset 1920-luvulta.

²⁷ KTMS, vuosikertomus v. 1920.

tähden olisi syytä viljellä monipuolisempia kasveja ja siten lisätä varsinkin kotoisten rehujen valkuaismäärää, koska se ensikädessä määrää maidon tuotannon. Suositteli apilaa ja muita palkokasveja, sekä juurikasveja entistä enemmän viljeltäväksi. Hoito on saatava sopusointuun ruokinnan parantamisen kanssa. ”²⁸

Kirkonkylän osuusmeijerihanke oli vireillä jo vuonna 1906, ja vuonna 1907 perustettiin Tuusniemellä yhdistyksen aloitteesta Tuusniemen, Kosulan ja Juurikkamäen osuuskassat, joista viimeksi mainittu näivettyi heti alkuunsa, sekä kirkonkylän puimaosuuskunta. Myös Ohtaanniemelle koetettiin puimaosuuskuntaa perustaa, mutta ajatuksesta piti luopua vähäisen osanottajamäärän vuoksi. Heti alusta pitäen alettiin isäntien kesken tehdä heinän ja siemenviljan yhteistilauksia ja myös kasvitarhaneuvojat alkoivat markkinoida herukkapensaiden ja pihtakuusen taimien istuttamista. Myös maamiespäivillä maanviljelysseuran neuvojilla oli tärkeä rooli isäntien ja emäntien valistajina. Toisinaan oppia lähdettiin hakemaan naapurikuntien isäntien kanssa yhteistuumin pidetyistä kokouksista.²⁹ Helmikuussa 1909 isännät olivat kokoontuneet runsaslukuisesti Kosulan Heinäjärven *P. Heiskasen* kotiin kuuntelemaan Kuopion Maanviljelysseuran, jonka jäsen Tuusniemen Maamiesseura oli, kiertäviä puhujia maatalousrakennuksista, maataloudesta sekä metsänhoidosta, josta metsänhoidon neuvoja *Knuutila* piti seuraavanlaisen varoittavan esitelmän.

” Metsänhoidosta piti metsänhoidon neuvoja Knuutila, tehden laajassa esitelmässään selvää myöskin miten perin vähän Suomen mies vielä antaa arvoa metsilleen tuolle kansallisomaisuudelleen. Sanoi ulkomaiden esimerkin kerran vielä täälläkin huomattavan, kun ei enää ole mitä uuniin pistää. Teki oikein seikkaperäisesti selvää miten äärettömän suuren voiton tukkiyhtiöt ottaa puilla ja miksi niiden annetaan vielä useinkin pettää itseään, ettei anneta varsinaisten maanviljelysseuran

²⁸ KTMS 15.1.1922, § 1.

²⁹ Korhonen 1989, 1-3, KTMS 10.11.1907, § 4 ja KTMS 27.12.1907, § 7.

miesten lukea metsää ja arvostella sitte mitä sillä todella on hintana, ettei niin perin suurta tuhmuutta myödessään tee, jota saa sitte niin perin paljon katua vastaisuudessa.

» 30

Isäntäaateen jatkajana toimineen maamiesseuran esimiehenä eli puheenjohtajana ja samalla myös rahastonhoitajana toimi tuolloin nimismies *Arvid Järnefelt*, varaesimiehenä *Antti Pitkänen* ja muita johtokunnan jäseniä olivat Antti Jussi Happonen, *Mauno Mustonen* Ohtaanniemeltä ja maanviljelijä *Taavetti Miettinen*. Maamiesseuran alkuaikojen toiminnassa oli Tuusniemellä mukana isäntien lisäksi jo edellä mainittu nimismies, pastori, kanttori, apteekkari, kauppiaita, opettajia ja opettajattaria, mutta myös lampuotilaisia, torppareita ja mökkiläisiä. Yhdistyksen jäsenmaksu, viisikymmentä penniä, oli tärkeä tulonlähde yhdistykselle, mutta yksittäiselle jäsenelle se ei varmaankaan muodostunut ylittämättömäksi. Maamiesseuran jäsenistä moni oli kotoisin kirkonkylältä, mutta syrjäkyläläiset kuten ohtaanniemeläiset ja konttimäkeläiset vuorostaan vaikuttivat osallistuneen järjestettyihin tilaisuuksiin kirkonkyläläisiä aktiivisemmin. Vuonna 1911 maamiesseurassa oli kaikkiaan 45 jäsentä, vuonna 1918 69 ja vuonna 1924 jäseniä oli 56.³¹ 1920-luvun puolivälissä maamiesseuran johtokunnan pöytäkirjat kävivät kaavamaisemmiksi ja yhdistyksen jäsenmäärä tuntui laskevan, osaksi sen tähden, koska Tuusniemelle perustettiin rinnakkaisia yhdistyksiä. Sitten toiminta näyttää uudelleen vilkastuneen tai ainakin jäsenmäärä lähti kasvuun. Tuusniemen maamiesseurojen ja niiden naisosastojen välille perustettiin vuonna 1938 Tuusniemen Maamiesseuraliitto, jolloin voitiin järjeistää neuvontatyön organisointia. Kyseiseen maamiesseuraliittoon kuuluivat vuonna 1951 naisosastoineen Keski-Tuusniemen Maamiesseura ja Pohjois-Tuusniemen, Etelä-Tuusniemen, Hiidenlahden, Juurikkamäen, Liukonpellon, Laukansalon sekä Levälahden maamiesseurat. Kun Keski-Tuusniemen Maamiesseurassa oli tuolloin jäseniä yhteensä 221, joista miehiä 140, oli koko maamiesseuraliitossa jäseniä 1116. Keski-Tuusniemen Maamiesseuran miespuolisista jäsenistä pienviljelijöiksi laskettiin peräti 82, ”pienemmiksi keskiviljelijöiksi” 25, ”keskiviljelijöiksi” kahdeksan, työväeksi kymmenen ja virkamiehiksi viisitoista.³² Aiemmin

³⁰ KTMS 26.2.1909.

³¹ Korhonen 1989, 1 ja 4 sekä KTMS, vuosikertomukset v. 1911, 1918 ja 1924.

³² KTMS, Tuusniemen Maamiesseuraliiton toimintaselostus vuodelta 1951 ja KTMS, toimintaselostus v. 1951.

mainittu maamiesseura oli edelleen suurin Tuusniemen maamiesseuroista, mutta maamiesseurojen toiminta oli painottunut siis jo selvästi syrjäkylille.

Johtokunnan kokousten, maapäivien sekä erilaisten valistustilaisuuksien kuten keitto-, karjanhoito- ja kirjanpito-, hevostenhoito- ja hevostenkengitys- ja myöhemmin hitsaus- ja traktorikurssien lisäksi maamiesseura järjesti juhlia kuten elojuhlia, joissa kyläläiset pääsivät panemaan jalalla koreasti. Juhlatilaisuuksia voitiin vuodesta 1953 järjestää aina 1970-luvulle entisessä Tuusniemen Suojeluskunnan talossa, jonka seura hankki itselleen. Maanviljelijäväestön maatalousjärjestöt olivat olleet maanlaajuisestikin usein perustamassa suojeluskuntia. Yhteyksiä suojeluskuntaan Tuusniemen Maamiesseuralla oli jo vuonna 1919, kansalaissodan jälkimainingeissa, kun maamiesseura yhdessä Tuusniemen Suojeluskunnan ja Marttayhdistyksen kanssa järjesti kaksipäiväiset syysjuhlat, elojuhlat, joissa oli esitelmien ja kasvitarhanäyttelyn ohella suojeluskunnan kilpailuja, torvisoittoa, laulua, runonlausuntaa, kuvaelma ja lopuksi karkeloa, minkä voisi tulkita olleen tanssia ja yleistä hauskan pitoa. Maamiesseuran yhteydet valkoisen Suomen kannattajiin sai varmastikin monien ilmeet vakaviksi sisällissodan haavojen vielä aristaessa.³³

Varsinkin 1900-luvun alkupuolella eri yhdistysten iltamat näyttävät keränneen kyläläiset yhteen nauttimaan vapaamuotoisesta ohjelmasta, virvokkeista ja tanssista. Iltamiin kokoonnuttiin yleensä yli luokkarajojen, välittämättä järjestävän yhdistyksen aatteellisuudesta. Maamiesseurakäsikirja näki iltamien vieton menneen 1910-luvulla maaseudulla jopa liian vapaamuotoiseksi. Tuskinpa seuraavalla palopuheella suurta vaikutusta silti koillisellakaan Tuusniemellä oli.

" On selvää, että maamiesseuran iltaman tulee olla vakavahenkinen, jossa kevyempi ohjelma on pienimmillään. ... Pyrittäköön kuitenkin kaikkialla siihen, että maamiesseuran iltamaa todella pidetään arvossa, siitä myötätunnolla puhutaan. Näin tehdään, jos ohjelma on laadittu niin arvokkaaksi kuin se olevissa oloissa on mahdollista. Lyhyet, vakavahenkiset puheet ja esitelmät, kertomukset ja runot, laulut ja soitot, hyvähenkiset

³³ Korhonen 1989, 9 ja 11, Santonen 1971, 103 ja KTMS 25.8.1919, § 2.

näytelmät ja kuvaelmat, y.m.s. kuuluvat maamiesseuran iltaman ohjelmaan. ”³⁴

Keski-Tuusniemen Maamiesseuran toimintaan kuului myös näytelmäiltamia, retkiä, hevosnäyttelyitä sekä vuodesta 1946 vuoteen 1965 saakka Meijerinrannassa hurjasteltuja hevoskilpa-ajaja. Toisena osapuolena näitä talvisia kilpa-ajaja järjestämässä oli Hevosystäväänseura, joka oli syntynyt Oriyhdistyksen nimisenä maamiesseuran toimesta. Tuusniemeltä osallistuttiin eri maatalousnäyttelyihin, joita pidettiin myös kotipitäjässä ainakin vuosina 1908, 1917, 1934 ja 1948. Myös vuoden 1960 Tuusniemen suurissa maatalousnäyttelyissä maamiesseura oli aktiivinen organisoija. Muun toiminnan ohella erilaiset kilpailut kuten niittyviljely- ja viestijuoksukilpailut sekä kylillä kiertäneet käsityökoulut ja ompeluseurat keräsivät osanottajia.³⁵ Vuonna 1950 mieskäsityökouluun hyväksytyistä suuri osa tuli koilliselta Tuusniemeltä.

” Hyväksyttiin seuraavat hakijat:

1. Esko Hyvärinen, Ohtaanniemi, Mikkola.
2. Eino Tirkkonen, Ohtaanniemi, Kaatrala.
3. Otto Puurunen, Ohtaanniemi, Topila.
4. Martti Rahunen, Petäjämäki
5. Matti Miettinen, Konttimäki, Konttijärvi.
6. Eero Kuusela, Ruskila.
7. Erkki Kankkunen, Kuopio, Vehkajärvi, Metsäpelto.
8. Pekka Juhani Korhonen, Kuopio, Vuorikatu 35 as. 4. ”³⁶

Keski-Tuusniemen Maamiesseuralta oli vuokrattavissa myös ainakin viljanlajittelija, peittaustynnyri, apilansiemenhakkaaja, niittosilppuri ja rikkaruohoruisku. Lisäksi maamiesseuralta saattoi vuokrata kotieläinten terveyden- ja sairaanhoitovälineet, jotka olivat yhdessä vaiheessa Pinomäen isännän, *Heikki Kekäläisen* hallussa. Vaikka Pinomäki sijaitseekin Tuusniemen Kiukoonniemen henkikirjakylän puolella, sen isännät ovat osallistuneet aktiivisesti Ohtaanniemen kylän rientoihin, ja niinpä talo on osa Ohtaanniemen kylää. Kekäläinen toimi Ohtaanniemen piirimiehenä ja vastasi myös heinäsiementen ja apulannan yhteistilauksista kyläkuntansa osalta.³⁷

³⁴ Jyske, Pehkonen, Teräksinen 1916, 42-43.

³⁵ Korhonen 1989, 4-7 ja 10.

³⁶ KTMS 20.6.1950, § 1.

Heikki Kekäläinen (1878-1956)³⁸

Heikki Kekäläinen vaimonsa Marian kanssa istumassa Pinomäellä 1950-luvun alussa. Ohtaanniemen Pinomäen isännällä oli niin maataloudellista kuin yhteiskunnallistakin silmää: Luottamustoimiensa ohella Heikki toimi eläinlääkärinä ja oli mukana maataloudellisessa järjestötoiminnassa. Lisäksi kuvasta löytyvät takaa vasemmalta Tauno, Hilikka Kekäläinen, Kusti Holopainen, Hilda, Helvi Weckström ja Aino Smolander.

Heikki (Henrik) Kekäläinen syntyi Ohtaanniemen kylän Pinomäessä vuona 1878. Hänen vanhempansa olivat *Heikki* (1830-1892) ja *Juliana* (s.1847) *Kekäläinen*, joka oli ollut topakka emäntä ja pitänyt tilan erinomaisen hyvässä kunnossa. Isä-Heikin ensimmäinen vaimo oli ollut nimeltään *Agneta* (1841-1866). Heikki avioitui *Helena Maria o.s. Miittisen* (1876-1957) kanssa ja he saivat kolme poikaa ja kaksi tyttöä. Näistä *Juho Petter Kekäläinen* jatkoi Pinomäen isännöintiä isänsä kuoleman jälkeen. Tällöin, vuonna 1957, Pinomäki kuitenkin jaettiin ja *Antti*-veljelle (s.1906) lohkaistiin tilasta isännöitäväksi Kotimäki-niminen tila ja *Otolle* (s.1911) Itärinne. Juhon sisar *Maria* (s.1905) muutti asumaan Kuivinniemielle ja *Anna* (s.1908) Kaavin Sivakkavaaraan. Pinomäellä isännöintiä jatkanut Juho Petter avioitui Viitajärveltä lähtöisin olleen *Hilikka Tellervo o.s. Kokkosen* kanssa. Heidän poikansa *Veijo Kekäläinen* toimii nykyisin Pinomäen isäntänä.

Heikki Kekäläinen (s. 1878) oli siis Pinomäen eli Pinolan isäntä. Hänen veljensä *August* oli vuorostaan isäntänä Lehtolassa, jonne Pinomäeltä oli viety kaksi kokonaista huonetta. Heikin toinen veli Jussi lähti opiskelemaan lyseoon. Heikki palveli Venäjän armeijassa toisena tuusniemeläisenä miehenä. Tämä toinen oli nimeltään *Aapeli*

³⁷ Korhonen 1989, 8, KTMS 1.12.1932, § 8 ja KTMS 14.2.1909, § 2.

Hiltunen. Siihen aikaan Heikki oli saanut osallistua oman kertomansa mukaan itsensä Venäjän keisarin juhla-kulkueeseen. Venäjän vallankumouksen myötä Heikki joutui jättämään kolme- tai vaihtoehtoisesti kuusivuotisen armeijan kesken ja palasi Suomeen. Sitten hän kävi Viipurissa noin viisivuotisen karjakkokoulun ja täytti samaan aikaan velvollisuutensa Suomea kohtaan asepalvelukseen osallistumalla.

Sittemmin Pinolan Heikki tunnettiin taitavana ohtaanniemeläisenä eläinlääkärinä, jota oli haettu naapuripitäjiinkin, esimerkiksi pilkkomaan vasikka lehmän sisälle, jos vasikan synnyttäminen oli epäonnistunut ja molemmat lehmät olivat vaarassa kuolla. Näistä palveluksistaan Heikki ei ollut perinyt ainakaan joka kerta palkkaa. Heikillä oli käytössään monia Ohtaanniemen Pienviljelijäosaston omistamia työvälineitä kuten letku, jolla voitiin vetää juuttunut peruna lehmän kurkusta. Suoran maataloudellisen avustus- ja neuvontatoiminnan ohella Heikki vaikutti kunnan kehitykseen kunnanvaltuustosta, Ohtaanniemen kansakoulun ja Osuuspankin johtokunnista sekä seurakunnan luottamuselimistä käsin. Lisäksi Heikki toimi Ohtaanniemen piirimiehenä Keski-Tuusniemen Maamiesseuran puitteissa. Hänet tunnettiin pitäjässä maataloudellista ja yhteiskunnallista kehitystä seuraavana isäntänä.

Pinolan torpat olivat Nissilä (Ryöninrinne), Vartiala (Etuaho), Kalliola ja Hentelä, joissa asuneet perheet saivat lunastaa torpan itselleen vuonna 1926 torpparien vapautuslain seurauksena. Vuoden 1935 kesä oli kuiva ja heinäkuussa Pinomäellä riehui tulipalo, joka levisi palvelijan lämmittämästä saunasta meijeriin, siitä navettapuolelle sekä sieltä tupaan asti. Vaikka kyläläiset riensivät sammuttamaan paloa ja Kolille menossa olleen linja-autonkin väki osallistui tulen taltuttamiseen, jäi Pinomäelle jäljelle vain riihirakennus, sillä vettä ei ollut tarpeeksi. Lehmät ja hevoset viettivät onnettomuutta seuranneen talven riihessä, kunnes seuraavana kesänä niille valmistui uusi navetta. Tupa saatiin Pinolaan pystyyn kuitenkin jo tulipaloa seuranneena syksynä Konttimäen puretun työväentalon hirsistä.

Keski-Tuusniemen Maamiesseuran puitteissa toimi koillisen Tuusniemen Ohtaanniemellä niin sanottu sonniosuuskunta. Osuuskunnalle hankittiin yhteinen sonni, jolla kyläläisten lehmiä käytiin astuttamassa. Osuuskuntaan isännät saattoivat osallistua koko karjalla tai vain osalla lehmistään. Niin sanottujen sonniihdistysten toiminta vastasi suurelta osin

---

³⁸ Hilikka Kekäläisen ja Elsa Miettisen antamat tiedot sekä papintodistukset no: 522 v. 1922 ja no: 1423 v. 1956.

osuuskuntien toimintaa. Tällaista karjataloudellista yhteistoimintaa harjoitettiin Suomessa jo 1800-luvun puolella.³⁹

Keski-Tuusniemen Maamiesseuran ohtaanniemeläisten jäsenten 25. maaliskuuta 1953 perustaman Ohtaanniemen sonniosuuskunnan ensimmäisen hallituksen muodostivat pitkään yhdistyksen johdossa ollut *Simo I. Miettinen*, varaesimiehenä toiminut, edellisen kaima, *Simo Miettinen* ja *Aaro Hyvärinen*⁴⁰. Heidän varajäseninä olivat *Pekka Tuovinen* ja *Väinö Smolander*. Sonniosuuskunnan toimintaan osallistui ohtaanniemeläisiä niin maamiesseurasta kuin paikallisesta pienviljelijäosastostakin. Osuuskunnan astutussonneina kylän lehmiin saivat vuorollaan tutustua sonnit *Laru*, *Tahko*, *Ellu*, *Kaveri* ja viimeiseksi jäänyt *Naskali*. Osuuskunnan jäsenten yhteistä sonnia pidettiin Ohtaanniemen Topilassa, jossa sitä hoiti vuoteen 1962 tilan isäntä *Otto Puurunen* ja siitä aina osuuskunnan toiminnan loppumiseen keinosiemennyksen yleistyttyä vuonna 1968 *Toivo Puurunen*. Tuolloin osuuskunnan hallituksen muodostivat puheenjohtaja *Martti Nykänen*, varapuheenjohtaja *Veikko Kröger* ja jäsenenä Väinö Smolander. Varajäseninä olivat *Pekka Lehtoviita* ja *Otto Voutilainen*.⁴¹

Keski-Tuusniemen Maamiesseuran kotitalouskurssi Ohtaanniemen Kotimäellä vuonna 1986.

1980-luvulla Keski-Tuusniemen Maamiesseuran toiminta alkoi hiipua. Sen nimi päätettiin muuttaa vuonna 1990 vallinneen trendin mukaisesti Keski-Tuusniemen Maa- ja Kotitalousseuraksi. Yhdistyksen toiminta on viime vuosina sisältänyt sääntömääräisiä

³⁹ Nissinen 1957, 7-8.

⁴⁰ Toisen lähteen mukaan ensimmäinen varapuheenjohtaja olisi ollut Aaro Hyvärinen ja kolmas varsinainen jäsen Simo Miettinen. Lähde: Tuusniemen Ohtaanniemen sonniosuuskunnan ilmoitus kaupparekisteriin 30.6.1953.

⁴¹ Ohtaanniemen Sonniosuuskunnan toiminta- ja tilikirjat v. 1953-1968.

kokouksia, kustannussyistä supistunutta kurssitoimintaa sekä retkiä muun muassa teatteriin. Jäseniä yhdistyksessä oli vuonna 1998 maatalouden vähentymisestä johtuen enää 35. Vuoden 1999 alussa Keski-Tuusniemen Maa- ja Kotitalousseuran johtokunnan muodostivat puheenjohtaja *Tauno Tuovinen*, sihteeri *Timo Järvinen*, *Kaija Nissinen*, *Sinikka Itkonen* ja *Pauli Puurunen* sekä pöytäkirjantarkastajat *Elsa Miettinen* ja *Leena Venäläinen*. Yhdistyksen tilintarkastajina olivat *Otto Juutilainen* ja *Viljo Antikainen* sekä varalla *Mirja Ollikainen* ja *Esko Miettinen*.⁴²

Yrjö Miettinen Keski-Tuusniemen Maa- ja Kotitalousseuran järjestämällä pisteaidantekurssilla Ohtaanniemen Mikkolassa vuonna 1995.

4.3 Kaksi pienviljelijäyhdistystä ja kaksi pienviljelijäosastoa

” Pienviljelmällä tarkoitetaan sellaista maanviljelystilaa, jossa sen viljelijä itse perheineen suorittaa pääasiassa kaikki työt ja josta viljelijän perhe saa pääosan tuloistaan. Tämän vuoksi pienviljelystiloja toisinaan on kutsuttu myös perhevilmiksi. Vuoden 1919 asutuskomitea esitti mietinnössään, että viljelystilat olisi saatava niin suuriksi, että keskikokoinen eli 5-6 hengen perhe saisi viljelystilastaan pääsääntöisen toimeentulonsa,

⁴² Keski-Tuusniemen Maa- ja Kotitalousseura 26.4.1998, § 6 ja 26.4.1998, Puurunen, Ritva ja Toivo 24.1.1999 ja Tauno Tuovisen antamat tiedot.

mikä edellyttää, että tilalla voidaan pitää 2 hevosta ja 6-8 lehmää.”⁴³

Pienviljelijän määritelmä on muuttunut ajan myötä. 1900-luvun vaihteessa pienviljelijöiksi saatettiin laskea maanviljelijät, joilla oli korkeintaan 25 hehtaaria viljeltyä maata. 1910-luvun puolivälissä pienviljelmien ylärajaksi katsottiin kymmenen hehtaaria. Itä- ja Pohjois-Suomessa maanviljelys- ja talousseurat määrittivät vielä tuolloin pienviljelijäksi henkilön, jolla oli yhdestä viiteen lehmään. Karkeasti voidaan kuitenkin määritellä pienviljelijä alle kymmenen hehtaarin viljelysalan omistajaksi. Myös pienviljelijän erottaminen palstaviljelijästä (alle 2-3 ha viljeltyä maata) on ongelmallista. Suomalaisten pienviljelmien synty nivoutuu torppien ja mäkitupien perustamiseen vuokramaalle lähinnä 1700-luvun puolivälistä 1860-luvulle, jolloin metsän arvon jyrkkä nousu johti torppien perustamisen taantumiseen, torpparien aseman heikkenemiseen ja torpparikysymykseen,⁴⁴ josta on kirjoitettu tässä tutkimuksessa jo aiemmin.

Vastapainoksi isompien tilojen isäntien perustamille maamiesseuroille, jotka eivät onnistuneet vastaamaan aina riittävän hyvin pienviljelijöiden tarpeisiin, pientilalliset saattoivat perustaa maamiesseurojen kaltaisia yhdistyksiä, jotka niin ikään harjoittivat neuvonta- ja kurssitustoimintaa. Toisaalta on muistettava, että myös maamiesseuroihin kuten Keski-Tuusniemen Maamiesseuraan kuului lukuisia pienviljelijöitä. Pienviljelijäjärjestöjä syntyi Suomeen kahden keskusjärjestön alaisuuteen. Pienviljelijäin Keskusliitto oli perustettu täysin itsenäiseksi ja riippumattomaksi järjestöksi, kun vuorostaan Pienviljelijäin Liitto, myöhemmin Suomen Pienviljelijäin Liitto, oli alunperin tarkoitettu työväenliikkeen ammattijärjestön kaltaiseksi järjestöksi. Koilliselta Tuusniemeltä Konttimäen ja Petäjämäen Pienviljelijäyhdistykset kuuluivat Pienviljelijäin Keskusliiton järjestöihin, joiden yläpuolella oli vielä aluetasolla maakunta- ja piiriliitot. Sen sijaan Ohtaanniemen ja Loukeisen pienviljelijäin osastojen keskusjärjestö oli Pienviljelijäin Liitto, myöhemmin Suomen Pienviljelijäin Liitto.⁴⁵ Seuraavissa kappaleissa hieman näiden kahden pienviljelijäjärjestön vaiheista.

Suomen pienviljelijäin järjestäytymisen katsotaan alkaneen ensimmäisestä yleisestä torpparien edustajien kokouksesta Tampereella vuonna 1906. Ensimmäinen

⁴³ Santonen 1971, 18.

⁴⁴ Santonen 1971, 18-21.

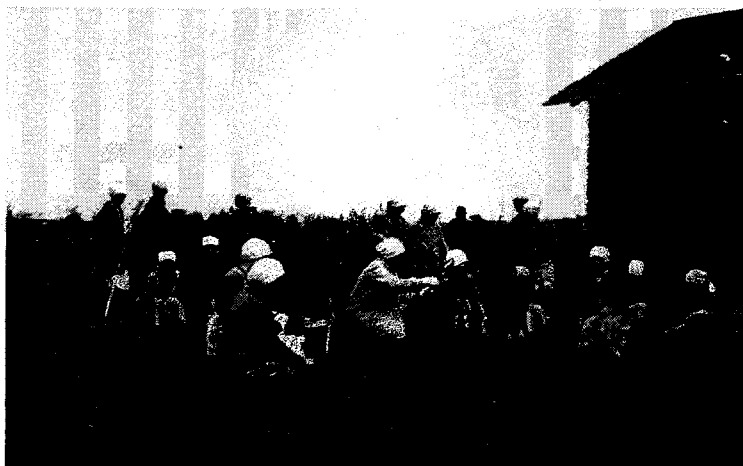
⁴⁵ Santonen 1971, 16-17 ja 70-71.

pienviljelijäjärjestö, Suomen Maanvuokraajien Liitto, jonka tarkoituksena oli parantaa maanvuokraajien asemaa, perustettiin sosialidemokraattien toimesta jo vuonna 1910. Vuonna 1919 edellisen liiton nimi muutettiin Suomen Maanvuokraajien ja Pienviljelijäin Liitoksi, miltä pohjalta nimeä vuonna 1921 edelleen muokattiin Pienviljelijäin Liitoksi. Kyseisen järjestön kannatus jäi kuitenkin 1920-luvulla melko laimeaksi. Järjestö joutui harjoittamaan neuvontatoimintaa *Walter Kuuselan* laatiman historiikin mukaan taloudellisten vaikeuksien puristuksissa ja vuonna 1945 kommunistit pyrkivät valtaamaan järjestön itselleen omien suunnitelmiansa varalle. Ristiriitojen vuoksi sekasortoon joutuneen yhdistyksen tilalle perustettiin vuonna 1949 puolueettomaksi mainittu maataloudellinen yleisneuvontajärjestö, Suomen Pienviljelijäin Liitto, joka harjoitti maatalousneuvontaa aina vuoteen 1970, jolloin se tarpeettomana päätettiin lakkauttaa. Maatalousneuvonta keskitettiin tuolloin kaikkien maatalousjärjestöjen, Suomen Maatalousseurojen Keskusliiton ja eri pienviljelijäjärjestöjen, osalta perustetulle Maatalouskeskusten Liitolle.⁴⁶

Hannes Gebhard oli jo 1900-luvun vaihteessa merkittävin pienviljelijöiden aseman parantamisen puolesta esiintynyt henkilö, jonka vaikutus kantoi seuraaville vuosikymmenille. Vuonna 1918 alkoi virallisesti uuden, puolueettoman ja riippumattoman pienviljelijäjärjestön eli Maatyöväen Liiton lyhyt elinkaari. 1920-luvun alussa Gebhard alkoi suunnitella uutta puolueetonta pienviljelijäjärjestöä osaksi siksi, ettei pienviljelijäväestö kääntyisi radikaalin sosialismin kannalle. Gebhardin mukaan maamiesseurat olivat jääneet liian suuriksi syrjäkylien pienviljelijöiden tarpeisiin. Paikallisyhdistysten tulikin olla pienempiä, ehkä vain yhden kyläkunnan kattavia, toimiakseen tehokkaasti. Pienviljelijäin Keskusliitto perustettiin vuonna 1922, vaikka se kohtasi epäluuloja poliittisesti niin oikealta kuin vasemmaltakin sekä valtiovallan taholta. Pienviljelijäin Keskusliiton tehtäviksi määriteltiin pienviljelijöiden taloudellisen ja henkisen aseman paraneminen ammattitaitoa kohottamalla ja näiden etuja valvomalla. Ratkaisevan tuen sille antoi Maalaisliitto, mutta löytyi sen joukoista sosialidemokraattejakin. Gebhardin Pienviljelijäin Keskusliitto kasvoikin jäsenmäärältään vasemmistolaista Pienviljelijäin Liittoa suuremmaksi. Vuonna 1930 Gebhardin järjestössä oli 30 993 ja vuonna 1938 jo 58 731 jäsentä. Vastaavat luvut Pienviljelijäin Liitolla olivat 10 411 ja 28 026 jäsentä. Kokonaiskuvan hahmottamiseksi maanviljelys- ja talousseuroissa oli vuonna 1930 jäseniä 97 077. Torsoksi jääneen Pienviljelijäin Puolueen perustaminen vuonna 1929 uhkasi leimata Pienviljelijöiden Keskusliiton poliittisesti vasemmistolaiseksi, sillä perustetun puolueen yhtenä tavoitteena oli

⁴⁶ Kuusela 1979, 4-7, 12, 26-27 ja 36, Santonen 1971, 313-314.

suojeluskuntajärjestön lakkauttaminen. Puolue sai kannatusta molemmista pienviljelijäjärjestöistä, mutta esimerkiksi Gebhard kritisoi sitä jyrkästi.⁴⁷ Kohdatuista vaikeuksista huolimatta pienviljelijäyhdistysten jäsenmäärä kasvoi sotien hiljaisemman ajanjakson jälkeen vuoteen 1950 87 615:sta. Tämän jälkeen jäsenmäärä hiukan laski ollen vuonna 1969 vielä 76 260. Tuona vuonna Pienviljelijäin Keskusliitto lakkautettiin, sillä maataloudellinen neuvontatoiminta saatiin viimeinkin organisoitua kaikkien viljelijöiden yhteisen Maatalouskeskusten Liiton alaisuuteen.⁴⁸

Pienviljelijäyhdistyksen puutarhakurssi vuonna 1932 Riihimäellä Konttimäessä. Kyläläisten keskellä vaalea takki päällään neuvoja Bertta Korhonen. Koillisen Tuusniemen kylillä järjestettiin vuosikymmenten mittaan kurssitusta varsin monipuolisesti. Taidot ja tiedot karttuivat siis kansakoulun penkiltä nousemisen jälkeenkin.

Koillisen Tuusniemen suurin pienviljelijöiden yhdistys perustettiin 22. elokuuta vuonna 1929 Konttimäessä *Eerik Tirkkosella*. Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen johtokuntaan valittiin puheenjohtajaksi *Olli Taskinen*, varapuheenjohtajaksi *Eerik Tirkkonen*, kirjuriksi ja rahastonhoitajaksi *Edvard Tirkkonen* ja varsinaisiksi jäseniksi *Olli Räsänen* Oravinlahdesta sekä *Heikki Smolander*.⁴⁹ Konttimäen Pienviljelijäyhdistys oli jäsenmäärältään suurempi kuin Petäjämäen sisaryhdistys ja ehdottomasti suurempi kuin Ohtaanniemen ja Loukeisen pienviljelijäin osastot. Yhdistyksen toimintaan osallistuikin ihmisiä myös esimerkiksi Loukeiselta. Kaikilla jäsenillä oli viljeltävänään korkeintaan viisitoista hehtaaria maata. Seuraavaa taulukkoa tarkastellessa on kuitenkin hyvä muistaa, että yhdistyksen jäseniksi otettiin ja laskettiin niin viljelijöiden pojat kuin tyttäretkin. Pienviljelijäyhdistyksen kattavasti

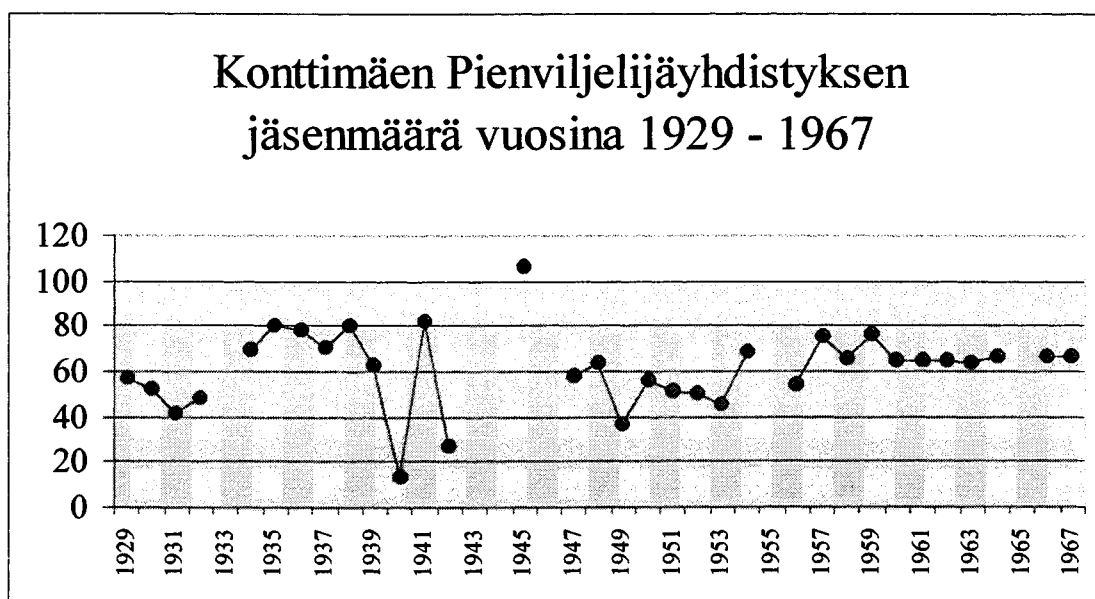
⁴⁷ Santonen 1971, 58, 165, 194-196, 236, 279-280, 302 ja 314-315.

⁴⁸ Lahti, Ruokosalmi 1977, 54, 136 ja Kuusela 1979, 27.

⁴⁹ KPY 22.8.1929 ja Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen ilmoitus yhdistysrekisteriin 6.10.1929.

säilyneiden vuosikertomusten mukaan jäsenmäärä vaihteli melkoisen rajusti yhdistyksen perustamisesta 1960-luvun lopulle saakka, minkä jälkeen jäsenmäärä alkoi arvattavastikin väestökadon seurauksena laskea. Erityisen selvästi diagrammista on havaittavissa toisen maailmansodan syttymisen ja loppumisen vuonna 1945 (Vuosien 1943, 1944 ja 1946 tiedot puuttuivat, joten vuosi 1945 näkyy yksittäisenä pisteenä.) aiheuttamat muutokset jäsenmääriin.⁵⁰

Taulukko 5

Lähde: Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen vuosikertomukset v. 1929-1967.

Esimerkkinä pienviljelijöiden toiminnoista Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen ensimmäisenä toimintavuotena pidettiin Konttimäellä kuusi johtokunnan kokousta, neljä yleistä kokousta, yhdet iltamat, joissa oli osanottajia 57, kahdet jäsenillanvietot, osallistujia yhteensä 140, ja kuudet ompeluseuraillanvietot, joissa osallistujia oli kuusikymmentä. 1930-luku oli sitten yhdistyksen kukoistuksen aikaa huippuvuotenaan vuosi 1931, jolloin johtokunnan kokouksia oli kymmenen, yleisiä kokouksia seitsemän, yhteensä 225 osallistujaa, varsinaisia esitelmätilaisuuksia kaksi, osallistujia 72, kuudet iltamat, osallistujia 250, juhlia kahdet, 142 osanottajaa, jäsenillanviettoja neljät, joissa oli 160 osallistujaa, eli yhteensä osanottajia yleisissä tilaisuuksissa oli tuolloin huikemat 849. Sotien hiljaisemman jakson jälkeen vuonna 1946 Konttimäen koko kylän yhdistykseksi muovautunut yhdistys keräsi tilaisuuksillaan ennätyselliset 855 osallistujaa, minkä jälkeen osallistuminen oli varsin aktiivista 1960-luvun

⁵⁰ Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen vuosikertomukset v. 1929-1967 ja haastattelut.

lopulle saakka. Vuonna 1967 Konttimäen pienviljelijät kokoontuivat kahteen yleiseen ja kolmeen johtokunnan kokoukseen, jotka keräsivät yhteensä enää 67 osallistujaa. Varsin paljon kuitenkin tämäkin verrattuna vastaaviin lukuihin seuraavilla vuosikymmenillä.⁵¹

Petäjämäen Pienviljelijäyhdistyksen perustajajäseniä olivat vuonna 1932 *Aatu Nykänen*, josta tehtiin yhdistykselle puheenjohtaja aina vuoteen 1949 saakka, *Aaro Rahunen*, *Salomo Miettinen*, *Taavetti Miettinen*, joka toimi ensimmäisenä sihteerinä, ja *Jussi Martikainen*. Ensimmäiset naisensa johtokunta sai varajäsenikseen vuonna 1936. Siitä alkoi naisten merkittävä rooli pienviljelijäyhdistyksen toiminnassa. Oman naistoimikuntansa Petäjämäen pienviljelijät saivat vuonna 1969⁵². Pisimpään sihteerin toimea hoiti Petäjämäellä *Arvid Smolander*,⁵³ jonka jouhevaa käsialaa oli pöytäkirjoista ilo lukea.

Arvid Smolander (1900-1987)

Arvid Smolander Petäjämäen Ala-Räsälästä vuonna 1985. Petäjämäen Arvi toimi maanviljelyn harjoittamisen ohella Tuusniemen sivutoimisena ulosottomiehenä, vaikutti kulttuurilautakunnassa sekä osallistui innokkaasti Petäjämäen Pienviljelijäyhdistyksen ja Tuusniemen Miestenkerhon toimintoihin.

" Ryöstövuiks ennen sanottiin, joka karhus sitten ne maksamattomat verot. Arvi olj hyvin semmonen lupsee, mukava mies ja semmonen oikeen etteenpäin mänevä mies. Sehän siellä Petäjämäessä pienviljelijäyhdistystä siihe aikaan johti. Arvi olj hyvä mies ja hirmusen hyvä

⁵¹ Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen vuosikertomukset kyseisiltä vuosilta.

⁵² PPY 13.3.1969, § 8.

⁵³ Smolander 1992, 1 ja 3.

käs'ala. ... Ja Arvihan on pitänä kansa vähän
kiertokoulua. " ⁵⁴

Juho Arvid Smolander (1.8.1900-26.9.1987) oli aktiivisesti mukana Petäjämäen Pienviljelijäyhdistyksen toiminnassa. Ennen koilliselle Tuusniemelle tuloa Arvid kävi vuosina 1919-1920 maamieskoulun Muuruveden maatalousoppilaitoksessa. Vuodesta 1929 vuoteen 1937 Arvid toimi Oulun kaupungin ulosottomiehenä. Petäjämäestä Arvid Smolander osti 1930-luvun vaihteessa Ala-Räsälän talon, jota muutti itse hoitamaan vuonna 1938. Tuusniemen kunnan sivutoimisena ulosottomiehenä Smolander toimi maanviljelyn ohella vuoteen 1963 saakka. Kulttuurilautakunnan ohella Arvid osallistui innokkaasti Tuusniemen Miestenkerhon toimintaan pitkäaikaisena sihteerinä. Maatalouden vähitellen koneistuttua tämä "vanhan kansan isäntä" oli kuitenkin koneiden kuten traktorien kanssa silloin tällöin ihmeissään. ⁵⁵

Lisää tietoa Petäjämäen Arvista saa hänen omista muistiinpanoistaan sekä *Sirkka Korhosen* tekemistä ja tämän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistoon tallettamista Arvin haastatteluista, joista seuraava ote kertoo taikuuden harjoittamisesta koillisella Tuusniemellä.

" Minun isoisälläni, Loukeisen Alapihassa, ol *Parta-Puavo* (P.Voutilainen) hovitaekurina talon ruuvvassa ihan sitä vasten noin 30-35 vuotta sitten. Sillä ol ne taekapussit, vanhoja vaskirahoja ja muuta. Puhuttiin mustasta ruamatusta. " ⁵⁶

Petäjämäen Pienviljelijäyhdistyksen toiminta lähti vireästi liikkeelle; johtokunnan kokouksia pidettiin talvisin joka kuukauden ensimmäinen sunnuntai, kesäisin maataloustöiden vuoksi hiukan harvemmin. Yleisiin kokouksiin osallistui johtokunnan pöytäkirjojen mukaan vuosien mittaan vaihtelevasti viidestä hengestä neljäänkymmeneen kyläläiseen, laskien alkuaikojen reilusta kahdestakymmenestä keskimäärin reiluun kymmeneen 1960-, 70-luvuille tultaessa. Erilaisia arkiseen aherrukseen liittyviä kursseja pidettiin viidetkin vuodessa. Ne rahoitettiin

⁵⁴ Nissinen, Hilma 26.1.1999.

⁵⁵ Smolander, Terttu 17.1.1999, Nissinen, Hilma 26.1.1999 sekä Miettinen, Olga ja Veikko 26.1.1999.

⁵⁶ Korhonen, Sirkka, 309, 1950.

pääasiassa ohjelmallisten iltamien tuotoilla. Perheiltamissa myös pyrittiin kääntämään läsnäolijoita yhdistykseen liittymisen kannalle.⁵⁷ Seuraavassa esitetään alkuosa konttimäkeläisten omaan Ensi yrittäjä-lehteen nimimerkillä *Luukas* kirjoitetusta pienviljelijäyhdistyksen propagandasta. Se kirjoitettiin vuoden 1937 Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen pikkujouluun.

" Nyt rupesin menneitä muistelemaan, ja yhdeistoiminnasta kirjoittamaan. On hyvällä alulla puuhamme, ja selvänä on myös suuntamme. Oikealla ollaan asialla, mitä puuhataan yhteistoiminnalla. Sen tietää jokainen konttimäkeläinen, joka ei ole vuan itepäinen, että ei tule yhteistoimintaan, ja toinen toistaan auttamaan. Sillä yhteistoiminnalla vasta, pääsemme monesta asiasta. Josta yksin selviytyä ei voisi, vähät varat kun ei sitä soisi. Vaan kun meillä on yhdistys, joka on kuin hyvä ystävyys. Joka antaa neuvoo ja opastusta, ja myös monenlaista avustusta. Jota tarjoaa yhdistys sillä lailla, kuka on vuan koneita vailla, joita yhdistyksellä on vuan olemassa, ja niitä tarvitaan joka paikassa. Ja olenpa varma siitä, että ei jois koneita niitä, tuotuna Konttimäkeen, jos ei ois yhdistysväkeä. Entäs sitten ne kurssit monet, joilla sinäkin ollu olet. Niitä on pietty kesällä ja talavella, sekä sisällä että ulkona. Niin miehille kuin naisille, ja vanhoille kuin nuorille. Joilla on opittu taitoo tuota, jota tarvitaa viljellessä muata. Niin myös karjanhoijossa, kuin joukolle ruuanlaitossa. Ja myös vaatteitten ompeluksesta, kuin myös karjan terveydenhoitosta. Entäs sitten se retkeilytoiminta, siellon oltu runsaasti mukana. Josta ei jois mittää tietty, jos ei jois yhteistoimintaa pietty. " ⁵⁸

⁵⁷ Smolander 1992, 1-2.

⁵⁸ Nimimerkki *Luukas* Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen Ensi yrittäjä-lehdessä 1937.

Konttimäkeläiset olivat maankuuluja lammasfarmareita. Valokuvassa maatalousneuvoja Bertta Korhonen esittelee lammasta Konttimäen Riihimäellä vuonna 1932 järjestetyssä lammasnäyttelyssä.

Konttimäen Pienviljelijäyhdistys järjestikin muun muassa lannanhoitokursseja, karjanhoito-, käsityö-, juurikasvienhoito-, kasvinsuojelu-, laidun-, peltokasvi-, metsänhoito-, nokitautien vastustamis-, kotitalous-, sianhoito-, lampaanhoito-, kasvituholais- ja hevosen kengityskursseja. Konttimäkeläiset ansioituivat erityisesti hyvinä lampaankasvattajina ja niinpä Konttimäessä pidettiin ainakin kolmet lammasnäyttelyt ja kylältä osallistuttiin muihinkin karjanäyttelyihin sekä maataloudellisiin kilpailuihin. Ainakin toisen maailmansodan aikaan konttimäkeläisiä lampaita ostettiin ympäri Suomen⁵⁹. Myös retkeilytoiminta oli pöytäkirjojen mukaan yllättävänkin vireää. Pienviljelijäyhdistyksen merkitys konttimäkeläisten kokonaisvaltaisena aktivoijana on ollut suuri.⁶⁰ Pienviljelijäseurojen toiminnan monipuolisuus juontui siitä, ettei syrjäkyllä ollut paljонkaan muuta yhdistystoimintaa, minkä puitteissa kyläläiset olisivat kokoontuneet yhteen.⁶¹

Ohtaanniemen pienviljelijäin osasto perustettiin 1920-luvun lopussa Ukkolan talossa pidetyssä kokouksessa.⁶² Yhdistyksen, jonka toiminta lakkasi luonnollista tietä 1960-luvulla, avainhenkilöitä olivat sotien jälkeen ainakin *Otto Juutilainen* ja *Veikko Emil Kröger*, josta tehtiin vuonna 1969 yhdistykselle sihteeri *Antti Abraham Sokon* tilalle. Samalla *Juho Räsänen* korvasi *Simo Hentelän* puheenjohtajana. Osasto rahoitti Pienviljelijäin Liiton järjestämän kurssitoiminnan sekä yhteisten maatalouskoneiden hankinnan pienillä

⁵⁹ Savon Sanomat 15.11.1942.

⁶⁰ Koistinen, Sylvi 25.1.1999 ja KPY-pöytäkirjat.

⁶¹ Lahti, Ruokosalmi 1977, 116.

⁶² Hilma Nissisen antamat tiedot.

jäsenmaksuilla ja iltamien pidolla esimerkiksi Kaavinkoskella *Nykästen* puimalassa ja Karangassa *Otto Karvosella*. Yhdistyksen vasemmistolaiset lähtökohdat eivät osallistujajoukkoa pahasti rokottaneet.⁶³ Vastaavasti Loukeisen pienviljelijäin osaston johdossa toimi vuonna 1969 *Kalle Eemil Kuivalainen* ja sihteerinä *Eelis Savolainen*. Loukeisen pienimuotoisesti toimineella osastolla lienee ollut jäseniensä käytettävänä viljankuivaaja sekä muuta maatalouskalustoa.⁶⁴

” Sitten ne pitivät semmosia tupailtoja, iltamia, ohjelmallisia, että ne niillä keräsivät rahhoo. ... Vähän olj ohjelmantapasta. Ja sitte tanssia lopuks. ... Se olj korkeintaan kerran vuoteen vilikkaimmillaan. ... Lähikyläläiset (kävivät), niin ikkään kuka olj innostunut ja siihen aikaahan vähän olj mänöjä, jotta kävhän ne sitte. Ylleansä ei sillä lailla tunnettu poliittista jakkoo, näissä. Ei kovin kiivasta ollu täällä, joitakii on ollu joka kylällä. ”⁶⁵

Ohtaanniemen pienviljelijäin osaston perustamiskokous 1920-luvun lopussa Ukkolan talossa, lähellä Kuivinjärveä. Eturivissä vasemmalta Ananias ja Hilma Voutilainen, Kusti Kettunen sekä Salahmo Smolander vaimonsa kanssa. Valokuvan otti Mikko Smolander eli "Kereskin Mikko".

⁶³ Tuusniemen Ohtaanniemen pienviljelijäin osaston muutosilmoitus yhdistysrekisteriin 6.7.1969, Kröger, Aulis 4.1.1999, Nykänen, Veikko 4.1.1999 ja Kekäläinen, Viljo 26.1.1999 sekä Ulla-Maija Karvosen antamat tiedot.

⁶⁴ Tuusniemen Loukeisen pienviljelijäin osaston muutosilmoitus yhdistysrekisteriin 1.6.1969 ja Martti Tirkkosen antamat tiedot.

⁶⁵ Kröger, Aulis 4.1.1999.

Toisen maailmansodan jälkeen petäjämäkeläiset esittivät ohjelmanumeroitaan iltamissa myös kirkonkylän suojeluskunnan talolla ja työväentalolla sekä Laukka-Ahossa ja Kosulassa, josta jouduttiin kerran kiiruhtamaan takaisin Petäjämäkeen kivisateen saattelemana. Yhdistyksen puitteissa tehtiin pitempiäkin retkiä maatalousnäyttelyihin ja käytiin tutustumassa ilmeisesti myös Sukevan keskusvankilan maatalaan. Petäjämäen Pienviljelijäyhdistykseltä saattoi sopimuksen mukaan yhdistyksen jäsen ja muut, koneesta riippuen lainata tai vuokrata, käyttöönsä viljanlajittelijaa, tiilentekokonetta, viljanpeittaustynnyriä, heinän ja lantun siementen kylvökonetta, väkilannanlevittäjää, ruokatorvirossia, nautakarjan kynsisaksia, puutarhasaksia, liinaloukkua tai vaikkapa mehumajaa. Nämä laitteet oli saatu hankittua yhdistykselle vuosikymmenten kuluessa. Olipa petäjämäkeläisillä 1960-luvulla yhteinen siitospässikin.⁶⁶ Ohtaanniemen pienviljelijäin osastolla oli tarjota kyläläisille ainakin reppuruiskua, peittaustynnyriä, viljanlajittelijaa ja tiilimuotteja.⁶⁷

Konttimäen pienviljelijöiden yhteisiin koneisiin kuuluivat vuoden 1967 vuosikertomuksen mukaan viljanlajittelija, käsikäyttöinen paineruisku, haroja ja kylvökeppi, peittaustynnyri, apilanhankaaja, pensassakset, pölyttimiä, traktoriruisku sekä reppuruisku. Myös maatalouteen liittyvää kirjallisuutta saattoi yhdistykseltä lainata. Kuten Petäjämäessäkin, perustivat konttimäkeläisetkin pässiyhtymän, joka toimi samaan tapaan sonniosuuskuntien kanssa. Pässiyhtymä näyttäisi toimineen Konttimäessä vuosikertomusten valossa vuoteen 1936 saakka. Talvisin pässä hoiti pienviljelijä *Erkki Laukkanen* ja kesäisin pienviljelijä *Olli Räsänen*. Mielenkiintoinen oli myös konttimäkeläisten yhteisen lääkekaapin sisältö vielä vuonna 1956. Sieltä löytyi 200 grammaa poorihappoa, 110 grammaa saksansuopaa, kamomillateetä, saippuas(p)riitä, kiniinipulveria, punatautipulveria ja lehmille utaretulehduksenlääkettä sekä oletettavasti jo aiemmin hankittuja välineitä kuten esimerkiksi huuhtelukannu, kurkkuspiraali, lääkepyssy, haavaruisku, hammassakset, halvaussakset ja kengitysveitsi.⁶⁸ On selvää, ettei kaikilla riittänyt tietoa ja taitoa näiden käyttämiseen. Niinpä Konttimäessä toimikin nykyistä eläinlääkäreitä joutensakin vastannut ammattitaitoinen ihminen, *Ida Juutilainen* (1893-1961), joka kiersi Tuusniemeä ja Koillis-Savoaa laajemminkin.⁶⁹

⁶⁶ PPY 24.4.1953, § 4, PPY 4.3.1953, § 4, esim. KPY 11.2.1934, § 6 ja PPY 6.9.1951, § 3-4 sekä Smolander 1992, 2-4.

⁶⁷ Kröger, Aulis 4.1.1999.

⁶⁸ Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen vuosikertomus v. 1967 KPY 9.11.1932, § 3-5, Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen vuosikertomus v. 1936 ja Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen lääkekaapin vihko.

⁶⁹ Haastattelut: esim. Koistinen, Sylvi 25.1.1999.

Valokuvassa Ida Juutilainen o.s. Miettinen (7.9.1893-11.10.1961) tyttärensä Taimin tytär Kerttu sylissään. Ida Juutilaisen vanhemmat olivat Anna Johanna o.s. Pärnänen (1870-1937) ja Aadam (Aatu) Miettinen (1872-1949). Idan sisarukset olivat Olga, Lahja, Albin, Edvard ja Otto. Konttimäen Nurkkalassa asuneiden Idan ja tämän aviopuolison Emil (Eemeli) Juutilaisen (1887-1957) lapsikatraan muodostivat Taimi, Rauha ja Toivo. Perheen äiti Ida oli entisajan karjakko-eläinlääkäri, joka hoiti eläimiä niin Tuusniemellä kuin naapuripitäjässä Kaavilla. Yleensä Ida löysi avun eläinten vaivoihin Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen lääkekaapista, mutta muistaapa Sylvi Koistinen tapauksen, jolloin Ida oli polkupyörän pumpulla pumpannut ilmaa lehmän utareeseen ja pelastanut näin lehmän halvaantumiselta. Ida Juutilainen toimi myös kättilönä ja järjesteli pitoemäntänä lähiseutujen häitä ja hautajaisia.⁷⁰

Vuonna 1941 perustettiin Kaavin-Tuusniemen Seudun Pienviljelijäyhdistysten Paikallisliitto yhteistyön lisäämiseksi pitäjiä pienviljelijäyhdistysten kesken. Sota-aikana toiminta oli kuitenkin Petäjämäessäkin vähäisempää ja se muokkautui silloisiin oloihin. Niinpä tuolloin järjestettiin Petäjämäessä köyden ja saippuan teko-, säästämisen- ja pellavan kasvatuskursseja. Muita tuon ajan kurssien aiheita olivat Suomessa tallukoiden ja kesäkenkien valmistus, vanhasta uutta, kasviväriä, siirapin teko sokerijuurikkaasta ja seppelensidonta. Sota-aikana varsinkin maaseudulla palattiin omavaraisuuden aikaan eli pyrittiin tuottamaan itse mahdollisimman paljon tarvittavista esineistä ja elintarvikkeista. Pienviljelijäyhdistykset ja pienviljelijäin osastot harjoittivatkin sotien aikaan tärkeää pula-, säännöstely- ja auttamistoimintaa.⁷¹

Konttimäessä ja Loukeisella toimi vastaavanlaiset sonniosuuskunnat, millainen oli ohtaanniemeläisilläkin. Petäjämäkeläiset lienevät osallistuneet lähinnä Ohtaanniemen yhdistyksen toimintaan. Konttimäen sonniosuuskunta perustettiin 18.8.1949 ja Loukeisella toiminta alkoi 25.4.1953. Konttimäen sonniosuuskunta oli siis koillisen Tuusniemen vanhin. Kuten muidenkin sonniosuuskuntien, Konttimäen osuuskunnan tarkoituksena oli "pitää

⁷⁰ Sylvi Koistisen sekä Elsa Viidanojan antamat tiedot.

⁷¹ KPY 30.3.1941, § 5, Smolander 1992, 4 ja Lahti, Ruokosalmi 1977, 62.

jäsentensä lehmien astuttamista varten Suomen Karjanjalostusyhdistyksen hyväksymiä Suomen karjan rotuisia kelpollisia siitossoneja ja vaikuttaa kilpailuilla, näyttelyillä ja muilla toimenpiteillä jäsenten karjakannan ja karjanhoidon parantamiseen⁷². Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen perustaman sonniosuuskunnan sonnia pidettiin Riihimäellä. Kyseisen osuuskunnan ensimmäisen hallituksen muodostivat puheenjohtaja *Iivari Tirkkonen*, varapuheenjohtaja *Simo Taskinen* ja varsinainen jäsen *Otto Miettinen*. Hallituksen varajäsenet olivat Konttimäessä *Eino Tirkkonen* ja *Simo Juutilainen*. Loukeisen sonniosuuskunnan ensimmäisen hallituksen muodostivat puheenjohtaja *Pekka Hyvärinen*, varapuheenjohtaja *Pekka Smolander* ja varsinainen jäsen *Matti Kyllönen*. Yhdistyksen varajäsenet olivat *Matti Smolander* ja *Kalle Kuivalainen*. Yhdistysten toiminta lienee lakannut samana vuonna kuin Ohtaanniemenkin sisaryhdistyksen eli vuonna 1968.⁷³

Karjanäyttely Konttimäen koululla vuonna 1950. Maataloudelliset näyttelyt tarjosivat kyläläisille jälleen uuden kohtaamispaikan hovin ja hyödyn merkeissä. Kansakoulurakennus tarjosi vuorostaan tilat vastaavien tapahtumien järjestämiseen.

Sodan jälkeen pienviljelijäyhdistystoiminta Petäjämäessäkin taas vireytyi. Yhdistyksen tanssilavaakin suunniteltiin rakennettavan, mutta se ajatus kuivui kokoon. Vuonna 1963 petäjämäkeläiset ja konttimäkeläiset hiittivät kilpaa viestijoukkuein ja voiton veivät itselleen petäjämäkeläiset⁷⁴. Samaiset pienviljelijäyhdistyksetittelivät paremmuuttaan muutama vuosi myöhemmin myös pilkkiongintakilpailuissa⁷⁵. Aktiivisemmän jakson jälkeen pienviljelijäyhdistyksen toiminta taantui jälleen 1970-luvun loppupuolella kunnes nimi muutettiin vuonna 1989 Petäjämäen Maa- ja Kotitalousseuraksi ja toimintaan tuli mukaan

⁷² Tuusniemen Konttimäen sonniosuuskunnan ilmoitus kaupparekisteriin 21.10.1949.

⁷³ Tuusniemen Konttimäen sonniosuuskunnan ilmoitus kaupparekisteriin 21.10.1949, Tuusniemen Loukeisen sonniosuuskunnan ilmoitus kaupparekisteriin 5.8.1953 sekä Koistinen, Sylvi ja Vilho 25.1.1999.

⁷⁴ PPy 31.1.1963, §, Petäjämäen Pienviljelijäyhdistyksen kevätkokous v. 1963 ja Smolander 1992, 4-5.

⁷⁵ PPy 25.11.1968, § 5.

uusia jäseniä. Talvisin Petäjämäessä on 1990-luvulla pidetty tupailtaa ja kesäisin on kokoonnuttu nuotion ääreen tai suunnattu yhteiselle sieniretkelle tai -viljelmälle. Nyt, uuden vuosituhanen kynnyksellä, Petäjämäen Maa- ja Kotitalousseuran toiminta on ollut kolmisen vuotta pysähdyksissä, Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen otettua vastuuta alueen kyläläisten aktivoijana ja yhteen kokoajana. Viimeisiksi johtokunnan jäseniksi näyttäisivätkin tällä erää jäävän puheenjohtaja *Matti Rahunen*, sihteeri *Olavi Nykänen*, jäsenet *Terttu Smolander* ja *Mirja Koistinen* sekä varajäseninä olleet *Veli Nykänen* ja *Helka Koistinen*. Tilintarkastajina olivat *Heikki Smolander* ja *Teija Nykänen*.⁷⁶

Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen kokouksia pidettiin samoin rutiininomaisesti vuoteen 1986, jolloin pidettiin johtokunnan kokous, joka oli jäädä viimeiseksi. Lopullisesti Konttimäen Pienviljelijäyhdistys lakkautettiin vuonna 1998, jolloin yhdistys poistettiin yhdistysrekisteristä. Yhdistyksen viimeisen johtokunnan muodostivat puheenjohtaja *Matti Miettinen*, *Toivo Antero Smolander*, *Leena Kaarina Keinänen*, *Matti Aatos Smolander*, *Veikko Ilmari Juutilainen* ja *Olli Matti Tirkkonen*.⁷⁷

Konttimäen ja Petäjämäen Pienviljelijäyhdistysten sekä Ohtaanniemen ja Loukeisen pienviljelijäin osastojen toiminnassa ei ollut lähdemateriaalin perusteella suuria eroja. Myöskään yhdistysten ja osaston keskusjärjestöjen erilainen poliittinen suuntautuneisuus ei näytä värjänneen kyseisiä yhdistyksiä eri värisiksi. Voi kuitenkin olettaa, että Ohtaanniemen ja Loukeisen osastojen saama posti keskusjärjestöltään oli sävyltään erilaista kuin konttimäkeläisten ja petäjämäkeläisten vastaanottama materiaali. Ehkäpä olettamukseni siitä, että Ohtaanniemen suuremmat tilat isäntineen ikään kuin valkaisivat kylällä levinneet ajatukset, kun taas pientilallisten värjäämät Konttimäki ja Petäjämäki tarjosivat otollista maaperää radikaalimmille aatteille, on tasoittanut näiden kolmen yhdistyksen toimintalinjoja toistensa kaltaisiksi. Loukeisen pienviljelijäin osaston toiminnan tarkemmat suuntaviivat jäivät valitettavasti aavistusten varaan, mutta ei ole mitään syytä epäillä, että sen toiminta olisi ratkaisevasti poikennut sisarosastonsa toiminnasta Ohtaaniemellä.

Nykyisten syrjäkylien yhdistysten kuten Petäjämäen ja Keski-Tuusniemen Maa- ja Kotitalousseurojen, tai vaikkapa Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen, tärkein tehtävä ei ole välttämättä se alkuperäinen, esimerkiksi maataloudellinen neuvontatyö, vaan

⁷⁶ PPY 10.12.1981, § 3, PPY 5.4.1989 ja 13.12.1989, § 13, PPY 21.3.1996 sekä Smolander 1992, 4-5.

⁷⁷ KPY 8.5.1986, KPY 5.5.1998 ja Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen purkautumisilmoitus yhdistysrekisteriin 5.5.1998.

kylän yleisen toiminnan vireyttäminen ja kyläläisten yhteen kokoaminen, mikä Petäjämäen Maa- ja Kotitalousseuran historiikistakin käy ilmi.

” Tähän päivään on tultu. Seurana olemme pieni mutta toimiva. Jäseniä pitäisi saada lisää, tämä sisältä päin kasvu kun näyttää tyrehtyneen. Toki alueelle ja jäseniksi on tullut nuoria jotka ideoillaan ja toiminnallaan piristävät koko asuinalueen ilmettä ja lapsiakin on joiden olemassa olo ja hyvin vointi on niin tärkeä että pitäisi kokouksen päätöksellä liittää ne jokaisen iltarukoukseen. ... Meille oma maa- ja kotitalousseura on tärkeä ei pelkästään neuvontajärjestönä, vaan jonkun sortin yhtä köyttä yhdistyksenä ja me hengen luojana. ”

78

4.4 Metsien satoa

Tuusniemi on pinta-alaltaan keskisuuri pohjoissavolainen maalaiskunta, jonka maaperä on entistä kivikkoista kaskimaata. Maanviljelyn tarpeisiin sen maaperä ei olekaan parasta mahdollista. Sen sijaan metsänviljelyyn tuusniemeläinen harjumaisema soveltuu mainiosti. Tuusniemeläiset metsät kuten laajemminkin Kuopion ympäristön metsät olivat talonpoikien omistuksessa. Kruunun metsiä alueella ei ollut. Metsätalouden asemaa vankisti 1900-luvulla myös paikkakunnan sijainti hyvien maa- ja vesiliikenneväylien varrella. Kuopio-Joensuun valtatie puhkaisee Tuusniemen kirkonkylän kohdalta ja varsinkin 1910-luvulla valmistuneet kanavointityöt Varistaipaleessa ja Kaavin sekä Tuusniemen rajalla Kaavinkoskella mahdollistivat puun rahtauksen laivoilla Kuopioon ja kauemmaksikin aina Tukholmaan ja Pietariin saakka.⁷⁹

Pohjois-Savossa kaskikauden katsotaan olleen syvimmillään vuosina 1720-1870. Tuusniemellä, jonka sijainti ei vielä tuolloin ollut yhtä edullinen uusille vaikutteille ja elinkeinoelämän nopealle kehittymiselle kuin nykyisin, kaskikausi jatkui elinvoimaisena aina

⁷⁸ Smolander 1992, 6-7.

⁷⁹ Mustonen 1991, 64-65.

1900-luvun puolelle. Tervanpolttua Kuopion lähistöllä ei esiintynyt 1800-luvullakaan enää kuin kotitarpeiksi. 1810-luvun suureen halkosesonkiin koillisuusniemeläiset eivät myöskään alueen syrjäisyyden vuoksi päässeet voimallisesti mukaan. Tuolloin vuosina 1814-1817 Pietariin toimitettiin Suomesta noin kahdeksan miljoonaa kuutiometriä halkoja. Sahatavaran kysyntää alkoi Pohjois-Savossa ilmetä 1840-luvulla. Tuolloin kaupaksi menivät kuitenkin vain kaikkein suurimmat puut. 1870-luvulla sahatukien kysyntä kasvoi ja niinpä sahatukkien hinnat nousivat. Samalla ostetun puutavaran koko jatkuvasti pieneni. Siirtymisen kaskitaloudesta aluksi suunnittelemattomaan metsätalouteen saivat aikaan edellä mainitut kanavointityöt, jotka mahdollistivat raakapuun laivauksen edullisemmin yhä kauemmaksi, puun hinnan jyrkkä nousu sekä torpparien itsenäistyminen ensimmäisen maailmansodan aikoihin. 1910- ja 1920-luvuilla tuusniemeläisiä metsiä hakattiinkin kilpaa naapuritalojen isäntien kanssa. Metsänhoidollisista näkökohdista piittaamatta vain heikoimmat, huonotuottoiset puunrungot jätettiin kasvamaan.⁸⁰

Tauno Puurunen halonajossa vuonna 1959 Rajaharjun metsässä. Kyseinen puulasti ajettiin Ohtaanniemen kansakoululle, jossa koulun oppilaat sittemmin talven mittaan lisäilivät halkoja lämpöä hohtaneeseen uuniin. Moni arkinen asia liittyikin olennaisesti onnistuneen koulutyön turvaamiseen kylän nuorisolle.

Metsät eivät olleet kiihkeinä 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä ainoastaan puufirmojen ehtymättömiä varastoja. Metsillä oli merkitystä metsänomistajille myös kotitarvepuun antajina. Luonnollisestihan puuta hyödynnettiin rakennusten ja aitausten rakentamisessa, lämmittämisessä ja ruuan laitossa. Kotitarvekäyttö oli varsinkin ennen puun

⁸⁰ Kettunen ym. 1988 ja Antikainen 1975, 182-184.

hinnan nousemista perin tuhlailevaa.⁸¹ Kaskeamiskaudelta 1950-luvulle saakka metsät tarjosivat pohjoisessa Savossa eläimille laidunmaastoa. Kaskenpolton funktio oli paitsi saada hedelmällistä maaperää viljelyksille, niin myös kesälaitumen aikaansaaminen ja heinien hankkiminen talven varalle. Lisäksi metsä tarjosi ihmisille havuja, tuohea, sammalta, marjoja ja sieniä.⁸² Etenkin vaikeimpina nälkävuosina ihmiset kirjaimellisesti elivät metsistä.

Kiireisimpinä vuosina Savon uittoyhdistys uitti kanavan kautta 7 000-8 000 tukkinippua vuosittain. Kaavinkosken läheisyydessä, Tuusniemen puoleisella rannalla eli siis Ohtaaniemellä sijaitsivat Saunalahden ja Rantolahden lajittelu- ja lastauspaikat. Puut uitettiin niihin lähistöltä kuten Kaavin Vaikkojoelta niputettaviksi ja uitettaviksi kanavan kautta edelleen Rikkavedelle, Juojärvelle ja siitä eteenpäin. Pienemmän puutavaran annettiin kuivua Kaavinjärven rannalla odottamassa kuorimista, vuolemista ja lastaamista höyryaluksiin. Saunalahden lajittelu- ja lastauspaikka tarjosi kesässä noin sadalle miehelle työpaikan, vuonna 1938 siellä ansaitsi elantoaan jopa parisataa miestä. Saunalahti oli pienempien puuyhtiöiden kuten Saastamoisen ja Schaumanin käytössä, kun taas Rantolahtea käytti suurempi Gutzeit.⁸³

Vaikka metsänhakkuu oli Tuusniemelläkin riistäytynyt käsistä, innostui *A. J. Savolainen* vielä vuonna 1924 kehumaan *Talonpoika*-teoksessa Pohjois-Savon etenkin mäntyä ja kuusta kasvavien metsien kuntoa, vesistöjen soveltuvuutta puun kuljetukseen ja metsätalouden tärkeyttä nimen omaan pohjoissavolaiselle maanviljelijälle. Samaan hengenvetoon Savolainen kuitenkin valitteli metsänhoidon laiminlyömistä niin puukauppojen kuin kotitarvehakkuunkin osalta pohjoisessa Savossa. Vain muutamissa kunnissa oli toiminut metsänomistajien omasta aktiivisuudesta Kuopion Maanviljelysseuran ohjastamina muodostuneita paikallisia metsäosuuskuntia. Tuusniemeä ei hänen luettelemistaan pitäjistä löytynyt. Sen sijaan tuusniemeläisiä metsänomistajia oli kyllä osakkaina Puutavaraliike *Kallavesistön Metsä Oy:n* toiminnassa, minkä tarkoituksena oli valvoa metsänomistajien etuja puukaupoissa ja metsänhoidossa.⁸⁴

⁸¹ Puun hinnan noustua talonpojat havaitsivat torppien perustamisen kannattomaksi, sillä torpparit tekivät talonsa ja peltonsa maanomistajan metsään ja saattoivat muutenkin vähentää tämän metsävaroja. Seurauksena olivat torppien perustamisen väheneminen ja torpparien häädöt torpistaan. Koska torppareita oli kertynyt Suomeen ja koillisellekin Tuusniemelle varsin paljon, tuli torpprikysymyksestä yksi 1900-luvun alun suurimmista ongelmista. Torpparien vapautus vuonna 1918 paransi entisten torpparien asemaa, mutta samalla johti Suomen maaseudun pientilavaltaisuuteen, mikä heikensi taloudellisesti maaseudun selviytymismahdollisuuksia tulevaisuudessa. Aiheesta lisää luvussa 2.2. Tilallisia ja tilattomia.

⁸² Antikainen 1975, 186.

⁸³ Leskelä 1994, 281-282.

⁸⁴ Savolainen 1924, 109-114 ja Antikainen 1975, 184.

Propsin kuorintaa Oravinlahdessa vuonna 1926. Työn touhussa Koillis-Tuusniemen kuuluisin valokuvaaja Kalle Lepistö.

Samana vuonna kuin metsänhoidollisista syistä säädettiin Suomeen merkittäväksi osoittautunut yksityismetsälaki, perustivat seitsemän metsänomistajaa 22. maaliskuuta 1928 Tuusniemen metsänhoidollisesti sekavan tilanteen korjaamiseksi Tuusniemen metsänhoitoyhdistyksen⁸⁵. Tuusniemeläiset osoittautuivat siis kaikesta huolimatta melkoisen valistuneiksi metsänomistajiksi, sillä esimerkiksi Kuopion seudun metsänhoitoyhdistys perustettiin vasta 1930-luvun pulakauden jälkeen, jolloin metsänhoidollisen toiminnan katsotaan Pohjois-Savossa muutenkin vasta alkaneen saada laajemmin kannatusta. Tuusniemen metsänhoitoyhdistyksen toiminta-alue kattoi koko Tuusniemen ja sen alkuaikoina jäseniä oli Riistavedeltäkin. Vuonna 1928 yhdistyksessä oli jäseninä 28 metsänomistajaa. Samana vuonna aloitti yhdistyksen ensimmäinen metsänhoidonneuvoja *Veini Myllymäki* metsänhoidollisen valistustoiminnan. 1930-luvun pulavuosina yhdistyksen toiminta oli vähäistä, mutta ennen talvisotaa metsänviljelytoiminta pääsi lupaavasti yleistymään. Vuonna 1939 jäsenmäärä oli kasvanut jo 97:ään. Toisen maailmansodan jälkeen puukauppa oli vilkasta ja metsänhoitoyhdistyksen toiminta monipuolistui. Vuoden 1987 lopussa jäseniä oli 575. Täyttä metsänhoitomaksua maksoi kuitenkin 1091 metsänomistajaa.⁸⁶

Metsänhoitoyhdistyksen toiminta, johon koillisuusniemeläisetkin ottivat osaa, koostui koulutuksesta ja neuvonnasta, jotka aloitettiin 1950-luvulla, metsänviljelystä ja metsätalouden suunnittelusta tilakohtaisestikin, taimikonhoidosta, puunleimaustoiminnasta ja puukaupallisesta toiminnasta sekä tupailloista ja metsätaitokilpailuista. Metsänviljely oli

⁸⁵ Tuusniemen metsänhoitoyhdistyksen puheenjohtajina ovat toimineet talolliset *Martti Zitting* (1928-1936) ja *Juho P. Happonen* (1936-1952) sekä maanviljelijät *Armas Miettinen* (1953-1968), *Viljo Antikainen* (1969-1976) ja *Kauko Pitkänen* (1977-). Lähde: Kettunen ym. 1988.

aivan ensin kuusen siementen kylvämistä entisille kaskimaille, mutta jo vuonna 1930 istutettiin ensimmäiset kuusentaimet. Pohjoisen Savon metsissä kuusi onkin nykyisin vallitseva puulaji, mikä johtuu nimen omaan edellisen kaltaisesta kuusen suosimisesta taloudellisesti tärkeimpänä puuna. 1950-luvun alussa metsänomistajat saivat Korean sodasta aiheutuneen taloudellisen noususuhdanteen johdosta etenkin paperipuutavaran osalta huippuhintoja⁸⁷. Saman vuosikymmenen puolivälistä alkaen alettiin kylvää männynkin siementä, mikä kuitenkin joutui väistymään seuraavan vuosikymmenen puolivälissä männyn istutuksen tieltä. Koivun istutus aloitettiin Tuusniemen metsänhoitoyhdistyksen toimesta vuonna 1969. Vuodet 1975-1986, jolloin yleistyi metsänviljelyalojen muokkaus, olivat metsänviljelyn kannalta Tuusniemellä ennätysellisiä. Yhdistyksen alkuaikoina leimattiin Tuusniemellä vain tukkipuita. Myöhemmin mukaan tulivat lähinnä haloksi hakatut lehtipuut. Leimausmäärät lisääntyivät merkittävästi 1950-luvun lopulla jatkaen sitten tasaisesti kasvuaan 1980-luvulle siten, että 1980-luvun loppupuolella puita leimattiin pari kertaa enemmän kuin 1950-luvun viimeisinä vuosina.⁸⁸ Mutta eihän koillinenkaan Tuusniemi toki aivan pelkästä puusta tai omista maataloustuotteista elänyt, vaan 1900-luvun kuluessa kulutushyödykkeet ja elintarvikkeet vyöryivät ohtaanniemeläisiin ja loukeislaisiin kyläkauppoihin.

4.5 Kaupankäyntiä

Maakaupalla tarkoitetaan kaupunkien ulkopuolella käytyä kaupantekoa. Vuoteen 1859 saakka kaupankäynti maaseudulla oli kuitenkin lailla kielletty. 1600-luvulla kaupankäyntiin oikeuttaneet tapulioikeudet olivat Viipurin kaupungilla, jonne savolaisten kaupparetket perinteisesti suuntautuivat. Vuoden 1721 Uudenkaupunginrauhassa Viipuri jäi Ruotsin valtakunnan rajan itäpuolelle ja tapulioikeudet sai Hamina. Turun rauha vuonna 1743 vuorostaan siirsi oikeudet kaupankäyntiin Loviisalle, mutta jo 1700-luvulta lähtien Kuopion ympäristön isännät suuntasivat kauppamatkansa lähempänä sijainneisiin Pohjanmaan rannikkokaupunkeihin, missä vilja, voi, metsänriista ja turkikset vaihtuivat etenkin suolaan ja rautaan, mutta myös kahviin ja sokeriin. Merkittävä muutos pohjoisen Savon

⁸⁶ Kettunen ym. 1988, Happonen 1968 ja Antikainen 1975, 190-192.

⁸⁷ Puutavarasta maksettujen hintojen kehityksestä saa lisää tietoa Antti Rytkösen vuonna 1975 toimittamasta teoksesta Kuopion pitäjän kirja, s. 183-185.

kaupankäynnille oli tietenkin Kuopion nousu kaupungiksi vuonna 1782, jolloin siellä alettiin pitää syysmarkkinoita ja talvimarkkinoita. Viimeistään 1840-luvulla Savosta muualle käyty kauppa kääntyi Pohjanmaalta Ruotsin kaupan heikennyttyä ja vesitieverkoston parannuttua Venäjän kasvukeskukseen Pietariin, jossa viljasta maksettiin huomattavasti paremmin kuin lännessä. Etenkin Saimaan kanavan avaaminen merkitsi Kuopion seudun kaupankäynnille suurta edistysaskelta. Yksi Kuopion lähiseutujen kuuluisimmista maakauppiaista oli leppävirtalainen *Pekka Kansanen*, jonka kauppalaivasto seilasi aina Saksaan saakka. Maakaupan lopullinen läpimurto tapahtui kansantaloudellisten muutosten seurauksena 1870-luvulla kysynnän kasvettua maaseudulla. Kuitenkin aina vuonna 1879 säädettyyn lakiin elinkeinovapaudesta saakka valtiovalta rajoitti kaupantekoa voimakkaasti maaseudulla.⁸⁹

Jo Ruotsin vallan aikana "laukkuryssien" edeltäjät, "parisniekat" ja suomalaiset "saksat", loivat yhteyksiä valtakunnan itärajan taakse. Laittomiksi kauppiaksi katsottujen laukkuryssien ohella maata kierteli vähitellen kasvanut määrä laillisia kulkukauppiaita. Laukkuryssien venäläismyönteinen propaganda sai osaltaan suomalaiset kehittämään 1900-luvun vaihteesta alkaen talkoohenkeen pohjautunutta osuustoimintaa ja perustamaan osuuskauppoja yhtenäisen suomalaiskansallisen rintaman vahvistamiseksi. Osuustoimintalaki hyväksyttiin vuonna 1901. Alussa osuuskauppoja perustettiin hitaisasti, mutta työväestön aktivoituminen vuoden 1905 suurlakon aikana vaikutti osuuskauppatoimintaan myönteisesti ja osuuskaupat söivätkin merkittävästi yksityisten maakauppiaiden osuutta maaseudun kauppiaskunnasta. Maakaupan kaksi suurinta kompastuskiveä 1900-luvun alkupuolella olivat 1930-luvun alun pula-aika ja toinen maailmansota poikkeusoloiheen.⁹⁰ Maaseudun autioituminen 1960-luvulta alkaen on harventanut sittemmin maakauppiaiden verkostoa.

Koillisella Tuusniemellä toimineet kaupat voidaan jakaa kolmeen ryhmään, jotka ovat osuustoiminnalliset Osuuskauppa Harjun kaupat, Osuusliike Uurtajan kaupat sekä yksityiset kyläkaupat. Vuoden 1918 sisällissodan tiimoilta osuustoiminta-aate repeytyi⁹¹ Tuusniemelläkin kahtia, pääsääntöisesti valkoisten suosimaan SOK-toimintaan, minkä väreissä Harju sittemmin Tuusniemellä toimi, ja työväestövetoiseen osuusliikkeeseen, jota edusti Tuusniemellä Uurtajan kauppaketju.

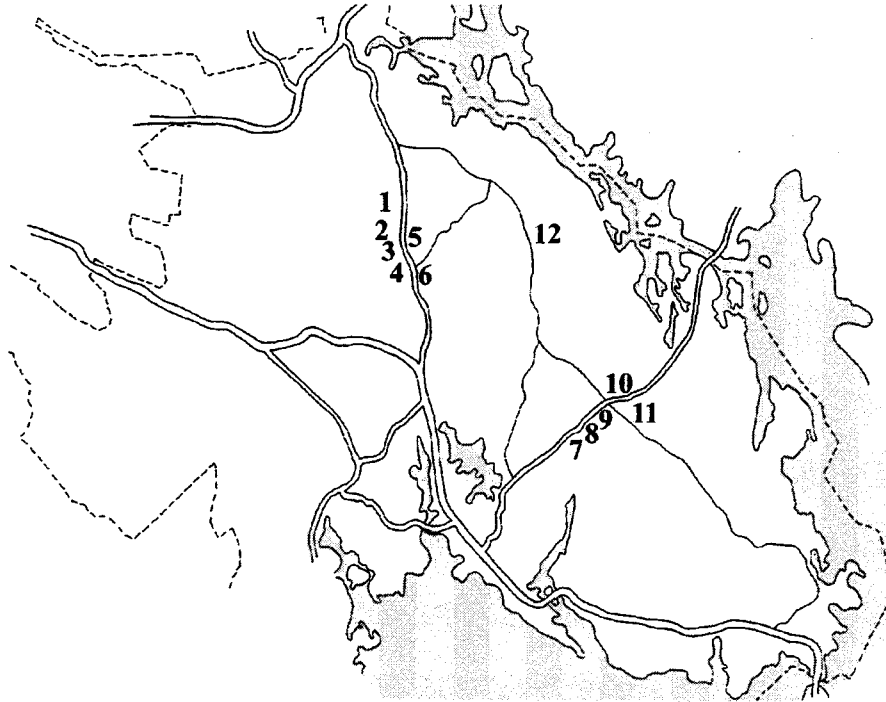
⁸⁸ Kettunen ym. 1988 ja Antikainen 1975, 181 ja 184.

⁸⁹ Alanen 1957, 148, 150-152, 212, 224-226, 259 ja 361 sekä Tiainen 1975, 312. Vaikka Venäjän keisari hyväksyi vuonna 1859 senaatin tekemän esityksen maakaupan sallimisesta, saavutettiin täydellinen elinkeinovapaus Suomessa vasta vuonna 1879. Siihen asti maakaupan harjoittamiselle asetettiin rajoituksia. Lähde: Alanen 1957, 212 ja 361-362.

⁹⁰ Alanen 1957, 150, 451, 456, 477-478, 493, 588 ja 592.

⁹¹ Komulainen 1977, 3.

Kartta 13

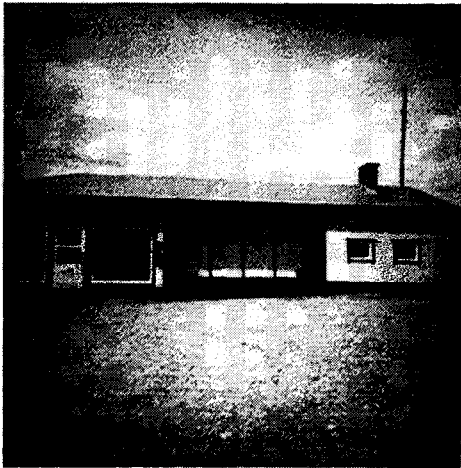
Koillisella Tuusniemellä sijainneet kaupungit

- 1) Anna ja Iida Valbomin kauppa Kuuselassa
- 2) Paavo Voutilaisen ja Osuusliike Uurtajan vanha kauppa Sopessa
- 3) Mikko Räsäsen kauppa Harakkaharjussa
- 4) Osuuskauppa Harjun Uurtajalle myymä vanha kauppa
- 5) Veijo Nuutisen kauppa Mäkelän talossa
- 6) Uurtajan kauppa no: 4 Solansuussa
- 7) Antti Lipposen myyntipiste Ollilan aitassa
- 8) Kusti Kekäläisen ja Uurtajan kauppa
- 9) Harjun väliaikainen kaupparakennus Rajaharjussa
- 10) Harjun kertaalleen palanut kauppa
- 11) Antti Lipposen kauppa, vanha Uurtaja, Harjun kauppa Lippolassa
- 12) Lyidia Mustosen kauppa

Ensimmäinen osuuskauppa perustettiin Harjun toimialueella Kaavin Sivakkavaaraan vuonna 1909. Tuusniemellä Melalahti sai osuuskaupan vuonna 1916. Ensimmäisen maailmansodan aikana perustettiin kyseisten pitäjien alueella useita osuuskauppoja, muun muassa Tuusniemen kirkonkylälle vuonna 1919. Loukeinen lienee saanut Osuuskauppa Harjun sivumyymälän yhtenä ensimmäisistä syrjäkylistä Konttimäen kansakoulun perustamisen jälkeen 1920-luvulla Solansuussa tuolloin sijainneeseen mökkiin, joka oli toisella puolella tietä kuin sotien jälkeen rakennettu uusi kaupparakennus. Paikan nimi periytyi Alapihan talon karjasolasta⁹². Harjun vanhaa kaupparakennusta lienee hoitanut Loukeisella ainakin *Edvard Hätinen*. Vuonna 1927 Melalahden ja Tuusniemen kirkonkylän osuuskauppa

⁹² Koistinen, Vilho 25.1.1999.

Mäntylä yhdistyivät ja vuonna 1936 liikkeen nimi muutettiin Osuuskauppa Harjuksi. 1950-luvun alusta Harjun kauppa toimi Ohtaanniemen Lippolassa 1960-luvun vaihteeseen saakka⁹³. Tämän jälkeen Harju rakennutti oman kaupparakennuksensa niin sanotun neljän tien risteyksen pohjoiskulmaan kaksikin kertaa, sillä ensimmäinen kaupparakennus tuhoutui tulipalossa. Toisen rakennuksen valmistumista odotellessa kauppa tehtiin Harjun toimesta Rajaharjun talossa.⁹⁴

Osuuskauppa Harjun kaupparakennus neljän tien risteyksessä Ohtaaniemellä. Yläjärven talosta eli Lippolasta muuton jälkeen Harju rakensi kaupparakennuksen samalle paikalle niin sanottuun neljän tien risteykseen, missä valokuvassakin oleva talo sijaitsee. Se kuitenkin tuhoutui tulipalossa, minkä vuoksi Harju joutui tekemään vähän aikaa kauppa Rajaharjun talossa, kunnes kuvassa oleva rakennus valmistui.

Kyläkauppojen kannattavuutta nakertaneet myymäläautot alkoivat liikennöidä koillisellakin Tuusniemellä vuodesta 1958 alkaen. Ensimmäisenä kylää kiersi Osuuskauppa Harjun myymäläauto⁹⁵. Vuonna 1970 Harjuun liitettiin myös Kaavin osuuskaupat. Tiheimmillään Tuusniemen, Riistaveden ja Kaavin alueella toimi 21 Harjun ketjuun kuulunutta myymälää.

⁹³ Komulainen 1994: Kohdeinventointilomake (Ohtaanniemi 1:33, Yläjärvi).

⁹⁴ Juntunen 1977, 1 ja 3, Komulainen 1971, 2, Nissinen, Hilma 11.8.1998 ja Sylvi Koistisen antamat tiedot. Juntunen 1977 mukaan Tuusniemen Osuuskauppa perustettiin vuonna 1919, millä tarkoitetaan nimen omaan poliittisesti oikealla olleen osuuskaupan syntyä osuustoiminnan hajottua poliittisesti kahtia sisällissodan seurauksena.

⁹⁵ Osuuskauppa Harjun myymäläauton reitti kulki vuonna 1958 Koillis-Tuusniemellä seuraavasti: Viitamäen tieltä se kääntyi Loukeisen tielle ja pysähtyi sen varrella seuraavissa paikoissa: Jokihaaran tienhaara, Viljakkalan maitolava, Lähteenkorvan maitolava, Kuuselan-Lähtevän maitolava, Lapinjärven kansakoulu ja Lapinjärven-Kettusen maitolava. Sitten oli vuorossa Konttimäen-Petäjämäen tie: Koistisen maitolava, Konttimäen kansakoulun tienhaara, Kokkosen maitolava, Karvosen-Heikkisen maitolava, Juutilaisen-Räsäsen maitolava ja Petäjämäen kylän maitolava Yläpihassa. Sieltä myymäläauto suuntasi Petäjämäen-Oravikosken tielle pysähtyen Oravin maitolaiturilla ja Turusen-Hiltusen maitolavalla. Seuraavaksi ajettiin Tuusniemen-Kaavinkosken tietä ja pysähdyttiin Hentilän tienhaarassa, Leväjärven tienhaarassa ja Kaavinkosken kanavalla. Harjun myymäläauto jätti koillisen Tuusniemen taakseen kääntymällä Liukonpellon tielle, jolla se pysähtyi Kiukoonniemen tienhaarassa, Miettälän tienhaarassa, Liukonpellon kansakoululla, Jussilan tienhaarassa ja Heinäsuon tienhaarassa. Lähde: Elinkeinoilmoitukset (lopetetut 1947-1968), Ed 1.

Myyntitoiminnan ohella Osuuskauppa Harju järjesti työntekijöilleen koulutusta ja kyläläisille asiakasiltoja ja säästökassapalveluja.⁹⁶

Sisällissodan jälkeen Tuusniemen Työväenyhdistys perusti vuonna 1919 Tuusniemen Työväen Osuuskauppa. Sen ensimmäisessä hallituksessa oli kuusi jäsentä, joista yksi, palstatilallinen *Juho Antikainen*, oli kotoisin Ohtaanniemeltä. Kaupparekisteriin liike merkittiin 7. huhtikuuta 1920. Ensimmäinen myymälä avattiin liittymis- ja osuusmaksujen turvin Juurikkamäessä 10. toukokuuta 1920, mutta Ohtaanniemenkin myymälä avasi ovensa jo kesäkuun 18. päivänä samaisena vuonna 1920. Luottotappioiden vuoksi se jouduttiin kuitenkin sulkemaan jo vuonna 1927. Loukeiselle jakamomyymälä perustettiin vuonna 1923 Työväen Osuuskaupan 1920-luvun vaikeuksista huolimatta.⁹⁷ Uurtajan Loukeisen kauppa (no: 4) toimi ensin Sopessa, mutta muutti sittemmin Osuuskauppa Harjun sille myymään Solansuun vanhaan kaupparakennukseen.⁹⁸

Loukeisen vanha Uurtajan kauppa numero neljä 1930-luvulla. Valokuvassa potkukelkan ohjaksissa Elina Koistinen ja kyydissä istumassa Elsa Voutilainen.

Uurtaja muutti sittemmin 1930-luvun lopulla tien toiselle puolelle rakentamaansa rakennukseen, joka on edelleen pystyssä. Kauppaa Loukeisen Uurtajalla tekivät esimerkiksi raha-asioissa tarkkana tunnettu *Abraham Pöyhönen*, *Helvi Voutilainen*, *Martti Tirkkonen* ja *Antero Forsman*.⁹⁹

⁹⁶ Juntunen 1977, 3-4, 8 ja 13.

⁹⁷ Komulainen 1971, 3-6.

⁹⁸ Koistinen, Vilho 25.1.1999 ja Sylvi Koistisen antamat tiedot.

⁹⁹ Koistinen, Vilho 25.1.1999 ja Sylvi Koistisen antamat tiedot.

Maija, Kaisa ja Mikael Hyvärinen sekä Pekka Smolander Loukeisen Uurtajalla no:4 vuonna 1953. Solansuussa, Loukeisen ja Konttimäen tienhaarassa sijainneesta kaupparakennuksesta saatiin suolat, kahvit ja sokerit, mutta siellä vaihdettiin myös kuulumiset kyläläisten kesken sekä varmasti parannettiin melkoisesti maailmaakin. Ja palvelu tiskin yli pelasi.

Vuonna 1931 Työvään Osuusliikkeen nimi muutettiin Uurtajaksi. Seuraavana vuonna Loukeisen jakamo, jota hoiti *Paavo Voutilainen*, muutettiin varsinaiseksi myymäläksi. Samalla vuosikymmenellä Uurtaja laajensi toimintaansa Kaaville ja Heinävedelle, 1940-luvulla Kuusjärvellekin. Vuonna 1939 puhjennut toinen maailmansota toi "mustan pörssin" puristuksissa toimineisiin kauppoihin korviketavarat, mutta myös uusia asiakkaita paikkakunnalle muuttaneista Karjalan siirtolaisista. Kaupat ostivat kyläläisiltä maataloustuotteita, metsänriistaa, nahkoja, saunavastoja, lumppua ja erilaista romua. Vuonna 1942 avattiin Ohtaanniemen myymälä uudestaan Lippolassa. Vuonna 1942 aloitettiin myös säästökassatoiminta. Lisäksi Uurtajankin toimintaan kuului iltamien, myöhemmin osuusjuhlien, viettäminen.¹⁰⁰

Vuonna 1951 Uurtajan toiminta oli laajimmillaan. Viiden kunnan alueella toimi yhdeksäntoista myymälää, kahvila-ruokala, neljä työmaaruokalaa, leipomo ja keskusvarasto. Myös Ohtaanniemelle rakennettiin talkoilla varastorakennus samalla vuosikymmenellä. Maaltamuutto ja oman myymäläauton liikennöiminen vuodesta 1958 alkaen johtivat kuitenkin kyläkauppojen kuolemisiin, ja niinpä vuoden 1970 lopussa Ohtaanniemen myymälä lopetti toimintansa.¹⁰¹ Vuoden 1977 lopussa Osuusliike Uurtaja sulautui Kallaninimiseen osuuskuntaan.¹⁰²

⁹⁹ Koistinen, Vilho 25.1.1999 ja Sylvi Koistisen antamat tiedot.

¹⁰⁰ Komulainen 1971, 6-9 ja Komulainen 1994: Kohdeinventointilomake (Ohtaanniemi 1:33, Yläjärvi).

¹⁰¹ Komulainen 1971, 9-10 ja 17. Ohtaanniemen viimeiseen kiltatoimikuntaan, joka oli yhteinen kirkonkylän ja Paakkilan liikkeiden kanssa, kuuluivat puheenjohtajana Loukeisen myymälän entinen

Ensimmäisenä kauppatoimintaa Ohtaanniemellä harjoitettiin tietävästi kuitenkin Ollilan aitassa vain kesäisin toimineessa yksityiskaupassa, johon *Antti Lipponen* toi 1900-luvun alkuvuosina Tuusniemen kirkonkylällä toimineelta kauppiaalta tavaroita myytäväksi. Vakituisen kauppahuoneiston hän sai lopulta Yläjärven tilalta eli Lippolasta,¹⁰³ minkä noin vuonna 1912 rakentamassaan päärakennuksessa Lipponen piti 4 x 4 metriä suuruista kauppahuonetta. Lippolassa sijaitsi ennen toista maailmansotaa 1950-luvulle saakka myös kaksipaikkainen linja-autotalli, jossa *Lauri Karttusen*, myöhemmin *Erkki Toivasen* Kaaville ja Liukonpellolle liikenneineitä linja-autoja voitiin öisin seisottaa. Lipponen jatkoi kaupantekoa aina 1940-luvun vaihteeseen, minkä jälkeen vuonna 1942 Osuusliike Uurtaja sai Lippolasta tilat Ohtaanniemen myymälälleen. Osuuskauppa Harju vuorostaan jatkoi Lippolassa Uurtajan jälkeen 1950-luvun alusta noin vuoteen 1960.¹⁰⁴ Lähes Ohtaanniemen koulua vastapäätä rakennutti lisäksi kirkonkylän kauppias *Aaro Tirkkonen* hirsistä talon, jossa *Kusti Kekäläinen* piti vähän aikaa kauppaa.¹⁰⁵

Yläjärven talossa eli Ohtaanniemen Lippolassa teki ensimmäisenä, 1910-luvun alkupuolelta lähtien, kauppaa yksityiskauppias Antti Lipponen. Vuonna 1942 Uurtaja osti talon kaupparakennukseksi. 1950-luvun alussa Osuuskauppa Harju lunasti talon itselleen ja kaupanteko

---

kauppias *Martti Tirkkonen* Konttimäestä, *Impi Kuronen* Ohtaanniemeltä, sihteeri *Lauri Antikainen*, *Taimi Voutilainen*, *Jouko Soininen*, *Vilho Partanen*, *Antti Sollo*, *Tyyne Kärppä* ja *Mikko Smolander*. Loukeisen myymälän vastaava miehitys oli puheenjohtaja *Veikko Tirkkonen*, sihteeri *Antero Forsman*, *Sylvi Koistinen*, *Helvi Voutilainen*, *Alma Hyvärinen*, *Kalevi Koistinen* sekä *Jaakko Nissinen*, joka kuului myös Uurtajan keskuskiltaan. Lähde: Komulainen 1971, 21. Muiden vuosien ohtaanniemeläisistä ja loukeislaisista Osuusliike Uurtajan toimikuntien jäsenistä on saatavilla tietoa Osuusliike Uurtajan vuosikertomuksista. Samaisissa vuosikertomuksissa sekä elinkeinoilmoituksessa, Ed 1, Ohtaanniemen Uurtajan myymälän numeroksi ilmoitetaan neljätoista, kun vuorostaan Pentti Komulaisen vuonna 1971 laatiman historiikin mukaan sen numero olisi ollut kymmenen.

¹⁰² Elinkeinoilmoitukset (lopetetut 1969-1981), Ed 2.

¹⁰³ Nissinen, Hilma 11.8.1998.

¹⁰⁴ Komulainen 1994: Kohdeinventointilomake (Ohtaanniemi 1:33, Yläjärvi).

¹⁰⁵ Nissinen, Hilma 11.8.1998.

jatkuu Lippolassa 1960-luvun vaihteeseen saakka. Hyvällä paikalla Ohtaanniemen niin sanotun neljän tien risteuksen läheisyydessä sijaitseva Lippola palveli ohtaanniemeläisiä siis yhteensä noin puolen vuosisadan ajan.

Loukeisen yksityiskaupoista eräs toimi muutamia vuosia Mäkelän talossa, jossa kauppiaina oli *Veijo Nuutinen*. Harakkaharjussa oli toisen maailmansodan tienoilla *Mikko Räsäsen* ruoka- ja sekatarvikauppa, joka aloitti toimintansa vuonna 1940¹⁰⁶. *Anna* ja *Iida Valbom* pitivät Loukeisen kolmatta, pienehköä yksityiskauppaa Kuuselan talossa. Kylän neljäs yksityiskauppias oli Paavo Voutilainen, jonka pieni kauppa sijaitsi Sopessa, ja joka myöhemmin siirtyi Uurtajan palvelukseen. Konttimäen ainoa kauppa oli *Lyydia Mustosen o.s. Miittisen* pari vuosikymmentä emännöimä yksityiskauppa, jonka aukaisemista varten kyseinen Mustonen anoi vuoden 1957 lokakuussa liikelupaa. Konttimäen kylän Välikorpinimisessä talossa sijainnut kauppa lieneekin avannut ovensa saman vuoden marraskuun ensimmäinen päivä kello kahdeksan aamulla. Petäjämäessä ei kauppvoja toiminut, vaan petäjämäkeläiset olivat lähinnä Ohtaanniemen sekä kirkonkylän kauppajien asiakkaita.¹⁰⁷

Koillis-Tuusniemen kylistä näyttäisi siis Loukeinen nousseen Konttimäen kylän kyljessä alueen kaupalliseksi keskuksiksi. Välimatkasta, hankalista tieoloista ja tuolloin riittävän laajasta asiakaskunnasta johtuen sai myös Ohtaanniemi omat kyläkauppansa, joissa asioivat myös petäjämäkeläiset naapurit. Alueen 1990-luvun väestötilanteeseen verrattuna koillisella Tuusniemellä toimi 1900-luvun kuluessa varsin paljon kyläkauppia. Mutta näin on ollut lähes kaikkialla Suomen maaseudulla.

¹⁰⁶ Mikko Räsäsen ruoka- ja sekatarvikaupan ilmoitus kaupparekisteriin 3.5.1940.

¹⁰⁷ Elinkeinoilmoitukset (lopetetut 1947-1968), Ed, Vilho Koistinen 25.1.1999 ja Sylvi Koistisen antamat tiedot.

5 AATTEELLISESTA HAJAANNUKSESTA YHTENÄISEEN KOTIRINTAMAAN

5.1 Vuonna 1918

Vuoden 1918 tammikuun 26. päivänä puhjenneet sisällissodan taistelut olivat seurausta Suomen kansan repeytymisestä poliittisesti punaisiin ja valkoisiin. Rintamalinja jakoi maan valkoiseen, talonpoikaiseen pohjoiseen ja punaiseen, eteläiseen teollisuus-Suomeen. Toki rajanvetoa tehtiin yksittäisissä pitäjissä rajalinjan molemmin puolin. Punaiset järjestäytyivät vuoden 1917 syksyllä vuoden 1905 suurlakon mallin mukaisesti järjestyskaarteiksi, sittemmin punakaarteiksi. Punaiset saivat vähäiseksi jäänyttä tukea venäläisjoukoilta. Valkoisten ydinjoukon muodostivat punaisia paremmin aseistautuneet ja koulutetut suojeluskunnat, jotka Svinhufvudin senaatti julisti Suomen hallituksen joukoiksi. Valkoiset saivat vuorostaan tukea sodan loppuun ennättäneiltä saksalaisilta ja ruotsalaisilta vapaaehtoisilta. Aikaisemmin uskottiin torppareiden muodostaneen punaisten rintaman rungon, mutta näin ei asia ollut. Entisessä Kuopion läänissä sotatapahtumissa kuolleista 34:stä punaisesta vain kaksi oli torpparia. Sen sijaan eri alojen työläiset näyttivät olleen punaisten joukkojen perusainesta. Samaisen alueen valkoisella puolella tilallisia oli eniten, mutta yhteensä 411:sta kuolleesta peräti kahdeksantoista oli torppareita. Eteläisemmässä Suomessa torpparit näyttäisivät ryhmittyneen voimakkaammin punaisten joukkoihin. Vaikka Kuopion alueella kuolikin taisteluissa selkeästi enemmän valkoisia kuin punaisia, on muistettava, että vankileireillä punaisten kuolleiden määrä moninkertaistui. Kun entisissä Mikkelin, Kuopion, Vaasan ja Oulun lääneissä kuoli taisteluissa yhteensä 162 punaista ja peräti 2 047 valkoista, yhteensä Suomessa kuoli pelkästään taisteluissa 3 561 punaista ja 3 233 valkoista, niin näiden lisäksi edellisten läänien alueella teloitettiin 807 ihmistä punaisina. Eniten uhreja tuli kuitenkin vankileireillä. Taisteluissa kuolleiden valkoisten määrä selittynee Suomen jakautumisella valkoiseen ja punaiseen Suomeen: Kyseiset läänit sijaitsevat pääsääntöisesti sodan rintamalinjan pohjoispuolella eli valkoisessa Suomessa. Sodan taistelut päättyivät vuoden 1918 toukokuun 14. päivänä.¹

Tuusniemellä, joka kuului periaatteessa valkoiseen Suomeen, oli sekä punaisten että valkoisten kannattajia. Aikaisemmin autonomian ajalla Tuusniemelläkin oli ollut keisarin sotaväkeä pataljoonan verran, Ohtaanniemen Karhimäen Kerttolan mökillä ja

¹ Rasila 1968, 10-11, 18, 20, 23-25, 34-35 ja 69.

Petäjämässä molemmissa puoli joukkuetta.² Venäjän bolsevikivallankumouksen seurauksena tuusniemeläiset olivat nyt vuonna 1918 kuitenkin selvittelemässä yksin tulehtuneita välejä. Yhteinen vihollinen oli poissa.

Sisällissodan raakuudet jäivät Tuusniemellä yksittäisiksi tapauksiksi. Kuulustelujen ja pienen ilkvallan lisäksi Tuusniemen Suojeluskunnan vapaustaistelun historiikki syytti punaisia valkoisten sotureiden omaisten piinaamisesta ja valheellisten huhujen levittämisestä.³ Ainoa konttimäkeläisen *Ida Tirkkosen* mainitsema punaisten ilkiteko oli, kun kaksi konttimäkeläistä nuorukaista kävi Tuusniemen punakaartien yhteisen kokouksen valtuuttamina katkomassa ”teleffoonilangat” Kaavin ja Melalahden väliltä.⁴ Tuusniemen suojeluskuntatoimintaan Ohtaanniemeltä käsin osallistunut *Simo Miettinen* kertoi kuulleensa, että valkoisen puolen taloissa oli sisällissotavuotena varattu ikkunaluukun viereen kirveitä, lapioita ja jopa rautakankia siltä varalta, että punaiset yrittäisivät tunkeutua yöllä sisään.⁵ Levottomuudet ajoivat lisäksi yhden koillisuusniemeläisen työväenyhdistysaktiivin pysyvästi itärajan tuolle puolelle kuten seuraavista kahdesta muistelmasta käy ilmi.

” Tuusniemen kirkossa kuulutettiin että nyt alkaa yleinen arvan nosto. Koska ei vielä ollut sotaväkeä Suomessa suomalaisista. Tätä tietoa levitettiin sanaa viemällä taloihin kuka sattui silloin kirkossa olemaan. Konttimäkeen toi sanan *Tahvolan Anna*, hän oli *Matti Tirkkosen* täti. Samana iltana Konttimäen punakaartin pojat kokoontui Majakallion saunaan. Siellä päätettiin lähteä kohti itärajaa, jospa henkiriepu säilyisi. 24. päivä helmikuuta kello 1 päivällä kokoontui seitsemän poikaa⁶ Kaavinjärven rantaan, tai Telkkälahteen. Tästä alkoi poikien vaiherikas matka kohti Venäjän rajaa. ... Kaikilla

² Kalle Smolanderin 6.1.1999 Lauri Haposelle antamat tiedot.

³ Vapaustaistelun historiikki Tuusniemen Suojeluskunnasta v. 1929.

⁴ Tirkkonen 1974, 33.

⁵ Miettinen, Simo 11.8.1998.

⁶ Nämä kohti Suomen itärajaa pakenemaan joutuneet miehet olivat *Mikko* ja *Benjami Juutilainen*, *Mikko Antikainen*, *Otto Eemel Miettinen*, *Otto Miettinen*, *Matti Tirkkonen* ja *Iivari Tirkkonen*. Lähde: Tirkkonen 1974, 34.

pojilla oli punakaartin jäsenkortti taskussa. Sepä olikin sitten täysarvoinen todistus Venäjän Karjalassa.”⁷

” Minun veljeni, Matti Tirkkonen, (Konttimäen Työväenyhdistyksen silloinen puheenjohtaja) hän muun muassa silloin joutui, kapina-aikana, Neuvostoliittoon siirtymään, mun toinen veli. Mutta toinen veli tuli pois ja tämä vanhin veli oli siellä. En minä nyt muista, kävin vuonna -66 häntä tappaamassa Leningradissa. Tämä vanhin veli oli mukana tässä niinkuin yhtenä johtomiehenä, sihteerinä tässä yhdistyksessä. ... *Antti Miettinen* oli (puheenjohtajana), jatkuvasti Antti Miettinen.”⁸

Aina ei käynyt näinkään hyvin. Valkoisten perustettua suojeluskunnan ja punaisten järjesteltyä joukkojaan myös Tuusniemellä, saattoi vihanpito saada äärimmillään verisiä seurauksia. Vuoden 1917 marraskuun suurlakon aikana Tuusniemen työväenyhdistykset pyrkivät perustamaan punakaarteja, mutta vain yksi punakaarti toimi tuolloin hetkellisesti. Tämä Tuusniemen punakaarti perustettiin 11.11.1917⁹. Eri asia on, miten aktiivisesti tai pitkän aikaa se kykeni toimimaan. Lisäksi on syytä mainita, että kyseinen kaarti oli todennäköisesti työtaistelun yhteydessä perustettu lakkovahdisto, ei varsinainen punakaarti¹⁰. Vastaavanlaisia merkkejä poliittisen ilmapiirin kiristymisestä oli esiintynyt Tuusniemellä jo aiemminkin vuonna 1917¹¹. Tuusniemen Suojeluskunnan historiikin mukaan Tuusniemellä ei olisi enää vuonna 1918 toiminut varsinaisia punakaarteja. Ainakaan ennen sisällissotavuotta 1918 Tuusniemen syrjäisessä pitäjässä ei ollut valkoisten tai punaisten aktiivisesti toimineita järjestöjä, vaikka naapuripitäjissä niitä oli perustettu molempien osapuolten taholta¹². Valkoisten Voimaliiton Kuopion osastoonkin oli kuulunut ainoastaan

⁷ Tirkkonen 1974, 33-34.

⁸ Tirkkonen 1978, 2.

⁹ Salkola 1985b, 116.

¹⁰ Salkola 1985a, 514-515 ja 520-521.

¹¹ Salkola 1985a, 514-515.

¹² Salkola 1985a, 530-531.

pari tuusniemeläistä. Toisella puolella Kuopion punakaarti organisoi kuntaan menestyksellisesti toimineen asiamiesverkon.¹³

Suojeluskunnan historiikki kertoo punaisten harrastaneen tuloksellista kiihotusta Tuusniemen torpparien, loisten ja talollistenkin keskuudessa luvaten tilattomille maata ja pelotellen "lahtareiden teurastavan voitolle päästessään kaikki työläiset". Valkoisten laatima historiikki myös paljastaa "punaisten ainesten" aikoneen vuoden 1918 tammi-helmikuun vaihteessa ottaa vallan aseellisesti käsiinsä. Lähteen mukaan useat kymmenet punaiset kokoontuivat yön turvin kirkonkylälle, mutta rohkeus petti lopulta valkoisten oletetun aseylivoiman edessä.¹⁴ Kyseisen historiikin näkökulma on kuitenkin selkeän valkoinen. Kuopion vuoden 1918 taisteluihin saapui Tuusniemeltä varsin suuri 50-60 miehen punakaartiosasto ja tammikuussa Tuusniemeltä lähti kaksitoista vapaaehtoista nuorta miestä Kuopion taisteluihin valkoisten puolelle. Taisteluun liittyi myöhemmin vielä viisi valkoista tuusniemeläistä lisää. Heistä neljä osallistui taisteluihin myös Vienan Karjalassa. Sodan aikana teloitettiin ainakin viisi tuusniemeläistä punaista 13.3.1918¹⁵. Osa punavangeista vietiin Kuopion suureen vankileiriin.¹⁶ Näin asiasta kirjoitti muistelmissaan Konttimäellä elänyt Ida Tirkkonen, jonka isä toimi tuolloin Laukka-Ahon Työväenyhdistyksen johtajana.

” Tiukka tutkimus oli kyllä Tuusniemen kirkolla talvella 1918. Miehiä vietiin kirkolle tutkimukseen, ei tarvinnut olla edes punakaartin jäsenkään. Kun vaan joku vei vääränkin ilmiannon esikuntaan, silloin jo mies haettiin vaikka yötilalta. Ammuttu viisi miestä meijerin rannassa. En tiedä miten nämä miehet olivat osallistuneet punakaartin toimintaan, vaan olivat he työväen yhdistyksen jäseniä. ... Vaan eipä se vielä siihen loppunu

¹³ Vapaustaistelun historiikki Tuusniemen Suojeluskunnasta v. 1929.

¹⁴ Vapaustaistelun historiikki Tuusniemen Suojeluskunnasta v. 1929.

¹⁵ Nämä teloitetut olivat *Kalle Järveläinen* (2.10.1883-13.3.1918) ja *Juho Pekka Voutilainen* (14.1.1881-13.3.1918) Tuusniemen kirkonkylältä, *Eerik J. Nissinen* (14.7.1877-13.3.1918) Viitamäestä, kirkonkylän Turulan talon työmies *Otto V. Räsänen* (10.9.1895-13.3.1918) ja *Vilhelm (Ville) Karvonen* (14.2.1886-13.3.1918) eteläiseltä Tuusniemeltä. Lisäksi sodan aikana kuolivat valkoisten puolelta *Räsänen Antti Oskari* (13.6.1896-25.4.1918) Tuusniemen kirkonkylältä, *Kankkunen Olli H.* (11.9.1891-25.4.1918) ja *Koponen Antti J.* (10.12.1893-3.3.1918). Lähde: Lauri Haposen antamat tiedot ja Vapaustaistelun historiikki Tuusniemen Suojeluskunnasta v. 1929.

¹⁶ Nousiainen 1956, 89.

miesten vienti tutkittavaksi, vaikka sota loppui ruvettiin punakaartin jäseniä viemään Kuopioon vankilaan. Monia kyllä siellä heti ammuttiin ja kuka jäi vankilaan sinne sortuivat nälkään.”¹⁷

5.2 Suojeluskunta- ja Lotta Svärd-järjestöt

” Pakottava välttämättömyys, s.o. koskaan sammumaton pelko tulevaisuudesta ja epäluuloisuus Venäjää kohtaan, ne ovat, paitsi velvollisuudentuntoa ja asianharrastusta syyt, jotka pysyttävät meidät kunniapaikallamme – mutta ei millään muotoa vapaaehtoisuus. Kellään ei ole oikeutta, eikä kellään saa olla halua puhua vapaasta tahdosta silloin kun on kysymys maan ja kotiseudun hyvästä ja menestyksestä. Kysymys ei ole vapaasta tahdosta, vaan täytymyksestä – pyhästä velvollisuudesta.

”¹⁸

Suojeluskunta-aate muotoutui Venäjän vallan alaisessa Suomessa kahden pääperiaatteen varaan. Toisaalta tarkoituksena oli yhteiskuntarauhan turvaaminen, toisaalta toinen, uljaampi päämäärä oli itsenäisyyden saavuttaminen. Esikuvina suojeluskunnille olivat yhteistyössä Saksan kanssa muodostunut jääkäriiliike ja Voimaliitto. Ensimmäiset suojeluskunnat muodostuivat usein epämääräisten ryhmittymien, kylä- ja vapaapalokuntien tai järjestyskuntien perustalta. Alussa tarkoituksena oli saada luotettava työväki mukaan etenkin nuorison suosimaan liikkeeseen, mutta tässä ei onnistuttu. Tämä olisi ollut kansan yhtenäisyyden kannalta suotavaa, sillä esimerkiksi keskisen Savon pitäjärühmässä Leppävirta, Joroinen, Kangaslampi, Heinävesi, Tuusniemi ja sen keskuksessa Varkaudessa porvarillinen aines jäi vaalitulosten mukaan noin 30 prosenttiin. Suurin osa

¹⁷ Tirkkonen 1974, 26-27.

¹⁸ Appelgren 1924, 4.

suojeluskuntalaisista oli heikosti koulutettua tai kouluttamatonta väestöä. Vuoden 1918 tammikuun 25. päivänä suojeluskuntien asema Suomen hallituksen joukkoina virallistettiin.¹⁹

Virallisesti Tuusniemen Suojeluskunta perustettiin vasta 11. helmikuuta 1918 kaikkien kyläkuntien edustajien oltua yksimielisiä järjestön perustamisesta. Suojeluskunnan johtokuntaan valittiin *J. Turunen*, tri *K. Puranen*, apteekkari *E. Möller*, *Armas Miettinen* ja maanviljelijä *Pekka Tiilikainen*. Ylipäälliköksi valittiin maanviljelijä *Janne Turunen* ja varapäälliköksi maanviljelijä *J.P. Happonen*. Tilintarkastajat olivat kirkkoisäntä *A. Pitkänen* ja lautakunnan esimies *Simo Mustonen* sekä varalla nimismies *G.A. Höök* ja opettaja *K.H. Pasanen*.²⁰ Edellisistä *Armas Miettinen* oli kotoisin koilliselta Tuusniemeltä, Ohtaaniemeltä (?). Tuusniemen Suojeluskunnan sääntöjen mukaan suojeluskunnan ylimalkaisena tarkoituksena oli auttaa viranomaisia järjestyksen ylläpitämisessä.²¹ Tuusniemen kunnanvaltuuston päätöksen mukaisesti Tuusniemen Suojeluskunnan tarkoituksena oli perustaa suojeluskunnan alaosastot jokaiseen pitäjän kansakoulupiiriin. Tämä suunnitelma ei kuitenkaan koskaan toteutunut. Joka tapauksessa Tuusniemen kunnanvaltuuston valmius auttaa tarvittaessa suojeluskuntaan liittyneiden miesten perheitä ja "armeijan" muonituskysymyksen myötämielinen käsittely osoittavat kunnanvaltuuston olleen vuoden 1918 sisällissodan aikana suojeluskunnan tukena. Tuusniemen kunta antoi myös merkittävää taloudellista tukea pitäjän suojeluskunnalle.²² Vuonna 1919 kunnanvaltuuston suhtautuminen kunnan suojeluskuntaan oli muuttunut kriittisemmäksi, ainakin osittain siksi, koska Tuusniemen Suojeluskunnan varainkäytössä oli ilmennyt epäselvyyksiä.²³ Niinpä kunnanvaltuusto ei myöntänytkään suojeluskunnalle jo aiemmin lupailemaansa varsin huomattavaa avustusta vedoten kunnan heikkoon taloudelliseen tilanteeseen.²⁴

Valkoiset tuusniemeläiset olivat siis vuoden 1918 keväällä lähteneet ajamaan takaa seitsemää työväenaktiivia.²⁵ Vastaavia tapauksia lienee sattunut järjestyshäiriöiden ohella muuallakin, sillä sittemmin suojeluskuntatoiminnan perustana oli jatkosodan loppuselvittelyihin saakka syyskuun 16. päivänä vuonna 1921 annettu asetus

¹⁹ Hersalo 1962, 163, 167, 174, 204-205, 345 ja 347.

²⁰ Tuusniemen Suojeluskunnan perustava kokouspöytäkirja 11.2.1918. Toisaalta toinen lähde, Vapaustaistelun historiikki Tuusniemen Suojeluskunnasta, kertoo, että esikuntaan eli johtokuntaan valittiin tri *K. Puranen*, jonka korvasi pian maanviljelijä *J.P. Happonen*, apteekkari *E. Möller* ja maanviljelijät *Janne P. Turunen*, *Armas Miettinen* sekä *Pekka Tiilikainen*. Suojeluskunnan hallintoon olisi valittu johtokunnan lisäksi kauppiaat *J. Turunen*, *K. Hultin* sekä maanviljelijä *O.B. Toropainen*.

²¹ Tuusniemen Suojeluskunnan säännöt v. 1918.

²² Tuusniemen kunnanvaltuuston pöytäkirja 11.3.1918, § 6-7 ja 9 sekä 21.12.1918, § 1.

²³ Tuusniemen kunnanvaltuuston pöytäkirja 28.7.1919, § 5 ja 2.6.1920, § 7.

²⁴ Tuusniemen kunnanvaltuuston pöytäkirja 6.4.1920, § 6.

²⁵ Ks. luku 5.3. Konttimäen Työväenyhdistys.

suojeluskunnista. Sen ensimmäisen pykälän mukaan suojeluskuntain tehtävänä oli kansan puolustuskuntoisuuden edistäminen Suomen hallituksen tahdon mukaisesti sekä laillisen yhteiskuntajärjestyksen turvaaminen. Viranomainen saattoi kutsua suojeluskunnan apuun muun muassa "rikoksentekeijäin ja sotakarkulaisten etsiskelemistä ja kiinniottamista varten."

26

Vuonna 1938 periaatteessa vapaaehtoisuuden pohjalta toimineissa suojeluskunnissa oli jäseniä 100 000 ja poikatoiminnassa 30 000. Talvisodan jälkeen vuonna 1940 jäsenmäärä oli 77 000, mutta nousi keväällä 1941 kaikkiaan 127 000 valkoiseen. Suojeluskuntajärjestö oli vuoden 1928 lailla ja asetuksella osa Suomen puolusvoimia ja täten tasavallan presidentin alainen järjestö. Järjestö jakaantui kaupunkien, suurten kuntien tai useiden pienten kuntien ympärille muodostettuihin suojeluskuntapiireihin, jotka peittivät alleen koko Suomen. Piirit jakaantuivat vuodesta 1925 lähtien suojeluskunta-alueisiin, jotka muodostuivat paikallisista suojeluskunnista. Suojeluskuntien sisärjärjestön Lotta Svärdin organisaatio oli vastaavanlainen.²⁷ Tuusniemen Suojeluskunta kuului Kaavin kanssa samaan suojeluskunta-alueeseen, joka taasen kuului Pohjois-Savon, ennen vuotta 1936²⁸ Kuopion suojeluskuntapiiriin. Koska Tuusniemellä ei toiminut erillisiä kyläosastoja, kävivät aatteesta innostuneet koillisuusniemeläisetkin lähinnä Tuusniemen kirkonkylällä järjestetyissä harjoituksissa ja muissa toiminnoissa.

Tuusniemen Suojeluskunnan toiminnot rajoittuivat sisällissodan aikana elintarvikkeiden, hevosten ja ajoneuvojen hankkimiseen rintamalla taisteleville aateveljilleen, vähäiseen sotilaalliseen koulutukseen sekä paikkakunnan suojeluskunnan vapaustaistelun historiikin mukaan yleensä hyvin menneiden kutsuntojen järjestämiseen. Tuusniemellä ei sodan aikana ollut myöskään samaisen historiikin tulkinnan mukaan aseellisia yhteenottoja. Suojeluskunta keräsikin epäluotettavalta väestöltä ampuma-aseet pois ja pidätti sekä kuulusteli kiihkeimpiä punaisia ja eritoten niitä, jotka saatiin kiinni jo aiemmin mainitusta puhelinlinjojen rikkomisoperaatiosta. Osa pidätetyistä lähetettiin Kuopion kasarmin vankilaan, osaa säilytettiin tilapäissäilössä Tuusniemellä. Sodan jälkeen ei Tuusniemellä järjestetty yleisiä sankarihautajaisia, vaan sodassa kaatuneet valkoiset tuusniemeläiset, *Antti J. Koponen, Antti Oskari Räsänen ja Olli H. Kankkunen*, haudattiin Kuopioon yhteiseen sankarihautaan. Vuoden 1918 sodan jälkeen suojeluskuntatoiminta lakkasi vähäksi aikaa,

²⁶ Appelgren 1924, 9-10.

²⁷ Lappalainen 1982, 73-74 ja Lukkarinen 1981, 170.

²⁸ Lukkarinen 1981, 74.

kunnes se aloitettiin uudestaan Suomen senaatin 2.8.1918 antaman asetuksen johdosta. Tuolloin Tuusniemelläkin alettiin järjestää uudestaan ampuma- ja muutakin sotilaallista koulutusta. Tuusniemellä suojeluskunnan paikallispäälliköksi valittiin sisällissodan jälkeen ylioppilas *A. J. Smolander*.²⁹

" Lukuisat ovat Suomen suojeluskunnat ja niiden jäsenmäärä paperilla suuri. Mutta kuinka lupaavalta järjestömmme näyttäneekin, niin ei se ole paljonkaan arvoinen eikä maallemme ja kansallemme suureksikaan hyödyksi, jollei se saa pontta alituisesta ja jatkuvasta harjoituksesta, sillä ainoastaan harjoituksen avulla voidaan saavuttaa tarpeellinen voima ja taistelukuntoisuus. " ³⁰

Tuusniemen Suojeluskunta kuului Pohjois-Savon suojeluskuntapiiriin. Tässä kuten muissakin suojeluskuntapiireissä järjestettiin ampuma- ja urheilukilpailuja sekä suuria maakuntajuhlia.³¹ Tuusniemen Suojeluskunnassa mukana ollut ohtaanniemeläinen *Simo Miettinen* harjoitteli muun muassa kerran Ohtaanniemen Repomäellä talon poikien kanssa ampumakilpailuja varten. Taisteluharjoituksiakin Tuusniemessä pidettiin, vietettiin kahdenkolmen päivän leirejä sekä osallistuttiin konekiväärikurssille. Toisinaan mukana oli kaavilaisia ja riistaveteläisiäkin. Toiminta näyttäisi olleen melkoisen aktiivista. Sen sijaan koillisella Tuusniemellä suojeluskunta ei järjestänyt mitään toimintaa, eikä alueella virinnyt laajempaa innostusta suojeluskunta-aatteeseen.³² Osan suojeluskuntalaisista viljelemät iskulauseet "ryssistä" tuntuivat joistakin liian kiihkeiltä ja vihamielisiltä.³³

Ampumakoulutuksen ja -harjoitusten sekä leiriharjoitusten lisäksi suojeluskunnat tarjosivat suojeluskuntiin liittyneille järjestettyjä alokaskursseja, kilpailuja taisteluammunnassa, sotilasottelussa, suunnistamisessa, ammunnessa, ampumahiihdossa ja hiihdossa, sekä ruumiin ja hengen ravintoa urheilun ja juhlien sekä iltamien muodossa.

²⁹ Vapaustaistelun historiikki Tuusniemen Suojeluskunnasta v. 1929. A.J. Smolanderin jälkeen suojeluskunnan johdossa toimivat ainakin alikersantti *Viljo Helin*, *M. Skutnabb* ja alikersantti *Jaakko Miettinen*. Lähde: Vapaustaistelun historiikki Tuusniemen Suojeluskunnasta v. 1929.

³⁰ Appelgren 1924, 3.

³¹ Hersalo 1962, 464 ja 468.

³² Miettinen, Simo 11.8.1998.

³³ Miettinen, Veikko 5.4.1998.

Kaikessa tässä sisarjärjestö Lotta Svärdin lotat avustivat parhaansa mukaan. Suojeluskuntajärjestö sai varat toimintaansa valtiolta, lahjoituksina yksityisiltä ja yhteisöiltä, etenkin Lotta Svärdiltä, tuloina juhlista ja iltamista sekä jäsenmaksuista.³⁴ Tuusniemen Suojeluskunnan historiikki painotti iltamista ja juhlatilaisuuksista, siis omasta aktiivisuudesta, kertyneitä tuloja. Juhlia ja iltamia olikin pidetty vuosittain lähes kahdetkymmenet. Sen sijaan ulkopuolisten antamat avustukset jäivät pieniksi; esimerkiksi vasemmistijohtoinen kunnan hallinto ei tukenut suojeluskuntatoimintaa 1920-luvun alkupuolella lainkaan, vuoden 1918 sisällissodan aikaanhan suojeluskunta oli kunnalta tukea saanut. Hankittujen varojen turvin yhdistykselle rakennettiin kirkonkylälle vuosina 1921-1922 Suojaharju-niminen talo, urheilukenttä sekä ampumarata harjoituksia ja urheilua varten. Urheilutoimintaa pidettiin kuitenkin Tuusniemen Suojeluskunnan heikkona kohtana. Suojeluskunnan aseistus, Bergman-konepistooli ja kolmen linjan venäläiset kiväärit sekä patruunat, oli valtion omaisuutta. Yksityisesti suojeluskuntalaiset olivat hankkineet viitisenkymmentä pistoolia vuoteen 1929 mennessä.³⁵ Myöhemmin ainakin vuonna 1932 ja erityisesti toisen maailmansodan aikaan 1940-luvun alussa Tuusniemen kunta kuitenkin tuki pitäjän suojeluskuntaa vuosittain merkittävästi. Saman aikaisesti kunta tosin avusti myös muuta paikkakunnalla virinnyttä yhdistystoimintaa kuten pienviljelijätoimintaa. Sen sijaan työväenyhdistystoiminta ei näyttäisi suoraa rahallista tukea saaneen.³⁶

Koilliselta Tuusniemeltä suojeluskuntatoimintaan jouduttiin osallistumaan jalkapatikassa tai hevoskyydillä. Osallistuminen Tuusniemen Suojeluskuntaan ei näyttäisikään olleen erityisen suosittua. Vain Ohtaanniemeltä aate sai vastakaikua suuremmassa määrin. Eri lähteistä kokoamani seuraava luettelo ei ole varmastikaan täydellinen, mutta ainakin suuntaa-antava. Suojeluskunnassa ei kirkonkylällä käynyt Loukeiselta kukaan. Konttimäestä Tuusniemen suojeluskuntalaisia olivat *Armas* ja *Augusti Miettinen* sekä *Eemeli Mustonen*. Suojeluskuntatoiminnan innoittamia ohtaanniemeläisiä olivat suojeluskunnan ensimmäisten vuosien aikana talollisen poika *Pekka Miettinen* (s.2.1.1891), joka liittyi järjestöön ohtaanniemeläisistä ensimmäiseksi, talollinen *Otto Hyvärinen* (s.8.2.1890), *Eljas Lundbergh* (sittemmin *Lehtoviita*, s.26.12.1895), 29.4.1920 järjestöstä eronnut maanviljelijän poika *Eero Hyvärinen* (s.26.12.1893), työnjohtaja *Lassi Kusti Leppänen* (s.14.2.1893), käsityöläinen *Eero Wilho Koskinen* (s.30.4.1901), työmies

³⁴ Lappalainen 1982, 73-74 ja Lukkarinen 1981, 70.

³⁵ Vapaustaistelun historiikki Tuusniemen Suojeluskunnasta v. 1929.

³⁶ Tuusniemen kunnanhallituksen vuosikirja (1932-1946), Gh:1.

Matti Ovaskainen (s.24.12.1891), 27.1.1920 Suojeluskunnasta eronnut käsityöläinen *Jaakko Henrik Koskinen* (s.4.4.1903), työmies *Armas Petter Tirkkonen* (s.2.6.1896) ja maanviljelijän poika *Arvid Tirkkonen* (s.30.8.1902). Myöhemmin toimintaan osallistuivat ainakin *Pekka Hyvärinen, Otto Miettinen, Simo Miettinen ja Pekka Smolander*.³⁷

Suomen sotavoimiin kuulunut suojeluskuntajärjestö lakkautettiin jatkosodan päätteeksi sovitun välirauhan sopimuksen nojalla 3. marraskuuta 1944. Rauhansopimuksessa Neuvostoliitto velvoitti lakkauttamaan Suomessa toimineet hitleriläismieliset, fasisminluonteiset poliittiset, sotilaalliset ja sotilaallisuonteiset järjestöt. Suojeluskuntatoiminta lakkasi 6.11.1944. Samoin lakkautettiin 23. marraskuuta suojeluskuntain rinnalle muodostettu Lotta Svärd-järjestö.³⁸

Kun miehet joutuivat lähtemään rintamille vuoden 1918 sisällissodassa ja myöhemmin toisessa maailmansodassa, jäivät kotitoimet lähes kokonaisuudessaan naisten hoidettaviksi. Lisäksi naiset huolehtivat osaltaan esimerkiksi keräys-, muonitus-, varusteiden hankinta ja hoito- sekä sairaanhoitotehtävistä. Alkuaikoina valkoisen Suomen Lotta Svärd-yhdistykset toimivat suojeluskuntain naisosastoina tai ompeluseuroina, mutta 29.8.1919 suojeluskuntain ylipäällikkö *von Essenin* päiväkäsky määritteli lottatoiminnan virallisesti ja sen mukaan Suomen naisillakin oli oma suojeluskuntavelvollisuutensa.³⁹ Naisilla oli siis moraalinen velvollisuus osallistua työhön yhteiskuntajärjestyksen turvaamiseksi suojeluskuntain rinnalla, vaikkakin lottatoiminta rakentui vapaaehtoisuuden perustalle kuten suojeluskuntatoimintakin. Lottien velvollisuutena oli myös olla hyvänä esimerkkinä ja välttää alkoholinkäyttöä sekä tupakointia lottapukuisena tehtäviään suorittaessaan.⁴⁰

Lotta Svärd-yhdistys perustettiin varsinaisesti kuitenkin vasta 22.3.1921. Vuosi 1921 olikin Pohjois-Savossa lottien järjestäytymisen ja toiminnan vakiinnuttamisen

³⁷ Tuusniemen Suojeluskunnan kantakirja, Hilma Nissisen antamat tiedot ja Koistinen, Sylvi ja Vilho 25.1.1999.

³⁸ Pirhonen 1988, 19-20.

³⁹ Hersalo 1962, 229-230, Pirhonen 1988, 116, 120 ja Lukkarinen 1981, 29. Lukkarinen 1981 kertoo Lotta Svärd-järjestön perustamisesta varsin yksityiskohtaisesti.

⁴⁰ Pirhonen 1988, 134.

aikaa, vaikkakin lottatoimintaa oli toki virinnyt jo aiemminkin.⁴¹ Esimerkiksi Tuusniemen Lotta Svärd perustettiin 19.12.1920, mutta sitä ennenkin lottatoimintaa oli ollut. Vuonna 1922 lottatoiminta kuihtui Tuusniemellä, kunnes paikallisosasto perustettiin uudelleen 11.3.1925. Vuonna 1925 erillisiä kyläosastoja ei vielä ollut, mutta esimerkiksi iltamia pidettiin kuudet. Vuoteen 1930 jäsenmäärä nousi 67:ään. Vuoden 1940 marraskuun ensimmäisenä päivänä Konttimäkeen päätettiin perustaa paikallisten lottien pyynnöstä kyläosasto. Lotta Svärd-järjestön Pohjois-Savon piirin Tuusniemen paikallisosaston Konttimäen kyläosaston perustamispöytäkirja hyväksyttiin Tuusniemen paikallisosaston johtokunnan kokouksessa apteekilla 21.1.1941. Vuonna 1943 Tuusniemellä toimikin jo Tuusjärven, Konttimäen, joka oli kyläosastoista toiseksi pienin, Liukonpellon, Juurikkamäen, Juojärven, Kosulan ja Laukanjoen kyläosastot kirkonkylän osaston lisäksi. Yhteensä niissä oli jäseniä 198, kun vuorostaan koillisen Tuusniemen Konttimäellä jäseniä oli yhdeksän.⁴² Esimerkiksi Liukonpellon lottatoiminta oli lähteiden valossa aktiivisempaa ja monipuolisempaa kuin toiminta Konttimäessä. Liukonpeltolaisilla oli laulukoulu ja he pitivät usein ompeluiltoja, myyjäisiä ja kristillis-isänmaallisia juhlia, keräsivät varoja puolukoita keräämällä sekä suorittivat kävelymerkkejä.⁴³

Lotta Svärd-yhdistyksen säännöt paljastavat yhdistyksen tarkoitusperät. Ja myös sen, mitä lotat vuosien aikana maansa hyväksi tekivät:

" Lotta-Svärd yhdistyksen tarkoituksena on herättää ja lujittaa suojeuskunta-aatetta ja avustaa suojeuskuntajärjestöä suojaamaan uskontoa, kotia ja isänmaata. Tätä toteuttaa Lotta-Svärd yhdistys

- 1) toimimalla kansan puolustahdon ja suojeuskuntain siveellisen kunnan kohottamiseksi;
- 2) avustamalla suojeuskuntajärjestön lääkintätoimintaa;
- 3) avustamalla suojeuskuntain muonitusta;
- 4) avustamalla suojeuskuntain varusteiden hankintaa;

⁴¹ Hersalo 1962, 230 ja Seila 1976, 267,

⁴² Tuusniemen Lotta Svärd-paikallisosaston 10-vuotiskertomus, Pohjois-Savon Lotta Svärd-piirin vuosikertomus v. 1922 ja vuositilasto v. 1925, Tuusniemen Lotta Svärd-paikallisosaston johtokunnan kokouspöytäkirjat 1.11.1940, § 7 ja 21.1.1941, § 3 sekä Tuusniemen Lotta Svärd-paikallisosaston vuosikertomus v. 1943.

⁴³ Liukonpellon Lotta Svärd-kyläosaston kokouspöytäkirjat v. 1938-1944.

- 5) avustamalla suojeluskuntajärjestön kansliatoimintaa sekä keräämällä varoja oman työnsä ja suojeluskuntajärjestön hyväksi. " ⁴⁴

Edellisten tehtäväalueiden mukaan lotat jakaantuivat esimerkiksi lääkintä-, muonitus-, varustus-, keräys- ja kanslia- sekä viesti- ja ilmavoimajaostoihin. Lääkintäjaoston lotat toimivat taistelujen keskellä sekä kotirintamalla haavoittuneita hoitaen. Muonitusjaoston lotat hoitivat suojeluskuntalaisten ravitsemuksesta näiden harjoitusten, piirien kurssien ja muidenkin tilaisuuksien kuten juhlien aikana. Varustusjaoston lottien tehtävänä oli hankkia ja valmistaa tarvittavia varusteita niin oman alueen suojeluskuntalaisille kuin omaakin toimintaa varten. Keräys- ja kansliajaoston lotat järjestivät iltamia ja juhlatilaisuuksia, mutta keräsivät myös varoja lottien ja suojeluskuntien toimintaan keräyksillä, myyjäisillä, arpajaisilla sekä avustuksia yksityisiltä ja yhteisöiltä pyytämällä. Lottien koulutus järjestettiin kursseilla, palvelustehtävien lomassa sekä työ- ja ompeluilloissa, joissa paitsi valmistettiin varusteita niin myös varmastikin luotiin ja ylläpidettiin yhteis- ja maanpuolustushenkeä.⁴⁵ Tuusniemellä, jossa varsinaisia taisteluja ei vuonna 1918 käyty, lottatoiminta keskittyi suojeluskuntalaisten muonitukseen ja alusvaatteiden, sukkiin ja lapasten valmistamiseen. Myöhemminkin Tuusniemen lotat tukivat suojeluskunnan muonitusta ja varustamista.⁴⁶

Konttimäen lottien toiminnasta kertovat pöytäkirjat löytyy ainoastaan kolmesta johtokunnan kokouksesta. Vuoden 1942 tammikuussa pidetyssä johtokunnan kokouksessa puheenjohtajana toimi Ida Tirkkonen, jonka muistelmista kyseisessä tutkimuksessa on eräitä kohtia, sihteerinä *Esteri Mäkinen*, joka saman vuoden vuosikokouksessa valittiin Konttimäen tyttöosaston johtoon, rahastonhoitajana *Lyydia (Lyyli) Mustonen*, joka myöhemmin piti Konttimäen ainoaa vähittäiskauppaa, muonitusosaston päällikkönä *Aili Hyvärinen* ja johtokunnan jäsenenä *Anni Laukkanen*. Jo mainitsemassani vuosikokouksessa, joka pidettiin heti johtokunnan kokouksen perään, puheenjohtajaksi valittiin Lyydia mustonen, sihteeriksi *Vieno Smolander*, pöytäkirjan- ja vuosikertomuksen tarkastajiksi Anni Laukkanen ja *Selma Miettinen*, tilintarkastajiksi *Abraham Pöyhönen* ja *Maija Smolander* sekä varalle *Edvard Tirkkonen* ja *Pekka Hyvärinen*. Lottatoimintaa oli Konttimäessä järjestelemässä siis myös paikallisia miehiä. Alkaneena vuonna illanviettoja päätettiin järjestää kahdet ja lisäksi ompeluseuroissa

⁴⁴ Hersalo 1962, 230.

⁴⁵ Hersalo 1962, 234-236, Lappalainen 1982, 74 ja Lukkarinen 1981, 306.

⁴⁶ Vapaustaistelun historiikki Tuusniemen Suojeluskunnasta v. 1929.

tehtäisiin käsitöitä. Vielä samaisen vuoden 1942 lopulla pidettiin Riihimäellä toinen vuosikokous, jossa valittiin johtokunnan varsinaisiksi jäseniksi puheenjohtaja Ida Tirkkonen, Lyydia Mustonen, Selma Miettinen, Vieno Smolander ja varalle Anni Laukkanen. Tilintarkastajiksi valittiin Abraham ja *Hanna Pöyhönen* ja varalle Maija Smolander sekä Edvard Tirkkonen. Työtehtävät näyttävät lähteiden mukaan kiertäneen Konttimäessä samojen aktiivien kesken. Tyttöosaston toiminta oli ollut lakkautuneena Esteri Mäkisen lähdettyä muualle, eikä käsitöitäkään voitu tehdä materiaalipuutteen vuoksi. Kahden illanvieton lisäksi suunniteltiin, "jos sota loppuisi ja pojat tulisivat kotiin, niin pidettäisiin heille tuliaisillanvietto".⁴⁷ Ainakaan aivan heti kotiinpaluujuhlia ei taidettu Konttimäessä viettää.

Yhteensä lottatoimintaan osallistui Tuusniemeltä 400 naista, joista koilliselta Tuusniemeltä olivat ainakin seuraavat. Luettelo alueen lotista ei ole kuitenkaan lähteiden puutteellisuuden vuoksi täydellinen. Loukeiselta lottatoiminnassa olivat mukana Peuroilta *Elsa Hyvärinen*, Aili Hyvärinen ja pikkulottana tämän tyttäret *Eeva* ja *Maija Hyvärinen*, opettaja *Aili Hurula* ja tämän tyttäret *Lea* ja *Kaisa Hurula*. Konttimäessä lottia olivat opettaja *Elli Kantola*, *Anni Heikkinen*, *Anni* ja *Elsa Laukkanen*, *Ida Miettinen*, Lyydia Mustonen, jonka tytär *Liisa* oli pikkulottatoiminnassa, *Selma Miettinen*, *Anni Mustonen*, Esteri Mäkinen ja *Ida Tirkkonen*. Ohtaanniemeläiset lotat olivat *Kaisa Inkeri Happonen*, *Aili Kekäläinen*, *Anja Kekäläinen*, *Edla Kekäläinen*, *Fanny Kekäläinen*, *Ada Miettinen*, *Aili Miettinen*, *Edla Miettinen*, opettaja *Hilja Ruotsalainen*, *Aili Savolainen* ja Vieno *Elina Smolander*.⁴⁸

Osa koillisuusniemeläisistä lotista, etenkin Ohtaanniemeltä ja Petäjämäestä kotoisin olleista, olikin jäsenenä Tuusniemen kirkonkylän tai Liukonpellon osastoissa, olivathan ne helpompien kulkuyhteyksien päässä kuin koillisen Tuusniemen toisella laidalla Loukeisen kyljessä sijaitseva Konttimäki. Tämä oli tavanomaista joka tapauksessa ennen vuoden 1941 vaihdetta, jolloin Konttimäen kyläosasto vasta sai alkunsa. Esimerkiksi vuonna 1929 valittiin *Aili Mustonen* arpojen myyjäksi Konttimäkeen, vuonna 1940 sormusten keräystoimikuntaan valittiin Petäjämäestä *Hilja Miettinen* ja villankerääjäksi Ohtaanniemelle *Anna Miettinen*.⁴⁹

⁴⁷ Konttimäen Lotta Svärd-kyläosaston kokouspöytäkirjat 16.1.1942, 16.1.1942 ja 27.12.1942.

⁴⁸ Seila 1976, 567, Hilma Nissisen antamat tiedot ja Koistinen, Sylvi ja Vilho 25.1.1999.

⁴⁹ Tuusniemen Lotta Svärd-paikallisosaston kokouspöytäkirjat 4.12.1929, 3.4.1940 ja 5.9.1940.

Kun vuonna 1921 Pohjois-Savon piiriin kuului 1 560 lottaa, oli järjestön toiminnassa mukana kymmenen vuotta myöhemmin jo 3 265 lottaa. Viimeisen laaditun tilaston mukaan Pohjois-Savon piirissä oli 31.12.1943 yhteensä 18 paikallisosastoa, joissa oli 116 kyläosastoa ja yhteensä 5 322 lottaa. Piirin puheenjohtajista pitkäaikaisin oli vuodesta 1926 aina järjestön laukkauttamiseen saakka toiminut *Helmi Larsson*. Kaikkiaan lottatoiminnassa oli Suomessa mukana vuonna 1923 noin 30 000 ja 1938 yli satatuhatta naista ja 20 000 lottatyttöä. Toisen maailmansodan aikana kuoli lottavelvollisuuttaan suorittaessaan 228 lottaa. Haavoittumiin ja tauteihin myöhemmin kuolleista ei ole tietoja. Neuvostoliiton painostuksesta Lotta Svärd-järjestökin lakkautettiin 23. marraskuuta 1944.⁵⁰ Tuusniemen paikallisosaston viimeinen yleinen kokous pidettiin 19.11.1944 Suojaharjulla 47 lotan läsnä ollessa.⁵¹ Konttimäen kyläosaston viimeinen tilinpäätös merkittiin päivälle 31.12.1944. Tilikauden tappioksi saatiin 1229 markkaa 50 penniä, sillä tuloja ei tilinpäätökseen ollut merkitty ollenkaan. Yleensäkin paikallisosastojen tulot olivat lähes olemattomat.⁵²

5.3 Konttimäen Työväenyhdistys

Tuusniemi oli 1920-luvun ajan entisen Kuopion läänin punaisin kunta. Tuusniemellä toimi yhdeksän vasemmistososialistista ja kommunistista yhdistystä sekä kolme Suomen Ammattijärjestön (SAJ) ammattiosastoa. Niiden toiminnan taustalta löytyy alueen sahateollisuus.⁵³ Tuolloin äärivasemmistolla olikin ehdoton enemmistö Tuusniemen kunnanvaltuustossa. Koska kommunistien toiminta oli toisen maailmansodan loppumiseen saakka kiellettyä, ontuu kommunisti-termin käyttäminen äärivasemmistoa tarkoittaen ajasta ennen toista maailmansotaa puhuttaessa. Jatkossa tässä luvussa kuitenkin käytetään termiä kommunisti asioiden selventämiseksi. Toisen maailmansodan jälkeisissäkin eduskuntavaaleissa vuosina 1945, 1948, 1951 ja 1954 kommunistit saivat Tuusniemellä keskimäärin kolmanneksi eniten ääniä Kuopion kihlakunnan läntisen vaalipiirin kunnista. Vain Karttula ja Vieremä kirivät tässä tilastossa Tuusniemen edelle. Punaisimmat

⁵⁰ Seila 1976, 267, Lappalainen 1982, 74, Lukkarinen 1981, 57, 299 ja Pirhonen 1988, 20.

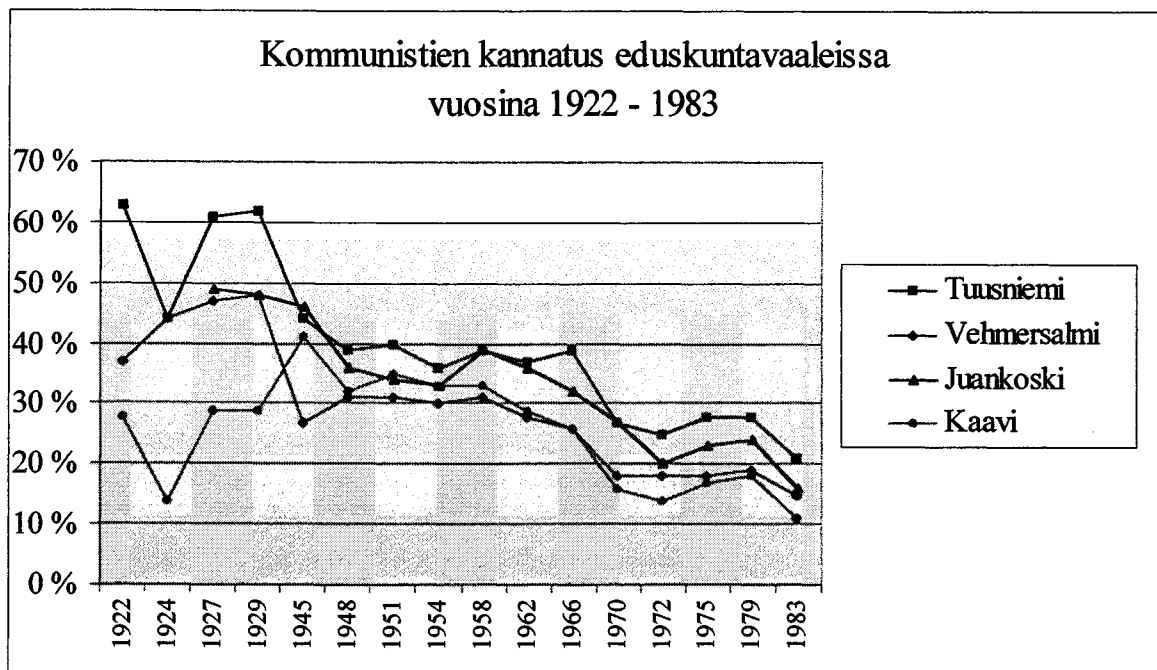
⁵¹ Tuusniemen Lotta Svärd-paikallisosaston kokouspöytäkirja 19.11.1944.

⁵² Konttimäen Lotta Svärd-kyläosaston tilinpäätös 31.12.1944.

⁵³ Ruuskanen 1995, 68.

äänestysalueet olivat Tuusniemellä vuoden 1954 vaaleissa Kosula 52 prosentillaan ja koillisen Tuusniemen Konttimäki, jossa 62 prosenttia äänesti kommunisteja.⁵⁴

Taulukko 6

Lähde: Nousiainen 1956, 159-160, Suomen virallinen tilasto, osa XXIX: vaalit, vuodet 1958, 1962, 1966, 1970, 1970, 1972, 1975, 1979 ja 1983.

Puna-aatteen kannatuksen suuruutta Tuusniemellä voidaan selittää paikallisilla olosuhteilla ja tapahtumilla. 1900-luvun vaihteessa Tuusniemi oli yksi Pohjois-Savon kehittymättömmimmistä alueista: Maaperä oli yleisesti melko karua ja kivistä sekä peltoalat keskimääräistä pienempiä, minkä vuoksi pientilalliset joutuivat turvautumaan isompien tilallisten tarjoamiin metsätöihin. Vuonna 1901 maanviljelysväestöön kuului 85,2 prosenttia tuusniemeläisistä. Vielä vuonna 1950 maa- ja metsätaloudesta sai elantonsa 73,1 prosenttia tuusniemeläisistä ja pelkämä metsätaloudesta 15,4 prosenttia väestöstä. Lisäksi kaskiviljely oli vielä yleistä, savupirtejä oli siellä täällä ja sivistysharrastukset olivat harvojen herkkua. Suuren tilattomien ja maanvuokraajien luokan yläpuolella elelivät harvalukuiset Tuusniemen rikkaat. Maanomistajiin kuului maanviljelysväestöstä vuonna 1901 vajaa viidennes, maanvuokraajiin reilu viidennes ja loput olivat irtainta työväkeä. Konttimäen äänestysalueellakin oli yksi suurtilalliseksi luokiteltava isäntä. Vuonna 1918 puhjenneet punaisten ja valkoisten väliset taistelut juonsivatkin juurensa kärjistyneistä luokkaeroista.

⁵⁴ Nousiainen 1956, 88-89.

Punaisten kannatus rakentui edellisten seikkojen lisäksi sisällissodan tapahtumille sekä toisen maailmansodan jälkeen päätään nostaneelle vasemmistolaisuudelle. *Jaakko Nousiainen* asetti teoksessaan *Kommunismi Kuopion läänissä* yhdeksi hypoteesiksi, että etenkin maa- ja metsätalouden hallitsemilla suhteellisen myöhään asutuilla alueilla "sosiaalisten liikkeiden ja poliittisten puolueiden voimasuhteet tietyllä alueella ovat riippuvuussuhteessa talouselämän rakenteeseen ja väestön taloudelliseen ja sosiaaliseen luokkajakoon, joihin taas vaikuttavat ko. alueen luonnonmaantieteelliset tekijät".⁵⁵ Tuusniemen metsäkommunismien kohdalla hypoteesi tuntuisi pitävän paikkansa.

Verrattaessa kommunistien saamaa kannatusta toisen maailmansodan jälkeisissä eduskuntavaaleissa koillisen Tuusniemen kahdessa äänestyspiirissä, Ohtaaniemellä ja Konttimäessä, saadaan selville varsin mielenkiintoisia tuloksia. Vuonna 1945 Tuusniemi oli jaettu viiteen vaalipiiriin, joista Ohtaaniemi kattoi myös Konttimäen kylän. Ohtaaniemen vaalipiirissä annettiin 368 ääntä, joista 206 eli noin 56 prosenttia annettiin Suomen Kansan Demokraattiselle Liitolle eli SKDL:lle. Vuoden 1948 vaaleissa Tuusniemellä oli käytössä kolme vaalipiiriä. Tuolloin Ohtaaniemen vaalipiirissä annettiin yhteensä 506 ääntä, joista kommunistien osuus oli 46 prosenttia. Kyläkuntia päästään erittelemään vuoden 1954 eduskuntavaalien tuloksista alkaen⁵⁶. Tuolloin kommunistit eli SKDL sai ohtaaniemeläisten äänistä 30 prosenttia. Konttimäessä kommunistit keräsivät kuitenkin jo edellä mainitun 62 prosentin äänisaaliin. Koko Tuusniemeltä SKDL:n äänien osuus oli noin 36 prosenttia. Vuoden 1958 eduskuntavaaleissa kommunistien saama kannatus kohosi Ohtaaniemellä 34:ään prosenttiin. Konttimäessä SKDL:n osuus annetuista äänistä pysyi 59:ssä prosentissa. Vuonna 1962 SKDL:n kannatus oli Ohtaaniemellä 31 prosenttia, Konttimäessä edelleen 59 prosenttia annetuista äänistä⁵⁷. Vuonna 1966 kommunistit saivat ohtaaniemeläisten äänistä kolmisenkymmentä prosenttia ja konttimäkeläisten äänistä noin 57 prosenttia⁵⁸. Kuusi vuotta myöhemmin vuonna 1972

⁵⁵ Nousiainen 1956, 88-89, 151, 155, 161 ja 163.

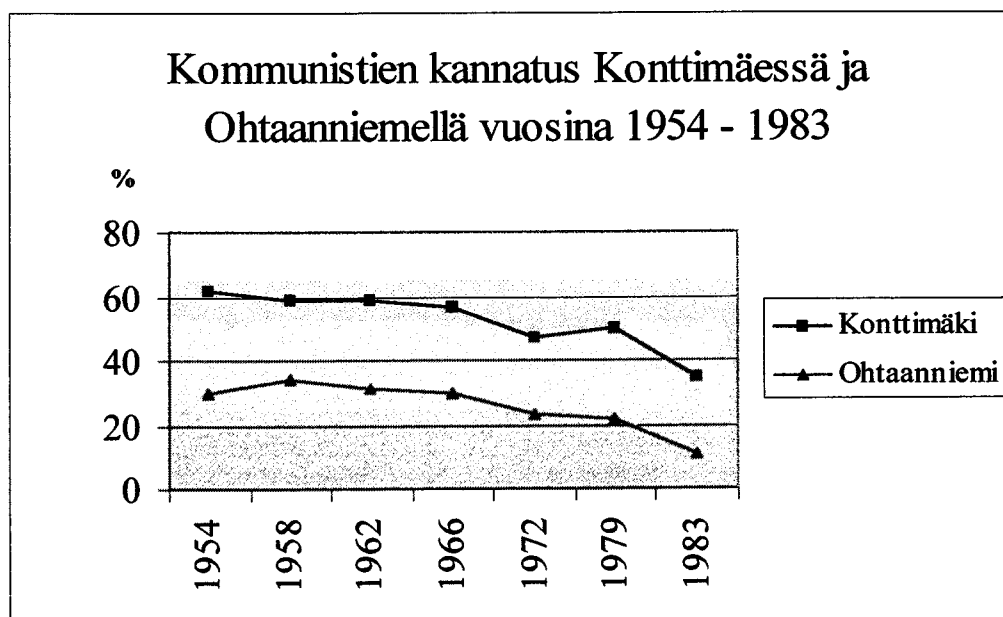
⁵⁶ Vuoden 1951 eduskuntavaalien tulokset lienevät hukkuneet Tuusniemen kunnan arkiston "salaisiin kansioihin". En saanut käsiini myöskään vuosien 1970 ja 1975 eduskuntavaalien tuloksia Koillis-Tuusniemen osalta.

⁵⁷ SKDL:n saamien äänien lisäksi Työväen ja Pienviljelijäin Sosiaalidemokraattinen Liitto (TPSL) sai Ohtaaniemellä viisi ja Konttimäessä yhden äänen. Nämä äänet on laskettu mukaan kommunistien kannatukseen. Kaikkiaan ääniä annettiin Ohtaaniemen vaalipiirissä 248 kappaletta (Äänioikeutettuja oli 290 henkeä, joten äänestysaktiivisuus nousi lähes 86 prosenttiin.) ja Konttimäen vaalipiirissä 181 kappaletta (Äänioikeutettuja oli 220 henkeä, joten äänestysaktiivisuus oli 82 prosenttia.). Lähde: Tuusniemen keskusvaalilautakunnan pöytäkirjat Cc:2.

⁵⁸ Tuolloin SKDL ja TPSL olivat vaaliliitossa, mutta äänet lienevät enimmäkseen SKDL:n ehdokkaiden äänisaalista. Lähde: Keskusvaalilautakunnan kuulutukset Da:1.

kommunistien kannatus oli molemmissa vaalipiireissä laskenut ollen Ohtaanniemellä 23 prosenttia ja Konttimäessä edelliseen verrattuna yhä reilusti kaksinkertainen eli 47 prosenttia. Vuonna 1979 kommunistit saivat Ohtaanniemen vaalipiirin äänistä 22 prosenttia. Konttimäessä tasan puolet äänioikeuttaan käyttäneistä oli edelleen kommunistiehdokkaiden takana. Vuoden 1983 eduskuntavaaleissa kommunistien kannatus oli laskenut Ohtaanniemen vaalipiirissä yhteentoista prosenttiin ja Konttimäen vaalipiirissä 35:een prosenttiin.⁵⁹ Myöhemmin 1980- saati 1990-luvulla kommunistien saamaa kannatusta eduskuntavaaleissa koillisella Tuusniemellä ei otettu ajankohdan läheisyyden vuoksi mukaan tarkasteluun. Seuraavan taulukon tarkoituksena on havainnollistaa kommunistien kannatuksen eroa koillisen Tuusniemen kahdessa vaalipiirissä, Ohtaanniemellä ja Konttimäessä.

Taulukko 7

Lähde: Tuusniemen valtiollisten vaalien lautakunnan kirjoitukset ja kuulutukset Da:1, Tuusniemen keskusvaalilautakunnan kuulutukset Da:1 ja pöytäkirjat Cc:2, Ca:3 sekä Ca:4.

Selitys kommunistien kannatuksen ylivoimaisuuteen Konttimäessä verrattuna SKDL:n eduskuntavaaleissa saamiin ääniin Ohtaanniemen vaalipiirissä voisi olla, että Ohtaanniemellä tilat ovat perinteisesti olleet suurempia kuin aikaisemmin torppareiden asuttamassa

⁵⁹ Tuusniemen keskusvaalilautakunnan kirjoitukset Db:1, Tuusniemen valtiollisten vaalien lautakunnan kirjoitukset ja kuulutukset Da:1, Tuusniemen keskusvaalilautakunnan kuulutukset Da:1 ja pöytäkirjat Cc:2, Ca:3 sekä Ca:4.

Konttimäessä tai Loukeisella⁶⁰, kuten useat asian mahdollisesta arkuudesta johtuen nimettömiksi jäävät haastattelut antoivat ymmärtää. Lisäksi Konttimäkeen perustettu työväenyhdistys ja sen jäsenet lienevät onnistuneet vakuuttamaan naapurinsa puna-aatteen merkityksestä. Eduskuntavaalien tulokset koillisen Tuusniemen osalta sekä Konttimäen Työväenyhdistyksen toiminta viestivät kiistattomasti eroista näiden kylien henkisissä ilmapiireissä, mikä vaikuttanee edelleen "koillisuusniemeläisyyden" syntymiseen ja kokemiseen. Nyt kuitenkin tarkemmin työväenaatteen pariin koilliselle Tuusniemelle.

Vuonna 1899 perustettiin Suomen Työväenpuolue, joka kannatti niin sanottua wrightiläistä työväenliikettä. Vaikka työväenyhdistyksiä perustettiin jo ympäri maata, niin vasta vuonna 1903 perustetun Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen puoluekokouksessa vuonna 1906 työväenliikkeen organisaation vahvistaminen mahdollisti työväenyhdistysten leviämisen. Tuusniemen Työväenyhdistys perustettiin jo samana vuonna 7.1.1906.⁶¹ Yhdistyksen työväentalo valmistui vuonna 1915 kirkonkylän keskustaan. Kommunistilait nujersivat yhdistyksen 1930-luvun vaihteessa, mutta lähes välittömästi tämän jälkeen kirkonkylälle perustettiin Tuusniemen Sosialidemokraattinen Työväenyhdistys, joka joutui sittemmin myymään talonsa Tuusniemen kunnalle vuonna 1972. Myös Juurikkamäen ja Haurangin Työväenyhdistyksillä oli omat talonsa. Koillisella Tuusniemellä toimi aktiivisesti ainoastaan Konttimäen Työväenyhdistys, joka perustettiin vuonna 1911.⁶² Konttimäen Työväenyhdistyksen johtokunnan pöytäkirjoja ei ole valitettavasti, mutta ymmärrettävästi, näihin päiviin säilynyt⁶³, joten johtokuntien kokoonpanot jäävät hämärän peittoon. Sen sijaan yhdistyksen ensimmäisten 22 jäsenen nimet⁶⁴ löytyvät. Jäsenistä seitsemän oli

⁶⁰ Lukuvuonna 1894-1895 Holoppalan ja Miettälän kiertokoulupiirien lapsista, jotka olivat kotoisin erityisesti Ohtaanniemen kylältä, noin 83 prosenttia oli tilattomien lapsia, kun taas Loukeis-Petäjämäen kiertokoulupiirissä tilattomien lapsia oli noin 88 prosenttia koululaisista. Vaikka luvut ovat vain yhdeltä lukuvuodelta, jolloin sattuman mahdollisuus on otettava huomioon, näyttäisi tilattomia olleen koillisen Tuusniemen toisella laidalla suhteellisesti enemmän kuin Ohtaanniemen kylän puolella. Lähde: Ohtaanniemen kansakoulun matrikkeli v. 1899-1927, D, E.

⁶¹ Happonen 1976, 1 ja Hyvönen 1988, 7. Hyvönen 1988, 61 mukaan perustaminen olisi tapahtunut jo 17.12.1905. Ilmeisesti tuolloin pidettiin Tuusniemellä yhdistyksen perustava kokous.

⁶² Hyvönen 1988, 61-62. Tosin Happonen 1976 mukaan myös Ohtaanniemellä olisi ollut oma työväenyhdistyksensä, mutta tähän ei viittaa yksikään muu käyttämäni lähde.

⁶³ Happonen 1976 mukaan Konttijärven *Olga* olisi joutunut antamaan kaikki asiakirjat ja kirjaston kaappeineen pois ja näiden tulleen sittemmin ilmeisesti poltetuiksi.

⁶⁴ Ensimmäiset jäsenet olivat *Antti Miettinen* (torpparin poika), *Mari Miettinen* (torpparin tytär), mies Konttimäen kansakoulun takana eli *Olli Heikkinen* (torppari), *Hanna Räsänen* (torpparin vaimo), *Antti Heikkinen* (työläinen), *Antti Smolander* (lamppuoti), *Heikki Smolander* (lamppuodin poika), *Anna Smolander* (lamppuodin tytär), *Juho Rissanen* (torppari), *Helena Rissanen* (torpparin vaimo), *Kusti Savolainen* (torppari), *Augusti Juutilainen* (torpparin poika), *Adam Miettinen* (torppari), *Juho Juutilainen* (torppari), *Heikki Miettinen* (talollinen), *Pekka Miettinen* (talollinen), *Pekka Vartiainen* (renki), *Pekka Räsänen* (torppari), *Eva Räsänen* (torpparin vaimo), *Olli Räsänen* (torpparin poika), toinen *Mari Miettinen*

torppareita, kolme torpparin vaimoa, kolme torpparin poikaa ja kaksi tytärtä, yksi lampuoti ja tämän poika ja tytär, yksi renki, yksi työläinen sekä kaksi talollista. Heidän lisäksi muutama oli ilmoittautunut jäseniksi myöhemmin. Yhdistyksen jäsenmäärä oli ensimmäisen toimintavuoden lopussa 27, joista kuusi oli naista ja neljä talollista sekä yksi talollisen tytär. Myöhemmin talollisten määrä oli vieläkin pienempi.⁶⁵ Suurin osa ensimmäisistä jäsenistä oli siis torppareita ja näiden perhettä sekä muuta tilatonta väestöä.

Vuoden 1918 kansalaissota jakoi kahteen leiriin paitsi koko Suomen kansan niin myös työväenliikkeen. Vuonna 1918 oli Venäjällä perustettu Suomen Kommunistinen Puolue (SKP), joka vuonna 1920 siirtyi rajan yli länteen nimellä Suomen Sosialistinen Työväenpuolue (SSTP). Puolue myötäili kannanotoissaan selkeästi Neuvostoliiton Kommunistista Puoluetta (NKP). Työväenyhdistykset ympäri Suomen äänestivät keskuudessaan, tulisiko niiden kuulua Suomen Sosialidemokraattiseen Puolueeseen (SDP) vai Suomen Sosialistiseen Työväenpuolueeseen.⁶⁶ Tuusniemen Konttimäen Työväenyhdistys oli aiemmin toiminut SDP:n alaisuudessa, sillä yhdistyksen vuonna 1919 vahvistetut säännöt määrittelevät yhdistyksen tehtäväkentän seuraavasti.

” Yhdistys kuuluu Suomen Sosialidemokraattiseen Puolueeseen ja on sen tarkoituksena edistää työväen sivistyksellistä, taloudellista ja valtiollista kehitystä. Tässä tarkoituksessa yhdistys suorittaa herätys- ja valistustyötä paikkakunnan vähävaraisten keskuudessa, edistää kirjallisuuden ja sanomalehtien levitystä, toimeenpanee kokouksia ja iltamia, ottaa osaa valtiolliseen ja kunnalliseen toimintaan j.n.e. ”⁶⁷

Kiistan takia työväenyhdistysten toiminta lamaantui vähäksi aikaa. Lopulta SSTP:llä oli Kuopion läänissä äänestysten jälkeen vuonna 1922 noin 3000 ja SDP:llä noin 550 jäsentä. Tuusniemenkin työväenyhdistykset, mukaan lukien Konttimäen yhdistys, siirtyivät SSTP:n radikaalimpaan leiriin. Kuitenkin jo vuonna 1925 SSTP lakkautettiin Turun hovioikeuden

---

(torpparin tytär) ja *Taavi Miettinen* (torppari). Lähde: Tuusniemen Konttimäen Työväenyhdistyksen jäsenluettelot v. 1911-1933.

⁶⁵ Tuusniemen Konttimäen Työväenyhdistyksen jäsenluettelot v. 1911-1933.

⁶⁶ Hyvönen 1988, 16.

⁶⁷ Tuusniemen Konttimäen Työväenyhdistyksen säännöt v. 1919, § 2.

päätöksellä ja näin suuri osa työväenyhdistyksistä liittyi uudestaan SDP:hen, osa toimi viltteinä ilman kattojärjestöä ja osan toiminta lakkasi kokonaan.⁶⁸

Tuusniemellä oli kaikkiaan neljä työväentaloa. Konttimäen työväentalo valmistui Konttimäen kansakoulun viereiseen mäenrinteeseen vuonna 1926 ja sen arvoksi ilmoitettiin 7000 silloista Suomen markkaa. Aatteellisen ilmapiirin muututtua Suomessa suvaitsemattommaksi paineet Konttimäen Työväenyhdistystä kohtaan lisääntyivät. Tuusniemellä kokoontui 3.8.1930 kansalaiskokous, jossa päätettiin vaatia kommunistivaltuutettujen eroa kunnanvaltuustosta. Kokouksen osanottajat perustivat myös työväenaatetta vastaan suuntautuneen Suomen Lukon paikallisosaston, minkä painostuksesta kommunistivaltuutetut erosivatkin valtuustosta seuraavana päivänä 4.8.1930. Tuolloin suojeluskuntatalolla pidetyssä kokouksessa vaadittiin viranomaisia sulkemaan paikalliset työväentalot, jottei väkivaltaisuuksia ilmaantuisi. Juurikkamäen, Laukka-Ahon ja Pelonniemen työväentalot suljettiin pian; vain Tuusniemen kirkonkylän ja Konttimäen työväentalojen sulkemisesta vielä luovuttiin. Näiden kahden työväenyhdistyksen yhteen laskettu jäsenmäärä oli vuoden 1931 lopussa vaatimattomat viisitoista henkeä.⁶⁹

Konttimäen työväentaloa ehdittiin käyttämään kuitenkin sangen vähän aikaa, sillä Konttimäen Työväenyhdistys lakkautettiin Lapuan kommunistilakeihin vedoten kihlakunnanoikeudessa 6.4.1933. Viipurin hovioikeus vahvisti tämän päätöksen 10.10.1933.⁷⁰ Sillä erää Konttimäen Työväenyhdistyksen viimeisiksi jäseniksi jäivät talolliset *Otto Smolander* ja *Antti Miettinen*, joka oli vielä yhdistyksen perustamishetkellä merkitty torpparin pojaksi, räätäli *Matti Räsänen*, palstatilallinen *Salomo Miettinen* sekä torpparin pojat *Edvard* ja *Otto Miettinen*.⁷¹ Konttimäen yhdistyksen lakkauttaminen liittyi aiempaan SSTP:n lakkauttamiseen laittomana järjestönä. Konttimäkeläisetkin olivat tuon tapauksen jälkeen muuttaneet yhdistyksensä sääntöjä, mitä koettiin turhaan puolustella seuraavin sanakääntein.

” ... Näillä (vuoden 1919) säännöillä toimi v. 1925 pidettyyn vuosikokoukseen asti. Vuosina 1923 ja 1924 ei toiminut. V. 1925 muutettiin säännöt sen vuoksi, että niillä voitiin entistä paremmin ehkäistä kommunist.

⁶⁸ Hyvönen 1988, 16 ja Happonen 1976, 3. Hyvönen 1988 tosin väittää SSTP:n lakkautetun jo vuonna 1923.

⁶⁹ Ruuskanen 1995, 68-70 ja Hyvönen 1988, 62.

⁷⁰ Hyvönen 1988, 62.

mahdolliset hyökäykse. Jos yhdistys olisi kuulunut kork. oik. 16/3 1925 lakkauttaan puolueeseen niin mitenkä mahdollista, että m.m. 27 p:nä toukok. 1925 tapahtunut sääntöjen muutos hyväksytty. ...”⁷²

Konttimäen työväentalo myytiin huutokaupassa vuonna 1935. Paikallinen pienviljelijäyhdistys oli valmistautunut ostamaan rakennuksen, mutta Pirttimäen *Olli Miettinen* osti sen yksityisesti Tuusniemen kunnalle. Tuusniemen kunta ei taloa kuitenkaan halunnut lunastaa, eikä Olli Miettinenkään siihen kyennyt, joten lopulta talo purettiin ja työväentalon hirret löysivät nykyisen paikkansa Ohtaanniemen Pinolanmäeltä, josta tulipalo oli tuhonnut tuona kesänä asuinrakennuksen.⁷³

Olli Miettinen (1869-1946)

Olli ja Reetta Miettinen Petäjämäen Pirttimäellä. Ohtaanniemen Kaatrasella syntynyt Olli elätti itsensä ja perheensä vuokratilijänä Petäjämäen Pirttimäessä, jonka hän myöhemmin lunasti itselleen. Hänet valittiin valtiopäiville sosialidemokraattien edustajana vuonna 1910. Tämän toimen ohessa hänelle kertyi mittava luottamusmieura kotipitäjässään Tuusniemellä.

Olli Miettinen, paremmin tunnettu "Pirttimäen Ollina", syntyi elokuussa vuonna 1869 Ohtaanniemen Kaatrasella kahdeksanlapsiseen perheeseen. Isä *Salomon Miittisen* ja äiti *Susanna o.s. Kekäläisen* kuoltua nuorina Olli meni naimisiin vuonna 1888 Petäjämäen

⁷¹ Tuusniemen Konttimäen Työväenyhdistyksen jäsenluettelot v. 1911-1933.

⁷² Tuusniemen Konttimäen Työväenyhdistyksen kirjelmä v. 1933 Tuusniemen kruununnimismiehen sille hakeman haasteen johdosta.

⁷³ Nissinen, Hilma 26.1.1999 ja Taskinen, Vilho 26.1.1999.

Voutilan talon tyttären *Reetta Juliana o.s. Voutilaisen* (s.1865) kanssa. Lamputina Olli viljeli toisten maita noin 25 vuoden ajan kunnes hän osti *Antti Jussi Haposelta* vuonna 1912 Pirttimäen talon. Pirttimäen Olli kertoi kunnostaneensa ahkeruudella ja säästäväisyydellä. Juliana ja Olli saivat pojan nimeltä *Pekka*. Pekan poika oli *Mikko Miettinen*, tämän vaimo *Elsa Miettinen* ja heidän poikansa Susimäessä asuva *Olli Miettinen*, jonka poika on *Antti Miettinen*.⁷⁴

Otto Räsänen onnistui vuonna 1938 haastattelemaan itseään Pirttimäen Ollia, joka tuolloin kuului Tuusniemellä kunnanvaltuutettuna asutus-, holhous-, huolto- ja kunnan palovakuutuslautakuntiin. Seuraavassa Olli itse kertoo lukuisista luottamustoimistaan Tuusniemellä.

" Kunnallisista ja muista "viroistani" voi mainita, että kunnallislautakuntaan olen kuulunut kolmeen eri kertaan, köyhäinhoitolautakuntaan toistakymmentä vuotta, valtuustoon melkein niin kauan kuin se on ollut olemassa, verotus- ja justieruulautakuntiin sekä jäsenenä että väliin puheenjohtajana, samoin vuokralautakuntaan, ollen kolme vuotta puheenjohtajana, asutuslautakuntaan niin kauan kuin sitä on ollut jäsenenä ja varapuheenjohtajana, tielautakuntaan viisi-kuusi vuotta puheenjohtajana ja rahastonhoitajana ja virkatalolautakuntaan kuusi vuotta. Manttaalimiesten uskottuna miehenä olin ainakin kolmekymmentä vuotta ja osuuskassan hoitajana, sen kirjanpitäjänä ja rahastonhoitajana kuusi vuotta."⁷⁵

Kunnallisten luottamustoimien lisäksi Olli Miettinen oli perustamassa Tuusniemen Osuusmeijeriä, Mäntylän Osuuskauppaa ja suojeluskunnan taloa. Talollinen Olli Miettinen pääsi eduskuntaan työväenliikkeen kannattajien äänin Suomen Sosialidemokratian Puolueen (SDP) miehenä. *Edvard Tirkkosen* haastattelun mukaan työväenliikkeen mies sai kannatuksensa tuohon aikaan nimen omaan omiensa keskuudesta. Kansanedustajana tämä

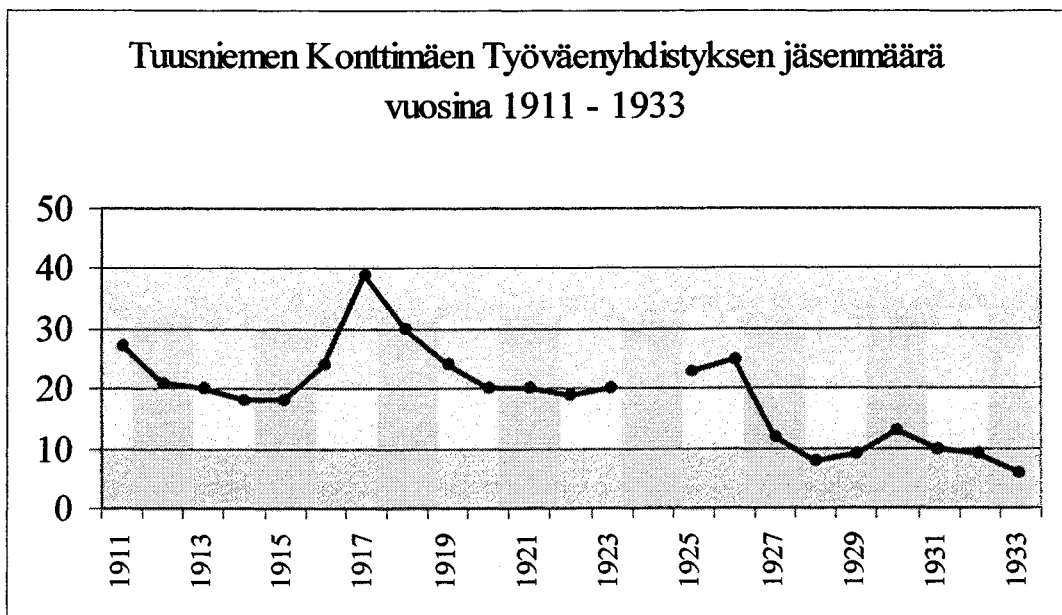
⁷⁴ Suomen kansanedustajat 1907-1982, Miettinen, Olga ja Veikko 26.1.1999 sekä Räsänen, Otto, 262, 1938.

⁷⁵ Räsänen, Otto, 262, 1938.

koillisuusniemeläinen toimi kahtena kautena, jolloin hän oli kuulunut maatalous- ja suureen valiokuntaan sekä jälkimmäisellä kaudella edellisten lisäksi talousvaliokuntaan. Eduskuntavuosinaan 1910-1913 Olli Miettinen siirtyi edustamaan silloista Maalaisliittoa eli nykyistä Suomen Keskustaa. Leirin vaihdos herätti luonnollisesti närää tietyissä piireissä. Miettinen kuitenkin vastasi kritisoijilleen, että "raha on rahhoo, tulpa se miltä puolelta hyvää".⁷⁶

Kaikkiaan niin sanottujen Lapuan kommunistilakien nojalla lakkautettiin yhden vuoden sisällä Kuopion läänissä 62 yhdistystä, joilla oli hallussaan talo tai lava. Tuusniemellä lakkautettuja yhdistyksiä oli kolmelta. Osa lakkautetuista työväenyhdistyksistä saattoi vielä nousta ilmapiirin liennyttyä jaloilleen, näin myös sotien jälkeen Konttimäessä.⁷⁷ Seuraavasta diagrammista näkyy Konttimäen Työväenyhdistyksen jäsenmäärän varsin heittelevä kehitys vuoteen 1933 saakka. Selvänä piikkinä diagrammista voi havaita sisällissotavuoden 1918 ja innostuksen laskun 30-luvun alun lapualaisvuosina.

Taulukko 8

Lähde: Tuusniemen Konttimäen Työväenyhdistyksen jäsenluettelot v. 1911-1933.

Uudestaan työväenyhdistyksen toiminta virisi Konttimäessä jatkosodan jälkeen vuonna 1945 poliittisen ilmaston vasemmistolaistuttua. Tuolloin Konttimäen Työväenyhdistyksen

⁷⁶ Suomen kansanedustajat 1907-1982, 396, Tirkkonen 1978, 8 ja Räsänen, Otto, 262, 1938.

⁷⁷ Luettelo lakkautetuista ja toimintakiellon alaisista yhdistyksistä, Hyvönen 1988, 19 ja Tirkkonen 1978, 3.

raunioille perustettiin Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) kyläosasto. Toiminnoissa oli mukana varsin mittavasti konttimäkeläisiä, samoja henkilöitä, jotka osallistuivat pienviljelijäyhdistyksenkin toimintaan. Yksi yhdistyksen puheenjohtajista oli noina vuosina Otto Smolander. Toisen entisen Konttimäen Työväenyhdistyksen puheenjohtajan ja kunnanvaltuutetun Vilho Taskisen mukaan toiminta jatkui sittemmin ainakin vuoteen 1978, jolloin hän muutti Varkauteen. Tällöin toiminta on kuitenkin jo ollut varsin hiljaista. Sodan jälkeen toiminta muodostui kokousten pidosta ja ohjelmallisista iltamista, joihin kyläläiset osallistuivat aatteesta välittämättä. Retkiä tai puhetilaisuuksia ei Taskisen mukaan järjestetty, mutta kirkonkylän työväentalolla kyllä vierailtiin.⁷⁸

Myös Ohtaaniemellä toimi vastaavanlainen työväenyhdistys, kuitenkin työväenliitto-nimisenä. Siitä en saanut käsiini lähdemateriaalia. Toiminta lienee ollut huomattavasti heikompaa ja satunnaisempaa kuin Konttimäessä. Kokouksia pidettiin ja pikkujoulujakin ohtaaniemeläisillä oli.⁷⁹

5.4 Toinen maailmansota yhdisti

Vuosina 1939-1944 käytiin toinen maailmansota, joka Suomen osalta jakaantui talvisotaan ja jatkosotaan. Rintamalinjat eivät päässeet leviämään Tuusniemelle saakka, vaan taistelut rajoittuivat Karjalaan, Sallan-Petsamon seudulle sekä Suomen toisen käsivarren alueelle. Vaikka Tuusniemellä ei siis taisteltu, otti sota oman osansa tuusniemeläistenkin elämästä. Elämä kotirintamalla vaikeutui kulutushyödykkeiden ja elintarvikkeiden säännöstelyn ja pulan johdosta, vaikkakin maaseudulla ruokaa riitti paremmin kuin kaupungeissa. Suoranaista nälkää Koillis-Tuusniemellä ei sotavuosina tai sen jälkeenkin jatkuneen elintarvikesäännöstelyn aikaan nähty. Oman kylän ja kuopiolaiset miehet kiertelivät tuolloin koillisenkin Tuusniemen taloissa tarkastamassa, ettei niissä ollut ylimääräistä karjaa tai viljaa takavarikoitavaksi.⁸⁰

⁷⁸ Taskinen, Vilho 26.1.1999 ja Pekka Martikaisen Lauri Haposelle antamat tiedot.

⁷⁹ Eero Smolanderin antamat tiedot.

⁸⁰ Nissinen, Hilma 6.4.1999.

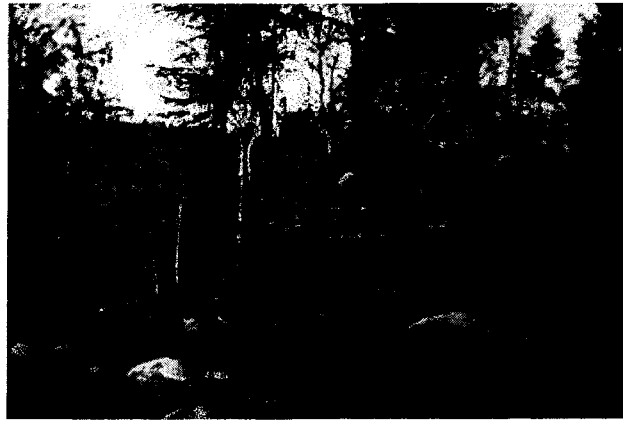

Vilho Taskinen ja Erkki
Laukkanen lähdössä talvisotaan.

Monessa talossa maataloustyöt jäivät naisten, vanhusten ja lasten huoleksi. Koillis-Tuusniemellä oman työpanoksensa yhteisen hyvinvoinnin eteen antoivat myös venäläiset sotavangit, joita sijoitettiin maataloustöihin Kuopion lähiseudun pitäjien suurimpiin taloihin. Sotavangeista olikin suuri apu kotitöiden sujumiselle, eikä heistä aiheutunut minkäänlaista haittaa saati vaaraa, vaikka heidän muun muassa annettiin kokoontua keskenään. Jatkosodan loputtua venäläisvangit lähtivät osin vastahakoisestikin takaisin kotimaahansa.⁸¹ Maataloustöiden ohella karjalaisevakot oli asutettava ja moni talo menetti isäntänsä tai poikansa lopullisesti taistelurintamalla. Ja siitäkin huolimatta, tai ehkä juuri sen vuoksi, voimia riitti myös vapaaehtoiseen suojeluskunta- ja lottatyöhön ja muunlaiseen järjestäytymättömämpään avustus- ja huoltotoimintaan sekä tulevaisuuden uskon ylläpitämiseen. Vaikka varsinaisia taisteluita Tuusniemellä ei käyty, pudotettiin Konttimäen Karankaniemeen johtavan tien varteen pommi. Se ei kuitenkaan aiheuttanut tuhoa ja se pudotettiin todennäköisesti lähinnä lentokoneen lastin keventämiseksi. Lentokoneet jyrisivät tiheään koillisen Tuusniemen ylitse Kuopioon mennessään. Annettujen ohjeiden mukaan tällöin oli ainakin periaatteessa piilouduttava metsän suojiin lakana hartioilla.⁸²

⁸¹ Kurki, Helmi 6.4.1999, Nissinen, Hilma 6.4.1999 ja Rahunen, Impi 17.3.1999.

⁸² Rahunen, Impi 17.3.1999.

Otto Voutilainen jatkosotavuonna 1943 voitettun tankin päällä.

Toisen maailmansodan seurauksena kuoli yhteensä 163 tuusniemeläistä, joista 23 oli kotoisin koilliselta Tuusniemeltä. Talvisodassa henkensä menetti 42 tuusniemeläistä ja kuusi miestä Koillis-Tuusniemeltä.⁸³ Näitä sankarivainajia olivat ohtaanniemeläiset tilallisen poika *Nissinen Aarne Mikael* (13.1.1906-27.2.1940 Säiniöllä), edellisen veli *Nissinen Armas Petter* (11.1.1909-10.12.1939 Ilomantsin Lehtovaarassa) ja *Vartiainen Simo* (15.2.1917-29.2.1940 Kannaksen Pilppulassa). Konttimäeltä henkensä menettivät sodassa *Miettinen Otto Eemel* (13.9.1909-27.2.1940 Säiniöllä) ja *Rissanen Juho Petter* (15.6.1912-11.4.1940 Tampereen sotasairaalassa), sekä Loukeiselta maanvuokraajan poika *Räsänen Veikko Arvid* (29.5.1914-26.2.1940 Ylä-Sommeella).⁸⁴

Nissinen Aarne Mikael

Nissinen Armas Petter

Vartiainen Simo

⁸³ Jatkosodassa kaatuneiden luettelo Tuusniemen kunnasta, Tuusniemen sankarivainajien muistomerkki, Vapautemme hinta 1941 ja Hilma Nissisen antamat tiedot. Edellä esitettyihin lukuihin sisältyvät sotien jälkeen sodista aiheutuneisiin vammoihin ja sairauksiin kuolleet.

⁸⁴ Jatkosodassa kaatuneiden luettelo Tuusniemen kunnasta, Vapautemme hinta 1941 ja Hilma Nissisen antamat tiedot.

Miettinen Otto Eemel

Rissanen Juho Petter

Vuorostaan jatkosota vaati 121:n tuusniemeläisen hengen. Koillisuusniemeläisten osuus heistä oli 17.⁸⁵ Ohtaanniemen koulupiirin miehistä jatkosodassa menehtyivät talollinen *Hentelä Matti* (2.4.1905-1.9.1941 Aunuksen Palolahdella), työmies *Hartikainen Eino August* (23.6.1921-23.10.1941 Syvärillä), palstatilallinen *Juutilainen Taavetti* (3.11.1921-15.9.1942 Kannaksen Jänisjärvellä), *Räsänen Hannes* (13.9.1920-27.6.1944 Nirkassa), *Hartikainen Antti Edvard* (27.5.1924-7.7.1944 Kannaksella), *Smolander Pekka* (30.12.1915-14.8.1944 Syvärillä) ja *Pitkänen Simo* (20.4.1918-9.3.1948, haavoittui Kannaksella).⁸⁶

Hentelä Matti

Räsänen Hannes

Hartikainen Eino August

Juutilainen Taavetti

Hartikainen Antti Edvard

Pitkänen Simo

Smolander Pekka

⁸⁵ Jatkosodassa kaatuneiden luettelo Tuusniemen kunnasta, Tuusniemen sankarivainajien muistomerkki ja Hilma Nissisen antamat tiedot.

⁸⁶ Jatkosodassa kaatuneiden luettelo Tuusniemen kunnasta ja Hilma Nissisen antamat tiedot.

Konttimäen koulupiirin alueelta kaatuivat jatkosodassa talollisen poika *Taskinen Väinö* (25.12.1910-2.8.1941 Ruskealassa), työmies *Turunen Toivo* (17.6.1911-21.9.1941 Kaskanassa), palstatilallinen *Karvonen Aaro Heikki* (29.12.1902-21.10.1941 Syvärillä), *Smolander Simo* (26.10.1914-30.8.1942 Säämäjärvellä), tilallisen poika *Karvonen Väinö* (19.5.1925-23.9.1943 Nurmeksessa), työmies *Rissanen Niilo* (9.3.1914-3.1.1944 Syvärillä), *Savolainen Mikko Iivari* (4.7.1918-10.6.1944 Kannaksella), tilallisen poika *Hyvärinen Juh* *Taavetti* (16.4.1918-10.7.1944 Kannaksella), *Smolander Erkki Viljo* (18.5.1925-9.6.1945 Suomenlahdella) ja *Miettinen Otto* (8.5.1908-10.1.1963 Tuusniemellä, sodassa saamaansa sairauteen).⁸⁷

Taskinen Väinö

Turunen Toivo

Karvonen Aaro Heikki

Smolander Simo

Rissanen Niilo

Karvonen Väinö

Hyvärinen Juh

Savolainen Mikko

Smolander Erkki

Miettinen Otto

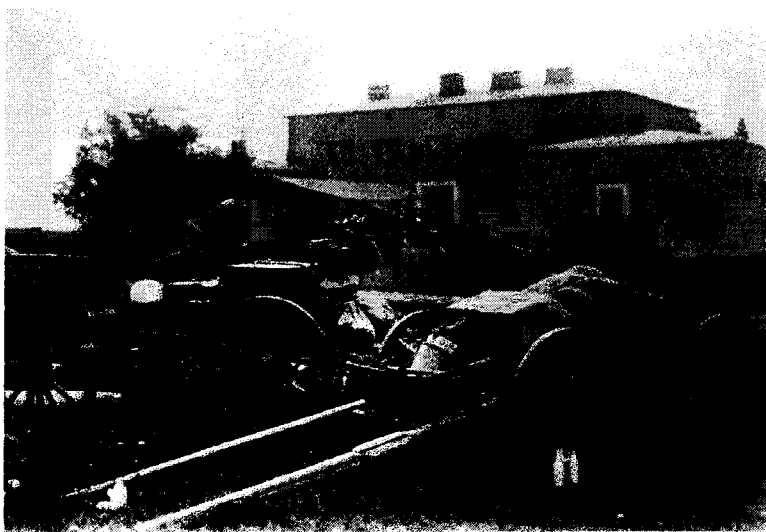
Talvisota syttyi 30. marraskuuta 1939. Vaikka väestön evakoinnista sodan jaloista olikin harjoiteltu samana syksynä, joutuivat karjalaiset nyt lähtemään kotiseudultaan vain välttämättömin varustus mukanaan. Tuusniemen kunta oli eräs impilahtelaisten evakkojen⁸⁸ sijoituspaikoista. Siirtoväki saapui Outokumpuun junalla, mistä heidät kuljetettiin Tuusniemen Suojeluskunnan talolle ja työväentalolle linja-autoilla ja hevoskyydein. Sitten siirtolaiset sijoitettiin majoitettaviksi maalaistaloihin ympäri pitäjää. Koillisellakin Tuusniemellä karjalaisperheitä tai perheiden osia, isät saattoivat olla rintamalla, asui lähes

⁸⁷ Jatkosodassa kaatuneiden luettelo Tuusniemen kunnasta ja Hilma Nissisen antamat tiedot.

⁸⁸ Evakolla kyseisessä tutkimuksessa tarkoitetaan karjalaista siirtoväkeä. Koska sanan 'evakko' käyttäminen aiheuttaa toisille mielipahaa, ja koska karjalaiset nimenomaan siirrettiin sodan jaloista länteen, käytetään tässä tutkimuksessa tästä lähtien termiä 'karjalainen siirtoväki' tai 'siirtolainen' sanan evakko tilalla.

jokaisessa talossa. Yhteiselo savolaisten ja karjalaisten kesken näyttäisi sujuneen ilman suurempia kahnauksia.⁸⁹

Vaikka alussa kielen eroavuus saattoi ajoittain aiheuttaa ongelmia paikallisen väestön kanssa, vähitellen kumpikin osapuoli sopeutui pakon sanelemaan tilanteeseen. 15. maaliskuuta 1940 siirtoväkeä oli Tuusniemellä 1751 henkeä, joista Impilahdelta oli kotoisin 1700. Kesäkuuhun mennessä karjalaisten määrä oli kasvanut 1991:een. Vuoden lopussa karjalaisten määrä oli Tuusniemellä alle 1500. Kun Tuusniemen väkiluku oli vuoden 1940 alussa ollut noin 6300 henkeä, oli karjalainen siirtoväki nyt kasvattanut pitäjän väestömäärää lähes neljänneksellä. Karjalaisten asuttaminen vakituisesti Tuusniemelle alkoi kesällä 1940 siirtoväen huoltolautakunnan johtajan *Ananias Haposen* johdolla.⁹⁰

Karjalan siirtolaisten levähtämis- ja taukopaikka Tuusniemen kirkonkylän kansakoululla vuonna 1944. "Oudon tunteen vallassa katseli sivusta tätä 20:nneen vuosisadan kansainvaellusta, mihin omaa kammottavaa tunnelmaansa lisäsi jälestä kuuluva hiljainen tykkien ja pommien jylinä, mikä väliin yltyi miltei yhtämittaiseksi, ukkosen jyrinän kaltaiselta kuuluvaksi jytinäksi ja parhaallaan ollessa pani huomattavaan värinään huoneiden ikkunatkin, niin ihmeelliseltä kuin se tuntuukin matkan pituuden takia."⁹¹ Valokuvaajana oli Otto Räsänen.

Vuoden 1940 lopulta vuoteen 1942 suuri osa siirtoväestä palasi Tuusniemeltä vanhoille kotitiloilleen Karjalaan. Vaikka osa jäikin Tuusniemelle viljelemään maata pika-asutustiloillaan tai töihin esimerkiksi Paakkilan asbestikaivokselle, niin 30. kesäkuuta 1942 karjalaisia oli Tuusniemellä enää 352 henkeä. Vuoden 1944 henkikirjoituksessa tuusniemeläisiä oli 6286 ja siirtoväkeä yhteensä kahdestatoista eri kunnasta parisataa. Neuvostoliiton joukkojen rynnittyä läpi puolustuslinjojen alkukesästä 1944 saapui

⁸⁹ Siili 1998 sekä Rahunen, Impi ja Smolander, Terttu 17.3.1999.

⁹⁰ Siili 1998.

Tuusniemelle jälleen lähes 900 karjalaista asutettavaksi. Uusista karjalaisista 828 oli salmilaisia, joiden lopullinen sijoituskunta oli kuitenkin toisaalla. Heidän tilalleen tuli lisää impilahtelaisia, joita varten pakkolunastettiin maita. Asutustoiminnan seurauksena syntyi 30 uutta viljelystilaa, kolmetoista asuntoviljelystilaa, joilla maanviljelys oli sivuelinkeinona, sekä kymmenkunta asuntotilaa tai -tonttia. Eniten karjalaisperheitä asutettiin Tuusniemen länsireunalle, Hiidenlahden, Tuusjärven ja Laukka-Ahon tienoille, mutta hajanaisemmin muuallekin ympäri pitäjää. Myöhemmin koti-ikävää helpotti varmastikin vuonna 1960 kirkonkylälle rakennettu ortodoksinen rukoushuone eli tsasouna, joka vuonna 1993 siunattiin kirkoksi.⁹²

Koillisen Tuusniemen kylät Ohtaanniemi, Petäjämäki, Konttimäki ja Loukeinen eivät siis olleet sotatapahtumien polttopisteessä, eikä niihin myöskään sijoitettu pysyvästi runsaasti karjalaisväestöä. Ohtaanniemen Rantolahteen saatiin uusia naapureita, kun *Pesoset* asettuivat sinne asumaan. Muita Koillisella Tuusniemellä vierailleita karjalaisukuja olivat muun muassa *Hakkaraiset*, *Pussiset*, *Havaskoit*, *Pylkköset*, *Luukkokset*, *Pantsut*, *Roihat*, *Rotkinit*, *Heinoset*, *Mölkäset*, *Hutut* ja *Hipit*.⁹³ Vuonna 1960 koko Ohtaanniemen henkikirjakylässä asui kuitenkin enää kymmenkunta Karjalassa syntynyttä siirtolaista.⁹⁴

Karjalan siirtolaisia ja konttimäkeläisiä, kaikki Laukkalan ja Eerikkalan talojen asukkaita. Laukkalan pihalla vuonna 1945. Edessä vasemmalla Eeva Pantsu, Maija Laukkanen, Aune Pantsu, Erkki Laukkanen. Takana Maija Hippi, Aune Tirkkonen, Raisa Pantsu, Helvi ja Sylvi Tirkkonen, Kaulia ja Valtter Pantsu. Sylissä Kaisa Laukkanen.

⁹¹ Räsänen, Otto A 1292, 544:171, Kansantietoutta Tuusniemeltä, osa IV.

⁹² Siili 1998.

⁹³ Koistinen, Sylvi 6.4.1999, Kurki, Helmi 6.4.1999, Nissinen, Hilma 6.4.1999, Smolander, Terttu 17.3.1999 ja Tuovinen, Tauno 26.1.1999.

⁹⁴ Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Tuusniemen kunnan henkikirjat, Bb 10:19 (1960).

Siirtoväen perheiden lapset kasvattivat sekä Ohtaanniemen että Konttimäen kansakoulujen oppilasmääriä merkittävästi. Sodan jaloista paenneisiin karjalaisiin suhtauduttiin koillisella Tuusniemellä varsin suvaitsevaisesti, eivätkä siirtoväen lapset joutuneet mitenkään erityisesti kiusatuiksi. Koulukiusausta toki tuolloinkin esiintyi, mutta useimmiten uusien kavereiden vaikea elämäntilanne ymmärrettiin ja kiusoittelu osattiin lopettaa.⁹⁵ Näin karjalaisten ja savolaisten kanssakäymistä muisteli Salmin pitäjältä sota-aikana Ohtaanniemen Otramäelle tullut, kylälle kotiutunut ja avioitunut *Olga Miettinen o.s. Roiha*:

" (Karjalaisten ja savolaisten välillä) ei ollut mitään eroa. Samoja suomalaisia! Ei pienintäkään eroa. Tansseihin kun mentiin, niin kyllä poijjat kävi tyttöjä tanssimaan ja tytöt haki poikia. Ja porukassa aina käytiin tansseissa. Ei kitkaa ollu ... missä myö on oltu, nii ei missään. " ⁹⁶

---

⁹⁵ Kröger, Aulis 2.4.1998 ja Miettinen, Olga 26.4.1999.

⁹⁶ Miettinen, Olga 26.4.1999.

6 KOULUNKÄYNNIN MONET KASVOT

6.1 Seurakunnallinen kansanopetus

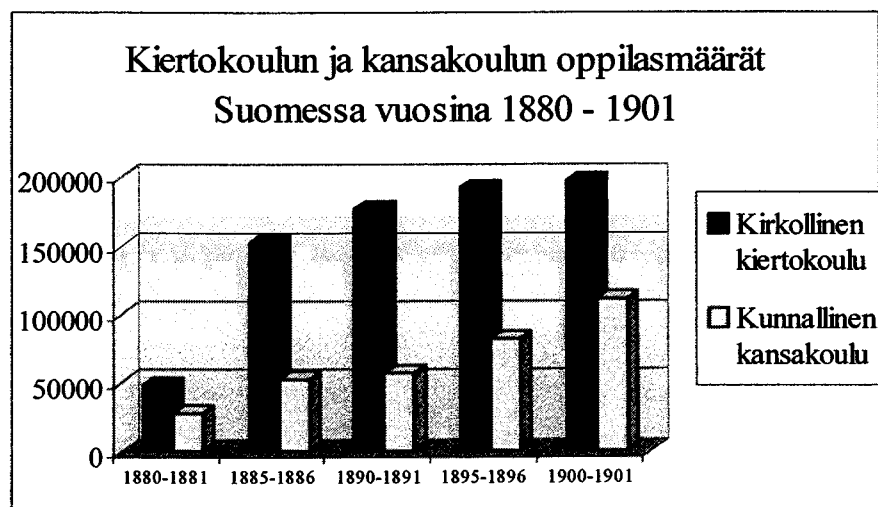
Suomalaiseen yhteiskuntaan on kuulunut jo kauan ajatus alempien kansankerrosten sivistämisestä ja koko kansakunnan henkisen pääoman nostamisesta kansainvälisesti vertailukelpoiselle ja kunnialliselle tasolle. Ja melkoisen hyvin tässä on onnistuttukin. Viime aikojen uutiset kertovat, miten eteläisen Euroopan maissa vasta nyt pyritään luomaan aikuisväestön koulutusverkostoa, joka vastaisi toteutuessaan Suomen kansanopistolaitosta, jota alettiin täällä muodostaa jo vuosisata sitten. Mutta tie tämän päivän pohjoismaiseen koulutusyhteiskuntaan on ollut pitkä.

Ennen kirjallisen viestinnän ja lukutaidon leviämistä suullinen viestintä kertomusten, tarinoiden, juorujen, kronikoiden ja huhujen muodossa hallitsi ihmisten elämää. Sukupolvelta toiselle periytyvä muistiaines ohjasi ihmistä tulkitsemaan ympäröivää maailmaa ja omaa paikkaansa siinä. Kansan sivistämisessä kirkolla on ollut ratkaisevan tärkeä merkitys. 1500-luvulla kirkko alkoi järjestää näihin päiviin saakka säilynyttä kinkeri- ja rippikouluperinnettä. Jo näitä ennen kyläläisiä velvoittivat seurakunnan puolelta saarnan kuuntelu, kuulustelu, kuulutukset ja rippipakko. Ennen kansakoululaitoksen muotoutumista lukukinkereillä, lukusijoilla eli lukusilla oli tärkeä asema kirkon kontrolloidessa kansan sivistystasoa. Rippikoulu oli tuolloin ainoa pakollinen kansanopetuksen muoto. Vuoden 1686 kirkkolaki määräsi, että kansa oli jaettava kinkeriruotuihin, jotka kokoontuisivat määrääjoin seurakunnan papin johtamille kyläkinkereille. 1800-luvun alkupuolella herännäisliikkeet antoivat alkusysäyksen pyhäkoulutoiminnan muotoutumiselle. Pyhäkoulun pääfunktio oli valmistaa nuorisoa rippikouluun. Koska pyhäkoululaisten lukutaito oli monin paikoin olematon, muodostui pyhäkoulusta pelkän hartaushetken ohella opetustilaisuus, jossa kyläläisille pyrittiin antamaan perustaidot kristinoppiin tutustumiseen. Tavauksen, sisäluvun, raamatunhistorian ja katekismuksen opetuksen rinnalle saatettiin ottaa myös kirjoituksen ja laskennon alkeita.¹

Tärkeimmäksi seurakunnalliseksi sivistäjäksi nousi 1800-luvun kuluessa kiertokoulu, josta tarkemmin Tuusniemen ja nimen omaan koillisen Tuusniemen osalta myöhemmin. Kiertokoulussa seurakunta oli jaettu ruotuihin tai piireihin, joissa opettaja viipyi kussakin muutaman viikon kerrallaan. Aluksi kiertokoulunopettajat olivat pääsääntöisesti miehiä, mutta heti 1890-luvun vaihteen jälkeen, osittain koska vuosipalkka

oli jopa laskenut, jo 40 prosenttia opettajista oli naisia. Maallisena pidetyn kansakoululaitoksen yleistyessä kirkko heräsi 1880-luvulla uudistamaan kristillisille arvoille rakentunutta opinahjoaan muun muassa tuomalla mukaan uusia oppiaineita ja uutta, kyselevää opetustapaa sekä aloittamalla kiertokoulun opettajien koulutuksen Sortavalassa ja sittemmin Hämeenlinnassa sekä Jyväskylässä.² Kiertokoulu olikin tämän vuosisadan puolelle saakka oppilasmäärällisesti merkityksellisempi kuin vielä kukoistustaan odottanut kansakoululaitos, kuten seuraava taulukko osoittaa.

Taulukko 9

Lähde: Kuikka 1991, 65.

Seurakunnallisen kiertokoulun merkitystä kansan sivistämisessä kuvastaa myös se, että vuosisadan vaihteessa, jolloin siis kiertokoulun hegemonia vielä jatkui varsinkin syrjäseuduilla, vain yksi sadasta yli 15-vuotiaasta suomalaisesta ei osannut lukea. Tosin lukutaitoiseksi saatettiin luokitella kehnostikin tekstistä selvää saanut seurakuntalainen. Lukutaidossa ei myöskään ollut suurta eroa naisten ja miesten kesken. Itä-Suomessa välttävä lukutaito ei ollut aivan näin yleistä, johtuen etenkin Viipurin läänin ortodoksiväestön kehnommista olosuhteista. Sen sijaan luku- ja kirjoitustaitoisia oli aikuisväestöstä vain kolmannes. Maaseudun naisista nämä taidot oli vain neljänneksellä, Itä-Suomessa vieläkin harvemmalla. Varsinkin Itä- ja Pohjois-Suomen maaseudulla kiertokoulun asema oli merkittävä vielä 1920-luvullakin, jolloin noin satatuhatta lasta

¹ Rinne 1986, 20-21 ja Halila 1949a, 85, 169-170 ja 173.

² Halila 1949b, 130, 134 ja Heikkinen 1989, 116.

osallistui kiertokoulutoimintaan. Vanhoillisempi kiertokoulu jäi kuitenkin ajan myötä valtiovallan tukeman kansakoulun yliajamaksi.³

6.2 Kun kiertokoulussa tavattiin

Tuusniemi oli saanut oikeuden toimia omana seurakuntanaan vuonna 1855, mutta seurakunta itsenäistyi pienellä viiveellä vuonna 1860. Vuotta aiemmin kappalaisen apulainen *Gustaf Adolf Höök* oli kirkonkokouksessa vaatinut voimakkain sanakääntein toimia lukutaidon yleistämiseksi seurakunnassa. Vielä samana vuonna 1859 aloitettiin kiertokoulun pitäminen Tuusniemellä.⁴

” Koska huonolukioitten luku tässä seurakunnassa on suuri jotka aivan taipumattomia Sunnuntai koulussa eli muuten itsellensä oppia kirjanlukutaidossa vastaanottamaan, hirmuisella tavalla salavuoteuden kautta siittävät vielä itsiänsä viheliäisempätä kansaa, jota menoa opettajat ja muut ihmisten ystävät ovat suurella murheella pitännä nähä, vaan eivät ole tähän asti voineet estää, niin siitä syystä Seurakunnan jäsenet nyt kokoontuneina yksimielisesti päättivät, että yllämainittuin huonolukioitten kustannuksella ottaa yksi koulumestari, joka heitä kolme- eli neljäkymmentähenkeä yhtäikaa kerrassaan koottuna johonkuhun paikkaan lähellen kirkkoa, jossa papit niin usein kuin mahdollinen on, ovat tilaisuudessa sillä samalla neuvomaan kristin opissa...”⁵

³ Heikkinen 1989, 121, Halila 1949b, 132 ja Halila 1950, 88.

⁴ Junkkari 1979, 1-2.

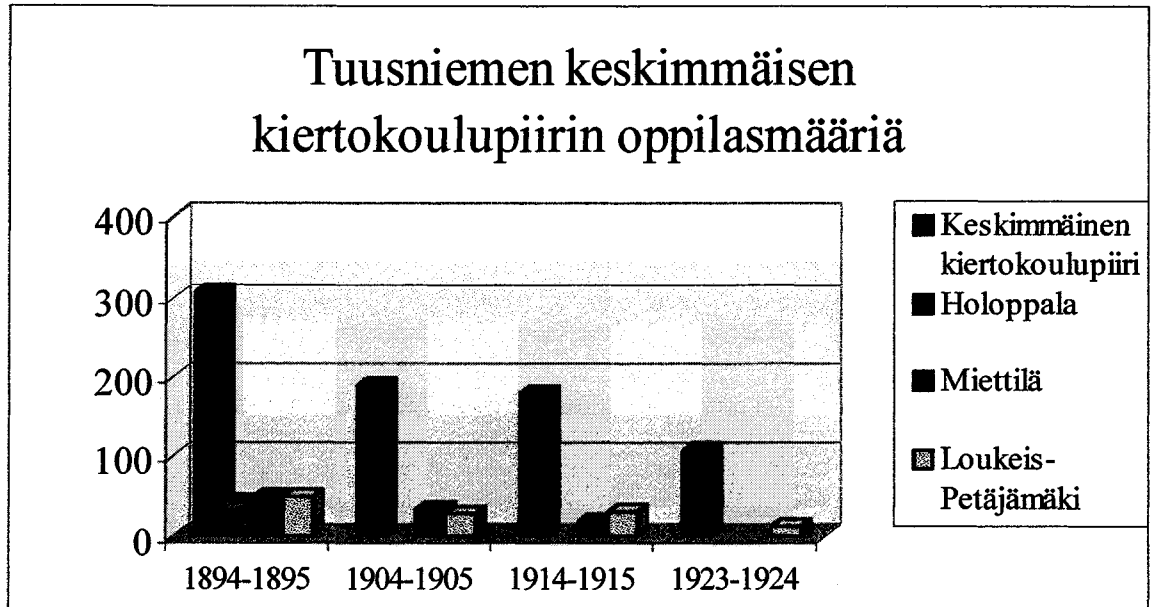
⁵ Junkkari 1979, 1.

Tuusniemen ensimmäinen kiertokoulunopettaja oli sunnuntaikoulumestari, lukkarin apulainen *Eleasar Laukkanen*, joka vastasi kiertokoulun opetuksesta koko laajan seurakunnan alueella. Kussakin paikassa Laukkanen opetti aluksi vähintään kolme päivää, yhteensä kahdeksan kuukautta vuodessa. Kesäaikaan opetusta ei järjestetty. Vuonna 1893 keisarillinen senaatti totesi kiistelyn jälkeen, että yksi kiertokoulun opettaja ei voinut suoriutua kaikkien seurakuntalaisten opetuksesta, ja että Tuusniemelle oli saatava lisää opettajia. Niinpä seurakunta jaettiin pohjoiseen, keskimmäiseen, johon kuuluivat Susiniemen, Kiukoonniemen, Holoppalan, Mietttilän, Loukeis-Petäjämäen, Pajumäen, Salonkylän ja Tuusniemen kinkeripiirit, ja eteläiseen kiertokoulupiiriin, joissa kussakin toimi vuodesta 1894 alkaen yksi kiertokoulunopettaja kerrallaan. Kiertokoulupiireistä koillisen Tuusniemen lapsia työllistivät Loukeis-Petäjämäen kiertokoulu ja Holoppalan sekä Mietttilän kiertokoulut,⁶ joihin osallistui etenkin ohtaanniemeläisiä. Toisaalta ohtaanniemeläisiä osallistui myös pohjoisen kiertokoulupiirin toimintoihin. Esimerkiksi, kun Lapinjärven kinkeripiirin koulu aloitettiin 19.10.1891 talollisen *Olli Heikki Smolanderin* talossa Haurangin talossa numero kuusi, olivat siellä mukana ohtaanniemeläiset torpparin pojat *Mikko Miettinen* ja *Lassi Gustaf Miettinen*. Myös Ikäheimon kinkeripiirin kuusipäiväiseen kouluun osallistui 25.10.1891 alkaen varsin hyvällä menestyksellä ohtaanniemeläinen "torpan poika" *Juhan Petter Hätin*en. Viimeinen pohjoispiirissä kiertokoulua käynyt ohtaanniemeläinen oli torpparin poika *Otto Kärppä*, joka osallistui koulunkäyntiin marras-joulukuussa vuonna 1920. Jokaisessa kiertokoulupiirissä opiskeltiin 36 viikkoa vuodessa, joka oli jaettu kahteen lukukauteen. Jokaisessa opetuspiirissä vuorostaan käytiin koulua kuutisen viikkoa, jokaisena päivänä kuusi tuntia. Osa koillisuusniemeläisistä opiskeli kiertokouluissa kansakoulujen perustamisen jälkeenkin pitkälle 1920-luvulle, vaikka esimerkiksi erityisesti Ohtaanniemeltä oppilaansa saaneet Holoppalan ja Mietttilän

⁶ Ensimmäisenä vuonna 1894-1895 piirijakouudistuksen jälkeen Loukeis-Petäjämäen kiertokoulu/kinkeripiirin kiertokouluun tuli lapsia, mutta toisinaan myös piikoja ja renkejäkin, Jänissalon henkikirjakylän taloista no:1 (Mäkelä) ja no:2 (Hietala), Susiniemen henkikirjakylän taloista no:5 (Räsälä eli Ala-Räsälä) ja no:6 (Räsälä eli Yläpaikka) sekä Litmaniemen henkikirjakylän silloisista taloista no:3 (Loukela), no:5 (Pirttimäki), no:6 (Jokela eli Kuusela), no:7 (Kaivomäki eli Sipola) ja no:9. Mietttilän kiertokoulupiiriin osallistujat olivat samoista taloista kuin Loukeis-Petäjämäenkin kiertokouluun osallistuneet, mutta lisäksi lapsia tuli Tuusniemen henkikirjakylän talosta no:11 (Leskelä eli Pappila) ja Ohtaanniemeltä taloista no:1 (Otramäki), no:3 (Salamo eli Petäjämäki eli Voutila), no:5 (Mikkola), no:6 (Kärkkäälä eli Sotkanharju), no:8 (Topila eli Kertumpelto), no:10 (Ollila), no:11 (Rasila eli Anttila), no:12 (Rasijärvi eli Pauretti) ja no:14 (Susijärvi). Holoppalan kiertokouluun osallistuttiin Kiukoonniemen henkikirjakylän taloista no:1 (Kiukoonniemi) ja no:2 (Paakinniemi), Ohtaanniemen henkikirjakylän taloista no:1 (Otramäki), no:2 (Rantala), no:12 (Rasijärvi eli Pauretti), no:18 (Alatalo), no:19 (Keskitalo) ja no:20 (Repomäki) sekä Loukeisen kylän talosta no:6. Lähde: Kiertokoulujen nimiluettelo 1894-1925, II Bi 1.

kinkerikoulupiirien kiertokoulut menettivätkin Ohtaanniemen kansakoulun perustamisen jälkeen runsaasti oppilaitaan.⁷

Taulukko 10

Lähde: Kiertokoulujen nimiluettelo 1894-1925, II Bi 1.

Tuusniemen kiertokoulun synnystä eli vuodesta 1859 vuoteen 1880 kirkonkokous valitsi soveliaaksi katsotun henkilön pitäjän kiertokoulun opettajaksi. Tämän jälkeen opettajat valitsi kirkkoneuvostoa vastannut silloinen kirkkoraati. Opettajan tuli olla 20 vuotta täyttänyt, Herran pyhää ehtoollista nauttiva, kristillishenkinen, elintavoiltaan nuhteeton ja lastenkouluopettajankurssin suorittanut tai vastaavat tiedot ja taidot omaava henkilö. Nämä kriteerit täyttivät ja kiertokoulun opettajina koko seurakunnan alueella toimivat Laukkasen lisäksi *Matti Markkanen* vuosina 1866-1883 ja *Henrik Miettinen* vuodesta 1883 vuoteen 1890 saakka. Lisäksi edellinen Henrik Miettinen (1875-1882) ja *Juhana Asikainen* (1882-1883) toimivat Matti Markkasen sijaisina. Piirijaon jälkeen Tuusniemen keskimmäisessä kiertokoulupiirissä toimivat opettajina *Johanna Emilia Kuokkanen* vuosina 1894-1901, erityisesti oppilaidensa lukuharrastuksen kohottajana ansioitunut *Saara Waris* (1901-1906), *Maria Hassinen* (1906-1912), *Pekka Hassinen* (1912-1913), *Maria Tiilikainen* (1913-1921), *Otto Huttunen* (1921-1922), *Eeva Konttinen* (1922-1923) ja *Anni Smolander* (1923-

Talojen nimet Kuopion kihlakunnan, Tuusniemen kunnan maakirjan v. 1905 (MK 17) ja *Matti Räsänen* vuonna 1984 laatiman *Tuusniemen asuttamisesta*-teoksen perusteella.

1924). Kyseisen piirin viimeiseksi kiertokoulunopettajaksi jäi *Iida Tervonen* opettaen lukuvuoden 1924-1925.⁸

Kiertokoulua pidettiin talollisten asuinhuoneissa pientä korvausta vastaan, mistä kiertokoulu sai kansankieliset nimityksensä kuten ”lieto”, ”loisena elävä” ja ”vaeltava vuokralainen”.⁹ *Lydia Mustonen* (s.1912) Konttimäen Möykkymäeltä käytti kiertokoulusta nimitystä viikkokoulu.

” Viikkokoulu olj semmonen, että joka talavi, eri taloissa, joissa oli iso tupa taloissa, toimi kiertokoulu, jossa oli se kiertokoulunopettaja, joka kierti; enpä nyt muista sen kiertokoulunopettajan nimme (Olisikohan tämä unohtunut opettaja ollut edellä mainittu Otto Huttunen?). Siellä kiertokoulussa minä oon muutamia viikkoja sitä (kansakouluun menoa) ennen käynä. ”¹⁰

Kiertokoulua kävivät niin lapset kuin aikuisetkin; 1900-luvun puolella oppilaiden ikä vaihteli Tuusniemellä kuitenkin keskimäärin viidestä kahdeksaentoista ikävuoteen. Kiertokoulun ensimmäisinä vuosina jokaisen tuusniemeläisen oppilaan tuli maksaa koulumestarille kahdesta viikosta 30 hopeakopeekkaa ja lisäpäivistä kustakin viisi kopeekkaa. Pian siirryttiin kuitenkin maksamaan opettajan palkka viljana tai ruokapalkkana kunnes vuonna 1920 palattiin jälleen rahapalkkaan.¹¹

Koska kiertokoulusta vastasi Tuusniemelläkin seurakunta, vuoteen 1890 saakka kiertokoulun opetus koostui katekismuksen ja Raamatun kertomusten lukemisesta, biblian- eli raamatunhistoriasta sekä virsien ulkoa opettelemisesta ja veisaamisesta. Kiertokoulun päätavoitteet olivatkin väestön lukutaidon kohottaminen, kristinopin pääkohtien ulkoa osaaminen ja ulkoiseen järjestykseen, sivistyneeseen käytökseen opettaminen. Vuonna 1890 mukaan otettiin laskentoa sekä historiaa ja maantiedettä, jotka olivat paljolti vain Palestiinan ja Suomen karttojen tutkimista, kaunokirjoitusta, piirustusta ja kieliopin opettelua. Kiertokoulua varten painettujen oppikirjojen lisäksi käytössä oli jo

⁷ Junkkari 19. , 2-3 ja 9, Kiertokoulujen päiväkirjat 1891- , II Ai 2 ja Pohjoispiirin kiertokoulun päiväkirja 1919-1921, II Bi 3 ja Kiertokoulujen nimiluettelo 1894-1925, II Bi 1.

⁸ Junkkari 1979, 5-7.

⁹ Junkkari 1979, 4.

¹⁰ Mustonen, Lydia 26.4.1998.

kansakouluun tarkoitettuja kirjoja sekä mustaksi maalattu puinen taulu, laskennossa käytetty helmitaulu, rihveleitä eli kivitauluja ja niihin kivikyniä, kirjoitusvihkoja ja lyijykyniäkin sekä säestämässä käytetty virsikannel. Kiertokoulu jaettiin kahteen osastoon, ylä- ja alaosastoon, kuten myös myöhemmin kiertokoululta jalansijaa syönyt kansakoululaitos tultiin jakamaan.¹²

Kiertokoulun rinnalla kinkerit tarjosivat koillisella Tuusniemellä hengen ravintoa. Eikä perinne ole vieläkään täysin kuollut. Konttimäessä syntynyt *Hilma Nissinen* muistaa, miten kolmella hevosella vedettiin papit, lukkarit ja suntiot sekä kirkonkirjat kylälle. Kinkereitä edeltävänä iltana oli iltakirkko ja papit kiersivät sairaiden luona sekä kastamassa lapsia. Kinkerit pidettiin vuorotellen kinkeripiirin isommissa taloissa, mutta vuonna 1932 kinkerit vietettiin äitienpäivänä maakirkkoa poikkeuksellisesti Konttimäen kansakoululla.¹³

” Sillon olj Heiskanen se pappi, kun se vappuna aina pappi vaihtu. Sillon olj koko seutukunta, minä en oo kyllä Konttimäen koulua nii täynnä nähny ihmisiä, kun olj sillon, kun mänivät uutta pappia kahtommaan. ... Jonkun kerran kesässä olj, eihän niitä talavena ollu. Ja sitten se kinkerj olj semmonen, että siellä rippikoulukkaat luvetettiin, ja sitte jos olj nuorempia, luvetettiin, minäkii luvn nii Herran siunaus olj, Herran rukkous ja kolome käskyä. Sain totistuksen. ... Ja sillon olj aikuisten lukutaito vielä nii huono, että sillon ehattomasti kaikki aikuiset luvetettiin. Kirja kierti. Mutta se jäi minun päähän, että olj semmosia, jotka tavasivat ja sitten sanovat sanan. ”¹⁴

Kinkereitä on pidetty koillisella Tuusniemellä vielä 1990-luvullakin, mutta seurakunnallinen kiertokoululaitos kuihtui Tuusniemellä tarpeettomana lopullisesti vuonna 1925

¹¹ Junkkari 1979, 4, 8 ja 11.

¹² Junkkari 1979, 9.

¹³ Nissinen, Hilma 11.8.1998.

¹⁴ Nissinen, Hilma 11.8.1998.

kansakoulurakennusten yleistyttyä.¹⁵ Kiertokoulun merkitys 1800-luvun loppupuolen ja seuraavan vuosisadan alun alempien kansankerrosten sivistäjänä on Tuusniemelläkin ollut ratkaisevan tärkeä. Se loi pohjaa kansakoulun tulolle ja uutteralle opiskelulle niin Ohtaanniemellä kuin Konttimäessäkin.

6.3 Kansakoulu 1900-luvulla

Asetus kansakouluista annettiin vuonna 1866. Kansakoulu, niin kuin sitä 1970-luvulla seurannut peruskoulukin, oli yleissivistävä opinahjo. Kansakouluasetuksen antamisen aikaan periaatteena oli, että varsinainen alkuopetus eli kirjoittamisen ja lukemisen alkeet jäivät edelleen luterilaisen kirkon ja kotien tehtäväksi kansakoulun ollessa tietoja ja taitoja syventävä ja monipuolistava oppilaitos. Kirkon ja kansakoulun välille katsotaan tuolloin puhjenneen kulttuuritaistelun, sillä kirkon mielestä kristinopin opetus uhkasi jäädä muiden asioiden jalkoihin. Kansakoulun perustaminen jäi tuolloin kunnille täysin vapaaehtoiseksi. Myöskään lapsille kansakoulussa käynti ei ollut pakollista. Tämän katsottiin ruokkineen säätyeroja ja niinpä kansakoululainsäädäntöä alettiin jo ennen vuosisadan vaihdetta muokata uuteen uskoon. Kansakouluasetuksen seurauksena opettajan ammatti erkani lukkarin ammatista, kansakoulu toimi joko erillisessä kansakoulurakennuksessa tai kiertokouluna,¹⁶ ja kansakoulujen määrä sekä kansakoulussa käynti lisääntyivät taloudellisten ja poliittisten suhdanteiden sen salliessa. Kun vuonna 1890 kansakouluja oli ollut alle tuhat, oli ylempiä kansakouluja oppivelvollisuuden säätämiseen mennessä eli vuonna 1921 jo yli 3500, jolloin joka toinen kouluikäinen lapsi kävi kansakoulua. Vuonna 1939, talvisodan syttymisvuonna, yläkansakouluja oli yli 5700.¹⁷ Asetuksen yhteydessä kansakoulun oppiaineiksi otettiin uskonto, äidinkieli, laskento ja mittausoppi, maantiede, historia, luonnontieto, piirustus, laulu, voimistelu sekä olosuhteiden salliessa käsityöt. Myöhemmin, vuonna 1923, maa- ja kotitalous lisättiin edellisten joukkoon opetussuunnitelmiin.¹⁸

Seuraava suuri uudistus oli vuoden 1898 piirijakoasetus. Sen mukaan maalaiskunta oli velvollinen jakamaan alueensa koulupiireihin siten, ettei koulumatkaksi

¹⁵ Junkkari 1979, 11-12.

¹⁶ Iisalo 1989, 178-179, 181-183.

¹⁷ Nurmi 1989, 13. 1960-luvun puolivälissä kansakouluja oli reilut 5000, mutta vuonna 1970 enää 4600. Nurmi 1981, 41. Alakansakoulun perustamista saatettiin usein lykätä tuonnemmaksi eli usein kansakoululla tarkoitettiin nimenomaan yläkansakoulua.

saanut tulla harvaan asuttuja seutuja lukuun ottamatta yli viisi kilometriä. Jos piirissä ilmaantui vähintään kolmekymmentä lasta opetukseen, oli kunnan perustettava kyseiseen koulupiiriin kansakoulu. Piirijakoasetus oli merkittävä edistysaskel, mutta se ei vielä velvoittanut lapsia koulunkäyntiin.¹⁹ Sen teki vasta vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki. Lisäksi se velvoitti kuntaa perustamaan jokaiseen koulupiiriin nelivuotisen yläkansakoulun, kaksivuotisen alakansakoulun ja niin ikään kahden vuoden aikana käydyn, vapaaehtoisen jatkokoulun. Maalaiskunnat tosin saattoivat lykätä kansakouluverkoston täydentämistä aina vuoteen 1937 saakka lakia rikkomatta. 1930-luvulla melkein kolmetoista prosenttia kouluikäisistä lapsista oli vailla mahdollisuutta koulunkäyntiin. Oppivelvollisuuslaki siis periaatteessa takasi oppilaille maksuttoman koulunkäynnin. Nyt yhteiskunnallinen oppivelvollisuus oli korvannut kirkollisen oppivelvollisuuden, mitä kirkko ei kaukoviisaasti alkanut vastustamaan. Vuoden 1921 lailla oli suuri merkitys väestön tieto-, taito- ja elintasojen nousuun.²⁰ Kansakoulun antamia eväitä elämään saattoi lisätä halutessaan ja mahdollisuuksien puitteissa oppikoulussa, yliopistoissa tai ammatillisen koulutuksen puolella. Moni taisi vielä 1900-luvun alkupuolella kuitenkin valita nopeasti työelämään siirtymisen ja täten tekemällä oppimisen. Myös sotien jälkeen moni nuori mies suuntasi kansakoulun jälkeen suoraan työelämään, sillä sodassa kaatuneet olivat jättäneet työmarkkinoille suuren aukon paikattavaksi,²¹ varsinkin, kun sodan tuhot oli sotakorvausten ohessa korjattava.

Suomalainen kansakoulu säilyi vuosikymmenet pääpiirteissään samanlaisena, vaikka sääty-yhteiskunta mureni, elinkeinorakenne muuttui voimakkaasti, poliittiset tilanteet vaihtelivat ja maa urbanisoitui erityisesti 1960-luvulta lähtien. Yhteiskunnan muuttuessa suomalaiselle koulujärjestelmälle asetettiin uusia tavoitteita ja velvoitteita. Vuonna 1957 säädetyin kansakoululain, joka astui voimaan seuraavana vuonna, mukaan ala- ja yläkansakoulut sulautettiin yhtenäiseksi kansakouluksi, jonka pituus oli täten kuusi vuotta. Sitä seurasi kaksivuotinen kansalaiskoulu, joka vuorostaan korvasi sitä edeltäneen jatkokoulun. Vuonna 1962 kansalaiskouluun saattoi perustaa kolmannenkin luokka-asteen. Koulun muuttuminen kuusivuotisesta kahdeksan tai yhdeksänkin vuoden mittaiseksi antoi oppilaille paremmat mahdollisuudet vastata muuttuvan yhteiskunnan tarpeisiin. Uudistusten yhteydessä koulut veloitettiin järjestämään yleissivistävän opetuksen

---

¹⁸ Nurmi 1981, 39, 41.

¹⁹ Halila 1949c, 31 ja Iisalo 1989, 179.

²⁰ Halila 1950, 19 ja Iisalo 1989, 180-181 ja 183.

rinnalla käytännönläheisempää, ammattiin harjoittavaa opetusta. Etenkin syrjäkylien kansakouluissa tämä merkitsi opetusta maa- ja metsätalouden aloilla, mikä ei täysin vastannut teollistuvan ja kaupungistuvan yhteiskunnan tarpeita.²² 1960-luvulla tiheää kansakouluverkostoa alettiin taloudellisten syiden, mutta myös oppilasmäärien vähenemisen vuoksi harventaa. Kansakoulun oli lopulta aika väistyä, kun 1970-luvun peruskoulu-uudistuksella pyrittiin vastaamaan muuttuneen suomalaisen yhteiskunnan vaatimuksiin.

6.4 Nousivat koulut Ohtaanniemelle ja Konttimäkeen

Koulun perustamisen taustalla saattoi periaatteessa olla joko valtiovallan vaatimus tai kyläläisten oma halu kansakoulun perustamiseen varttuvalle nuorisolle. Ohtaanniemen kansakoulun perustaminen oli seurausta vuoden 1898 ensimmäisestä kouluvelvollisuussäännöksestä eli piirijakoasetuksesta. Konttimäen kansakoulun perustamisen voisi olettaa vuorostaan olleen yhteydessä vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin, mutta hanke oman koulun saamiseksi oli laitettu vireille jo paljon aiemmin.²³ Molemmilla kylillä kansakoulun tuloon suhtauduttiin kansakoulujen johtokuntien pöytäkirjojen mukaan myönteisesti. Lisäksi molemmilla kylillä kansakouluhankkeiden takaa löytyi oman kylän puuhamies. Ohtaanniemellä kouluhankkeen takana oli kyläläisten parissa "herra Leppäsenä" tunnettu Mikkolan talon isäntä *Mikko Leppänen*, joka lahjoitti 1900-luvun alussa tonttimaan Ohtaanniemelle rakennetulle kansakoulurakennukselle.²⁴ Konttimäessä kansakoulun edestä ahersi etenkin *Olli Heikkinen*.²⁵

Oliko kansakoulun perustaminen esimerkiksi Ohtaanniemelle sitten tarpeellista? Seuraava, elokuussa vuonna 1915 Ohtaanniemen kansakoulun johtokunnan kokouksessa musteella kirjoitettu ote pöytäkirjasta valaissee asiaa.

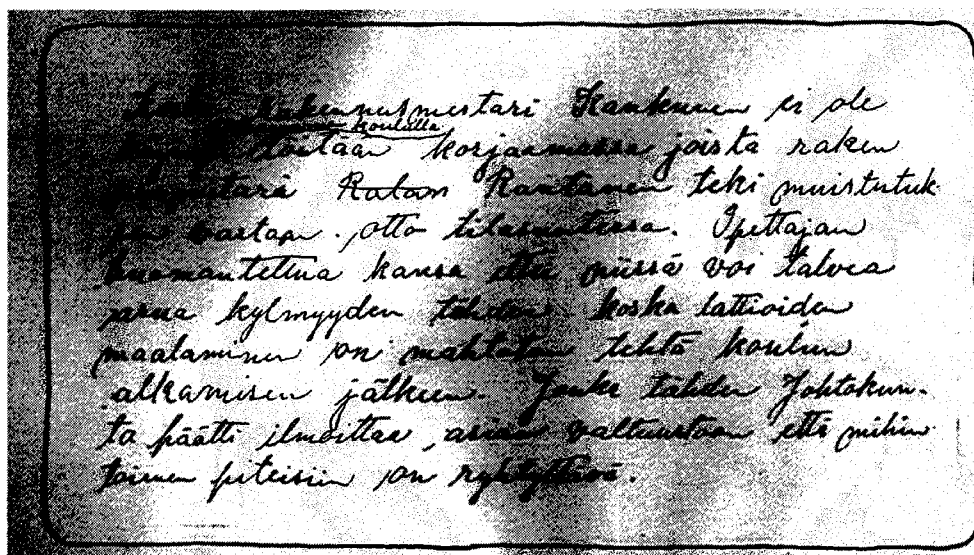
²¹ Yläjärvi, Oiva 26.4.1998.

²² Iisalo 1989, 244-246 ja Somerkivi 1983, 9.

²³ Esim. Tuusniemen kunnanvaltuuston pöytäkirja 18.8.1919, § 4.

²⁴ Miettinen, Veikko 5.4.1998.

²⁵ Nykänen, Eeva 3.4.1998 ja Konttimäen kansakoulun johtokunta (KJK) 1921.

Lähde: Ohtaanniemen kansakoulun johtokunta (OJK) 1.8.1915, § 3.

Alussa Ohtaanniemen kansakoulu toimi vuokrahuoneistossa Mikko Leppäsen talossa. Koulua varten valmistui kuitenkin jo vuonna 1901 varsinainen koulurakennus, jossa koulutyö päästiin aloittamaan vielä samana syksynä.²⁶ Nykyinen Ohtaanniemen koulurakennus valmistui vuonna 1907.²⁷ Tuusniemen kunnan Ohtaanniemen kansakoulun johtokunnan muodostivat koulun perustamisvuonna 1899 puheenjohtaja Mikko Leppänen, Olli Tirkkonen, Taavetti Koponen, Mikko Kekäläinen, Matti Smolander ja Otto Miettinen. Seuraavana lukuvuonna Mikko Leppäsen korvasi johtokunnan jäsenenä Eero Miettinen ja puheenjohtajana Olli Tirkkonen.²⁸ Kummankaan kansakoulun ensimmäisessä johtokunnassa ei ollut yhtään naisjäsentä.

Äitienpäiväjuhla Ohtaanniemen kansakoululla 1920-luvulla. Kylän omalla koululla järjestetty äitienpäiväjuhla oli kyläläiset vuosittain yhteen koonnut juhlatilaisuus.

²⁶ Nissinen, Hilma 1997.

²⁷ Kansakoululautakunnan ja johtokuntien kirjeet (1926-1935), Eb12d:2.

²⁸ Ohtaanniemen kansakoulun vuosikertomus lukuvuodelta 1899-1900, Ad:1.

Ohtaanniemen kansakoulun ensimmäinen opettaja oli ylioppilas *Lyydia Lappalainen*.²⁹ Vuonna 1907 Ohtaanniemen kansakouluun tuli opettajattareksi *Edla Maria Miettinen*, joka teki Ohtaanniemellä varsin huomattavan mittaisen päivätyön. Hän oli koulun opettajattarena sairaslomilla lukuun ottamatta aina vuoteen 1936, jolloin hän jäi eläkkeelle. Eläkettä varten antamassaan todistuksessa Ohtaanniemen koulun johtokunta todisti kyseisen opettajattaren hoitaneen tehtävänsä nuhteettomasti ja osoittaneen kaikin puolin vakavaa ja hyvää käytöstä koulussa ja sen ulkopuolella.³⁰ Opettajien saamat todistukset kansakoulujen johtokunnilta olivat useimmiten edellisen tapaan tunnustusta antavia, joskin ne kävivät 1900-luvun loppupuoliskolla kaavamaisen kehuviiksi. Uskollisesti ja menestyksekkäästi koulua palvelleelle opettajalle haluttiin antaa ”kultainen kädenpuristus” uuden työpaikan tai eläkepäätöksen hakua varten, tai ehkäpä epätoivotusta opettajasta ajateltiin jossain tapauksessa näin päästävän vain varmemmin eroon.

Uuden koulun perustaminen vaati aina paljon ponnistuksia. Kun koulupiiriin päätettiin perustaa kansakoulu oli edessä useimmiten koulurakennuksen rakentaminen. Rakennustyöt suoritettiin urakkatyönä eli koulualueen eri rakennusten kuten navetan, saunan ja kaivon rakentaminen annettiin joillekin tehtäväksi urakkahuutokaupan perusteella. Urakan sai siis itselleen tarjouskilpailun jälkeen halvimman tarjouksen tehnyt. Tietysti koulun johtokunnan, joka huutokaupan järjesti, oli oltava vakuuttunut, että kyseinen henkilö kykenee suorittamaan hänelle langenneen tehtävän. Konttimäen kansakoulun tiimoilta urakkahuutokauppa järjestettiin koulun johtokunnan puheenjohtajan, urheilu- ja kouluhankkeen puuhämiehen Olli Heikkisen³¹ talossa 16. päivänä helmikuuta vuonna 1921. Tuolloin huutokaupattiin rakennettavan koulurakennuksen perustan kaivaminen ja täyttäminen, sokkelin eli kivijalan tekeminen, rakennuspuiden hankinta, tiilien

---

²⁹ Ohtaanniemen kansakoulun vuosikertomus lukuvuodelta 1899-1900, Ad:1. Ohtaanniemen kansakoulussa oli lukuvuonna 1899-1900 kaikkiaan 52 oppilasta, jotka olivat syntyneet vuosina 1884-1890 ja otettiin luokille I-III. Oppilaat olivat *Otto Koponen, Edla Pärnänen, Sanna Holopainen, Mikko Pärnänen, Otto Partanen, Johannes Pirinen, Heleena Karjunen, Johannes Holopainen, Eeva Stiina Holopainen, Kalle Räsänen, Taavetti Kekäläinen, Olli Kekäläinen, Hilma Miettinen, Pekka Miettinen, Armas Miettinen, Mikko Leppänen, Otto Ronkainen, Heikki Koistinen, Anna Hartikainen, Otto Pirinen, Otto Hyvärinen, August Holopainen, Anna Maria Nissinen, Johannes Smolander, Hilda Kekäläinen, Johan Pärnänen, Anna Koponen, Iida Maria Räsänen, Johannes Smolander, Tekla Smolander, Katri Smolander, Anna Heleena Mustonen, Petter Holpainen, Janne Miettinen, Ulla Smolander, Hilma Ulla Miettinen, Reeta Stiina Puurunen, Matti Partanen, Oskar Koponen, Antti Jussi Räsänen, Anna Maria Räsänen, Wille Räsänen, Juho Petter Tirkkonen, Alexander Holopainen, Mikko Juutilainen, Juho Petter Savolainen, Otto Puurunen, Hanna Smolander, Lyydi Miettinen, Jooseppi Antikainen, Aada Pirinen ja Iida Smolander. Lähde: Ohtaanniemen kansakoulun matrikkeli v. 1899-1927, D, E.*

³⁰ OJK 29.4.1936, § 1.

³¹ Nykänen, Eeva 3.4.1998.

vetäminen Akonpohjan tiilitehtaalta ja ”pehmeiden” kivien vetäminen Kaavilta.³² Konttimäen koulun oli tarkoitus avata ovensa jo seuraavana syksynä lokakuun alkuun mennessä, mutta koulutyön aloittaminen siirtyi myöhemmäksi, koska koulurakennuksen kaikkia huoneita ei saatu suunnitelmien mukaisesti valmiiksi.³³ Puisen kaksikerroksisen Konttimäen kansakoulun ensimmäiseen johtokuntaan kuuluivat pitkäaikainen puheenjohtaja ja koko kouluhankkeen aktiivinen puuhamies *Olli Heikkinen, Olli Mustonen, Olli Taskinen, Paavo Tirkkonen, Antti Miettinen ja Heikki Smolander.*³⁴

Konttimäen kansakoulu oppilaineen ja opettaja Alisa Lundgren aivan 1930-luvun alussa. Opettajatar Lundgrenin aloitteesta Konttimäessä aloitettiin jatkokoulun pitäminen jo lukuvuonna 1926-1927.

Kun koulurakennus oli saatu valmiiksi, järjestettiin kyläläiset yhteen kokoava koulurakennuksen vihkimisjuhla. Konttimäen ja Ohtaanniemen kansakoulujen juhlista on säilynyt valitettavan niukasti kirjallista lähdeaineistoa, mutta onneksi Konttimäen kansakoulun vihkimisjuhlan kattava ohjelma ikuistettiin johtokunnan pöytäkirjaan. Arvokasta vihkimisjuhlaa vietettiin perjantaina yhdeksäntenä päivänä joulukuuta vuonna 1921. Kansakoulu oli avannut ovensa muutamaa päivää tätä ennen. Mukana vihkimisjuhlassa kuin myös ensimmäisinä koulupäivinä oli myös Lydia Mustonen.³⁵ Juhlayleisöä oli paikalla runsaasti. Se oli täyttänyt katajaseppeleillä ja kukilla koristellut salit. Juhla aloitettiin veisaamalla virttä 285 sen aikaisesta virsikirjasta, minkä jälkeen pastori *J.*

³² KJK 16.2.1921, § 1, 2, 3, 11, 12. Pehmeillä kivillä tarkoitettiin tulisijoihin käytettyä asbestia.

³³ KJK 10.7.1921, § 1 ja KJK 18.10.1921, § 1.

³⁴ OJK 16.2.1921.

³⁵ Mustonen, Lydia 26.4.1998.

Laurila piti ”tilaisuuteen erittäin hyvin sopivan rukouksen, jossa toivottiin Jumalan siunausta uudessa koulussa tehtävälle opetustyölle”. Kristillishenkisessä juhlassa laulettiin useita virsiä, pidettiin puheita, jotka pursusivat isänmaallista ja uskonnollista paatosta, juotiin talkoilla keitetyt kahvit ja kuunneltiin Haurangin sekakuoron esittämiä lauluja sekä neiti *Anni Heikkisen* lausuma Konttimäen koulupiirin koululapsille omistettu runo. Tietenkin myös itse koulurakennukseen sai tutustua³⁶ ja otettiinpa juhlayleisöstä ja uutuuttaan hehkuneesta koulusta valokuvakin.

Joulukuun yhdeksäntenä vuonna 1921 konttimäkeläiset kokoontuivat juhlimaan vasta rakennettua kansakouluun. Juhlimisen aihetta olikin, sillä monen lapsen vaivalloinen koulumatka lyheni tuolloin merkittävästi.

Ammattitaitoisia opettajia saattoi olla ajoittain hankala saada syrjäisen kunnan syrjäiselle kansakoululle. Niinpä Konttimäkeen houkuteltiin vuonna 1921 yläkansakoulun opettajaa ilmoituksella, jonka mukaan kaksikerroksinen aivan uusi koulurakennus, joka oli rakennettu kouluylhallituksen arkkitehdin *Toivo Salervon* piirustusten mukaan, ja johon kuului peltomaata ja erittäin hyvä kesälaidun yhdelle lehmälle, sijaitsi kauniilla paikalla puuston keskellä.³⁷ Puuston keskellä tai pellon laidalla lienevät tosin sijainneet useimmat tuon aikaisista kyläkouluista. Maisemallisesti Konttimäen koulu seisoikin erinomaisella paikalla. Jo Suomen kansakoulun isäksi nostettu *Uno Cygnaeus* oli korostanut, että rakennettavien koulurakennusten tuli seisoa kauniilla paikalla.³⁸ Aivan aluksi Konttimäessä

³⁶ KJK 26.12.1921.

³⁷ KJK 14.9.1921, § 1.

³⁸ Nurmi 1989, 14.

toimi Ohtaanniemen kansakoulun opettaja.³⁹ Keväällä 1922 Konttimäki sai ensimmäisen oman opettajattarensa, *Anna Pitkäsen*.⁴⁰

Konttimäen kansakoulun ensimmäiset oppilaat ja opettaja Anna Pitkänen vuonna 1922. Kristillisuus ja isänmaallisuus opetuksensa ohjenuorina tämä Konttimäen ensimmäinen kansakoulun opettajatar kaitsi oppilaitaan varsin vaatimattomissa olosuhteissa.

Konttimäessä ja Ohtaanniemellä aloitti 36-viikkoinen alakansakoulu toimintansa vuoden 1925 syksyllä. Koillisen Tuusniemen kansakoulut osoittivat siinä edistyksellisyytensä, sillä ne olivat pitäjän ensimmäiset kansakoulut, joissa alakoulun pitäminen aloitettiin. Esimerkiksi Tuusniemen kirkonkylässä ja Melalahdessa alakoulut aloittivat vuonna 1926 ja vaikkapa Haurangissa sekä Lapinjärvellä vuonna 1936. Syksyisin alakoulua pidettiin Konttimäessä ja loppuosa lukuvuodesta Ohtaanniemellä. Aina vuoteen 1935 saakka alakoulun oppilas istui koulun penkillä vuoden aikana puoli vuotta, ohtaanniemeläiset Ohtaanniemellä ja konttimäkeläiset Konttimäessä.⁴¹ Alakansakoulu perustettiin kansakoulujen tarkastajan

³⁹ Nissinen, Hilma, 1997.

⁴⁰ KJK 13.1.1922, §4 ja Mustonen, Lyidia 26.4.1998. Konttimäen kansakoulun ensimmäiset oppilaat merkittiin koulun kirjoihin 30.11.1921. Oppilaat otettiin koulun luokille I-IV ja heidän syntymävuotensa vaihtelivat vuodesta 1906 vuoteen 1913. Nämä 34 oppilasta olivat *Mustonen Adam Emil, Miettinen Juho, Tirkkonen Juho Taavetti, Tirkkonen Elina, Tirkkonen Hilja, Hyvärinen Pekka, Mustonen Anna Helena, Miettinen Otto Emil, Happonen Veikko Petter, Happonen Alma, Heikkinen Esa, Juutilainen Otto, Juutilainen Simo, Juutilainen Juho Taavetti, Juutilainen Armas, Kinnunen Juho, Kinnunen Anna, Luostarinen Aili Johanna, Luostarinen Saimi, Lyytinen Taavetti, Miettinen Aatu Edvard, Miettinen Lahja Johanna, Miettinen Armas, Miettinen Juliana, Miettinen Lydia, Miettinen Emil, Rissanen Juhani Petter, Rissanen Katri Sofia, Rissanen Hilma Ester, Räsänen Lydia, Räsänen Alma Ester, Taskinen Väinö, Taskinen Tyyne* ja *Hyvärinen Armas*. Vuoden 1922 tammikuun kohdalle merkittiin lisäksi *Keinänen Aino, Keinänen Armas, Rautiainen Aura* ja *Keinänen Arne Ilmari*. Seuraavat oppilaat otettiin koulun kirjoille vuoden 1922 syksyllä. Lähde: Konttimäen kansakoulun yläkansakoulun arvostelukirja v. 1921-1944, Bc:1.

⁴¹ KJK 27.9.1925, § 10 ja 11, Kansakoululautakunnan ja johtokuntien kirjeet (1926-1935), Mustonen, Lyidia 26.4.1998 ja Hilma Nissisen antamat tiedot.

painostuksen johdosta. Perustamista oli viivytelty oppilaiden vähyyteen, koulutoiminnan kalleuteen ja talviteiden huonouteen vedoten.⁴² Myöhemmin yhteistoiminta naapurikoulujen kanssa jatkui, sillä 30-luvulla yhteistä alakoulua pidettiin ainakin konttimäkeläisten ja haurankilaisten kesken.⁴³ Lukuvuonna 1926-1927 Konttimäessä aloitettiin jatkokoulun pitäminen Tampereelta kotoisin olleen opettajattaren, *Alisa Lundgrenin* aloitteesta. Valtakunnallisestikin ajatellen tämä tapahtui sängen varhain. Samana vuonna jatkokurssit alkoivat myös Ohtaanniemellä ja Tuusniemen Melalahdessa, jotka olivat tässäkin suhteessa Tuusniemellä edelläkävijöitä. Esimerkiksi Tuusniemen kirkonkylän kansakoulupiirissä jatko-opetus alkoi vasta vuonna 1929.⁴⁴

Kansakoulun perustamisen aikoihin uudelle koululle tuli hankkia opetustyön kannalta ainakin välttämättömin kalusto ja opetusmateriaali. Myös lämmityshalkojen hankinnasta oli huolehdittava. Kansakoulun perustamiskustannukset, jotka lankesivat suurelta osin valtiolle ja kunnalle, muodostuivat huomattaviksi. Valtion osuus uuden kansakoulun rakentamiskuluista oli esimerkiksi Konttimäen kansakoulun tapauksessa 25 %, loput kolme neljänestä jäivät kunnan ja kyläläisten talkootyöllä maksettaviksi. Kunta maksoi Konttimäen kokonaismenoista vuonna 1922 reilusti yli viisikymmentä prosenttia lopun jäädessä vuorostaan valtion kontolle.⁴⁵ Ohtaanniemen kansakoulussa ensimmäiset johtokunnan pöytäkirjoissa esiin tulevat hankinnat olivat koulun perustamisvuonna 1899 oppikirjat ja kaappi kirjoja, vihkoja ja tauluja varten. Kaapin tekeminen jäi johtokunnan silloisen puheenjohtajan Olli Tirkkosen huoleksi.⁴⁶ Tarpeellista kalustoa ja opetusmateriaalia hankittiin koululle vähitellen vuosien ja vuosikymmenten saatossa.

Vuonna 1904 Ohtaanniemelle päätettiin hankkia opetusta tukemaan muun muassa helmitaulu, luokkataulu ja Suomen kartta. Ompelukone Ohtaanniemelle sovittiin hankittavaksi vuonna 1907. Jo vuoteen 1911 mennessä poikien käsityökalustoon oli kertynyt erilaisia veitsiä ja höyliä, ruuvintekijä, viiloja, talttoja, suuntapiirejä, veivin päitä ja teriä, kirveitä, silitysrautoja, liimapannuja, tahko, rautahakoja, sahoja, kulmia, vasaroita, metrimittoja, hohtimia, sahan linko, ruuvipuristimia, höyläpenkkejä, harstia ja kulmauslautaa.⁴⁷ Koulurakennuksen seinien sisäpuolelle kasaantuikin vuosikymmenten

⁴² KJK 4.8.1925, § 1 ja 30.8.1925, § 1.

⁴³ KJK 24.7.1938, § 1.

⁴⁴ Kansakoululautakunnan ja johtokuntien kirjeet (1926-1935), Eb12d:2 ja Mustonen, Lydia 26.4.1998.

⁴⁵ KJK 25.11.1921, § 1.

⁴⁶ OJK 28.8.1899, § 1.

⁴⁷ OJK 4.9.1904, § 1, OJK 1.9.1907, § 3 ja OJK 14.5.1911, § 2.

mittaan melkoinen omaisuus. On hyvä muistaa, että koulun kalusto palveli kaikkia kyläläisiä, mahdollisuuksien mukaan.

Kansakoulujen tarkastajalle, joka valvoi vastuualueensa kansakoulujen toimintaa, syrjäkylän koulun kalusto ja opetusmateriaali oli usein kuitenkin turhan niukka. Esimerkiksi Suomen itsenäistymisvuonna 1917 Ohtaanniemen kansakoulun johtokuntaa huomautettiin tästä ja kehoitettiin hankkimaan uusia opetuskuvastoja, pulpetteja ja opettajan pöytä sekä korjailemaan kovassa käytössä kulunutta käsityökalustoa. Vuonna 1921 tarkastaja sai johtokunnan tilaamaan koululle esimerkiksi Euroopan kartan, raittiustauluja, raittiushavaintolaatikon sekä kasveja ja maataloutta esittäviä tauluja.⁴⁸

Vuoden 1922 lopussa kansakoulujen tarkastaja kehotti Konttimäen koulun johtokuntaa hankkimaan koululle talouden salliessa esimerkiksi eläintieteellisiä kuvia, veisto-oppaan sekä -piirustuksia.⁴⁹ Ei tarkastaja aina kuitenkaan vain moittinut koulujen johtokuntia tai patistellut niitä lisähankintoihin. Joskus tarkastaja saattoi antaa koululle ja sen johtokunnalle tunnustusta kuten Konttimäessä vuonna 1923. Tuolloin tarkastaja kiitteli johtokuntaa ”kaikin puolin asianmukaisen ja käytännöllisen koulutalon valmistuttamisesta erinomaisella huolella”. Sitten tarkastaja suositteli johtokuntaa kiinnittämään huomiota koulun kaluston ja havaintovälineiden monipuolistamiseen. Toimiva koulurakennus kaipasi tarkastajan mukaan harmonia, jonka hankkimisesta oli tosin jo ehditty johtokunnassa päättää, Nelsonin uskonnollista kuvastoa, eläintieteellistä kuvastoa, Valistuksen historiallisia kuvia, Suomen maantieteellisiä kuvia, karttapalloa ja kuvastolaatikkoa.⁵⁰

Kansakoulujen tarkastajan hankintaehdotuksista voi huomata luonnontieteiden alkaneen 1920- ja 30-luvuilla vallata entistä suurempaa asemaa koulujen arjessa. Tämä liittyi selkeästi valtiollaan pyrkimykseen uudistaa suomalaista maanviljelyä ja metsänhoitoa, johon koulussa tutustuttiin käytännössäkin.

” Siihen aikaan, kun tätä viljelyhommoookii yleensä uuvistettiin, niin se koulukii koettelj sitä, kun usseimmathan sen ajan koulukkaista, poijat, nehän joutu maanviljelijöiks. Sitte metänhoito kansa olj siellä,

⁴⁸ OJK 13.2.1917, tarkastajan raportti ja OJK 29.9.1921, § 1.

⁴⁹ KJK 13.12.1922, § 1.

⁵⁰ KJK 1923, tarkastajan raportti.

isommilla luokilla joka vuos olj semmonen jären päivä, jolloin opetettiin metänhoitoo ja metän istutusta ja semmosta. Ja silloin jo olj Tuusniemellä metänhoidon neuvoja (joka kävi koululaisia opettamassa.) ... Anttilan metässä käytiin sitä metänhoitoo kaikenlaista, niinku risusavotan ja istutuksen hommoo, niin sitä neuvottiin ihan käestä pittäin. ”⁵¹

Kyseinen trendi tulee ilmi Konttimäenkin koulun kohdalla. Esimerkiksi maantiedossa opeteltiin opettajajohtoisesti valtioiden, kaupunkien, vesistöjen ja vaikkapa Aasian jokien nimet ulkolukuna kartan avulla. Samankaltaiset opetusmenetelmät, opettajajohtoisuus ja tietojen ulkoa opetteleminen, olivat käytössä varsinkin ennen sotia myös muissa oppiaineissa.⁵²

Jo pelkkä kansakoulun toiminnan alkuun saattaminen lujitti kyläläisten yhteenkuuluvuutta. Syrjäkylän kansakoulu palveli kaikkia koulupiiriläisiä tasapuolisesti tuoden heidän ulottuvilleen vuosien saatossa monenlaista oheistoimintaa itse varsinaisen koulutyön lisäksi. Toisaalta kyläkuntien talojen jakautuminen koillisella Tuusniemellä kahteen koulupiiriin, eli Ohtaanniemen ja Konttimäen kansakoulupiireihin⁵³, varmastikin

⁵¹ Miettinen, Veikko 5.4.1998.

⁵² Nykänen, Eeva 3.4.1998.

⁵³ 1930-luvun alussa esitettiin, että Ohtaanniemen kansakoulupiiri muodostuisi Ohtaanniemen henkikirjakylän taloista no:18 (Alatalo) ja no:20 (Repomäki) sekä talojen no:1 (Otramäki), no:2 (Rantala), no:3 (Salamo eli Petäjämäki eli Voutila), no:4 (Kaatrala), no:5 (Mikkola), no:6 (Kärkkäälä eli Sotkanharju), no:7 (Eerikkala eli Topila), no:8 (Topila eli Kertunpelto), no:10 (Ollila), no:11 (Rasila eli Anttila), no:14 (Susijärvi), no:19 (Keskitalo) osista, Kiukoanniemen henkikirjakylän talon no:3 (Anttila eli Maunola) osasta ja talosta no:4 (Pinomäki), Susiniemen henkikirjakylän talojen no:5 (Räsälä eli Ala-Räsälä) ja no:6 (Räsälä eli Yläpaikka) osista, Litmaniemen henkikirjakylän talosta no:5 (Pirttimäki) ja talojen no:6 (Jokela) ja no:7 (Sipola eli Kaivomäki) osista, Tuusniemen henkikirjakylän talon no:11 (Leskelä eli Pappila) osasta sekä Jänissalon henkikirjakylän talojen no:1 (Mäkelä) ja no:2 (Hietala) osista. Ohtaanniemen kansakoulupiirissä oli vuonna 1931 yhteensä 62 asuntoa, joissa oli asukkaita 322. Heistä yläkouluikäisiä oli 49 ja alakouluikäisiä lapsia oli 28. Vuorostaan Konttimäen kansakoulupiiri muodostui Jänissalon henkikirjakylän talojen no:1 (Mäkelä) ja no:2 (Hietala) osista, Kiukoanniemen henkikirjakylän talon no:3 (Anttila eli Maunola) osasta, Litmaniemen henkikirjakylän talosta no:3 (Loukela) ja talojen no:6 (Jokela) ja no:7 (Sipola eli Kaivomäki) osista, Ohtaanniemen henkikirjakylän talosta no:12 (Rasijärvi eli Pauretti) sekä talojen no:3 (Salamo eli Petäjämäki eli Voutila), no:4 (Kaatrala), no:5 (Mikkola), no:6 (Kärkkäälä eli Sotkanharju), no:7 (Eerikkala eli Topila), no:8 (Topila eli Kertunpelto), no:10 (Ollila), no:11 (Rasila eli Anttila), no:14 (Susijärvi) ja no:19 (Keskitalo) osista sekä Susiniemen henkikirjakylän talojen no:5 (Räsälä eli Ala-Räsälä), no:6 (Räsälä eli Yläpaikka) ja no:11 osista. Konttimäen koulupiirin asuntoluku oli tuolloin 53 ja asukasluku vuorostaan 244, joista yläkouluikäisiä oli 44 ja alakouluikäisiä 25. Lähde: V.1931 hyväksytty esitys kansakoulupiireiksi, Opetusministerin ja kouluhallituksen ja kansakoulujen tarkastajan kirjeet. Kyseinen lähde sisälsi joidenkin talojen kohdalla tulkinnallisia seikkoja, mistä saattaa johtua pientä epätarkkuutta koulupiirien rajan vedossa. Koulupiirit muuttuivat myös ajan myötä. Talojen nimet on määritelty Kuopion kihlakunnan, Tuusniemen kunnan maakirjan v. 1905 (MK 17) ja Matti Räsäsen vuonna 1984 laatiman *Tuusniemen asuttamisesta*-teoksen perusteella.

myös jakoi aluetta ja sen sisäistä kanssakäymistä uudelleen. Kansakoulupiirien mukaan suuntautui osittain myös muu kyläläisten kanssakäyminen. Niinpä Koillis-Tuusniemelle muodostuikin kaksi toiminnallista keskusta, jotka olivat juuri kyseiset kansakoulut. Petäjämäen kylän voidaan katsoa kuuluneen myös liikenneväylien sijoittumisen vuoksi Ohtaanniemi-keskeiseen alueeseen, kun taas Konttimäki sai seuralaisekseen Loukeisen kylän.

Kansakoulun perustaminen ja ylläpitäminen vaativat kyläläisiltä myös kylän voimavarojen yhdistämistä yhteisen päämäärän eteen. Koulun suosiota on saattanut lisätä myös sen kautta jaetut apurahat. Esimerkiksi vuonna 1908 myönnettiin *Harald Furuhjelmin* testamenttirahoista avustus eräälle Ohtaanniemen koulun oppilaalle ja samaisena vuonna *Aleksanteri II:n* muistorahastosta saaduilla varoilla ostettiin viljaa muutamien oppilaiden avustamiseksi.⁵⁴ Varsinaisten vaate- ja ruoka-avustusten jakaminen vähävaraisten perheiden lapsille aloitettiin Ohtaanniemellä vuonna 1922, vaikka jo ennenkin niitä oli satunnaisesti myönnetty.⁵⁵ Avustuksia annettiin sittemmin Ohtaanniemellä varsin runsaasti, vaikka koulu tuntui kärsivän jatkuvasta rahan puutteesta. Konttimäessä vähävaraisten vilkas avustustoiminta aloitettiin heti koulutyön päästyä kunnolla vauhtiin eli vuonna 1922.⁵⁶ Avustuksia annettiin vähävaraisiksi todettujen perheiden koulua käyville lapsille. Koulun oppilaat jaettiin tuolloin varakkaisiin ja vähävaraisiin. Esimerkiksi vuonna 1933 Ohtaanniemellä oli yhteensä 52 oppilasta, joista 35 laskettiin johtokunnan pöytäkirjassa ”vähävarasiksi” ja 17 ”varakkaiksi”. Alakansakoulussa oli tuolloin 11 vähävaraista ja kahdeksan varakasta oppilasta. Yhteensä oppilaita oli siis tuolloin 71.⁵⁷ Koulun avustuksista pääsi nauttimaan näin ollen periaatteessa yli puolet kouluikäisistä ohtaanniemeläisistä. Avustuksien merkitys jäi tosin vähäiseksi, hyvän tahdon eleeksi koulun taholta. Päätöksen esimerkiksi kenkäparin antamisesta teki usein kansakoulun johtokunta ilman, että niitä olisi oppilaan perheen tarvinnut erityisesti hakea.⁵⁸

⁵⁴ OJK 1.3.1908, § 1 ja OJK 19.4.1908, § 1.

⁵⁵ OJK 2.3.1922, § 4.

⁵⁶ KJK 5.3.1922, § 4.

⁵⁷ OJK 21.5.1933, § 1.

⁵⁸ Lehtoviita, Pekka 5.4.1998.

6.5 Mutta millaisia koulurakennukset olivatkaan?

Ohtaanniemen uusi koulurakennus, joka oli rakennettu herra Leppäsen lahjoittamalle tontille,⁵⁹ ei kuitenkaan täysin vastannut siihen asetettuja odotuksia. Jo vuonna 1905 opettajattaren huoneet todettiin kehoiksi ja kylmiksi. Ne päätettiin osittain tapetoida ja laittaa keittiön seiniin pahvit lämmön karkaamisen estämiseksi.⁶⁰ Koulun suuret perustamiskustannukset ja uuden koulurakennuksen kehnous johtivat Ohtaanniemen kansakoulun taloudellisesti tiukoille jo vuosisadan alussa, sillä jo vuonna 1905 koulun johtokunta päätti ottaa velkaa. Luokkahuoneen kylmyys pakotti johtokunnan vuonna 1909 pohtimaan tilanteen korjaamista. Perusteellisia korjauksia koulurakennukseen ei kuitenkaan onnistuttu tekemään, sillä vuonna 1916 kansakoulujen tarkastaja huomautti johtokunnalle luokkahuoneen ”tavattomista ilmarei”istä”, jotka oli tukittava lämmön karkaamiseksi.⁶¹

Ohtaanniemen vuonna 1901 valmistunut kansakoulurakennus ei siis täysin vastannut sille asetettuja odotuksia. Toisaalta rakennuksen huono kunto ja sen jatkuva heikkeneminen johtuivat siitä, ettei rakennusta koskaan kunnolla peruskorjattu. Pienempiin paikkaustoimenpiteisiin rahaa löytyi silloin tällöin. Vuonna 1925 koulun särkyneen uunin tulipesä päätettiin korjauttaa ”Paakkilanniemen pehmeillä kivillä”.⁶² Asbestista saatiin koululle uusi toimiva, paloturvallinen lämmön pesä. Vuonna 1934 kansakoulujen tarkastaja huomautti Konttimäen koulun johtokuntaa alakoulun luokkahuoneen kylmyydestä. Hän myös kehotti hankkimaan koululle edelleen maantieteellistä ja luonnontieteellistä aineistoa sekä tyttöjen käsityövälineistöä. Tarkastajan kehotuksesta oppivelvolliset oppilaat oli vapautettava luokkahuoneiden lämmittämisestä, ja sitä varten oli palkattava koululle joku täysi-ikäinen.⁶³ Tätä ennen nimittäin järjestäjät olivat huolehtineet luokkahuoneiden lämmityksestä ja siivouksesta. Järjestäjän tehtävien vaarallisuus paljastui ohtaanniemeläisen *Martta Krögerin* poltettua itsensä varsin pahasti luokan uunista.⁶⁴

Edelleen vuonna 1934 kansakoulujen tarkastaja joutui puuttumaan Ohtaanniemen koulun rakennusten huonoon kuntoon. Koulu ja sen talousrakennukset olivat tarkastajan mielestä niin rappeutuneet ja piha likainen, että koulun johtokunnan piti ryhtyä

⁵⁹ Miettinen, Veikko 5.4.1998.

⁶⁰ OJK 17.6.1905, § 2.

⁶¹ OJK 6.5.1906, § 3, OJK 18.4.1909, § 2 ja OJK 27.2.1916, § 3.

⁶² OJK 16.1.1925, § 2.

⁶³ KJK 16.2.1934, tarkastajan raportti.

toimenpiteisiin tilanteen korjaamiseksi. Tarkastaja uhkasi johtokuntaa valtionavun lopettamisella.⁶⁵ Tämä olisi merkinnyt kuoliniskua keski-ikään ehtineelle koululle. Ohtaanniemen kansakoulun toiminta olikin johtokunnan pöytäkirjojen valossa paitsi opetustyötä ja monenlaista oheistoimintaa, myös taistelua alati heikon talouden tarjoamissa puitteissa koulun rapistumista vastaan. Tosin, vaikka johtokunnan pöytäkirjat luovat etenkin Ohtaanniemen kansakoulurakennuksesta varsin rapistuneen kuvan, täytyy muistaa sijoittaa tuo mielikuva laajempiin kehyksiin. Tuon ajan muiden rakennusten kuntoon verrattuna Konttimäen tai Ohtaanniemen kansakoulurakennuksilla ei ole ollut suurempaa hävettävää.⁶⁶

Ohtaanniemen kansakoulurakennus osoittautui tiloiltaan turhan pieneksi ohtaanniemeläisten jälkikasvua varten. Koulurakennuksen pienuus aiheuttikin jo vuonna 1922, että koulun pari oppilasta siirrettiin käymään koulua Konttimäen vasta valmistuneessa koulurakennuksessa. Vuonna 1936 tarkastaja kehotti Ohtaanniemen koulun johtokuntaa keskustelemaan kirkonkylän kansakoulun johtokunnan kanssa mahdollisuudesta siirtää osa Ohtaanniemen oppilasta käymään koulua kirkonkylällä tungoksen ehkäisemiseksi.⁶⁷ Tämä oli tuskin koulun oppilaille suuri järkytys, sillä koulumatka kirkonkylälle ei muodostunut järin pitkäksi, olihan koulujen etäisyys toisistaan vain seitsemän kilometriä.

Konttimäessäkin lasten runsaus aiheutti koulun johtokunnalle päänsärkyä. Tilojen ahtaus sai vuonna 1938 koulun johtokunnan pyytämään kunnanvaltuustolta, että Konttimäen koulupiiristä olisi erotettu Oravinlahti Lapinjärven koulupiiriin, koska muuten lukuvuonna 1939-40 yläkansakoulussa olisi ollut yli viisikymmentä oppilasta, mikä olisi edellyttänyt toisen ylemmän kansakoulunopettajan viran perustamista Konttimäkeen. Valtuuston päätöksellä kuuden konttimäkeläisen perheen lapset siirrettiin käymään koulua Lapinjärvellä.⁶⁸

---

⁶⁴ Kröger, Aulis 3.4.1998 ja Lehtoviita, Pekka 5.4.1998.

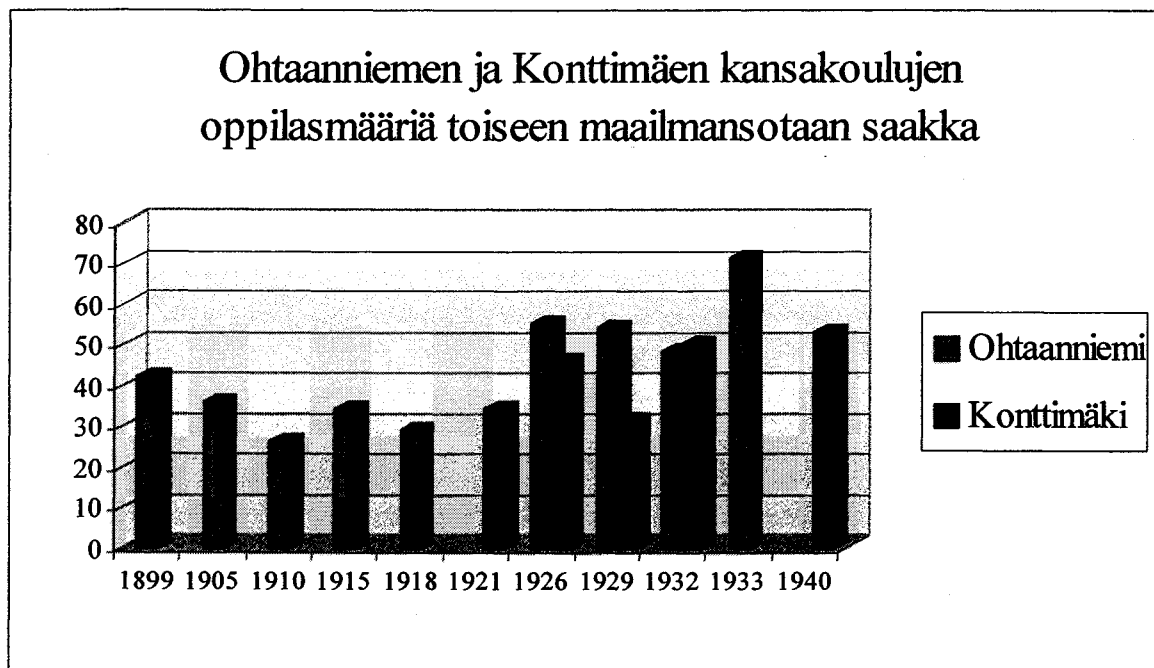
⁶⁵ OJK 26.4.1934, tarkastajan raportti.

⁶⁶ Miettinen, Veikko 5.4.1998, Nykänen, Eeva 3.4.1998 ja Yläjärvi, Oiva 26.4.1998.

⁶⁷ OJK 28.1.1923, § 4 ja OJK 6.2.1936, § 3.

⁶⁸ KJK 4.5.1939, § 8 ja KJK 30.7.1939, § 2.

Taulukko 11

Lähde: Konttimäen kansakoulun yläkansakoulun arvostelukirja (1921-1944), Bc:1, Kansakoululautakunnan ja johtokuntien kirjeet (1926-1935), Eb12d:2, OJK 21.5.1933, KJK 1.8.1940 sekä SVT, osa X: Kansanopetus, vuodet 1900, 1906, 1911, 1916 ja 1919. Ohtaanniemen kansakoulun vuosien 1899, 1905, 1910, 1915 ja 1918 tiedot ovat yläkansakoulun oppilasmääriä, koska alakansakoulua ei ollut vielä perustettu. Vuoden 1921 Konttimäen kansakoulun oppilasmääräksi on merkitty nimenomaan vuoden 1921 syksyllä yläkoulun oppilaisiksi kirjoittautuneet. Vuosien 1926, 1929 ja 1932 oppilasmäärät lienevät edelleen pelkästään yläkoulujen oppilasmääriä. Vuoden 1933 Ohtaanniemen oppilasmäärä on ala- ja yläkoululaisten yhteenlaskettu määrä. Vuoden 1940 Konttimäen oppilasmäärä on pelkästään yläkansakouluun ilmoittautuneiden määrä.

Toisen maailmansodan jälkeen edessä oli vaivalloinen jälleenrakennusurakka. Samana vuonna Ohtaanniemen koululla värjöteltiin jälleen kylmissään, sillä monet vuodet nähneet luokkahuoneet olivat nekin peruskorjauksen tarpeessa. Luokkien lattiat päätettiin tarkistaa ja korjata. Vuonna 1948 Ohtaanniemelle oli jo saatu vedetyksi sähköt ja koulutyön ja oheistoiminnan parissa voitiin sitemmin ahertaa sähkölamppujen valossa.⁶⁹ Konttimäessä koulun johtokunta pyysi vasta vuonna 1962 liikkeitä tarjouksia kaasuvalojen asennuksesta.⁷⁰

Olympiavuonna 1952 Konttimäen kansakoulun johtokunta joutui kiusallisen pulman eteen. Loukeisen kylällä, joka kuului Konttimäen koulupiiriin, oli syntynyt ajatus perustaa kyseiselle kylälle oma kansakoulu. Loukeislaiset perustelivat suunnitelmaansa sillä, että kylän lasten koulumatkat olisivat lyhenneet ratkaisevasti.

⁶⁹ OJK 13.4.1948, § 2 ja 3.

⁷⁰ KJK 10.2.1962, § 2.

Konttimäen johtokunta myönsi tämän ja muistutti vielä, että yläkoulun oppilasmäärä oli tulevana vuotena muodostumassa liian suureksi yhdelle opettajalle. Mutta johtokunta ei lopulta puoltanut loukeislaisten ehdotusta, kuten seuraava ote koulun johtokunnan kokouksen pöytäkirjasta kertoo.

” ... koulun kokonaisoppilasmäärän vuosi vuodelta pienentyessä, ja että noihin lukuihin sisältyvät myöskin seutukunnalle tilapäisesti sijoitetut kunnan huoltovelvollisuuden alaisena olevat lapset, joiden lukumäärä ei millään tavoin ole väheksyttävä, on johtokunnan vaikea nähdä kokonaisratkaisua. Näin ollen ja kun lisäksi ottaa huomioon, että nähdäksemme uuden koulupiirin muodostaminen kysyy huomattavasti enemmän kunnan yhteisiä varoja kuin väliaikaisen opettajan viran perustaminen jo toiminnassa olevaan kouluun, harkitsee johtokunta oikeaksi kieltäytyä puoltamasta mainittua piirijakoehdotusta ja alistaa sen kansakoululautakunnan tutkittavaksi, ... ”⁷¹

Vaikka Loukeiselle ei siis perustettu omaa kansakoulua, niin samaisena vuonna 1952 Konttimäen koulupiiristä siirrettiin muihin koulupiireihin tilanpuutteen vuoksi 13 oppilasta: Tuusjärvelle kuusi, Lapinjärvelle kaksi, Pajumäkeen kaksi ja Haurankiin kolme.⁷² Tämä oli melkoinen lovi Konttimäen oppilastilastoihin. Vuonna 1953 vuorostaan Ohtaanniemen koulupiiristä siirrettiin osa kirkonkylän ja osa Pajumäen koulupiireihin. Tulevien vuosien liian suuri oppilasmäärä pakotti siirtämään vuosikymmenen lopullakin koulupiirin rajoja, tällä kertaa Liukonpellon kansakoulun eduksi.⁷³ Oppilasmäärien lihavana vuosina, jolloin sotien jälkeen syntyneet suuret ikäluokat kuluttivat kansakoulujen penkkejä, oppilaita siirrettiin surutta naapurikouluihin. Jo seuraavalla vuosikymmenellä nämä toimenpiteet kuten vastaavat edellä esiin tulleet oppilassiirrot ”kilpaileviin” kansakouluihin, jotka suurelta

⁷¹ KJK 29.2.1952, § 6.

⁷² KJK 7.9.1952, § 3.

⁷³ OJK 17.4.1953, § 3 ja OJK 29.11.1959, § 2.

osin johtuivat vanhojen kansakoulujen opetus- ja muiden tilojen ahtaudesta, koituivat samaisten koulujen tappioksi ja tuhoksi.

6.6 Arkena aherrettiin

Vaikka koulurakennukset olivat ulkoisesti erinäköiset, eivät ne poikenneet suurestikaan toisistaan. Oppilasmäärältään Ohtaanniemen kansakoulu oli vuosien varrella vähän Konttimäen koulua suurempi, mutta vasta oppilasmäärien laskettua 1960- ja 1970-luvuilla merkittävästi, siitä aiheutui konkreettisia eroja koulunkäyntiin näissä kouluissa. Molemmilla koululla oli omat ongelmansa rakennusten rapistumisen johdosta, eikä kyläkoulujen saamassa arvostuksessakaan voida havaita merkittäviä eroja. Koillisen Tuusniemen kansakoulut olivat kyliensä keskuksia, tavallisia opinahjoja, joissa syrjäkylän nuoriso tapasi toisensa vuodesta toiseen.

Joskus koulun johtokunta saattoi joutua lähestymään lapsen vanhempia, koska nämä eivät olleet laittaneet lastaan jostain syystä kouluun. Lasta saatettiin tarvita välttämättä kotitöissäänkin, lapsi ei itse halunnut kouluun, koulumatka olisi aiheuttanut kohtuuttomiksi koettuja kustannuksia tai sitten koulun ajateltiin kasvattavan lapsista fyysistä työtä vieroksuvia kuten seuraava haastattelun katkelma osoittaa.

” Koulun penkillä eiku laiskoja tulloo vuan, näihän isät liioinnii (sanoivat), ja jotta siellä vuan mätkötettään ja laiskoja ihmisiä kasvatetaan siellä koulussa. Semmonen olj käsitys vielä myöhemminii, jopa jotta kaksikymmentäluvulla. ”

74

Toisaalta oppilas saatettiin vapauttaa oppivelvollisuudesta, kuten esimerkiksi 1930-luvun Ohtaanniemellä rivojen tapojen, tylsämielisyyden ja jopa pitkän, vaivalloisen koulumatkan vuoksi.⁷⁵ Oppivelvollisuudesta vapauttamiseen turvaututtiin kuitenkin ani harvoin. Useimmiten joutuminen opettajan puhuteltavaksi tai rangaistavaksi lienevät riittäneet

⁷⁴ Mustonen, Lydia 26.4.1998.

⁷⁵ OJK 21.10.1934, § 5.

oppilaan ruotuun palauttamiseksi. Koulun johtokunta käsitteli huonosti käyttäytyvien koululaisten tapauksia niin Ohtaanniemellä kuin Konttimäessäkin varsin satunnaisesti. Ensimmäisen kerran johtokunta joutui puuttumaan Ohtaanniemen koulun kurinpitoon vuonna 1924, jolloin eräs poika erotettiin koulusta tämän ”käyttäytyttyä vastoin koulusäännöksiä ja osoitettua kaikenlaista rivoutta”.⁷⁶

Konttimäen oppilaiden huonoksi havaitun käytöksen johdosta johtokunta päätti vuonna 1931, että johtokunnan jäsenet kävisivät vuorotellen koululla havainnoimassa tilannetta. Johtokunta jätti vielä samana vuonna kolme poikaoppilasta virkavallan armoille, poikien varastettua koulun naapurissa sijainneesta Konttimäen työväentalosta sinne kuulunutta irtaimistoa. Edelleen samaisena vuonna Konttimäen johtokunta päätti siirtää yhden koulun oppilaan lastensuojeluviranomaisten huostaan, pojan ”aiheutettua jatkuvasti häiriötä, uhmattua opettajaa ja osoitettua kaikinpuolin sopimatonta käytöstä”.⁷⁷ Olisi hyvin houkuttelevaa yhdistää 1930-luvun alun järjestyshäiriöt tuolloiseen yhteiskunnalliseen liikehdintään Suomessa ja laajemminkin Euroopassa. Vuoden 1918 sisällissodassa kahtia jakautuneen yhteiskunnan pahoinvointi olisi siten heijastunut koulumaailmaan ja syrjäisille Konttimäen ja Ohtaanniemen kansakouluille. Toki myös monet muut seikat kuten koulujen tai kylien ongelmat henkilökemioissa, mahdollisesti löystynyt kurinpito, koulurakennusten tilanahtaus ja rapistuneisuus tai sattuma ovat voineet olla lisääntyneiden järjestyshäiriöiden taustalla. Tai ehkäpä kurinpidollisia ongelmia on 1930-luvun vaihteessa alettu kirjata koulujen pöytäkirjoihin entistä tunnollisemmin.

Raittiusteema oli 1900-luvun alkupuolella tärkeä osa kansakoulujen elämää myös koillisella Tuusniemellä. Olihan Suomi saavuttanut paikan maailman itsenäisten valtioiden joukossa ja kansallisuuden korostamisen rinnalle voitiin nostaa muita tärkeiksi koettuja arvoja. Raittius liitettiin yhdeksi tukipylvääksi isänmaallisuuden ja kristinuskon oheen, jotka usein konservatiivisina pidetyt opettajat olivat omiksi arvoikseen jo omaksuneet. Konttimäen ensimmäiset opettajattaret olivat voimakkaan isänmaallisuususkonnollisia, raittiutta kannattaneita ”kansankynttilöitä”. Koulun ensimmäinen opettaja, Anna Pitkänen, raittiusaatetta vaalinut kristillis-isänmaallinen opettajatar, tilautti koululaisille näitä arvoja vaalineen Toivon liitto-lehden, joka tulikin kylän koteihin useiden vuosien ajan.⁷⁸ Raittiusteema nousi silloin tällöin koulujen johtokuntien pöytäkirjoista esille.

⁷⁶ OJK 10.10.1924, § 1.

⁷⁷ KJK 31.1.1931, § 10, KJK 15.3.1931, § 10 ja KJK 27.10.1931, § 1.

⁷⁸ Mustonen, Lydydia 26.4.1998.

Raittiusaate synnytti raittiusjuhlia, oppilaille annettiin aihetta käsittelevää kirjallisuutta luettavaksi ja aatteen puitteissa järjestettiin koululaisille kilpailujakin.⁷⁹ Vuonna 1925 Ohtaanniemen kansakoulun johtokunta antoi koulun opettajalle valtuudet luvata Pohjois-Savon raittiuspiiritoimikunnan raittiuspuhujan tulla pitämään koululle raittiusesitelmän.⁸⁰ Kaikkiin kuulijoihin raittiusaiheisilla puheilla ei ollut toivottua vaikutusta, sillä vuonna 1929 koulun johtokunta ryhtyi toimenpiteisiin saadakseen yhden koulun oppilaan kasvatuslaitokseen.

” 15 p. huhtik. varasti hän isännältään väkijuomapullon ja nautti sen sisällön melkein kokonaan maaten kokopäivän aivan tiedottomassa tilassa. Edellisessä paikassaan on hän myös kuulema varastanut isännältään rahaa. Toukokuun 7 p:nä täytyi hänet lähettää koulusta 4 päiväksi kotiinsa sillä hän oli tapellut ”erään oppilaan” kanssa niin kovasti että naamat olivat verissä, rikki revityt ja olisivat he voineet särkeä toisensa pahemminkin ellei opettaja olisi joutunut väliin. ”⁸¹

Raittiuden lisäksi vanhan kansakoulun vaalimia teemoja olivat siis isänmaa ja uskonto. Talvisodan alla, vuonna 1939 Ohtaanniemen koulun johtokunta antoi seurakunnan papistolle luvan tulla pitämään koululle hartaustilaisuuksia.⁸² Aamuisin kouluissa pidettiin luonnollisena osana koulupäivää kaikille oppilaille aamurukous ja iltapäivällä, alakoululaisten jo päätettyä työpäivänsä, pidettiin yläkansakoululaisille hartaushetki, jossa innokkaimmat kotiin lähtöä odottaneet oppilaat saattoivat seisoa reppu selässä.⁸³

Poliittisten suhdanteiden vaihtelulla luulisi olleen suuri vaikutus koulunkäyntiin. 1930-luvun alkupuolen pula-aikana yleinen poliittinen aktiivisuus kohosi huomattavasti ja poliittiset ääriliikkeet kasvattivat suosiotaan Suomessakin. Poliitikka kytkeytyi koulumaailmaan esimerkiksi uskonnon opetuksen, raittiuskasvatuksen ja urheilutoiminnan yhteydessä. Tietenkin opettaja saattoi myös yksilönä toimia omaksumiensa

⁷⁹ Miettinen, Veikko 5.4.1998.

⁸⁰ OJK 16.1.1925, § 3.

⁸¹ OJK 9.5.1929, § 1.

⁸² OJK 21.1.1939, § 6.

⁸³ Lehtoviita, Pekka 5.4.1998.

poliittisten linjausten mukaisesti. Vuonna 1936 tilanne kuitenkin muuttui ratkaisevasti, kun ”valtiolliseen toimintaan” osallistuminen kiellettiin oppilailta.⁸⁴ Poliittisten vaikutteiden pääsy koulun seinien sisäpuolelle jäi tämänkin jälkeen suurelta osin yksittäisen koulun opettaja- ja johtokunnan harkintavallan piiriin. Oppilaat eivät kuitenkaan tätäkään ennen kokeneet, että poliittisilla liikkeillä olisi ollut vaikutusta kouluopetukseen ja siellä tapahtuneeseen arvo- ja tapakasvatukseen. Kuten *Eeva Nykänen* asian ilmaisi: ”Politiikka ei ollut koulussa.”⁸⁵

Konttimäen kansakoululla koulukeittola aloitti toimintansa vuonna 1936. Ruokalajeiksi päätettiin ottaa porkkanavelli, kaurapuuro, perunakeitto, kauraryynivelli ja lisäksi vaihdellen vielä kaalikeittoa, kalasoppaa ja perunapuuroa. Seuraavana vuonna mukaan tulivat ruispuuro, lihasoppa ja marjapuuro. Myös veripalttua kokeiltiin kouluruoaksi, mutta sitäkin sai alussa vain osa, vähävaraiset, oppilaista.⁸⁶ Oppilaiden nauttima kouluruoka oli siis varsin keittopitoista. Nyt reilut kuusikymmentä vuotta myöhemmin oppilaat tuskin tyytyisivät vastaaviin ruokiin mukisematta, vaikkakin kouluissa onkin palattu säästösyistä keittopitoisempaan ruokalistaan. Tuolloin lämmin ruoka kuitenkin maistui, sillä aikaisemmin vähävaraiset olivat saaneet koulun puolesta leipäpalaset ja maidon, joita varakkaammiksi luokitellut sitten saivat rahalla koululta halutessaan ostaa.⁸⁷ Osa oppilaista sai seuraavan vuosikymmenen alussakin vielä tyytyä kotoa tuotuihin leipäpalasiin ja maitopulloon.⁸⁸

Koulunkäyntiä saattoivat haitata paitsi heikot kulkuyhteydet, ongelmaoppilaat, koulurakennuksen kehnous, varojen puutteesta johtunut opetusmateriaalin niukkuus, henkilökemian toimimattomuus ja vuonna 1939 puhjennut sota, niin myös kouluyhteisössä edelleenkin helposti leviävät tautiepidemiat. Toisinaan kylästä kylään riehui hinkuyskä⁸⁹, mutta vuonna 1937 ankara kurkkumätä- eli keuhkotuberkuloosiepidemia keskeytti koulunkäynnin Ohtaanniellä yläkansakoulussa lähes kolmeksi viikoksi ja alakansakoulussa yli kuukaudeksi. Koulun johtokunta esittikin tarkastajalle, että yläkansakoulua olisi pidetty joululomalla viikon ajan, alakoulun syyslukukautta olisi jatkettu

⁸⁴ Männistö 1997, 11-12 ja 14-16.

⁸⁵ Nykänen, Eeva 3.4.1998. Myös Veikko Miettinen ja Pekka Lehtoviita totesivat, että politikointi jätettiin koulun ulkopuolelle.

⁸⁶ KJK 13.1.1936, § 6, KJK 13.1.1937, § 2 ja KJK 7.2.1936, § 2.

⁸⁷ Nykänen, Eeva 3.4.1998.

⁸⁸ Kröger, Aulis 2.4.1998.

⁸⁹ Nykänen, Eeva 3.4.1998.

joulun jälkeen ja jatkokouluun osoitettua tuntimäärää olisi supistettu, jotta määrätyt koulupäivät olisi saatu täyteen.⁹⁰

” Siihen kuoli aika paljon ihmisiä. Hilja-opettaja (*Hilja Ruotsalainen*) oli sen verran siitä huolestunut ja perillä, niin se käytti meitä oppilaita kirkonkylällä, kiertävä elokuvateatteri kävi ja sillä oli semmonen elokuva kun *Ne neljäkymmentätuhatta*, silloin oli neljäkymmentätuhatta keuhkotuberkuloosiin (sairastunutta) Suomessa. Sitä käytiin kahtomassa juuri sen takia, että tiijetään, että siinä on iso vuara, ja samalla siinä elokuvassa opastivat jollain lailla, että eletäs sillä lailla, ettei olisi mahdollista sen tuberkuloosin tarttua.”⁹¹

Todella pitkän päivätyön Ohtaanniemen kansakoululla tehnyt yläkoulun opettajatar, Hilja Maria Ruotsalainen (s. 13.1.1903 Kuopiossa), jäi mieleen monelle ohtaanniemeläiselle. Esimerkiksi Kämmenjärven *Veikko Miettinen* (s.1924) ja tämän poika *Kari* (s.1950) ehtivät molemmat opetella muun muassa matematiikan ja äidinkielen taitoja Hilja-opettajan opastuksella.⁹² Hilja Ruotsalaisen johdolla koululaiset pääsivät 1940-luvulla tutustumaan kävellen läheiseen Seinävuoren rotkolaaksoon, katsottiin Tuusniemen kirkonkylällä elokuvissa *Prinsessa Ruusunen* ja tehtiinpä eräänä keväänä kolmen päivän retki Helsinkiin, jolloin kierrettiin perinteisissä turistikohteissa.⁹³ Jo tätä edeltäneellä vuosikymmenellä eli 1930-luvulla Ohtaanniemen koululaiset pääsivät keväisin tutustumaan linja-autokyydityksellä, aikaisemmin laivakyydillä, Kuopion Puijooon ja Väinölänniemeen.⁹⁴ Retket olivat kuitenkin haastattelujen ja muiden lähteiden mukaan Koillis-Tuusniemen kansakoululaisille harvinaista herkkua.

⁹⁰ OJK 24.10.1937, § 6.

⁹¹ Miettinen, Veikko 5.4.1998.

⁹² Miettinen, Olga ja Veikko 26.4.1999.

⁹³ Kröger, Aulis 2.4.1998. Konttimäessä kansakoulun käynyt Eeva Nykänenkin kertoi keväisistä retkistä Seinävuorelle.

Ohtaanniemen koululaiset retkellä Seinävuoren rotkolaaksossa 1950-luvun alussa. Takana seisomassa Aaro Rahunen, etualalla istumassa ainakin Elsa Miettinen. Retkiä tehtiin vuosikymmenten saatossa paitsi oman pitäjän alueella niin myös kauemmaksikin kuten Kuopioon ja Helsinkiin.

Talvisota puhkesi 30. marraskuuta vuonna 1939. Kansakoulujen toiminta oli koko talvisodan ajan tilapäisluonteista, olosuhteista riippuvaista. Lukuvuosi 1940-1941 oli vuorostaan kiireinen, sillä tällöin kurottiin kiinni sodan takia kesken jääneitä kursseja. Jatkosodan aikana koulua käytiin jälleen olosuhteiden mukaan. Sota-ajan lukuvuodet jäivät usein tavallista lyhyemmiksi. Sotavuosina koululaiset, opettajat ja koulun muu henkilökunta osallistuivat monenlaiseen vapaaehtois- ja talkotoimintaan. Koululaiset saattoivat esimerkiksi koulutyönsä ohella hoitaa vihannespalstaa tai kerätä lumppuja, naudankarvoja, hevosenjouhia, käpyjä tai vaikkapa sieniiä. Koulu olikin tuolloin todellinen työkoulu.⁹⁵

Ohtaaniemellä johtokunta esitti talvisodan syttymisvuonna kansakoulujen tarkastajalle, että jatkokoulun oppimäärää supistettaisiin poikkeuksellisesti, sillä jatkokoulun oppilaiden työpanos kodeissa oli ehdottoman välttämätön perheiden isien ja oppilaiden isoveljien oltua reservissä ja siskojen mukana lottatoiminnassa. Seuraavana vuonna 1940 johtokunta päätti tammikuussa keskeyttää koulun pidon, sillä sotatila ei sallinut oppilaiden täysipainoista opiskelua. Vuonna 1941 Ohtaanniemen koulun johtokunta myönsi koulun oppilaille ylimääräistä elonkorjuulomaa miesten ollessa edelleen rintamalla.⁹⁶ Koulunkäynti kuitenkin pääpiirteissään jatkui läpi sotavuosien. Sen sijaan kerhotoiminta oli sotien aikana lähes pysähdyksissä, hiihtokilpailuja ei kunnan koulujen kesken pidetty, eivätkä koulun juhlatkaan oikein keränneet entisenlaista suosiota. Uskonto ja raittiusinnostuskin tuntuivat jääneen sodan alle.⁹⁷

⁹⁴ Miettinen, Veikko 5.4.1998.

⁹⁵ Nurmi 1989, 23-24 ja 26-27.

⁹⁶ OJK 5.11.1939, § 3, OJK 28.1.1940, § 7 ja OJK 7.9.1941, § 3.

⁹⁷ Yläjärvi, Oiva 26.4.1998.

Merkittävä sodista aiheutunut muutos koulunkäynnille oli karjalaisen siirtoväen asuttaminen Tuusniemelle. Siirtoväen lapset kasvattivat koillisen Tuusniemen kansakoulujen oppilasmäärää merkittävästi. Tilan ahtaus, joka oli vaivannut Ohtaanniemen kansakoulua jo aikaisemminkin, oli entistä ajankohtaisempi ongelma. Myös Konttimäessä Impilahden kunnan siirtoväen lapset kasvattivat koulun oppilasmäärää.⁹⁸ Sodan jaloista paenneisiin suhtauduttiin koillisella Tuusniemellä varsin suvaitsevaisesti, eivätkä siirtoväen lapset joutuneet mitenkään erityisesti kiusatuiksi. Koulukiusausta toki tuolloinkin esiintyi, mutta useimmiten sääli kiusattua kohtaan voitti ja kiusoittelu osattiin lopettaa.⁹⁹ Kurinpidolliset ongelmat saattoivat sodan seurauksena lisääntyä, sillä osa koulutyöhön mukaan tulleista siirtolaisista oli jo varttuneempia miehiä, jotka eivät aina tahtoneet alistua opettajan auktoriteetin alle, mistä Ohtaanniemen kansakoulun entinen oppilas *Oiva Yläjärvi* kertoo seuraavasti:

” Myöhän kun oltiin, minäkii olin tämän mittanen melekein kuin nyt, sota-aika poikkeusaika. Se oli vähän, että se oli Hilja (Ruotsalainen) meijän kanssa ihmeissään. Sitten kun olj paljon siirtolaiskoulukkaita, jotka olj partasuumiehiä jo, joilla siis sen siirtolaisuuden takia lykkääntyny koulunkäynti paljon etteenpäin, että ne olj paljon vanahempia kuin myö, vaikka ne olj samoilla luokilla. Mutta kyllä siinä Hilja aina joutu koetukselle! ... Ainahan sitä jottain ilikeyttä tehtiin. ... Tyttöjähän sitä kiusattiin, sehän se oli aina ensimmäinen työmaa. Kaikkee pientä koiruutta tehtiin. ... Joskus joutu hakemaan opettaja aina (Anttilasta, koulun naapurista) Antin poikia toppuuttelemaan. ”¹⁰⁰

Sotaan liittyen pöytäkirjoista löytyy maininta, jonka mukaan kaikki Ohtaanniemen kansakoululaiset marssitettiin ohjeiden mukaan Ruotsia vastaan menestyksellisesti

⁹⁸ KJK 18.4.1940, § 1.

⁹⁹ Kröger, Aulis 2.4.1998.

¹⁰⁰ Yläjärvi, Oiva 26.4.1998.

kamppaillun maaottelumarssin yhteydessä.¹⁰¹ Velvollisuus isänmaata kohtaan hoidettiin siis tälläkin rintamalla kunnialla. Konttimäestä kyseltiin pulpetteja Karjalaan kuljetettavaksi vuonna 1942, jolloin suomalaiset olivat edenneet sodassa venäläisten peräännyessä ja evakoita oli muuttanut takaisin entisille asuinsijoilleen. Koulun johtokunta kuitenkin totesi, että koululla oli ylimääräisinä vain rikkinäisiä, käyttöön kelpaamattomia pulpetteja.¹⁰² Talvi- ja jatkosota näkyivät edellisistä tapauksista huolimatta yllättävän heikosti kansakoulujen pöytäkirjoissa. On hyvä muistaa, etteivät kansakoulujen johtokunnat pitäneet pöytäkirjoja historian tutkijoita varten. Enemmän tietoa sodan aikaisista kokemuksista koulumaailmassa saakin tuona aikana eläneiltä paikkakuntalaisilta. Haastatteluista nousee esiin erityisesti elintarvike- ja vaatepulan sekä mustan pörssin tuomat moninaiset ongelmat.

Varsinaisen kouluruokalan perustaminen tuli Konttimäessä ajankohtaiseksi vielä toisen maailmansodan aika vuonna 1942, jälleen kansakoulujen tarkastajan kehotuksesta.¹⁰³ Keittolatoimintaa Konttimäessä oli ollut kyllä jo aiemminkin. Ohtaanniemen kansakoululle tarkastajan moneen otteeseen mainostama koulukeittola perustettiin lopulta talousvaikeuksista huolimatta vuonna 1943.¹⁰⁴ Sodan kurjuudessa lasten ravitsemustilannetta, mikä varsinkin kaupungeissa oli keho, pyrittiinkin parantamaan vuonna 1943 lailla, joka velvoitti kouluja aloittamaan säännöllisen kouluaterioinnin viiden vuoden kuluessa.

Ohtaanniemen kansakoululaisia ja opettaja Hilja Ruotsalainen vuonna 1950. Kuopiossa vuonna 1903 syntynyt opettajatar kotiutui koilliselle Tuusniemelle niin hyvin, että teki siellä usean vuosikymmenen mittaisen elämäntyön paikallisen nuorison hyväksi. Työssään opettajatar Ruotsalainen koki ohtaanniemeläisten kanssa monet surut ja ilot, sotien vuodet ja maaseudun sittemmin kohtaamat haasteet. Kuinka moni koillisuusniemeläinen lieneekään tervehtinyt kyseistä kansakouluaitta kylan raitilla?

¹⁰¹ OJK 20.5.1941, § 4.

¹⁰² KJK 30.9.1942, § 3.

¹⁰³ KJK 14.11.1942, § 1.

¹⁰⁴ OJK 31.10.1943, § 2.

Järjestyshäiriöitäkin kouluilla luonnollisesti esiintyi, kuten jo aiemmin tuli ilmi. Vuonna 1956 Konttimäen kansakoulun johtokunta käsitteli koululla sattunutta varkaustapausta. Jo muillakin kouluilla kiertäneistä oppilaista toinen oli varastanut koulun harmoonista nappulan. Pojat olivat myös heitelleet ruokaansa, syljeksineet, häirinneet ja potkineet muita oppilaita, kiusanneet koulun keittäjää, kiroilleet ja uhmanneet opettajaa.¹⁰⁵ Poikien kohtalo jäi arvoitukseksi. Ohtaanniemen koulun johtokunta käsitteli vuorostaan vuonna 1961 erään oppilaan koulusta erottamista. Tämä oli osoittanut mielenosoituksellista velttoutta ja rikkonut koulun sääntöjä toistuvasti ajaen esimerkiksi koulun sisällä polkupyörällä. Lausunnon antanut koulun opettaja arvelikin, että rangaistuksen pelko oli oppilaassa kokonaan kuollut. Oppilas erotettiin Ohtaanniemen koulusta.¹⁰⁶

Ehkäpä oppilaan keskittyminen häiriytyi joskus siksikin, että koulutyö tuntui oppilaasta liian teoreettiselta. Koulureformiliikkeen *John Dewey* korosti oppilaskeskeisiä toimintatapoja ja oppilaan omaan toimintaan perustuvaa oppimista, niin sanottua *learning by doing*-metodia.¹⁰⁷ Koillisella Tuusniemelläkin nämä ajatukset saivat vastakaikua. Ohtaanniemeläinen yläkoulunopettajaa *Kauko Johannes Leskinen* (s. 20.10.1917) oli varsin pidetty opettaja koululaisten ja yleisemmin kyläläistenkin keskuudessa tehokkaine ja käytännönläheisine opetusmetodeineen. Ohtaanniemelle Leskinen tuli vuonna 1954 ja toimi opettajana aina 1970-luvun alkuun saakka. Samaisen Leskisen asunnossa oppilaat pääsivät ajoittain katsomaan koulutelevision lähetyksiä.¹⁰⁸

” Myö yhdessä metästeltiin ja kalasteltiin. Se pittää ensinnäin sannoo, että se olj äärettömän etevä ihminen. Mutt sillä olj vain se yks paha vika. ... Muuten tavattoman etevä. Se olj Suonenjoelta sen kuulun mansikka-Leskisen poika! Sen isähän toi Suonenjoelle mansikanviljelyn, oikeestaan. Ja sillä olj niitä poikia ja olihan se yks tyttökii, hyvin monta. Ja mansikkarahoilla kaikki koulutti lapsensa korkeakouluasteelle. Ja Kaukostain tuli metsänhoitaja. Se olj (ollut aikaisemmin) pohjosessa, Rovaniemellä valtion metänhoitajana. ... Se

¹⁰⁵ KJK 25.11.1956, § 5.

¹⁰⁶ OJK 28.5.1961, § 2.

¹⁰⁷ Virkkunen 1990, 130, 133-134.

olj erittäin suosittu! Erittäin suosittu! Ja kun poikiin kanssakii kaikenlaista, kaikenlaista hommaa tek muutakii, eikä sitä kouluopetusta, niin ne tykkäs hyvin siitä. Ja sitten se olj hyvin tehokas opettajana, kun se olj hirmusen etevä. Jossei sillä ois sitä yhtä viikkoo ollu, niin se ois ihan huippu mies ollu sillä alalla! »¹⁰⁹

Opettaja Kauko J. Leskinen oppilaineen Ohtaanniemen kansakoulun seinustalla vuonna 1964. Opettaja Leskinen jäi ihmisten mieliin taitavana opettajana ja värikkäänä persoonana.

1970-luvun vaihteessa ohtaanniemeläinen kansakoulunopettaja joutui jäämään runsaaksi ryöstäytyneen alkoholin käytön vuoksi työkyvyttömyyseläkkeelle, kun ei kyennyt enää koulun johtokunnan mielestä hoitamaan työhönsä kuuluneita velvoitteita.¹¹⁰ Opettajan työkuva olikin tuohon aikaan muuttumassa. Nykypäivän opettajakunnalle surullisen tutun stressin juuret löytyvät juuri 1960-luvulta. Tuolloin opettajan työ kävi entistä raskaammaksi henkisesti ja 1970-luvun alussa toteutunut peruskoulu-uudistus toi monine pienempine uudistuksineen Suomen koululaitokselle, sen opettajille ja oppilaille, lisää paineita.

¹⁰⁸ Esim. Smolander, Teuvo 3.4.1998, Miettinen, Olga ja Veikko 5.4.1998 sekä Puurunen, Toivo 24.1.1999.

¹⁰⁹ Miettinen, Veikko 5.4.1998.

¹¹⁰ OJK 7.11.1969, OJK 14.12.1969, OJK 14.1.1970, OJK 19.1.1970, OJK 12.3.1970, OJK 16.7.1970 ja OJK 19.10.1970.

6.7 Ja ehdittiin siellä muutakin tehdä

Kansakouluilla järjestetyistä juhlista ei ole säilynyt paljonkaan kirjallista saati kuvallista materiaalia. Koululla järjestetyt juhlat olivat kuitenkin olennainen osa koko kylän elämää. Koululla vietetyistä juhlista tyypillisimpiä olivat joulujuhla, kevätjuhla ja äitienpäiväjuhla. Muita kansakoulussa vietettyjä juhlia, jotka eivät kuitenkaan edellisten juhlien mittakaavassa koonneet kyläläisiä yhteen, olivat muun muassa raittiusjuhlat, Kalevalanpäivän-, itsenäisyydenpäivän ja Uno Cygnaeuksen päivän juhlat. Niissä kyläläiset saattoivat paitsi levähtää ja näin palkita itsensä vuoden varrella tehdystä työstä, niin myös kohottaa kylähenkeä, tuntea kuuluvansa naapureidensa kanssa johonkin suurempaan yhteisöön kuten konttimäkeläisiin, tuusniemeläisiin, savolaisiin, suomalaisiin tai vaikkapa saman seurakunnan jäseniin. Eivätkä koulun tai paremminkin kylän, usein kristillishenkiset juhlat olleet pelkkää juhlintaa, vaan osa koulun harjoittamaa tapakasvatusta, kasvatusta niin nuorille kuin vanhemmillekin.¹¹¹ Erityisesti sortokausien aikaan, mutta vielä ainakin 1920-luvulla, juhlissa lausuttiin voimakkaan paatoksellisia sanoja Suomen ja sen kansan puolesta, sillä kansakoulu, esimerkiksi Ohtaanniemellä, oli yksi harvoista areenoista, joilla saatettiin puolustautua Venäjän silloista sortovaltaa vastaan.¹¹²

Konttimäen kansakoululla vuonna 1922 äitienpäivänä. Kyläläisten yhteisekseen mieltämä kansakoulurakennus tarjosi luontevasti tilat suurempienkin juhlien järjestämiseen. Kansakoulusta muodostui vuosien saatossa kylän toiminnallinen keskus. Nykyisin Konttimäen entinen kansakoulu toimii Mäkijärven Metsämiesten metsästysmajana.

¹¹¹ Opettajan työ 1985, 21.

¹¹² Halila 1950, 276.

Konttimäen johtokunnan pöytäkirjan välissä on säilynyt koulun vihkimisjuhlan lisäksi myös toinen, suppeampi kuvaus koululla järjestetystä juhlasta. Pienelle paperille on tallennettu jonkin juhlan ohjelma vuodelta 1922. Juhla koostui tervehdyspuheesta, soitosta ja laulusta, luetusta kertomuksesta ja murrejutuista. Pääsylippuja kyseiseen juhlaan varattiin viisikymmentä. Juhlassa oli myös puhvetti, johon päätettiin leipoa. Ostettiinpa juhlaan kilo karamellejakin.¹¹³ Kyseessä ei liene ollut ainakaan joulujuhla, sillä pääsyliput olisi tuossa tapauksessa loppuneet auttamatta kesken. Koulu tarjosi hyvät puitteet juhlien ja muiden tapahtumien järjestämiseen kyläläisille, olihan se monesti mahdollisten seurojentalon, työväentalon ja suojeluskuntatalon kanssa ainut suuremmat tilat tarjonnut rakennus syrjäkylällä. Koillisella Tuusniemellä ei edellisistä taloista sitä paitsi ollutkaan kuin yksi työväentalo, Konttimäen koulun viereisellä mäellä vuosina 1926-1935.¹¹⁴ Koulu sijaitsi myös niin maantieteellisesti kuin henkisestikin useimmiten kylänsä keskellä. Koulu koettiin siis kylän yhteiseksi paikaksi, toisin kuin kyläläisten sieluista kilpailleet työväentalo ja suojeluskuntatalo. Lisäksi koululla oli useimmiten innokas opettaja juhlien organisaattoriksi ja kylän jälkikasvua esittämään ohjelmanumeroita sukulaisilleen ja tuttavilleen. Arvokkaasti vietettyyn joulujuhlaan, itsenäisyyspäivän- ja kevät- tai äitienpäiväjuhlaan kokoontuikin vielä 1900-luvun alkupuolella koko kylä.

” Sehän olj se joulu se iso juhla. Ja sitten iso juhla olj myös äitienpäivänä koululla. Olj siellä oppilailla kaikenlaista ohjelmoo ja joululauluja laulettiin ja olj siellä jonkunmoinen näytelmä aina kansa. Sitten siellä olj mahottomasti joukkoo, siis aikuisiakiä ihmisiä, hevosia pihamuat täynnä. Ja ne kaikki tykkäs hyvin käyvä niissä. Kerättiin taloloista tarvikkeita ja sitten tekivät pulloa ja sillä lailla. Ne anto ihmiset omistaan. Se olj samalla kyläläisten juhla! ”¹¹⁵

¹¹³ KJK 1922.

¹¹⁴ Hyvönen 1988, 62 ja Nissinen, Hilma 26.1.1999.

¹¹⁵ Miettinen, Veikko 5.4.1998.

Välituntien viettäminen tarjosi koululaisille mahdollisuuden tutustua toisiinsa, harjoittaa sosiaalisia taitojaan ja kokeilla kykyjään sekä rajojaan koulun lähettyvillä. Talvisin ohtaanniemeläiset laskivat mäkeä Mikkolan peltorinteellä, lisäksi hiihdettiin ja hypättiin lumihyppyreistä. Kesäisin pelattiin koulujen pihilla pesä- ja jalkapalloa sekä yleisurheiltiin. Haastatteluista paljastui poikien kiusanneen tyttöjä ja käyneen kiipeilemässä puissa lintujen pesillä. Ohtaanniemellä suosiota keräsi heikommissakin olosuhteissa onnistunut napin tai viisipennisen heittäminen, jossa eräs ohtaanniemeläinen nuori mies keräsi *Pekka Lehtoviidan* kertoman mukaan melkoisen nappikasan.¹¹⁶

” Tinanapit, kun se oli raskas, niin ne pelattiin ensimmäisenä... Tikku pantiin pystyyn tuonne ja se kuoppa tämmönen tikun juurelle ja siihen viskattiin. Ja kuka lähemmäs, se sitten sormella mitattiin, siitä tikusta, nii se sai viedä sen napin. Ja jos olj pitkät sormet, niin... sehän se sitten *Esko* vei niitä. Se olj hauskaa peliä se!”¹¹⁷

1920-luvun lopulla Konttimäkeen perustettiin opintokerho, josta koulun entinen oppilas Lydia Mustonen kertoo seuraavaa:

” Sitten tul siihen Konttimäen koululle, perusti Konttimäen kylällä kotiopintokerhon, joka oli Kansanvalistusseuran alainen. Ja siinä opintokerhossa luettiin joka talavi, toisinaan ihan ussempi kirja, ja keväällä suoritettiin siitä sitten tutkinto ja ne lähetettiin sinne Kansanvalistusseuralle. ...Niin kauvan minä kävin, kun kotona olin tyttönä, mutta kun minua kosittiin sinne nuapuriin naimisiin... Mutta mie en hallunnu silloin vielä. Annoin minä kyllä myöntävän vastauksen tuolle Mustoselle (Haastateltava viittasi viereisellä pöydällä olleeseen edesmenneen miehensä

¹¹⁶ Esim. Lehtoviita, Pekka 5.4.1998, Smolander, Teuvo 4.4.1998 ja Yläjärvi, Oiva 26.4.1998.

¹¹⁷ Lehtoviita, Pekka 5.4.1998.

valokuvaan.), mutta minä sanoin, että sitten joskus tulevaisuudessa. En minä jouva sinne naimisiin mänemään, enkä minä vielä haluukkaan... Ja minä tarvihin olla töissä kotona, paljon työtä, hirveesti työtä, silloin ei nappuloita painamalla muatallouessa eletty. ”

118

Kerhotoiminta näyttää olleen sekä Ohtaanniemiellä että Konttimäessä kuitenkin suhteellisen vähäistä, yksittäisten opettajien aktiivisuudesta riippuvaista. Oppikirjan lukemisen lisäksi opintokerhossa harjoitettiin esiintymistäittoa, kokoustekniikkaa ja liikunnallisia taitoja. Hiihtokilpailuja pidettiin yhdessä liukonpeltolaisten kanssa. Saattoipa talvessaan osallistua kolmiinkin hiihtokilpailuihin, sillä kouluissa hiihdettiin kilpaa ja Tuusniemen Tempauksen Ohtaanniemen alaosasto piti omat kisansa. Opettaja Kauko J. Leskisen aikaan Ohtaanniemen opintokerhoon osallistuneet jaettiin Liukonpellon liippareihin, Kaavinkosken konkareihin ja Kerttolan kepuleihin, jotka sitten kilpailivat leikkimielisesti keskenään esityksillään. Kesäisin järjestettiin myös yleisurheilukilpailuja ja ohtaanniemeläinen *Toivo Puurunen* muistelee, että liukonpeltolaiset olivat niskan päällä yleisurheilussa, mutta hiihdossa Ohtaanniemen nuoriso pärjäsi mainiosti.¹¹⁹

Kansakoulut tarjosivatkin urheilukenttineen kokoontumispaikan ja otollisen harjoitusympäristön tuusniemeläisen urheiluseuran Tuusniemen Tempauksen Ohtaanniemen alaosaston urheilijoille. Tuusniemen Tempaus perustettiin 4. maaliskuuta vuonna 1945. Sen järjestämä toiminta ja siihen osallistuminen oli seuran tuloluetteloiden ja haastattelujen valossa varsin aktiivista ja merkittävää kyläläisille.¹²⁰ Urheilullinen toiminta kuten yleisurheilu, hiihto ja pesäpallo on epäilemättä tukenut kansakoulun kasvatuksellisia tavoitteita ja lisännyt kyläläisten yhteenkuuluvuuden tunnetta. Seuraavan lyhyen luettelon ei ole tarkoituskaan olla täydellinen esitys koillisuusniemeläisistä Tempauksen aktiiveista, mutta siinä on hajapoimintoina muutamien Tempauksen toimintoihin osallistuneiden nimiä, jotka nousivat esille tuloluetteloita lukiessa. Nimet eivät myöskään ole paremmuusjärjestyksessä. Ohtaanniemeltä Tempauksen urheilukilpailuihin osallistuivat

¹¹⁸ Mustonen, Lydia 26.4.1998.

¹¹⁹ Esim. Smolander, Teuvo 3.4.1998, Nykänen, Eeva 3.4.1998, Miettinen Olga ja Veikko 5.4.1998 ja Puurunen, Toivo 24.1.1999.

¹²⁰ Tuusniemen Tempauksen ilmoitus yhdistysrekisteriin 15.10.1981 ja Tuusniemen Tempauksen urheilukilpailujen tuloksia ja tilastoja sisältävä kansio v. 1946-1983.

muun muassa *Olavi Hatakka, Heimo Toivanen, Veikko Vartiainen, Pekka Hämäläinen, Simo Hartikainen, Irja Smolander, Elsa Kekäläinen, Meeri Vola, Heikki Nykänen, Jouko Kekäläinen, Otto Puurunen, Toivo Puurunen, Elsa Miettinen, Veikko Hätinen, Otto Mustonen, Oiva Pöyhönen, Eero Smolander, Helvi Vartiainen, Esko Hyvärinen, Veli Nykänen, Kauko Hätinen, Pentti Vartiainen ja Martti Miettinen*. Konttimäestä kilpailuihin ottivat osaa esimerkiksi *Väinö Juutilainen, Veikko Tirkkonen, Mirja Savolainen, Möykkymäen Kerttu Miettinen, Majakallion Veikko Miettinen, Toivo A. Smolander, Eelis Räsänen, Oiva Keinänen, Toivo Laakkonen, Veikko Tirkkonen, Tuomo Paananen, Esko Heinonen, Airi Nykänen, Kalevi Smolander, Veikko Räsänen, Väinö Pitkänen ja Aimo Smolander*. Loukeiselta tulivat vuorostaan ainakin *Helvi Smolander, Pekka Smolander, Kauko Hyvärinen ja Erkki Miettinen* sekä Petäjämäestä *Seppo Hämäläinen ja Toivo I. Smolander*.¹²¹

Esimerkiksi olympiavuonna 1952 pidetyissä Tuusniemen pitäjän hiihtomestaruuskilpailuissa viestihiihdon voitti Ohtaanniemen ykkösjoukkue, jossa hiihtivät Olavi Hatakka, Heikki Nykänen ja Esko Hyvärinen. Ohtaanniemi II sivakoi seitsemänneksi joukkueella Kauko Hätinen, Otto Puurunen ja Jouko Kekäläinen. Konttimäen viestijoukkue eli Eelis Räsänen, Väinö Pitkänen ja Toivo A. Smolander sijoittui kymmenenneksi, kun mukana oli kaikkiaan yksitoista joukkuetta Tuusniemeltä. Kolme vuotta myöhemmin Ohtaanniemen koulupiirin viestijoukkue sijoittui pitäjänmestaruuskilpailuissa 3 x 5 kilometrin viestissä kolmanneksi ajalla 51,45 Pajumäen voitettua mestaruuden. Ohtaanniemen joukkueessa hiihtivät tuolloin Veli Nykänen, Veikko Hätinen ja Heikki Nykänen.¹²²

Ohtaanniemen viestijoukkue Tuusniemen ympärijuoksussa vuonna 1956. Joukkueen muodostivat

¹²¹ Tuusniemen Tempauksen urheilukilpailujen tuloksia ja tilastoja sisältävä kansio v. 1946-1983. Urheilijoiden kotipaikkojen jäljittämisessä apuna olivat Pinolansalon Hilma Nissinen sekä Ritva ja Toivo Puurunen.

¹²² Tuusniemen Tempauksen urheilukilpailujen tuloksia ja tilastoja sisältävä kansio v. 1946-1983.

(vasemmalta) Toivo Kekäläinen, Heikki Nykänen, Elsa Kekäläinen, Otto Puurunen, Jouko Kekäläinen ja Eino Vartiainen. Suksilla tai jalan taitetut koulumatkat, metsissä kiertäneet kinttupolut ja kansakoulun urheilukenttä tarjosivat luonnolliset harjoitusolosuhteet syrjäkylän nuorisolle.

Kansakoulun opettajan työkuva oli mitä moni-ilmeisin. Opettajan tuli usein olla kylällään kaikenlaisen harrastus- kuten urheilutoiminnan ja muun järjestötoiminnan aktivoija. Hän oli vielä 1900-luvun alussa syrjäkylällään arvostettu sekatyömies, jonka luo tultiin valittamaan monenlaisia vaivoja. Syrjäkylän ensimmäinen säästökassa, osuuskunta ja raittius- tai nuorisoseura perustettiin usein kansakoulun opettajan toimesta. Myös kylän koneistumiselle kansakoulun opettajalla saattoi olla suuri merkitys kansan valistustyön kautta.¹²³ Koulun opettaja hoiti suhteita oppilaiden koteihin paitsi järjestämällä tapahtumia myös oppilaiden kotona juhlissa ja lapsisaunassa vierailemalla.¹²⁴ Koulun opettaja saattoi toimia myös koululla sijainneen sivukirjaston hoitajana. Konttimäki sai oman piirikirjastonsa 1950-luvun alussa, Ohtaanniemi vuorostaan omansa vuonna 1958. Tuusniemen kirkonkylän kirjaston sivukirjastoina toimineet piirikirjastot toimivat nimen omaan kansakoulurakennusten tiloissa.¹²⁵

Toisaalta kansakoululaitoksen laajenemisen yhteydessä kyläläiset saattoivat laittaa kohonneen verotaakan kylän uuden kansakoulun ja sen tuntemattoman opettajan syyksi.¹²⁶ Haastattelut tukevat käsitystä, jonka mukaan opettajan arvostus laski kyläläisten parissa 1900-luvun edistyessä. Samalla opettajan ja oppilaiden välit tulivat tuttavallisemmiksi ja turhiksi koetuista muotoseikoista alettiin hiljalleen luopua. Näin opettaja riisuttiin muodolliseen valta-asemaan perustuvasta auktoriteetistaan ja hän joutui hankkimaan oikeutuksen arvoaltaansa enemmän ammattitaitonsa sekä persoonansa pohjalta. Vielä toisen maailmansodan aikaan kansakoulun opettaja nautti kylällään melkoista arvonantoa., kuten Ohtaanniemeltä kotoisin oleva Oiva Yläjärvi kouluajoistaan muistelee:

” Opettajahan kuulu siihen aikaan kermaan! Se olj nimismies, pappi ja opettaja. Se, joka ei pokanna päivää hatuttomin päin, nii kuuli kunniasa. Varmasti sai kotona

¹²³ Valtonen 1947, 60-61.

¹²⁴ Nykänen, Eeva 3.4.1998.

¹²⁵ Rissanen 1998, 5.

¹²⁶ Halila 1950, 276.

selekäänsä, kun opettaja kantelij vuan. Eikä sinuteltu, eikä istualta käsin pulupetista ei vastattu, niinku tänä päivänä. Ei, se olj noustava pulupetista seisomaan. ... Oli häät tai hautajaiset, nii opettaja olj siellä aina keulakuvana. ... Sillon annettiin opettajalle arvo, se olj sitä aekoo. Se ei oo niinku tänä päivänä. Tänäpäivänähän opettaja on kohta kurjemmassa asemassa kuin oppilas! ”¹²⁷

6.8 Kunnes luokkahuoneet kylmenivät

Sekä Ohtaaniemellä että Konttimäessä kansakoulurakennusten huono kunto aiheutti useaan otteeseen päänvaivaa koulujen johtokunnille. Varojen puutteessa korjaustyötkään eivät olleet riittävän perusteellisia. Pienempiä vikoja oli ilmennyt aiemminkin, mutta 1950-luvulla tilanne alkoi Ohtaaniemellä ryöstäytyä käsistä. Vuonna 1958 Ohtaanniemen kansakoulun johtokunta arvioi koulunsa kunnan huoneiden vetoisuuden johdosta huonoksi.¹²⁸ Tässä vaiheessa johtokunnalla oli vielä varaa myöntää koulurakennuksensa huono kunto, koska koulun lakkauttamisvaihtoehtoa ei ollut heitetty ilmaan suunnasta tai toisesta. Konttimäessäkin koulurakennuksen hataruus sai kansakoulujen tarkastajan huomauttamaan asiasta vuonna 1958 koulun johtokuntaa. Lämpötila oli laskenut lämmityksestä huolimatta alaluokassa pakkasen puolelle.¹²⁹ Kolme vuotta myöhemmin vuonna 1961 Konttimäen johtokunta esittikin koulun peruskorjausta. Syytä perusteellisiin korjaustöihin olisikin johtokunnan pöytäkirjan mukaan ollut.

” Nykyinen tilapäinen koulukeittola toimii koulun eteisessä, koska keittola-asiaa ei muuten ole voitu järjestää, vaikka nykyisellään se on lain vastainen, josta tarkastaja suorittaessaan koululla tarkastusta on johtokuntaa jo huomauttanut ja kehottanut pikaisesti

¹²⁷ Yläjärvi, Oiva 26.4.1998.

¹²⁸ OJK 11.5.1958, § 3.

¹²⁹ KJK 11.5.1958, tarkastajan raportti.

esittämään puutteellisuuksien korjaamista kunnan elimille. Alaluokan lämpötila vaihtelee 20-15 astetta, alin lämpötila alaluokan pulpetin jalkolaudalla on mitattu -8 astetta.”¹³⁰

Vuonna 1961 Ohtaanniemen koulun johtokunta kirjasi pöytäkirjaansa seuraavaa: ”Ohtaanniemen koulurakennus on jo noin 50 vuotta vanha sekä suunnittelultaan epäkäytännöllinen opetustyöhön. Oppilaiden terveydellisten olojen kannalta on koulurakennus epätydyttävä, minkä muun muassa koululääkäri on tarkastuksensa yhteydessä todennut.” Tämän johdosta johtokunta esitti kunnanvaltuustolle uuden koulurakennuksen hankkimista Ohtaanniemen koulupiiriin.¹³¹ Koulun johtokunta siis selvästi uskoi omaan kouluunsa, olihan siellä ollut oppilaista runsauden pulaakin. Vanha koulurakennus vain oli jäämässä ajan yliajamaksi. Kansakoululautakunta esitti Ohtaanniemen koulupiirin jakamista Liukonpellon ja kirkonkylän piireihin jo vuonna 1965. Ohtaanniemen johtokunta ei tähän ehdotukseen kuitenkaan yhtynyt,¹³² ja koulu säilyi.

Koulun mahdollinen lakkauttaminen nousi Konttimäessäkin esille vuonna 1965. Tällöin johtokunta esitti yksimielisesti, ettei kyläkoulua olisi lakkautettu, eikä Konttimäen koulupiiriä olisi yhdistetty muihin koulupiireihin. Johtokunnan mukaan Konttimäen koulupiiriin olisi sitä vastoin pitänyt liittää siitä jo aiemmin erotetut alueet. Koulun johtokunta perusteli kantaansa Konttimäen koulun hyvällä sijainnilla Ohtaanniemen ja Haurangin kyläkoulujen puolivälissä ja sillä, että Konttimäen koulu oli vuosikymmeniä toiminut ongelmitta, ”ilman tekohengitystä”, toisin kuin eräät muut koulut, joihin Konttimäeltä oli kiidätetty oppilaita. Tuolloin Konttimäessä kävi koulua kolmekymmentä oppilasta ja koulupiirin kaksi oppilasta oli siirretty käymään koulua muualla. Konttimäen kansakoulun uskottiin säilyvän elinvoimaisena ”miespolvia” eteenpäin. Tuona vuonna laadittu oppilastilasto näyttääkin Konttimäen osalta suhteellisen valoisaalta. Sen mukaan Konttimäen koulussa olisi ollut lukuvuonna 1968-1969 39 ja vielä lukuvuonna 1971-1972 oppilaita oli laskelmien mukaan määrä olla 33.¹³³ Totuus oppilasmäärän kehityksessä osoittautui kuitenkin toisenlaiseksi. Harvoinpa tosin koulupiiriin oppilasmäärä taitaakaan kääntyä kasvuun, jos koulun lakkauttamisesta lähitulevaisuudessa on sopivasti informoitu

¹³⁰ KJK 23.4.1961, § 4.

¹³¹ OJK 13.10.1961, § 2.

¹³² OJK 15.12.1965, § 4.

kyläläisiä, sillä ensimmäiset lapsiperheet jättävät kylän taakseen jo lopettamisuhkan tullessa ilmeiseksi.

Konttimäen koulun johtokuntahan oli aiemmin esittänyt koulurakennuksen peruskorjausta. Kun ilmeni, että koulu saatettaisiin käyttökelvottomana lakkauttaa, lievensi koulun johtokunta vuonna 1966 vaatimustaan: Koko rakennusta ei olisi tarvinnut korjata, vaan rakennukseen olisi ollut lisättävä vesi- ja viemäriputket.¹³⁴ Johtokunta haki tällä selvästi koululleen jatkoaikaa. Samana vuonna, ja luultavimmin samasta syystä, nousi esille koulurakennuksen sähköistämiskysymys. Koulun sähköistäminen oli saatava käyntiin mahdollisimman pian,¹³⁵ ettei koulua olisi lakkautettu kyseisen epäkohdan vuoksi. Edelleen vuonna 1967 johtokunta pysyi kannassaan, jonka mukaan Konttimäen kansakoulu olisi säilytettävä, koska koulussa oli riittävästi oppilaita. Vuosi vierähti ja Konttimäessä päätettiin ryhtyä toimenpiteisiin koulupiiristä aiemmin siirrettyjen oppilaiden palauttamiseksi takaisin, jotta koulu säilyisi kaksiohjelmaisena.¹³⁶ Usko ja aika alkoivat kuitenkin loppua, sillä samaan hengenvetoon johtokunta esitti, että siinä tapauksessa...

” Jos Konttimäen koulupiiri lakkautetaan tulisi se yhdistää kirkonkylän koulupiiriin, koska luonnolliset liikenneyhteydet kulkevat kirkonkylän suuntaan. Koulumatka tulisi olemaan etäisimmästä talosta n. 12 km. Aikaisempaa kansakoululautakunnan ehdotusta, koulupiirin yhdistämisestä Lapinjärveen, johtokunta vastustaa jyrkästi. ”¹³⁷

Tämän jyrkän julkilausuman taustalla lienee ollut konttimäkeläisten kauna siitä, että aiemmin osa heidän koulun oppilaista oli siirretty nimenomaan Lapinjärvelle valmistuneeseen kouluun. Ja eihän uusi koulumatkakaan kirkonkylälle ollut Konttimäestä saati Ohtaanniemeltä, ja varsinkaan autokyydillä, ylipääsemättömän pitkä.

¹³³ KJK 4.10.1965, § 5 ja KJK 1965.

¹³⁴ KJK 30.1.1966, § 2.

¹³⁵ KJK 28.4.1966, § 4.

¹³⁶ KJK 13.11.1967, § 4 ja KJK 11.11.1968, § 2, 3 ja 9.

¹³⁷ KJK 27.4.1969, § 3.

1970-luvun alussa, jolloin suomalaista koulujärjestelmää muokattiin suuremmissakin mittakaavassa, Konttimäen koulun lakkauttaminen oli varmaa. Kansakoulun johtokunta esitti vuonna 1970 koulunsa lakkauttamista koulusuunnittelutoimikunnan mietinnön pohjalta, ja edelleen, että oppilaat olisi siirretty kirkonkylälle. Koulun silloin johtaja *Eero Räsänen* jätti asiasta eriävän mielipiteen ja esitti, että koulu jatkaisi toimintaansa yksiopettajaisena.¹³⁸ Konttimäen arkkitehtuurisesti kaunis kansakoulu oli tullut tiensä päähän lopullisesti keväällä vuonna 1971. Sen viimeisessä johtokunnan kokouksessa olivat mukana puheenjohtajana toiminut *Tauno Heikkinen*, *Matti Miettinen*, *Simo Taskinen*, *Toivo Smolander* ja sihteerinä toimi opettaja *Eero Räsänen*.¹³⁹

Konttimäen kansakoulun viimeiset koululaiset vuonna 1971. Edessä vasemmalta Päivi Nikander, Raili Keinänen, Pirjo Miettinen, Sirkka Savolainen, Sisko Savolainen, Raili Savolainen ja Ulla-Maija Karvonen. Takarivissä vasemmalta keittäjä Eila Smolander, Hannu Miettinen, Aarne Heikkinen, Seppo Juutilainen, Teuvo Keinänen, Toivo Keinänen, Lauri Miettinen ja opettaja Eero Räsänen.

1970-luvun alussa Ohtaanniemenkin koulun johtokunta oli havainnut tulevaisuuden koulunsa kannalta synkäksi. Ohtaanniemen koulupiiriä oli ehdotettu yhdistettäväksi kirkonkylän koulupiiriin. Ohtaanniemen koulun johtokunta esitti, että koko Ohtaanniemen koulupiiri lakkautettaisiin ja oppilaat siirrettäisiin nimenomaan kirkonkylälle, kuitenkin sillä ehdolla, että alimpien luokkien kuljetuksesta kirkonkylälle ja takaisin huolehdittaisiin.¹⁴⁰ Taustalta on poimittavissa johtokunnan ohtaanniemeläisten pelko, että lapset hajautettaisiin sekä kirkonkylälle että ehkä useammillekin syrjäkylille. Jos koulu kerta lopetettaisiin, olihan

¹³⁸ KJK 11.1.1970, § 6.

¹³⁹ KJK 27.5.1971.

¹⁴⁰ OJK 22.1.1970, § 9.

se opetukseen kelpaamattomassa kunnossa pitkällä tähtäyksellä, niin oppilaille tuli taata parhaat mahdolliset edellytykset koulunkäyntiin tulevaisuudessa.

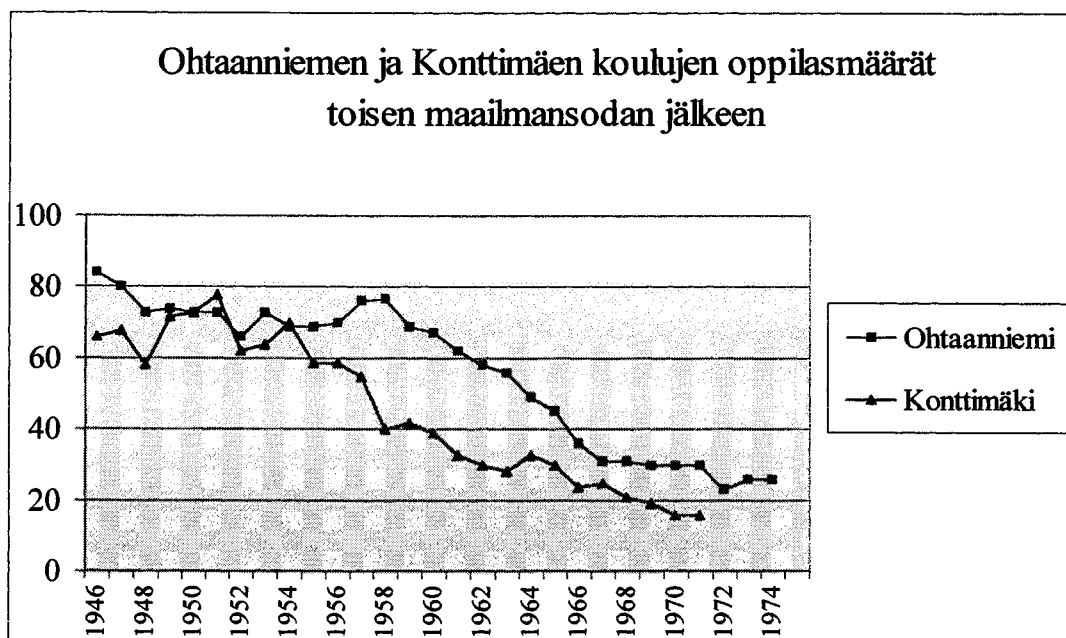
Ohtaanniemen kansakoulun oppilaat ja Konttimäestä Ohtaanniemelle siirtyneet opettajat Marja ja Eero Räsänen vuonna 1973. Kuvan ottamisen aikaan koulun kohtalo oli jo sinetöity. 1970-luvun alkupuolella paitsi lakkautettiin useita kyläkouluja niin myös siirryttiin ottamaan luokkakuvat sisätiloissa.

Lopulta 16.1.1972 Ohtaanniemen johtokunta joutui esittämään virallisesti, että Ohtaanniemen koulupiiri lakkautettaisiin ja yhdistettäisiin kirkonkylän koulupiiriin. Perusteluina Ohtaanniemen koulun kunto todettiin opetustiloiksi kelpaamattomaksi, koska vuosikorjauksia ei enää ollut suoritettu. Kaksi johtokunnan jäsentä oli kyseistä päätöstä vastaan. Myös osa lasten vanhemmista kannatti koulun säilyttämistä.¹⁴¹ Kummankaan kansakoulun lopettamisen yhteydessä kylille ei syntynyt suurempaa oman kyläkoulun toiminnan jatkamista vaatinutta liikehdintää. Oppilasmäärien tunnustettiin haastattelujen perusteella olleen laskussa. Koulurakennukset olivat myös heikossa kunnossa, koulumatka etenkin Ohtaanniemeltä kirkonkylälle ei muodostunut autokyydityksellä kohtuuttoman pitkäksi ja lisäksi peruskoulu-uudistuksen aikoihin vallitsi Suomessa vanhojen kansakoulujen lakkauttamista kannattanut suuntaus.¹⁴² Ohtaanniemen koulussa oli viimeisenä lukuvuonna 1973-1974 opettajina aiemmin Konttimäessä opettaneet *Marja* ja *Eero Räsänen* sekä 26 oppilasta. Kyseiset oppilaat olivat *Tiina Kaarakainen, Rauno Miettinen, Minna Räsänen, Riitta Kettunen, Ari Miettinen, Tiina Nissinen, Tuija Nissinen, Paula Smolander, Pekka Smolander, Marja Kaarakainen, Rauno Kettunen, Antti*

¹⁴¹ OJK 16.1.1972, § 2.

Miettinen, Martti Miettinen, Anu Räsänen, Risto Voutilainen, Kari Happonen, Mikko Nykänen, Kari Raatikainen, Heikki Smolander, Leena Voutilainen, Heikki Kärppä, Senni Miettinen, Eija Raatikainen, Heikki Räsänen, Päivi Smolander ja Tarja Venäläinen.¹⁴³

Taulukko 12

Lähde: Opetusministeriön ja kouluhallituksen kirjeet (1954-1974), Ea1a:1, 3-6, Tilastotietoja Tuusniemen kunnassa sijaitsevista maalaiskansakouluista, Tilastoja (1947-1969), Dd:1 ja Tuusniemen kunnan kunnalliskertomukset v. 1961 ja 1963, Dd:1. Oppilasmäärät ovat koulujen oppilasmääriä kunkin vuoden syksynä.

Ohtaanniemen koulun viimeisessä johtokunnan kokouksessa olivat mukana puheenjohtajana toiminut *Otto Voutilainen*, *Sulo Raatikainen*, *Hilma Nissinen*, *Pekka Lehtoviita*, *Hilja Happonen* ja sihteerinä toiminut opettaja *Eero Räsänen*.¹⁴⁴ Ohtaanniemen uskollisesti kyläläisiä monissa rienoissa palvellut koulu oli tullut tiensä päähän. Koulun jäätyä kylmilleen kylän tyhjeneminen kiihtyi. Myös kylän kaksi kauppa, *Uurtajan* ja *Harjun* elintarvikekaupat, lopettivat pian koulun lakkauttamisen jälkeen toimintansa.

” Tiällä kun olj kaks kauppoo. Uurtaja olj tuossa vähän matkoo koululta tuonne päen, olj siinä ja Harjun kauppa olj ja oljhan tiällä aekoenaan yksityiskauppoja .... Ja kauppa käv kummaissaan, ja käyphän se, kun olj

¹⁴² Esim. Smolander, Teuvo 3.4.1998.

¹⁴³ Ohtaanniemen peruskoulun päiväkirjat v. 1973-1974, Aa:1.

asukkaita! Nyt ei oo asukkaita. Ja kymmenen vuotta kun männään kuka ellää, niin nuapuria ei löyvy meijjän kylältä, pittää mennä ehtimään! ... Kylät tyhjennöö. No, se kun semmosta, että se on vanahan lähettävä; kuka sen elättää? ”¹⁴⁵

Ohtaanniemen ja Konttimäen kansakoulut vastasivat yleisesti jaettua kuvaa suomalaisesta syrjäkylän kansakoulusta. Kansakoulurakennukset kohosivat keskelle kylää niin maantieteellisesti kuin henkisestikin, sillä enimmillään koulumatka sai asetusten mukaisesti olla viitisen kilometriä ja toisaalta koulu palveli mahdollisuuksien ja olosuhteiden mukaan kaikkia kyläläisiä. Koulurakennuksen rakentaminen ja siihen liittyvät urakkatyöt sekä kylän perheiden lasten kokoontuminen saman katon alle lujittivat kyläläisten yhteenkuuluvuuden tunnetta. Varsinkin 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla, ajanjaksolla ennen talvi- ja jatkosotaa, kansakoulun opettajan järjestämät juhlat kokosivat yhteen kyläläiset. Juhlien ohella koulun ja kyläläisten suhteet hoituivat kyläläisistä kootun kansakoulun johtokunnan, kylän oman ja sivistyneen opettajan tai opettajattaren tekemien kotivierailujen, erilaisen järjestötoiminnan sekä tehtyjen retkien kautta. Koulun merkitys kylälle oli suuri ja tämä merkitys myös koettiin ja tunnustettiin kyläläisten parissa. Voikin sanoa kansakoulun olleen niin Ohtaanniemellä kuin Konttimäessäkin kylän yhteiseksi koettu, henkinen keskuspaikka.

---

¹⁴⁴ OJK 29.5.1973.

¹⁴⁵ Lehtoviita, Pekka 5.4.1998.

7 UUELLE VUOSITUHANNELLE

7.1 Maatalouden uudet haasteet

Koillisen Tuusniemen maatalouden tähänastinen historia voidaan karkeasti jakaa kolmeen kauteen. Kaskiviljelyn kausi kesti 1600-luvulta aina 1900-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin. Tämä ajanjakso ei tietenkään ollut kauttaaltaan samanlaista, vaan siihen sisältyi monia muutoksia, "kehitystä" ja poikkeuksellisia ajanjaksoja kuten 1860-luvun nälkävuodet, jotka osaltaan herättivät ihmiset uudistamaan suomalaista maataloutta. Kaskikauden jälkeen Koillis-Tuusniemellä siirryttiin aikakauteen, jota luonnehtivat peltoviljelyn laajeneminen, maataloudelliset yhdistykset, kuten vuonna 1904 perustettu Tuusniemen Maamiesseura ja vuosina 1929 ja 1932 perustetut Konttimäen ja Petäjämäen pienviljelijäyhdistykset, sekä maatalouden koneistuminen. Tämän ajanjakson voidaan katsoa alkaneen osittain limittäin kaskikauden kanssa 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Kyseinen ajanjakso taittui 1950- ja 1960-luvuilla koillisella Tuusniemellä uusien maataloudellisten haasteiden aikakauteen. Tämän ajanjakson haasteisiin kuuluivat Ohtaanniemen, Petäjämäen, Konttimäen ja Loukeisen kylien tyhjeneminen asukkaista, lypsykarjasta, kouluista ja kaupoista sekä valtiiovallan toimet koskien suomalaista maataloutta. 1990-luvulla uusia haasteita ja mahdollisuuksia tarjosivat Suomen EU-jäsenyyden tuomat muutokset suomalaiseen maatalouteen.

Viime vuosina koillisella Tuusniemellä kuten muuallakin syrjäkylien maaseudulla näyttäisi vallitsevan kolmas, murrosten ajanjakso, jota joku saattaisi nimittää myös maatalouden tai "suomalaisen maaseudun alasajoksi", olleen vaihtumassa lisääntyneen virikkeellisyyden ja talkoohengen sekä monipuolistuneen elinkeinorakenteen ajaksi. Tähän ajanjaksoon liittyvät omien juurien etsimisestä ja niiden arvostamisesta sikiävät erilaiset kyläkirjat ja -historiat, teemapäivät nuottakalastuksen tai riihenpuinnin tiimoilta, rakennuksiin ja laajemminkin elinympäristöön kohdistuvat kunnostustyöt sekä suuri innostus kotiseudun kansanperinteeseen. Näivettymään päässeiden maataloudellisten ja yhteiskunnallisten yhdistysten rinnalle tai niiden tilalle ovat nousseet kyläyhdistykset organisoimaan yhteistoimintaa kyläläisten kesken. Kyläyhdistysten lisäksi toinen aktiivinen toimija syrjäkylillä on metsästysseurojen verkosto. Metsästysseurojen rooli kyläläisten aktivoijana saattaisi tulevaisuudessa olla nykyistäkin suurempi, vaikka niiden toimintakenttä onkin jo 1990-luvulla monipuolisempi kuin aiemmin. Yhteistyö yli yhdistys- ja kylärajojen lienee ainut keino säilyttää, tai pikemminkin herättää uudestaan eloon, entisaikojen toimivat kyläyhteisöt.

Toista maailmansotaa edeltäneeseen ja heti sen jälkeenkin vallinneeseen väkimäärän suuruuteen lienee useimmilla syrjäseuduilla kuitenkin mahdoton yltää, eikä se ole tarpeellistakaan. Sen sijaan uuden vuosituhannen koillisuusniemeläiset saavat nähdä taantuuko edellä kuvattu koko suomalaisen yhteiskunnan kannalta positiiviseksi laskettava syrjäkylien viriäminen vai tuottaako se onnistuneen huuhtakasken lailla korjaajalleen pelastukseksi olevan sadon. Ennen kuin katsomme koillisuusniemeläisten ajatuksia elinympäristönsä tulevaisuudesta, luotaamme läpi 1900-luvun koillisuusniemeläisen maatalouden historian. Osittain nälkävuosien herättämänä harjoitetun maataloudellisen järjestötoiminnan olen sijoittanut tarkoituksellisesti toisaalle.

Karjanhoito yleistyi Kuopion lähistöllä vasta 1800-luvulla, jolloin maidon ja voin tuottamisen merkitys ajoi ohi karjanlannan tuottamisesta. Itäisen Suomen kaskitalouden vaikeuksista johtuneet taloudelliset seuraukset saatiinkin osittain korvattua siirtämällä maatalouden painopistettä viljan viljelystä karjatalouteen, ja siinä erityisesti maidon ja voin tuotantoon Pietarin vientiä varten. Ajanjaksoa 1880-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan saakka on koko Suomen mittakaavassa sanottukin lypsykarjavaltaisen maatalouden kaudeksi. Myös sahapuun ja halkojen myynti lisääntyi. Peltoviljelyn ja karjanhoidon yleistyttyä hevosen merkitys maataloustöissä jopa kasvoi. Hevosella olikin vielä 1800-luvun lopulla ratkaiseva merkitys maataloustöiden sujumiselle.¹

Simo Juutilainen karhitsemassa hevosineen peltoa vuonna 1935 Kuuselassa Konttimäessä. Valokuvaaja oli Kalle Lepistö. Taustalla pellolta kerättyjen kivien kasa. Kivien kerääminen oli joka keväinen urakka, johon kykenivät perheen pienimmätkin osallistumaan. Jostakin niitä vaan aina tuntui pelloille ilmestyvän. Varsinainen kivenraivausurakka osui kuitenkin 1950-luvun lopulle ja se tehtiin osittain traktorivoimin.

¹ Hietanen, Rantatupa 1975, 159 ja 177, Soininen 1980, 391-392 ja Soininen 1982, 27-28.

Maatalouden koneistuminen alkoi 1800-luvun lopulla kylvöheinänviljelyn yleistymisen myötä. Samalla hevonen menetti asemiaan, vaikkakin ensimmäiset kääntösiipiaurat, joista Fiskarsin aurat löysivät tiensä esimerkiksi Koillis-Tuusniemen naapuriin Kaaville 1920-luvun puolivälissä, ja erimalliset äestyypit olivatkin hevosvetoisia. Vähitellen höyrykoneet syrjäyttivät hevoset, vain tullakseen itse poltto- ja sähkömoottorien syrjäyttämiksi viimeistään 1950-luvulla. Niittokoneet, hevosharavat, puimakoneet levisivät laajempaan käyttöön pohjoisessa Savossa vasta maailmansotien välillä, vaikka niitä olikin isoimmilla tiloilla jo ennen ensimmäistä maailmansotaa. Perunannostokoneet ilmestyivät pelloille vasta maailmansotien välillä. Tuona ajanjaksona, paitsi tietenkin 1930-luvun alun lyhyenä pulakautena², maataloudella näytti muutenkin menevän hyvin, ei vähiten siksi, että tuolloin Suomessa vallitsi keskimääräistä lämpimämpi ilmastojakso. Ensimmäiset traktorit Kuopion seutu sai jo ennen talvisotaa, mutta traktorien aikakausi alkoi varsinaisesti vasta 1950-luvulla. Koilliselle Tuusniemelle ensimmäiset traktorit ostettiin vasta jatkosodan jälkeen, jolloin kivien raivaaminen viljelyiltä pelloilta voimistui³. Nelipyörävetoiset traktorit ilmestyivät markkinoille 1970-luvun puolivälissä. Traktorien jälkeen yleistyivät leikkuupuimurit. Petäjämäkeläisen *Terttu Smolanderin* mukaan Ala-Räsälän pelloille ensimmäinen puimuri tuli vuonna 1964, jolloin "kaikki tuli kyläläiset kahtommaan ja sanovat, että tuommosta sotkijata hyö ei pelloilleen laske"⁴. Koneistumisen rinnalla myös karjan ruokinnan tehostamisen ja karjanjalostuksen ensiaskeleet otettiin 1800-luvun lopulla sekä väkilannoitteiden käytön oppiminen yleistyi 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä ja varsinkin toisen maailmansodan jälkeen. Kun heinääkään ei enää kuivattu seipäillä ja navettojen lehmät lypsettiin 1950-luvulta yhä useammin koneellisesti,⁵ ei ollut ihme, ettei maatalous enää kyennyt tarjoamaan riittävää toimeentuloa kaikille maaseudun asukkailla. Muuttoliike kaupunkeihin ja etelään kiihtyi ja syrjäseudut alkoivat autioitua asukkaista ja palveluista. Tuolloin Suomessa luovuttiin korkeasta maataloustuotteiden omavaraisuusasteesta ja samalla tilojen isännät useimmiten erikoistuivat ja maatalous kaupallistui.⁶

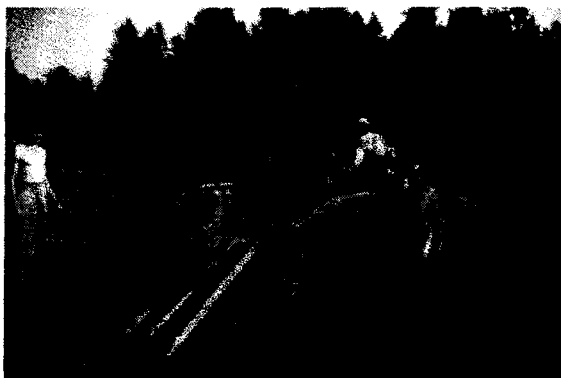
² Kinnunen 1992, 31.

³ Rahunen, Impi 17.3.1999 ja Nissinen, Hilma 6.4.1999.

⁴ Smolander, Terttu 17.3.1999.

⁵ Hietanen, Rantatupa 1975, 175-177, Mustonen 1991, 148, Soininen 1982, 28 ja Jutikkala 1982, 207 ja 396-397.

⁶ Kinnunen 1992, 66 ja 71 sekä Jutikkala 1982, 399.

Otto ja Tauno Puurunen traktoreineen kivenraivauksessa vuonna 1958 Topilan pellolla. Tauno traktorin ohjaksissa, Otto vieressä huolehtimassa, että kivi varmasti nousee omatekoiselle kivenraivauslavalle. Samoihin aikoihin raivattiin kivistä koillisen Tuusniemen muitakin peltoja.

Maaseudun ilmapiirin muuttuessa Ohtaanniemen isännät perustivat vuonna 1963 maataloudellisten yhdistysten rinnalle Ohtaanniemen Maaseututyöväen ammattiosaston. Ohtaanniemen asemaa tuusniemeläisessä maa- ja metsätaloudessa korostaa se, että Liukonpelto-Paakkila sekä Tuusniemen kirkonkylä kuuluivat samaisen yhdistyksen vaikutusalueeseen. Myöskin Keski-Tuusniemen Maamiesseurassa ohtaanniemeläisillä oli vuosien saatossa vankka edustus. Ammattiosaston ensimmäiseen hallitukseen kuuluivat puheenjohtaja *Jaakko Antero Itkonen*, sihteeri *Aukusti Hartikainen* ja varsinaisina jäseninä *Veikko Armas Kuronen*, *Reino Akseli Räsänen*, *Otto Johannes Pärnänen* ja *Reijo Ilmari Pöyhönen*. Varajäsenet olivat *Ilmari Leppänen*, *Toivo Aulis Miettinen*, *Veikko Eelis Hyvärinen* ja *Teuvo Valteri Ronkainen*. Edellisistä ainoastaan Ronkainen oli kotoisin koillisen Tuusniemen ja Ohtaanniemen ulkopuolelta.⁷

Ohtaanniemen Maaseututyöväen ammattiosaston tehtävänä oli harjoittaa eräänlaista ammattiyhdistystoimintaa, koota jäsenikseen ja samalla Suomen Maaseututyöväen Liiton jäseniksi maatalouden ja sen sivuelinkeinojen parissa työskennelleitä ihmisiä ja pyrkiä vastaamaan jäsentensä aineellisiin ja henkisiin tarpeisiin. Ohtaanniemellä päämajaansa pitäneen yhdistyksen toimintoihin kuuluivat kokousten lisäksi vuosittaisten pikkujoulujen viettäminen, Maaseututyöväen Liiton järjestämä neuvontatoiminta ja esimerkiksi tukkilaiskisoihin suuntautuneet retket. Ammattiosasto jätti ilmoituksen toimintansa loppumisesta yhdistysrekisteriin vuonna 1991. Sen viimeisen hallituksen muodostivat puheenjohtaja *Eero Henrik Smolander* ja *Veikko Armas Kuronen*, jotka edustivat Ohtaanniemeä, sihteeri *Seppo Kalevi Mustonen* ja varsinaiset jäsenet *Esko Räsänen*, *Erkki Olavi Tirkkonen* sekä *Kauko Kasper Kokkonen*. Kolme viimeksi mainittua

⁷ Tuusniemen Ohtaanniemen Maaseututyöväen ammattiosaston ilmoitus yhdistysrekisteriin 10.11.1963 ja Eero Smolander antamat tiedot.

asuivat tuolloin Tuusniemen kirkonkylällä, mutta olivat kotoisin Koillis-Tuusniemeltä, Räsänen ja Tirkkonen Konttimäestä ja Kokkonen Ohtaanniemeltä.⁸

Maataloustuotannon kehittyminen aiheutti Suomessa tiettyjen tuotteiden kohdalla ylituotantoa. Trendi oli yleinen kaikkialla läntisessä maailmassa ja niinpä valtion vientitukijärjestelmällä pyrittiin maksamaan maatalousyrittäjälle tuottajahintojen ja maailmanmarkkinahintojen erotus alihintaan maailmalle myydyistä maataloustuotteista. Maatalouden ylituotantoa pyrittiin pienentämään muun muassa pellonraivauspalkkioiden poistamisella ja pellonvarausjärjestelmällä, joka johti niin sanottujen pakettipeltojen syntymiseen 1960-luvun lopulta lähtien. Maataloustuotannon välttämättömän rationalisoinnin seurauksena pienviljelijöiden mahdollisuudet harjoittaa ammattiaan heikkenivät suuresti, etenkin, kun 1980-luvun jälkihuuma vaihtui konkurssien ja suurtyöttömyyden ajaksi. Sukupolvenvaihdosten epävarmentuminen ja tilojen kylmenemiset ovat yhteydessä edellisten seikkojen lisäksi siirtymiseen Euroopan yhteismarkkinoihin.⁹ Myöhemmin maataloustukien maksaminen siirtyi EU:n harkinnan varaan.

Maatalouden kehitystä on pohdittu tässä tutkimuksessa monessa eri kohdassa. Siitä olisi voinut muodostaa myös oman lukunsa, mikä tosin olisi paisunut kohtuuttoman laajaksi. Niinpä koillista Tuusniemeä ja laajemminkin suomalaista maaseutua nimen omaan on pyritty analysoimaan maaseudun, ei maatalouden näkökulmasta. Maaseudun käsite sisältää maatalouden lisäksi monia teemoja, joista edellisten lukujen asiat on valittu tärkeimmiksi juuri koillisen Tuusniemen kannalta. Näitä ovat muun muassa ihmisen toimiminen luonnon keskellä metsästäen ja kalastaen, vähitellen voimistuva kanssakäyminen ja siirtyminen pienemmistä yksiköistä, taloista, suurempiin eli kyläkuntiin sekä toiminen kansakoulujen ja yhdistysten parissa. Maataloutta ei tässä haluta missään nimessä sulkea pois Koillis-Tuusniemen tulevaisuudesta. Alueen kuten koko Suomenkin agraarisuus on kieltämättä vähentynyt, mutta on oletettavaa, että koillisellakin Tuusniemellä maatalous säilyy muodossa tai toisessa monia vuosikymmeniä eteenpäin. Nyt on kuitenkin vielä tarkasteltava, mitä muuta tutkimusalueen tulevaisuuteen voisi kuulua. Miten koillisen Tuusniemen asukkaat näkevät oman ja kotiseutunsa tulevaisuuden? Millaisia paikkoja ovat uuden vuosituhannen Ohtaanniemi, Petäjämäki, Konttimäki ja Loukeinen? Ja mikä voisi olla Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen asema ja merkitys alueen tulevaisuudelle?

⁸ Tuusniemen Maaseututyöväen ammattiosaston ilmoitukset yhdistysrekisteriin 10.11.1963 ja 21.12.1991 sekä Eero Smolanderin antamat tiedot.

7.2 Tulevaisuus kyläläisten silmin

Maaseudun toimeentulomahdollisuuksien heikkeneminen herätti syrjäkylien asukkaat. Oman kylän elinvoimainen tulevaisuus haluttiin turvata. Tähän pyrittiin perustamalla 1970-luvulta alkaen vanhojen, lähinnä maataloudellisten yhdistysten rinnalle, tai kokonaan niiden tilalle kylätoimikuntia ja -yhdistyksiä. Kyläyhdistysten tehtävänä onkin vireyttää suomalaista maaseutua talkoohengen ja kyläläisten sekä kylien välisen yhteistyön voimin. Vuonna 1995 Pohjois-Savossa oli kylätoimikuntia peräti 292, kaupunginosayhdistyksiä ja asukas-yhdistyksiä 26 kappaletta. Näiden toiminta tukeutuu osittain kansallisen ja EU:n aluekehitystyön poikimiin kehittämissuunnitelmiin ja projekteihin. Pohjoisen Savon osalta niitä olivat Pohjois-Savon kehittämissuunnitelma 1995-1999, maaseutualueiden Pohjois-Savon 5b-ohjelma 1995-1999, erityisen harvan asutuksen Pohjois-Savon 6-ohjelma 1995-1999 ja erityisesti Koillis-Savon alueelle kohdistettu Koillis-Savon Leader-ohjelma.¹⁰

Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen perustava kokous pidettiin 11. joulukuuta vuonna 1991 *Helmi* ja *Reino Kurjen* kotona Ohtaanniemen Mikkolassa. Sinne kokoontuneet 43 asiasta kiinnostunutta keskustelivat myöhemmin perustettavan yhdistyksen luonteesta ja tehtävistä sekä valitsivat toimikunnan yhdistyksen muodostamista varten. Tähän toimikuntaan kuuluivat Ohtaanniemeltä *Ritva Puurunen*, *Tuula Jokiniemi*, *Teuvo Smolander* ja *Toivo Miettinen*, Petäjämäestä *Maarit Miettinen* ja *Seija Taskinen*, Konttimäestä *Markku Juutilainen* ja toinen myöhemmin valittava kyläläinen sekä Loukeiselta *Heikki Smolander* ja *Toini Miettinen*. Kyläyhdistyksen toiminta-alueeksi määriteltiin Ohtaanniemen, Petäjämäen, Konttimäen ja Loukeisen kyläkunnat lähiympäristöineen. Yhdistyksen jäseniä ovat kaikki alueen asukkaat ja sen ylintä päätösvaltaa käyttää kyläyhdistyksen kokous; sen asioita hoitaa kylätoimikunta.¹¹ Yhdistyksen perustamiskokous pidettiin 26 aktiivin voimin Konttimäen entisellä kansakoululla, nykyisellä Mäkijärven Metsämiesten Mäkimajalla 31. päivä tammikuuta vuonna 1992. Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen ensimmäisen johtokunnan muodostivat puheenjohtaja *Ritva Puurunen*, varapuheenjohtaja *Heikki Smolander*, sihteeri *Markku Juutilainen* ja muut jäsenet *Seppo Miettinen*, *Toini Miettinen*, *Toivo Miettinen*, *Sari Pitkänen*, *Teuvo Smolander* ja *Tauno Tuovinen*. Tilintarkastajiksi valittiin *Hannu*

⁹ Kinnunen 1992, 67, 71-72, 84 ja 89.

¹⁰ Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin loppuraportti 30.12.1997, 4-5 ja 15.

¹¹ Koillis-Tuusniemen kylätoimikunnan perustava kokous 11.12.1991 ja suunnitteleman toimikunnan kokous 8.1.1992.

*Smolander ja Vilho Koistinen sekä varalle Matti Rahunen ja Veli-Matti Miettinen.*¹²

Yhdistyksen säännöissä sen luonteesta ja tehtävistä sanotaan seuraavasti.

" Yhdistyksen tarkoituksena on toimia Koillis-Tuusniemen ympäristön virkistämiseksi ja vapaa-ajan toimintamahdollisuuksien lisäämiseksi sekä alueen kulttuuriarvojen ja luonnon vaalimiseksi.

Yhdistyksen toimintatavoitteet:

- a) Koillis-Tuusniemen palvelutason säilyttäminen ja edelleen kehittäminen
- b) asuntotuotannon ja uusien asukkaiden lisääminen
- c) kulttuuriperinteen säilyttäminen ja uusien harrastus- ja virkistysmahdollisuuksien luominen
- d) alueella asuvien viihtyisyyden, hyvinvoinnin ja kanssakäymisen ja vuorovaikutuksen lisääminen
- e) lähiympäristön vesistöjen ja muun luonnon puhtaana säilyttäminen

Pyrkimystensä tukemiseksi ja toteuttamiseksi yhdistys järjestää esitelmä- ja keskustelutilaisuuksia, tutkimus-, julkaisu- ja tiedotustoimintaa, juhla-, taide- ja viihdetilaisuuksia, näyttelyjä, retkiä ja muita samantapaisia tilaisuuksia sekä tekee esityksiä ja aloitteita päättävälle elimille. " ¹³

Ensimmäisenä toimintavuotenaan yhdistyksen johtokunta piti seitsemän kokousta ja toiminta oli muutenkin vilkasta: Teatteriretkelle Kuopioon osallistui kyliltä 50 ja järjestysmieskurssille kaksitoista henkeä. Yhdistys osallistui Oikeihin Immeisten-juhlaan sekä Tuusniemen Metsästysyhdistyksen kanssa järjestettyihin Härkäpeijaisiin. Kinttopolkupäivään osallistui Mäkimajalla 40 henkeä ja lisäksi osallistuttiin järjestöjen yhteisiin palavereihin. Seuraavina vuosina toiminta jatkui vireänä ja talkoohenkisenä. Tempaukset kuten Konttuu-hiihdot, Mäkijärven Metsämiesten kanssa organisoidut Ukonkuato-iltamat, rukkiinleikkuukilipaelut ja Seinävuoren rotkolaaksoprojekti talkooinen kuuluivat olennaisena osana kyläläisten yhteishengen nostamisessa. Lisäksi uudet

¹² Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen perustava kokous 30.1.1992, § 11 ja 12 sekä Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen toimintakertomus v. 1992.

kyläläiset pyrittiin ottamaan ruisleivän ja vadelmahillon voimin avosylin vastaan, kun taas vastasyntyneille lahjoitettiin mollamaijat. Sekä uusia koillisuusniemeläisiä että vastasyntyneitä kertyikin 1990-luvulla kohtuullisen runsaasti. Eikä ikääntyviäkään naapureita unohdettu, sillä kyläyhdistyksen alueen syntymäpäiväsankareita muistettiin. Vuonna 1995 järjestettiin kokousten lisäksi Kuutamoilta Konttimäen Mäkimajalla, perheenpäivä, kesäiltamat, rukiinleikkuuilta Ohtaanniemen Mikkolassa, teatteriretki Kuopioon ja aloitettiin oman kyläsuunnitelman valmistustyöt. Vuoden 1996 tammikuussa kyläkehittämissuunnitelmaa alettiin viedä eteenpäin tulevaisuusverstastyöskentelyllä.¹⁴

Konttimäkeläisiä leikkuutalkoolaisia 11. elokuuta vuonna 1938 Pauretissa.

Koillis-Tuusniemen kyläsuunnitelma valmistui yhdistykselle muutenkin merkityksellisenä vuonna 1996. Kyläsuunnitelman pohjalta koillisella Tuusniemellä aloitettiin niin sanottu verstastyöskentely, eli yhdessä päätetyt projektit saivat johtonsa vastuuhenkilöt, jotka lähtivät kehittämään kylän eri osa-alueita eteenpäin. Tällaisia verstaita muodostettiin muun muassa kinttupolkuprojektin, moottorikelkkareitistön, elinkeinojen kuten maatalouden ja matkailun kehittämisen, tupailtojen ja perinteen keruun ympärille.¹⁵ Vuonna 1996 Koillis-Tuusniemen kyläyhdistys valittiin mukaan Pohjois-Savon Pilottikyläprojektiin¹⁶, minkä puitteissa kylien elämää pyritään oma-aloitteisesti vireyttämään kylien omista lähtökohdista ja vahvuuksista käsin. Projekti oli osa valtakunnallista Kyläverkko-hanketta. Koillisen Tuusniemen projekti kantoi nimeä kinttupolkuprojekti, jolla tarkoitetaan "henkisten ja fyysisten kinttupolkujen" muodostamista lähinnä talkoohengen ja EU:n Leader-rahoituksen voimin kyläläisten parhaaksi. Tällöin luotiin perustaa myös kyseiselle

¹³ Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen säännöt.

¹⁴ Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen toimintakertomukset v. 1992-1995 ja Koillis-Tuusniemen kyläsuunnitelma v. 1996, 3.

¹⁵ Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen johtokunnan kokous 24.3.1996 liitteinen.

¹⁶ Projektiin haki yhteensä 24 kyläyhdistystä, joista mukaan projektiin valittiin seitsemän eli Siilinjärven Kuuslahti, Koillis-Tuusniemi, Säyneinen, Säviä Pielavedeltä, Keiteleen Hamula, Sonkajärveltä Jyrkkä ja Konolanmäki Vieremältä. Koillis-Tuusniemi edusti projektissa keskiuurta, useamman kylän

kyläkirjalle¹⁷. Samaisena vuonna alettiin julkaista kylälehteä, Ohtakonttia, ja päätettiin liittyä Pohjois-Savon Kylät Ry:hyn, minkä puitteissa yhteistyötä muiden kyläyhdistysten kanssa lähdettiin kehittämään, kuitenkin yhteistyötä muiden järjestöjen kanssa unohtamatta.¹⁸ Tuona vuonna 1996 kyläyhdistys näyttää saaneen toiminnalleen selkeän tavoitteen ja toimintamenetelmät tähän päämäärään eli hyvinvoivaan Koillis-Tuusniemeen pyrkimiseen.¹⁹

Vuosina 1997-1998 kyläyhdistyksen toiminta jatkui seuraillen vuonna 1996 vedettyjä linjauksia. Yhteistyö Pohjois-Savon Kylät-yhdistyksen ja erityisesti paikallisten metsästysseurojen kanssa jatkui hedelmällisenä. Varsinainen Pilottikyläprojekti päättyi vuoden 1997 lopussa, mutta yhteistoimintaa siihen osallistuneiden kylien kesken jatkettiin. Projektin katsottiin tuoneen kylille tulevaisuuden uskoa ja toimintojen suunnitelmallisuutta. Kyläyhdistyksen johtokunnan kokouksia pidettiin koillisella Tuusniemellä tuona vuonna yksitoista ja vuosikokoukseen oli kerääntynyt 31 kyläläistä; rantakalaillassa mukana oli tunnelmoimassa 70 henkeä. Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen johtokunnan muodostivat vuoden 1998 lopussa puheenjohtaja Ritva Puurunen, varapuheenjohtaja Matti Rahunen, sihteeri ja rahastonhoitaja *Leena Savolainen* ja muut jäsenet Markku Juutilainen, *Ulla-Maija Karvonen*, *Helka Koistinen*, *Eeva Kyllönen*, *Eero Pirskanen*, Heikki Smolander ja Teuvo Smolander. Yhdistyksen tilintarkastajat olivat Hannu Smolander ja *Veli-Matti Miettinen* sekä varalla Vilho Koistinen ja *Anitta Hallikainen*. Varapuheenjohtaja Matti Rahunen toimi lisäksi vuoden 1998 alusta Pohjois-Savon Kylät Ry:n puheenjohtajana ja "kyläkasakkana" organisoimassa pohjoisen Savon kylien välistä yhteistyötä yhteiseksi parhaaksi.²⁰

---

yhteenliittymää, joka sijaitsi maakunnassamme käynnissä olleen "erityisen harvan asutuksen Pohjois-Savon 6-ohjelman 1995-1999" alueella. Lähde: Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin väliraportti 5.6.1997, 3-5.

¹⁷ Vuoden 1997 alkukesästä kylähistoriikin, tai pikemminkin kyläkirjan, toimikuntaan valittiin Matti Rahunen, *Ulla-Maija Karvonen*, *Kirsi Miettinen*, *Eero Toikkanen*, *Marko Komulainen* ja Ritva Puurunen. Vuoden 1999 maaliskuussa teoksen kansanperinneosuuden lupasi kerätyn materiaalin pohjalta kirjoittaa *Janne Katajisto*. Lähde: Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen johtokunnan kokous 8.6.1997 ja Matti Rahusen antamat tiedot.

¹⁸ Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen johtokunnan kokous 24.11.1996, muut kokoukset liitteineen v. 1996 ja Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen toimintakertomus v. 1996 sekä Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin väliraportti 5.6.1997, 5 ja 24.

¹⁹ Tämä käsitys suuren linjan löytymisestä kyläsuunnitelman luomisen yhteydessä on omani, mutta sitä tukee kyläyhdistyksen sihteerin Leena Savolaisen haastattelu 6.4.1999.

²⁰ Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen vuosikokous 22.3.1998, § 12 ja 13, johtokunnan kokous 29.3.1998, § 1 ja 3, v. 1997-1998 kokousten pöytäkirjat liitteineen, toimintakertomus v. 1997 ja Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin loppuraportti 30.12.1997, 20.

Riihenpuintia vuonna 1994 Leikkaalassa Petäjämäessä. Koillisella Tuusniemellä on järjestetty muitakin vastaavanlaisia entisaikojen taidoista kertovia näytöksiä. Rukiinleikkuussa on päästy menestyksellisesti kilpailemaankin.

Kaikki kyläyhdistyksen alueen asukkaat eivät toki ole osallistuneet kyläyhdistyksen toimintaan aktiivisesti, mutta kyläyhdistys näyttäisi haastattelujen valossa saaneen laajan henkisen kannatuksen kyläläisiltä. Painotuseroja toki tulevaisuuden suunnitelmien kohdalla löytyy. Yhteinen toivomus myös selkeästi on, ettei kyläyhdistyksen toiminta näivettyisi "pieneksi pyöriväksi piiriksi", jonka puhti riittäisi vain iltamien tai muiden illanistujaisten järjestämiseen. Kyläyhdistyksen ulkopuolisena henkilönä näkisin kannatettavalta, että yhä useammat koillisen Tuusniemen asukkaat pistäytyisivät järjestetyissä tilaisuuksissa ja osallistuisivat vaikka pienimuotoisestikin sen toimintaan. Sivusta on vaikea vaikuttaa. Ohtaanniemen Mikkolan isäntä Reino Kurki pohti tätä seuraavasti:

" Kyllä tämä kylä haluttais elävänä pittee. Eikähän se muuten pysy elävänä, omakyläläisten olla siinä aktiivisesti mukana. Aktiivijoukko on pikkusen pieni tällä hetkellä, kyllä siinä sais olla kyläläiset ite kukin omalla tavallaan mukana kylän elävänä pitämisessä. Semmonen henki pitäs kylällä olla, että tunnetas yhteenkuuluvaisuutta kaikki kyläläiset. Siinä on tietysti kehittämistä. Mutta mikäpä on se viisaus, joka vettää yhteen kaikki? Tietyt asiat kiinnostaa toista ja tietyt toista, mutta kokonaisuutta pitäs katsoa, että kaikkia kyläläisiä suatas mukaan. " ²¹

²¹ Kurki, Reino 6.4.1999.

Lähes samaan hengenvetoon Reino Kurki muistutti kuitenkin, miten maatalousyrittäjät ovat nykyisin niin täysipäiväisesti työllistettyjä, ettei aikaa näillä tahdo enää kaikkiin yhteisiin menoihin riittää.²²

Mitkä ovat sitten ne Koillis-Tuusniemen uhkatekijöiksi koetut asiat, jotka osittain kyläyhdistyksen voimin tulisi kyetä poistamaan? Vuonna 1995 vielä 21,3 prosenttia Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen alueen asukkaista sai toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta²³. Agraarisuudesta johtuen maataloudelliset kehitysnäkymät ovat edelleenkin kylän kehitykselle tärkeitä, vaikkakin luvun alussa käsittelemäni haasteet kuten siirtyminen kaskiviljelystä peltoviljelyyn ja karjatalouteen sekä maatalouden koneistumisen ongelmat onkin jo kohdattu menestyksellisesti.

Jonkin asian tilaa ja sen kehittymistä, tulevaisuuden näkymiä kuvataan nykyisin usein niin sanotulla SWOT-nelikenttäanalyysillä²⁴. Sen avulla voimme eritellä Koillis-Tuusniemen nykyisiksi vahvuuksiksi ja heikkouksiksi sekä alueen tulevaisuuden mahdollisuuksiksi ja uhiksi koettuja asioita. Painotan nimen oman, että seuraavat asiat *koetaan* esimerkiksi uhiksi; välttämättä niillä ei tulevaisuudessa olekaan mitään negatiivista vaikutusta kylän elämään. Vuoden 1996 Koillis-Tuusniemen kyläsuunnitelmaa laadittaessa nousivat alueen nykyisistä vahvuuksista tärkeimmiksi kylän sijainti liikenneväylien varrella, ikärakenne, luonnonkauniit maisemat ja ammattialojen monipuolinen osaaminen. Koillis-Tuusniemen pahimmiksi heikkouksiksi koettiin alueellinen hajanaisuus, vielä tuolloin yhteistyön puute ja jonkinlainen ”henkinen epävarmuus”. Tulevaisuuden mahdollisuuksista arvoitettiin merkittävimiksi tyhjien rakennusten asuinkäyttö, yhteiseksi kylätaloksi koettu Mäkijärven Metsämiesten omistama Mäkimaja, omien taitojen ja tietojen hyödyntäminen, palvelujen keskittäminen yhteen pisteeseen ja erilaiset sivuelinkeinot. Väestön väheneminen kylältä ja EU kokonaisuudessaan koettiin tulevaisuuden tarjoamista uhista suurimmiksi.²⁵

Haastatteluista nousivat esille Koillis-Tuusniemen vahvuuksina esimerkiksi kaunis luonto vesialueineen, menneiden vuosikymmenten aktiivinen yhdistystoiminta, nykyisen kyläyhdistyksen panos kylien kehittämisessä ja alueen sijainti. Haasteista selkeimpiä näyttäisivät olevan kylien asukasmäärän laskeminen ja ikärakenteen

²² Kurki, Reino 6.4.1999.

²³ Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin loppuraportti 30.12.1997, 18.

²⁴ S=strengths eli nykyiset vahvuudet, W=weaknesses eli nykyiset heikkoudet, O=opportunities eli tulevaisuuden mahdollisuudet ja T=threats eli tulevaisuuden uhat

²⁵ Koillis-Tuusniemen kyläsuunnitelma v. 1996, 8. Muita mielenkiintoisia ilmaan heiteltäviä kylän vahvuuksia olivat esimerkiksi kylähullut, kalastuskunta ja metsäystyseurat, talkootyö sekä luonnontuotteet. Vastaavia tulevaisuuden tarjoamia mahdollisuuksia ajateltiin olevan esimerkiksi avoimuus, palveluauto, verkostoituminen ja tuo ristiriitaisia tunteuksia herättävä EU. Lähde: Koillis-Tuusniemen kyläsuunnitelma vuodelta 1996, 5-6.

vanheneminen sekä maatalouden kohtaamat vaikeudet. Koillisen Tuusniemen kohdalla nykyisiin vahvuuksiin, vuoden 1999 tilanteen mukaan, kuuluu myös kyky yhteistyöhön niin kyläläisten kuin koillisen Tuusniemen kyläkuntien kesken sekä eri järjestöjen kanssa. Kyky yhteistyöhön todettiin myös Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin loppuraportissa analysoitaessa projektiin osallistuneiden kyläyhdistysten nykyisiä vahvuuksia²⁶. Esimerkiksi kyläyhdistyksen kanssakäyminen muiden läheisten kyläyhdistysten kanssa voisi silti olla vilkkaampaakin. Tämä ajatus tuli ilmi esimerkiksi Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen sihteerin, konttimäkeläisen Leena Savolaisen haastattelusta.²⁷

Koillinen Tuusniemi käsittää neljä kyläkuntaa, Ohtaanniemen, Petäjämäen, Konttimäen ja Loukeisen, joista esimerkiksi maantieteellisten syiden, entisen koulupiiri- ja liikenneyhteyksien vuoksi kaksi ensimmäistä ovat ajan kuluessa olleet toistensa kanssa varsin paljon tekemisissä. Samanlaisen toiminnallisen ”solun” ovat muodostaneet Konttimäki ja Loukeinen. Vaikkakin kaikilla neljällä kylällä oli muun muassa omaa pienviljelijätoimintaa, järjestivät kansakoulujen koulupiirit kylien välisiä suhteita merkittävästi. Haastattelujen mukaan sukulaissuhteet, vuosikymmenten kuluessa yhdessä kohdatut ilot ja surut, menneinä vuosikymmeninä kylillä harjoitettu yhdistyselämän kirjo monine oheistoimintoineen, koulunkäynti samoissa kansakouluissa, jonkinlainen syväle ihmisiin ulottuva agraarisuus ja syrjäkyläläisyyden tunne Tuusniemen kirkonkylän kainalossa ovat ehkä tärkeimmät koillisen Tuusniemen asukkaita yhteen liittäviä tekijöitä. Itse ”koillisuusniemeläisyyden” tuntemus vaikuttaisi olevan vasta itämässä, sillä esimerkiksi ohtaanniemeläisyys ja petäjämäkeläisyys ovat edelleen varsin hyvin voimissaan. Edellä luetellut asiat ovat tämän koillisuusniemeläisyyden lähtökohtia. On kuitenkin syytä varoa, ettei samalla suljeta ovia ja ikkunoita koillisen Tuusniemen naapureihin ja kauemmaksikin, sillä kahden vierekkäisen kyläyhdistyksen asukkaat ovat aiemmin saattaneet olla tiiviimminkin kosketuksissa toisiinsa kuin yhden kyläyhdistyksen asukkaat keskenään, esimerkiksi kulkuyhteyksistä johtuen.

Koillis-Tuusniemen tulevaisuuden mahdollisuuksiin, mutta myös jo nykyisiin vahvuuksiin on luettava elinkeinorakenteen monipuolistuminen, vaikka maa- ja metsätalouden osuus toimeentulon antajana oli vuonna 1995 yli 21 prosenttia²⁸. Koillisella Tuusniemellä asuu suhteellisen runsaasti monen alan ammattilaisia, jotka osaamisensa yhdistämällä voivat toimia koko kylänsä parhaaksi. Pilottikyläprojektin loppuraportti vuodelta 1997 korosti yrittäjyyden merkitystä Pohjois-Savon syrjäkylä-

²⁶ Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin loppuraportti 30.12.1997, 44.

²⁷ Savolainen, Leena 6.4.1999.

²⁸ Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin loppuraportti 30.12.1997, 18. Koko Suomessa keskimäärin kahdeksan prosenttia sai tuolloin toimeentulonsa alkutuotannosta. Lähde: Koillis-Tuusniemen kyläsuunnitelma v. 1996.

elinvoimaisuudelle²⁹. Näin varmasti onkin, kunhan yrittäjyys esimerkiksi matkailun parissa rakentuu terveelle pohjalle, taloudelliselle kannattavuudelle ja positiivisen realistiselle tulevaisuuden kuvalle. Esimerkiksi marjanviljely tai maatilamatkailu, johon liitettäisiin riittävästi oheisaktiviteetteja, voisi olla sopiva sivuelinkeino jollekin maa- ja metsätalouden harjoittajalle. Joissakin haastatteluissa kuitenkin painotettiin, ettei matkailun edistämiseen tulisi pelkästään keskittyä, vaan panostaa pikemminkin jo toiminnassa olevien yrittäjien oheistoimintojen monipuolistamiseen. Riskien hajauttamisessa ja voimavarojen yhdistämisessä yksi mahdollinen keino voisi olla osuuskuntamuotoinen toiminta, millainen alkoikin koillisella Tuusniemellä vuonna 1997 Ohtakontti-osuuskunnan puitteissa³⁰. Maatalouden tilanne näyttää tälläkin alueella melkoisen synkältä. Olisi kuitenkin toivottavaa ja todennäköistäkin, että maatalous jossakin muodossa säilyisi kyläyhteisön toimintojen yhtenä tärkeänä osatekijänä, sillä niin moni asia maatalouden ympärille aikaisemmin kietoutui. Omien multaisten juurien unohtaminen ei uhkaa ainakaan vielä koillisen Tuusniemen asukkaita. Haastatellut toivoivat yksissä tuumin, että maatalous säilyisi muodossa tai toisessa elinvoimaisena. Ohtaanniemellä maatalouden tilanne ei liene kaikkein heikoin, sillä sieltä löytyy useampikin nuorempi maatalouden tulevaisuuteen uskova maatalousyrittäjä, jotka harjoittavat myös perinteistä talkoohenkistä avunantoa käytettävissä olevien voimavarojen puitteissa³¹.

Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen rantailta vuonna 1994 Veli ja Aino Nykäsellä. Eräs kyläyhdistyksen tärkeimmistä tehtävistä on luoda kyläläisten keskuuteen yhteishenkeä. Tässä valokuvassa sitä yritetään karamellin syönti-kilpailulla. Pelkkä vastaanlainen yhdessä olokin lujittaa me-henkeä, mutta konkreettisempiäkin toimia kyläläisten hyväksi on tehty ja tarvitaan edelleen.

²⁹ Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin loppuraportti 30.12.1997, 45.

³⁰ Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin loppuraportti 30.12.1997, 47.

³¹ Tirkkonen, Risto 6.4.1999.

Elinkeinorakenteen monipuolistumiseen liittyy alueen tulevaisuuden mahdollisuuksiin kuuluva etätöiden yleistyminen sähköisen tiedonvälityksen kehittyessä. Etätö mahdollistaisi koillisen Tuusniemen asuinpaikkana, vaikka työnantaja olisikin muualla Suomessa tai maapallolla.³² Tuskinpa Ohtaanniemenkään luonnonkauneus riittäisi ratkaisemaan etätötekijän asuinpaikan koillisen Tuusniemen hyväksi, jos alueen palvelutaso ja harrastusmahdollisuudet nykyisestä tasosta heikkenisivät. Toisaalta sähköisen viestinnän kehittyminen voisi tuoda mukanaan pankkipalvelut kodin työhuoneen tietokoneelle ja ostokset kotiovelle saakka. Sosiaalisten kontaktien vähenemisen ongelmaa maaseudulla sähköisen viestinnän kehittyminen tuskin koskaan kokonaan tulee ratkaisemaan.

Leo, Anneli ja Toini Miettinen Kämnenjärven Veikko Miettisen talon kohdalla olleella maitolaiturilla 1960-luvulla. Lähes kokonaan maaseudun maisemasta hävinneet maitolaiturit olivat tuolloin osa maanviljelijän arkea. Niillä saattoi myös pitää sadetta, jututtaa naapurin isäntää tai emäntää ja tavata naapuritalojen nuorisoa.

Koillis-Tuusniemen kuten koko suomalaisen maaseudun perimmäinen uhka lienee monista seikoista kuten erityisesti toimeentulomahdollisuuksien heikkenemisestä johtuva maaseudun autioituminen, väestökato maakuntakeskuksiin ja etelän kaupunkeihin. Väestön muuttaminen pois ”kuihtuvaksi” koetulta maaseudulta vaikuttaa itseään ruokkivalta ilmiöltä, väestön poismuutto aiheuttaa palvelujen ja elinmahdollisuuksien heikkenemistä, mikä saa jälleen aikaan muuttamista asutuskeskuksiin³³. Tämän oravanpyörän pysäyttäminen ja jopa syklin kääntäminen toiseen suuntaan lienee yksi suomalaisen yhteiskunnan suurimpia haasteita tulevaisuudessa, etenkin kun maaseudun väestö ikääntyy

³² Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin loppuraportti 30.12.1997, 45.

³³ Esimerkiksi Tuusniemen kansalaisopisto järjesti Konttimäen entisellä kansakoululla eli nykyisellä Mäkijärven Metsämiesten Mäkimajalla vuosien varrella muun muassa jumppaa ja käsityöpiirejä. Kylien,

kovaa vauhtia. Koillisen Tuusniemen ja samalla yleisemminkin suomalaisen maaseudun väkiluvun kehityksestä totesi koillisen Tuusniemen nuorisoon kuuluva *Raimo Kekäläinen* Ohtaanniemeltä osuneesti:

" Kyläkaupat ja -koulut on lakkautettu. Sehän on ymmärrettävä kehityssuunta; eihän kaupanpito kannata nykyisessä autoistuneessa yhteiskunnassa, eikä kyläkoulunkaan. Se on väistämätön kehitys ollut, kun kulkuvälineet on kehittyneet ja liikenneyhteydet parantuneet, niin ihmisten elinpiirit on laajentunu, eikä se (elämä) ole niin kyläkeskeistä kuin ennen vanhaan. ... Semmonen käsitys minulla on, että ennen vanhaan historiassa ihmisten, naapureiden välinen kanssakäyminen on ollut paljon parempaa tai runsaampaa kuin nykyään. " ³⁴

Koillinenkin Tuusniemi menetti sotien jälkeisinä vuosikymmeninä elinvoimaisuuttaan asukkaiden ja palvelujen vähenemisen seurauksena. Nyt 1990-luvulla tilanne ei ole kuitenkaan heikentynyt niin merkittävästi kuin yleisesti Pohjois-Savossa. Esimerkiksi pilottikyläprojektivuonna 1997 koillisuusniemeläisten määrä lisääntyi seitsemällä uudella kyläläisellä. Lisäksi vuonna 1995 koillisen Tuusniemen alle viisivuotiaiden, nyt vuonna 1999 siis alle yhdeksän vuotiaiden osuus koko väestöstä oli rohkaisevan suuri. Tilannetta heikentää kuitenkin näinä vuosina perheenperustamisissä olevan ikäryhmän pienuus kaikista koillisuusniemeläisistä. Ikääntyvän väestön osuuden suuruus ei sinällään ole heikkous kylän tulevaisuuden suunnitelmille, mutta se voi tuoda ja tuo mukanaan muita ongelmiksi koettuja ilmiöitä kuten asukasluvun laskun.³⁵ Loppujen lopuksi monet koillisenkin Tuusniemen ongelmat näyttäisivät kietoutuvan yhteen. Yhden ongelmakysymyksen ratkaisu saattaisi samalla aukaista toisenkin solmun. Näin kylänsä tulevaisuudesta ajatteli Terttu Smolander Petäjämäestä:

---

tässä tapauksessa lähinnä Loukeisen ja Konttimäen väestön vähennyttä vastaavanlainen toiminta on kuitenkin valitettavasti Mäkimajallakin vähentynyt. Lähde: Koistinen, Sylvi 6.4.1999.

³⁴ Kekäläinen, Raimo 6.4.1999.

³⁵ Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin loppuraportti 30.12.1997, 50. Vuonna 1995 0-5 vuotiaita oli koillisuusniemeläisistä 8,7 prosenttia, 6-24 vuotiaita ainoastaan 14,2 prosenttia, 25-34 vuotiaita peräti 16,1 prosenttia, 35-54 vuotiaita 22,4 prosenttia ja sitä vanhempia 38,6 prosenttia. Lähde: Pohjois-Savon Kyläpilottiprojektin loppuraportti 30.12.1997, 18.

" Joskus hirvittää ajatella. ... Ainakii pitäs jonkunlaista pallumuuttoa ruveta tulemaan. ... Ne elinmahollisuudet! Pitäs ruveta keksimään jottain. Ihminen tarvihtoo työtä ellääkseen! Jos sillä ois työtä, niin se eläs varmasti Petäjämäessä. " ³⁶

Positiivisen asenteen merkitys edellisten ja vielä lausumattomien tulevaisuuden toiveiden ja pelkojen toteutumiselle koillisella Tuusniemellä on merkittävä. Niin sanotun 70/30-säännön mukaan ensin tulee kiinnittää huomio positiivisiin asioihin, sitten vasta negatiivisiin, jos niitä on, niin että positiivisten asioiden saama huomioarvo on 70 prosenttia, negatiivisten loput 30 prosenttia. Tämän tarkoituksena on estää positiivisten ajatusten ja näkökulmien hukkuminen tulevaisuuden haasteiden joukkoon. Jotain tämän suuntaista olen saanut näinä tutkimuksen tekovuosina kyläläisten taholta jo aistiakin. Tulevaisuuteen uskalletaan jälleen katsoa.

---

³⁶ Smolander, Terttu 17.3.1999.

LÄHTEET

I Arkistolähteet

Valtionarkisto (VA), Helsinki:

Olof Borgströmin, Erik Tulindbergin ja Pehr Krookin laatima maanmittauskartta v. 1754-1755.

Lantmäteristyrelsens leverenser 1850. Finska sockenkartor stor format no: 114. Ruotsin valtionarkisto, Tukholma. Mikrofilmi FR 1611.

Joensuun maakunta-arkisto (JoMa), Joensuu:

Ylä-Savon alisen kihlakunnan henkikirjat, Kuopion pitäjän henkikirjat, Bbb 2 (1830).

Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Karttulan henkikirjat, Bbc 1-3 (1860-1869).

Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Tuusniemen henkikirjat, Bbh 2, 4, 21 ja 33 (1880, 1900, 1920 ja 1940).

Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitos (JYSH), Jyväskylä:

Tuusniemen kunnan maakirja v. 1905 (jäljenne), MK 17.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimitoimiston arkisto (NTA), Helsinki:

Pitäjän kokoelmat, Tuusniemi:

Häikiö, Kristiina 1965.

Kinnunen, Pirjetta 1966.

Luostarinen, Irma 1976.

Niskanen, Anne 1992.

Nuutinen, Niilo 1949.

Räsänen, Matti 1960.

Tervo, Kirsti 1988.

Kuopion kulttuurihistoriallinen museo (KKHM), Kuopio:

Räsänen, Otto A 1200, 544:122, Kansantietoutta Tuusniemeltä, osa III.
Räsänen, Otto A 1292, 544:171, Kansantietoutta Tuusniemeltä, osa IV.

Kuopion seudun maistraatti (KSM), Kuopio:

Henkikirjoittaja:

Kuopion kihlakunnan henkikirjat, Tuusniemen kunnan henkikirjat, Bb 10:19, Ba 358 ja Ba 121 (1960, 1980 ja 1989).

Väestörekisterikeskuksen ikäluokka- ja siviilisäättilasto, Itä-Suomen lääni, Tuusniemen kunta (tammikuu 1999).

Yhdistys- ja kaupparekisteri:

Ruoka- ja sekatarvakauppa Mikko Räsänen ilmoitus kaupparekisteriin 3.5.1940.

Tuusniemen Konttimäen sonniosuuskunnan ilmoitus kaupparekisteriin 21.10.1949.

Tuusniemen Loukeisen pienviljelijäin osaston ilmoitus yhdistysrekisteriin 1.6.1969.

Tuusniemen Loukeisen sonniosuuskunnan ilmoitus kaupparekisteriin 5.8.1953.

Tuusniemen Ohtaanniemen Maaseututyöväen ammattiosaston ilmoitukset yhdistysrekisteriin 10.11.1963 ja 21.12.1991.

Tuusniemen Ohtaanniemen pienviljelijäin osaston ilmoitus yhdistysrekisteriin 9.7.1969.

Tuusniemen Ohtaanniemen sonniosuuskunnan ilmoitus kaupparekisteriin 30.6.1953.

Maanmittauslaitos (MLL), Kuopio:

Isojaon toimistuskartta v. 1779-1804, 12:1 Tuusniemi, J. Calonius ja G. Costiander.

Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa II: Jänissalo no: 1 (Mäkelä) ja no: 2 (Hietala).

Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa III: Litmaniemi no: 5 (Pirttimäki), no: 6 (Jokela) ja Ohtaanniemi no: 1 (Otramäki), no: 3 (Petäjämäki, Voutila), no: 10 (Ollila) ja no: 18 (Alatalo).

Maarekisteri Tuusniemen kunnasta, osa IV: Susiniemi no: 5 (Räsälä) ja no: 6 (Yläpaikka).

Sota-arkisto (SA), Helsinki:

Konttimäen Lotta Svärd-kyläosaston kokouspöytäkirjat 16.1.1942, 16.1.1942 ja 27.12.1942.

Lotta Svärd-järjestön Pohjois-Savon piirin Tuusniemen paikallisosasto, C 882.

Konttimäen Lotta Svärd-kyläosaston tilinpäätös 31.12.1944.

Lotta Svärd-järjestön Pohjois-Savon piirin Tuusniemen paikallisosasto, C 884.

Liukonpellon Lotta Svärd-kyläosaston kokouspöytäkirjat 12.1.1938-15.11.1944.

Lotta Svärd-järjestön Pohjois-Savon piirin Tuusniemen paikallisosasto, C 882.

Pohjois-Savon Lotta Svärd-piirin vuositilasto v. 1925 ja vuosikertomukset v. 1921-1925 ja 1943.

Lotta Svärd-järjestön Pohjois-Savon piiri, B 276 ja B 284.

Tuusniemen Lotta Svärd-paikallisosaston kokouspöytäkirjat 11.3.1925-19.11.1944 ja 10-vuotiskertomus.

Lotta Svärd-järjestön Pohjois-Savon piirin Tuusniemen paikallisosasto, C 882-884.

Tuusniemen Suojeluskunnan perustava kokouspöytäkirja 11.2.1918.

Pohjois-Savon suojeluskuntapiiri, Tuusniemen Suojeluskunta, SK 2427.

Tuusniemen Suojeluskunnan säännöt v. 1918.

Pohjois-Savon suojeluskuntapiiri, Tuusniemen Suojeluskunta, SK 2427.

Vapaustaistelun historiikki Tuusniemen Suojeluskunnasta v. 1929.

Suojeluskuntain yleisesikunta: Valistusosasto, Kuopion piiri, Ha 13, no: 395.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Kansanrunousarkisto, Helsinki:

Tuusniemen pitäjä, Pohjois-Savo (G):

Hätinen, P. 4410, 1938.

Korhonen, Sirkka, 68, 1950; 309, 1950 ja 388, 1950.

Räsänen, Otto, 74, 1931; 119, 1935; 255, 1938; 262, 1938; 347, 1938; 206, 1939; 241, 1939; 421, 1939; 886, 1939; 865, 1946; 1106, 1955; 1472, 1959 ja KRK 106:19.

Tielaitoksen arkisto (TLA), Kuopio:

Tiet ja sillat, no: 1, 21, 33, 145 V ja 145 IX:

Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön vastauskirje nro: 4652 Kuopion läänin maaherralle 31.3.1924.

Lausunto Konttimäen paikallistien tarkastuksesta 12.8.1925.

Ohtaanniemen-Oravin välisen kunnantien rakentamissuunnitelma v. 1951.

Pöytäkirja Ohtaanniemen-Oravin välisen kunnantien osuuden Ohtaanniemi-Petäjämäki rakennustyön lopputarkastuksesta 3.11.1958.

Tuusniemen kunnan arkisto (TKA), Tuusniemi:

Tuusniemen kunnanvaltuuston pöytäkirjat 22.12.1917-2.6.1920, Cb:2 ja Cb:3.

Tuusniemen keskusvaalilautakunnan kirjetoisteet Db:1, kuulutukset Da:1 ja pöytäkirjat Cc:2, Ca:3 sekä Ca:4.

Tuusniemen valtiollisten vaalien lautakunnan kirjetoisteet ja kuulutukset Da:1.

Ohtaanniemen kansakoulun johtokunnan kokouspöytäkirjat v. 1899-1973, Ca:1 ja Ca:2, (OJK).

Konttimäen kansakoulun johtokunnan kokouspöytäkirjat v. 1921-1971, Ca:1 ja Ca:2, (KJK).

Konttimäen kansakoulun yläkansakoulun arvostelukirja (1921-1944), Bc:1.

Ohtaanniemen kansakoulun vuosikertomus lukuvuodelta 1899-1900, Ad:1.

Ohtaanniemen kansakoulun matrikkeli v. 1899-1927, D, E.

Ohtaanniemen peruskoulun päiväkirjat v. 1973-1974, Aa:1.

Kunnanhallitus I-II:

Tuusniemen kunnan kunnalliskertomukset v. 1961 ja 1963, Dd:1.

Tuusniemen kunnan vuosikirja (1932-1946), Gh:1.

Opetusministeriön ja kouluhallituksen kirjeet (1954-1974), Ea1a:1, 3-6.

V.1931 hyväksytty esitys kansakoulupiireiksi, Opetusministerin ja kouluhallituksen ja kansakoulujen tarkastajan kirjeet.
Oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelma-asiakirjat, Eb1a:I.

Kansakoululautakunnan ja johtokuntien kirjeet (1893-1935), Eb12d:1-2.

Kansakoululautakunta III:

Tilastotietoja Tuusniemen kunnassa sijaitsevista maalaiskansakouluista, Tilastoja (1947-1969), Dd:1.

Jatkosodassa kaatuneiden luettelo Tuusniemen kunnasta.

Tietoja kylvöstä ja sadosta Tuusniemen pitäjässä, Tilastojen toisteet, Db:1.

Tuusniemen Suojeluskunnan kantakirja.

Tuusniemen nimismiespiirin arkisto (TNPA), Tuusniemi:

Elinkeinoilmoitukset (lopetetut 1947-1981), Ed 1-2.

Tuusniemen seurakunnan arkisto (TSA), Tuusniemi:

Kiertokoulujen nimiluettelo 1894-1925, II Bi 1.

Kiertokoulujen päiväkirjat 1891- , II Ai 2.

Kuolleiden ja haudattujen luettelo Tuusniemen pitäjältä v.1866-1882, I Eb 1.

Pohjoispiirin kiertokoulun päiväkirja 1919-1921, II Bi 3.

Työväenarkisto (TA), Helsinki:

Tuusniemen Konttimäen Työväenyhdistyksen jäsenluettelot v. 1911-1933.

Tuusniemen Konttimäen Työväenyhdistyksen säännöt v. 1919.

Tuusniemen Konttimäen Työväenyhdistyksen kirjelmä v. 1933 Tuusniemen kruununnimismiehen sille hakeman haasteen johdosta.

Tuusniemen Sos.Dem. Työväenyhdistys ry. Sosialidemokratian vaiheista

Tuusniemellä - historiikki. Happonen, Lauri 1976.

Tirkkonen 1978   Tirkkonen, Edvard, Muistitieto CXCIII, 761 haastattelija Tykkyläinen, M.L. 1978.

Yksityiset kokoelmat:

Keski-Tuusniemen Maamiesseuran kokouspöytäkirjat v. 1898-24.2.1981, (KTMS).

Keski-Tuusniemen Maa- ja Kotitalousseuran kokouspöytäkirjat 3.3.1981-26.4.1998.

Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen kokouspöytäkirjat 22.8.1929-1988, (KPY).

Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen vuosikertomukset v. 1929-1967.

Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen ilmoitus yhdistysrekisteriin 6.10.1929.

Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen purkautumisilmoitus yhdistysrekisteriin 5.5.1998.

Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen lääkekaapin vihko.

Nimimerkki Luukas Konttimäen Pienviljelijäyhdistyksen Ensi yrittäjä-lehdessä 1937. Eerikkala, Ohtaanniemi.

Petäjämäen Pienviljelijäyhdistyksen kokouspöytäkirjat 30.11.1937-25.4.1973 ja 30.3.1976-21.3.1996, (PPY).

Koillis-Tuusniemen kylätoimikunnan perustavan ja suunnittelevan toimikunnan kokouksen pöytäkirjat 11.12.1991 ja 8.1.1992, Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen kokouspöytäkirjat liitteineen 30.1.1992-25.10.1998, toimintakertomukset vuosilta 1992-199 ja Koillis-Tuusniemen kyläyhdistyksen säännöt.

Koillis-Tuusniemen kyläsuunnitelma vuodelta 1996.

Pohjois-Savon Pilottikyläprojektin väliraportti 5.6.1997 ja loppuraportti 30.12.1997.

Mäkijärven Metsämiesten toimintakertomus v. 1998.

Ohtaanniemen Sonniosuuskunnan toiminta- ja tilikirjat v. 1953-1968.

Olli Tirkkosen (1854-1932) päiväkirjat. Toivo Tirkkonen, Tuusniemi.

Papintodistus no: 522 Tuusniemen seurakunnasta vuodelta 1922 lainhuudatusta varten ja virkatodistus no: 1423 Tuusniemen seurakunnasta vuodelta 1956 perunkirjoitusta varten. Veijo Kekäläinen, Pinomäki.

Susimäen Eränkävijöiden perustavan kokouksen pöytäkirja 24.5.1978.

Tuusniemen Hirvimiesten kokouspöytäkirjat 19.11.1955-29.4.1978, toimintakertomukset v. 1968-1991 ja 1994-1998 ja metsästyspäiväkirjat v. 1954-1961.

Tuusniemen Tempauksen urheilukilpailujen tuloksia ja tilastoja sisältävä kansio v. 1946-1983.

Tuusniemen Tempauksen ilmoitus yhdistysrekisteriin 15.10.1981.

Valokuvat:

Ek, Martti
 Happonen, Lyyli
 Hentelä, Martta
 Hyvärinen, Tyne
 Hämäläinen, Terttu
 Karvonen, Ulla-Maija
 Kekäläinen, Liisa
 Kekäläinen, Veijo
 Koistinen, Sylvi
 Kurki, Helmi ja Reino
 Miettinen, Aatto
 Miettinen, Aino
 Miettinen, Elsa
 Miettinen, Kirsi ja Antti
 Miettinen, Olga ja Veikko
 Miettinen, Toivo
 Munakka, Elsa
 Nissinen, Hilma
 Nissinen, Veikko
 Nykänen, Veikko
 Pitkänen, Juho
 Puurunen, Otto
 Puurunen, Ritva ja Toivo
 Rahunen, Impi
 Räsänen, Juho
 Smolander, Eero
 Smolander, Terttu
 Smolander, Toivo
 Taskinen, Vilho
 Tirkkonen, Raimo
 Tirkkonen, Toivo
 Viidanoja, Elsa

Voutilainen, Risto

Kuopion kulttuurihistoriallinen museo
 Museovirasto
 Paikallislehti Koillis-Savo

II Painetut virallisjulkaisut ja tilastot

Luettelo lakkautetuista ja toimintakiellon alaisista yhdistyksistä. Sisäasiainministeriön julkaisema. Helsinki 1934.

Suomen tilastollinen vuosikirja, vuodet 1887, 1898, 1900, 1907, 1917, 1925, 1927, 1936, 1940, 1942, 1946-47, 1956, 1960, 1966, 1971, 1972, 1976, 1981, 1987, 1991 ja 1996.

Suomen virallinen tilasto (SVT):

Suomen virallinen tilasto, osa VI: Väestö 1, 5 ja 9.

Suomen virallinen tilasto, osa X: Kansanopetus, 1899-1919.

Suomen virallinen tilasto, osa XIX: Tie- ja vesirakennukset, vuodet 1912, 1913, 1915, 1917, 1926, 1950-1960, 1962 ja 1972.

Suomen virallinen tilasto, osa XX: Vaalit.

Tilastokeskus: <http://www.stat.fi/tk/tp/tasku/vaes4su.html>.

III Kirjallisuus

Alanen 1957	Alanen, Aulis, J.: Suomen maakaupan historia. Jyväskylä 1957.
Antikainen 1975	Antikainen, Urho: Maalaiskunnan metsätalous. Teoksessa Kuopion pitäjän kirja. Rytkönen, Antti (toim.). JYY:n kotiseutusarja no: 10. Kuopio 1975.
Appelgren 1924	Appelgren, Waldemar: Suojeluskuntalaisen taskukirja. Helsinki 1924.
Brusewitz 1971	Brusewitz, Gunnar: Metsästys. Ruotsalainen alkuteos vuodelta 1967: Jakt. Keuruu 1971.
Ekman 1899	Ekman, E.A. (toim.): Suomen kielen keräilysanasto I. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, osa 92. Helsinki 1899.

- Forsman 1894** Forsman, A.V.: Tutkimuksia Suomen kansan persoonallisen nimistön alalla I. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1894.
- Hakkarainen 1981** Hakkarainen, Olavi: Mäkijärven metsämiehet 1961-1981. Juankoski 1981.
- Halila 1949a** Halila, Aimo: Suomen kansakoululaitoksen historia, osa I: Kansanopetus ennen kansakoulua ja kansakoululaitoksen synty. Turku 1949.
- Halila 1949b** Halila, Aimo: Suomen kansakoululaitoksen historia, osa II: Kansakouluasetuksesta piirijakoon. Turku 1949.
- Halila 1949c** Halila, Aimo: Suomen kansakoululaitoksen historia, osa III: Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen. Turku 1949.
- Halila 1950** Halila, Aimo: Suomen kansakoululaitoksen historia, osa IV: Oppivelvollisuuskoulu vuosina 1921-1939. Turku 1950.
- Heikkinen 1989** Heikkinen, Antero: Perinneyhteisöstä kansalaisyhteiskuntaan. Toinen painos. Helsinki 1989.
- Heikkinen 1993** Heikkinen, Antero: Ihminen historian rakenteissa, Mikrohistorian näkökulma menneisyyteen. Helsinki 1993.
- Hersalo 1965** Hersalo, N.V.: Suojeluskuntain historia, osa I: Puolustustahtoinen kansa, Muinaisitsenäisyydestä valtiolliseen riippumattomuuteen. Kolmas painos. Vaasa 1965.
- Hersalo 1962** Hersalo, N.V.: Suojeluskuntain historia, osa II: Puolustuskelpoinen kansa, Häätävarasta välttämättömyys. Vaasa 1962.
- Hietanen 1975** Hietanen, Lea: Kuopion pitäjän vanhin asutushistoria. Teoksessa Kuopion pitäjän kirja. Rytönen, Antti (toim.). JYY:n kotiseutusarja no: 10. Kuopio 1975.
- Hietanen, Rantatupa 1975** Hietanen, Lea; Rantatupa, Heikki: Maanviljelyä ja karjanhoitoa. Teoksessa Kuopion pitäjän kirja. Rytönen, Antti (toim.). JYY:n kotiseutusarja no: 10. Kuopio 1975.
- Hirsjärvi, Hurme 1985** Hirsjärvi, Sirkka; Hurme, Helena: Teemahaastattelu. Kolmas painos. Helsinki 1985.
- Hyvönen 1988** Hyvönen, Onni: Pohjois-Savon työväentalot. Pohjois-Savon Sos. dem. Kulttuurityöntekijät ry:n julkaisu. Kuopio 1988.
- Häkkinen 1991** Häkkinen, Antti: "Kuolema tulee jäkäläleivästä", Häätäravinto, jäkäläleipävalistus ja sen vastaanotto. Teoksessa Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet. Häkkinen, Antti; Ikonen, Vappu; Pitkänen, Kari; Soikkanen, Hannu (toim.). Darmstadt 1991.
- Iisalo 1989** Iisalo, Taimo: Kouluopetuksen vaiheita: Keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin. Keuruu 1989.
- Itkonen 1992** Itkonen, Erkki (päätoim.): Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja, osa I. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Jyväskylä 1992.
- Itkonen, Joki 1962** Itkonen, Erkki; Joki, Aulis, J. (toim.): Suomen kielen etymologinen sanakirja, osa III. Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 2. Helsinki 1962.

- Itkonen, Joki 1969** Itkonen, Erkki; Joki, Aulis, J. (toim.): Suomen kielen etymologinen sanakirja, osa IV: Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 2. Helsinki 1969.
- Itkonen, Joki, Peltola 1975** Itkonen, Erkki; Joki, Aulis, J.; Peltola, Reino (toim.): Suomen kielen etymologinen sanakirja, osa V. Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 2. Helsinki 1975.
- Itkonen, Joki, Peltola 1978** Itkonen, Erkki; Joki, Aulis, J.; Peltola, Reino (toim.): Suomen kielen etymologinen sanakirja, osa VI. Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 2. Helsinki 1978.
- Itkonen, Joki, Toivonen 1958** Itkonen, Erkki; Joki, Aulis, J.; Toivonen, Y.H.: Suomen kielen etymologinen sanakirja, osa II. Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 2. Helsinki 1958.
- Jauhiainen, Kivirauma, Rinne 1997** Jauhiainen, Arto; Kivirauma, Joel; Rinne, Risto: Kansanopettajiston koulutuskysymys 1900-luvulla. Teoksessa Itsenäinen suomalainen koulu, Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 1997. Kuikka, Martti T. (toim.). Saarijärvi 1997.
- Juntunen 1977** Juntunen, Pirkko: Osuuskauppa Harju 60-vuotta. Kuopio 1977.
- Jutikkala 1958** Jutikkala, Eino: Suomen talonpojan historia. Toinen, uudistettu ja lisätty painos. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 257. Helsinki 1958.
- Jutikkala 1980.** Jutikkala, Eino: Suurten sotien ja uuden asutusekspansion kaudet. Teoksessa Suomen taloushistoria I: Agraarinen Suomi. Jutikkala, Eino; Kaukiainen, Yrjö; Åström, Sven-Erik (toim.). Helsinki 1980.
- Jutikkala 1982** Jutikkala, Eino: Omavaraiseen maatalouteen. Teoksessa Suomen taloushistoria II: Teollistuva Suomi. Ahvenainen, Jorma; Pihkala, Erkki; Rasila, Viljo (toim.). Helsinki 1982.
- Jyske, Pehkonen, Teräksinen 1916** Jyske, J.; Pehkonen, E. Y.; Teräksinen, August: Maamiesseurakäsikirja. Suomen maatalousseurojen edustajiston julkaisuja. Joensuu 1916.
- Kairikko 1996** Kairikko, Juha, K.: Metsästys Suomessa. Teoksessa Suuri metsästyskirja. Amerikkalainen alkuteos: The Complete Book of Hunting. Elman, Robert (toim.). Neljäs, täydennetty painos. Hämeenlinna 1996.
- Kinnunen 1992** Kinnunen, Eino: Historiaa ja ajankuvia. Maataloustuottajain Pohjois-Savon liitto, MTK Pohjois-Savo 75 vuotta, 1917-1992. Pieksämäki 1992.
- Kiviniemi 1990** Kiviniemi, Eero: Perustietoa paikannimistä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 516. Mänttä 1990.

- Komulainen 1994** Komulainen, Jyrki: Kohdeinventointilomakkeet: Jänissalo 1:39 (Alapiha), Litmaniemi 6:8 (Riihimäki), Ohtaanniemi 1:7 (Aholanmäki, vanha aittarakennus), Ohtaanniemi 1:33 (Yläjärvi), Ohtaanniemi 5:25 (Mikkola), Ohtaanniemi 18:34 (Alatalo), Susiniemi 5:29 (Ala-Räsälä), Tuusniemi, Kuopion lääni. Suomen Rakennuskulttuurin Yleisluettelo, Museovirasto.
- Komulainen 1971** Komulainen, Pentti: Osuusliike Uurtaja 50 vuotta, 1920-1970. Kuopio 1971.
- Korhonen 1924** Korhonen, Otto: Pohjois-Savon kalastusoloista. Teoksessa Talonpoika, osa II: Pohjois-Savo. WSOY. 1924 Turku.
- Kuikka 1991** Kuikka, Martti, T.: Suomalaisen koulutuksen vaiheet. Turku 1950.
- Kulonen 1995** Kulonen, Ulla-Maija (päätoim.): Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja, osa II. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Jyväskylä 1995.
- Kuusela 1979** Kuusela, Walter: Suomen Pienviljelijäin Liitto 1949-1970. Suomen Pienviljelijäin Lomasäätiö (kust.). Lounais-Suomen Kirjapaino Oy 1979.
- Lahti, Ruokosalmi 1977** Lahti, Hilja; Ruokosalmi, Toimi: Kylvöä ja satoa: Pienviljelijäin Keskusliitto 1922-1969. Helsinki 1977.
- Lappalainen 1983** Lappalainen, Matti; Vuorenmaa, Anssi; Juutilainen, Antti; Heinilä, Harri (toim.): Suomen puolustusvoimat ennen ja nyt. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XX. painos. Porvoo 1982.
- Leskelä 1994** Leskelä, Hilikka: Luikonlahti ennen ja nyt. Juankoski 1994.
- Lukkarinen 1981** Lukkarinen, Vilho: Suomen lotat. Lotta Svärd-järjestön historia. Porvoo 1981.
- Muroma 1991** Muroma, Seppo: Suurten kuolovuosien (1696-1697) väestönmenetyt Suomessa. Suomen Historiallisen Seuran historiallisia tutkimuksia 161. Jyväskylä 1991.
- Mustonen 1991** Mustonen, Eino: Elettiinpä ennenkin. Luikonlahden perinnepiiri (kust.). Joensuu 1991.
- Männistö 1997** Männistö, Jyrki: Kansakoulu puoluepolitiikan välikappaleena 1920- ja 1930-luvun Suomessa. Teoksessa Itsenäinen suomalainen koulu, Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 1997. Kuikka, Martti T. (toim.). Saarijärvi 1997.
- Nissilä 1962** Nissilä, Viljo: Suomalaista nimistöntutkimusta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 272. Helsinki 1962.
- Nissinen 1957** Nissinen, Tatu: Sonninpitoyhtymien käsikirja. Helsinki 1957.
- Nousiainen 1956** Nousiainen, Jaakko: Kommunismi Kuopion läänissä. Ekologinen tutkimus kommunismin joukkokannatuksen vaikuttavista tekijöistä Pohjois-Savossa ja Pohjois-Karjalassa. Joensuu 1956.
- Nurmi 1981** Nurmi, Veli: Maamme koulutusjärjestelmä. Kolmas painos. Porvoo 1981.
- Nurmi 1989** Nurmi, Veli: Kansakoulusta peruskouluun. Juva 1989.

- Ojanperä 1975** Ojanperä, Martti: Maalaiskunnan väestö viimeisen puolentoista vuosisadan ajan (1813-1968). Teoksessa Kuopion pitäjän kirja. Rytönen, Antti (toim.). JYY:n kotiseutusarja no: 10. Kuopio 1975.
- Opettajan työ 1985** Opettajan työ. Suomen kansakoulunopettaja- ja naisopettajayhdistys. Opettajien Ammattijärjestö. Helsinki 1985.
- Peltonen 1992** Peltonen, Matti: Matala katse, Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Tampere 1992.
- Pirhonen 1988** Pirhonen, Pentti: Suojeluskunnat ja Lotta Svärd. Hämeenlinna 1988.
- Pitkänen 1980** Pitkänen, Kari: Väestörakenteen muuttuminen ja väestökehitys. Teoksessa Suomen taloushistoria I: Agraarinen Suomi. Jutikkala, Eino; Kaukiainen, Yrjö; Åström, Sven-Erik (toim.). Helsinki 1980.
- Pitkänen 1975** Pitkänen, Timo: Maaliikenteestä. Teoksessa Kuopion pitäjän kirja. Rytönen, Antti (toim.). JYY:n kotiseutusarja no: 10. Kuopio 1975.
- Rasila 1968** Rasila, Viljo: Kansalaissodan sosiaalinen tausta. Helsinki 1968.
- Rinne 1986** Rinne, Risto: Kansanopettaja mallikansalaisena: Opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoimismekanismit Suomessa 1851-1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisemana. Turun yliopiston (TY) kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A 108. Turku 1986.
- Rissanen 1989** Rissanen, Martti: Tuusniemen Metsästysyhdistyksen 50-vuotishistoriikki. Kuopio 1989.
- Salkola 1985a** Salkola, Marja-Leena: Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917-1918 ennen kansalaissotaa, osa I. Helsinki 1985.
- Salkola 1985b** Salkola, Marja-Leena: Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917-1918 ennen kansalaissotaa, osa II. Helsinki 1985.
- Saloheimo 1990** Saloheimo, Veijo: Savo suurvallan valjaissa 1617-1721. Savon historia II: 2. Jyväskylä 1990.
- Santonen 1971** Santonen, Arvo: Pienviljelijäin järjestäytymiskysymys ja pienviljelijäjärjestöjen vakiintuminen Suomessa. Tutkimus maatalouden pienviljelyspoliittisesta murrosvaiheesta 1930-luvun alkuaan mennessä. Suomen Historiallisen Seuran historiallisia tutkimuksia 83. Helsinki 1971.
- Savolainen 1924** Savolainen A. J.: Pohjois-Savon metsätalous. Teoksessa Talonpoika, osa II: Pohjois-Savo. WSOY. Turku 1924.
- Seila 1976** Seila, Taito (toim.): Lotta Svärd-hakuteos: Pohjois-Suomi. Hämeenlinna 1976.
- Soininen 1980** Soininen, Arvo, M.: Kaskiviljely ja Varhaisteollisen aikakauden maatalous. Teoksessa Suomen taloushistoria I: Agraarinen Suomi. Jutikkala, Eino; Kaukiainen, Yrjö; Åström, Sven-Erik (toim.). Helsinki 1980.

- Soininen 1982** Soininen, Arvo, M.: Ensimmäisen teollistumiskauden maa- ja metsätalous. Teoksessa Suomen taloushistoria II: Teollistuva Suomi. Ahvenainen, Jorma; Pihkala, Erkki; Rasila, Viljo (toim.). Helsinki 1982.
- Somerkivi 1983** Somerkivi, Urho: Peruskoulu: Synty, kehittyminen ja tulevaisuus. Vantaa 1983.
- Suuronen, Turunen 1995** Suuronen, Petri; Turunen, Timo: Ammattikalastuksen kehittyminen sisävesillämme viime vuosikymmeninä. Teoksessa Pyyntitavat ennen ja nyt. Kalastusyhdistyksen julkaisuja 8. Manninen, Kaarina; Westman, Kai (toim.). Helsinki 1995.
- Tanner 1928** Tanner, V.: Petsamon alueen paikannimiä. Lappalaisia paikannimiä. Helsinki 1928.
- Tiainen 1975** Tiainen, Kaija: Vanhat kauppaolot. Teoksessa Kuopion pitäjän kirja. Rytkönen, Antti (toim.). JYY:n kotiseutusarjan no: 10. Kuopio 1975.
- Toivonen 1955** Toivonen, Y.H.: Suomen kielen etymologinen sanakirja, osa I. Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 2. Helsinki 1955.
- Tuomi 1984** Tuomi, Maija-Liisa: Suur-Liperin historia. Joensuu 1984.
- Turpeinen 1987** Turpeinen, Oiva: Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866-1868. Suomen Historiallisen Seuran historiallisia tutkimuksia 136. Toinen painos. Jyväskylä 1987.
- Valtonen 1947** Valtonen, Hilja: Opettajat paikkakuntansa yhteiskuntakehityksen edistäjinä. Teoksessa Suomen kansakoulun työtä sanoin ja kuvin. Oksanen, Niko (toim.). Helsinki 1947.
- Vapautemme hinta 1941** Vapautemme hinta. Talvisodan 1939-1940 sankarivainajien muistojulkaisu. Suomen kuvalehti (julk.). Helsinki 1941.
- Vattula 1983.** Vattula, Kaarina (toim.): Suomen taloushistoria III: Historiallinen tilasto. Helsinki 1983.
- Viertola 1974** Viertola, Juhani: Yleiset tiet Ruotsin vallan aikana. Suomen teiden historia I: Pakanuudenajalta Suomen itsenäistymiseen. Tie- ja vesirakennushallitus, Suomen tieyhdistys. Lahti 1974.
- Virkkunen 1990** Virkkunen, Jaakko: Tietoa vai ajattelun ja toiminnan välineitä. Teoksessa Koulu ja tieto. Kouluhallituksen julkaisu. Helsinki 1990.
- Voionmaa 1893** Voionmaa, Väinö: Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana. Historiallis-maantieteellinen, kolmella kartalla valaistu tutkimus. Kuopio 1893.
- Wirilander 1989** Wirilander, Kaarlo: Savo kaskisavujen kautena 1721-1870. Savon historia III. Toinen painos. Jyväskylä 1989.

IV Painamattomat kirjallisuuslähteet

- Junkkari 1990** Junkkari, Aimo: Tuusniemen kunnan 120-vuotishistoriikki. 1990.
- Junkkari 1979** Junkkari, Elina: Tuusniemen kiertokoululaitoksen historiikki. 1979.
- Kettunen ym. 1988** Kettunen, Seppo ym.: Tuusniemen Metsänhoitoyhdistyksen historiikki. Täydennetty versio. Vuoteen 1968 saakka tiedot Happonen, Ananias ja Rissanen, Martti. 1988.
- Korhonen 1989** Korhonen, Aino: Keski-Tuusniemen Maamiesseuran historiikki 1904-1989. 1989.
- Kurki 1996** Kurki, Reino: Kalastuksesta Tuusniemellä. 1996.
- Lehtinen 1998** Lehtinen, Esa: Susimäen Eränkävijöiden 20-vuotishistoriikki. 1998.
- Partanen 1988** Partanen, Petri: Kaavi-Juojärven kalastusalueen käyttö- ja hoitosuunnitelma. 1988.
- Pitkänen 1972** Pitkänen, Timo: Pohjois-Savon vanhat tiet ja 1800-luvun tienrakennus. Suomen historian pro gradu-tutkimus Jyväskylän yliopistossa. 1972.
- Ruuskanen 1995** Ruuskanen, Esa: Poliittisen tilanteen muutos ja kiista Pohjois-Savon työväentaloista 1930-1932. Suomen historian pro gradu-tutkimus Jyväskylän yliopistossa. 1995.
- Rissanen 1998** Rissanen, Liisa: Tuusniemen kunnan kirjaston 140-vuotishistoriikki. 1998.
- Räsänen 1984** Räsänen, Matti: Tuusniemen asuttamisesta. Räsästen sukuyhdistys ry:n julkaisuja. Tampere 1984.
- Siili 1998** Siili, Unto: Siirtoväen sijoittumisesta Tuusniemelle. 1998.
- Smolander 1992** Smolander, Terttu: Petäjämäen Pienviljelijäyhdistyksen historiikki. 1992.
- Tirkkonen 1974** Tirkkonen, Ida: Työväenyhdistystoiminnasta ja vuoden 1918 kansalaissodasta Tuusniemellä. 1974.

V Sanomalehdet

- Koillis-Savo 19.12.1984 (Räsänen, Kirsi).
 Pohjois-Savo 27.8.1932.
 Savon Sanomat 15.11.1942 (Turunen, Kaisa) ja 18.12.1979 (Sollo, Seppo).

VI Haastattelut

- Kekäläinen, Raimo (s.1974), haastateltu 6.4.1999.
 Kekäläinen, Viljo (s.1944), 26.1.1999.

Koistinen, Sylvi (s.1930), 25.1.1999 ja 6.4.1999.
Koistinen, Vilho (s.1923), 25.1.1999.
Kröger, Aulis (s.1937), 2.4.1998 ja 4.1.1999.
Kurki, Helmi (s.1928), 6.4.1999.
Kurki, Reino (s.1938), 6.4.1999.
Lehtoviita, Pekka (s.1920), 5.4.1998.
Miettinen, Olga (s.1921), 5.4.1998, 26.1.1999 ja 26.4.1999.
Miettinen, Simo (s.1913), 11.8.1998.
Miettinen, Veikko (s.1924), 5.4.1998, 26.1.1999 ja 26.4.1999.
Mustonen, Lyydia (1912-1998), 26.4.1998.
Nissinen, Hilma (s.1925), 1997, 11.8.1998, 26.1.1999 ja 6.4.1999.
Nykänen, Eeva (s.1925), 3.4.1998.
Nykänen, Veikko (s.1923), 4.1.1999.
Puurunen, Ritva (s.1945), 24.1.1999.
Puurunen, Toivo (s.1935), 24.1.1999.
Rahunen, Impi (s.1926), 17.3.1999.
Savolainen, Leena (s.1953), 6.4.1999.
Smolander, Terttu (s.1932), 17.3.1999.
Smolander, Teuvo (s.1958), 3.4.1998.
Taskinen, Vilho (s.1916), 26.1.1999.
Tirkkonen, Risto (s.1954), 6.4.1999.
Tuovinen, Sirkka-Liisa (s.1947), 6.4.1999.
Tuovinen, Tauno (s.1946), 26.1.1999 ja 6.4.1999.
Yläjärvi, Oiva (s.1932), 26.4.1998.